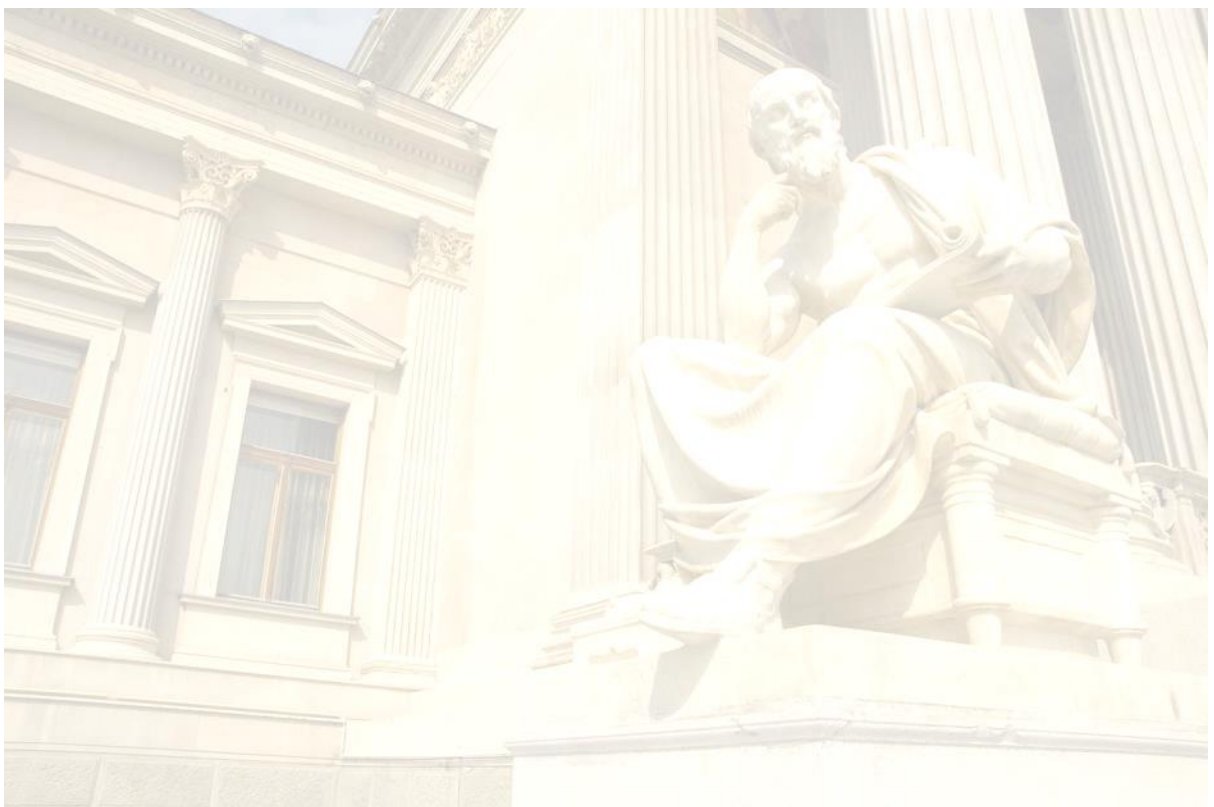

ประวัติศาสตร์และปรัชญา

สถานภาพและบทบาทของผู้หญิงทางการเมืองในสมัยราชวงศ์ถังตอนต้น (ค.ศ. 618-754)¹

The Political Status and Role of Women in the Early Tang China, 618-754

He Ting²

ศิริพร ตาเพชร³

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาสถานภาพและบทบาทผู้หญิงทางการเมืองในสมัยราชวงศ์ถังตอนต้น (ค.ศ. 618-754) การศึกษาครั้งนี้เป็นการวิจัยที่ใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์ที่ศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลจากหลักฐานประเภทหนังสือ เอกสารต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับสถานภาพผู้หญิงทางการเมืองในราชวงศ์ถังตอนต้นซึ่งเป็นหลักฐานชั้นต้น เช่น ประวัติศาสตร์ราชวงศ์ถังฉบับเก่าซึ่งแต่งขึ้นในยุคห้าราชวงศ์สิบอาณาจักร (The Five Dynasties and Ten Kingdoms Period ค.ศ. 902-979) กับประวัติศาสตร์ราชวงศ์ถังฉบับใหม่ซึ่งแต่งขึ้นในสมัยราชวงศ์ซ่งเหนือ (Northern Song Dynasty ค.ศ. 960-1127) นอกจากนั้นยังวิเคราะห์หนังสือและข้อมูลต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับสถานภาพผู้หญิงทางการเมืองในสมัยราชวงศ์ถังตอนต้นซึ่งเป็นหลักฐานชั้นรอง

ในสังคมโบราณของจีนที่ถือผู้ชายเป็นหลัก ผู้หญิงเป็นรอง ทำให้สิทธิการเข้าร่วมการเมืองจึงเป็นสิทธิเฉพาะผู้ชายเท่านั้น ผู้หญิงไม่สามารถเข้าร่วมการเมืองได้ ผลการศึกษาพบว่าสภาพสังคมและความคิดในสมัยราชวงศ์ถังตอนต้นส่งผลให้สถานภาพผู้หญิงในสมัยนี้มีความโดดเด่นแตกต่างจากสมัยอื่น ๆ คือ สังคมราชวงศ์ถังตอนต้นมีความหลากหลายทางวัฒนธรรม ทำให้สังคมเปิดกว้างและไม่ยึดติดกับลัทธิขงจื้อเหมือนสมัยก่อน เนื่องจากการเปิดกว้างด้านการค้าขายบนเส้นทางสายไหมทั้งทางน้ำและทางบกช่วยส่งเสริมการแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรมระหว่างประเทศ จึงมีวัฒนธรรมให้สิทธิเสรีภาพให้ผู้หญิงมากกว่า ลัทธิขงจื้อที่เป็นรากฐานความเชื่อสำคัญโบราณของจีนซึ่งเป็นลัทธิให้ความสำคัญกับผู้ชาย ทำให้ผู้หญิงจำนวนมากเริ่มมีโอกาสนำทางการเมืองโดยมีสิทธิแสดงความสามารถของตนเองบนเวทีการเมืองได้เช่นเดียวกับผู้ชาย โดยเฉพาะผู้หญิงชนชั้นสูงซึ่งในฐานะเป็นจักรพรรดินี องค์หญิงและหญิงที่รับตำแหน่งในราชวัง เป็นต้น เนื่องจากผู้หญิงกลุ่มนี้อยู่ใกล้ชิดกับจักรพรรดิและศูนย์กลางอำนาจ ประกอบกับกฎระเบียบของราชวังไม่เข้มงวดจึงทำให้ผู้หญิงมีโอกาสมแทรกแซงทางการเมืองและมีบทบาทสำคัญมากทางการเมือง อีกทั้งยังส่งผลทำให้กลุ่มผู้หญิงสามัญชนได้เข้าร่วมการเมืองด้วย

คำสำคัญ: สถานภาพ บทบาท ผู้หญิง การเมือง ราชวงศ์ถัง

Abstract

This thesis will mainly research for the political status of women during the early period of Tang dynasty (618-754). This research is based on the analysis from the historical books and the data from the primary sources which are related to the political status of women during the early period of Tang dynasty. For example, the old Tang historical books which were written in the period of division called five dynasties and ten kingdoms and the new Tang historical books which were written in the Northern Song Dynasty time. In conclusion, this thesis will research the political status of women during the early Tang dynasty by the historical books and secondly sources.

¹ บทความวิจัยนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์ ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เรื่อง สถานภาพผู้หญิงในสมัยราชวงศ์ถังตอนต้น (ค.ศ.618-754): The Status of Women in the Early Tang China, 618-754

² นิสิตบัณฑิตศึกษา หลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

³ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

In ancient Chinese society, male chauvinism prevails and women were inferior, which lead to the result that the rights to participate in politics are for the male-only and women have no right to do so. This research will focus on the political status of women in the early Tang dynasty. As the result, the research indicated that the status of women in the early Tang dynasty were obviously outstanding compared with other periods in Chinese history. However, due to the opened society and the diverse culture of Tang Dynasty, and due to the free trade on the Silk Road. Consequently, there are the cultural exchanges between countries. As the result, women have more social right comparing to Confucius culture in the past, which is the foundation of ancient Chinese which the men have more social right than women. Women's rights grow and even can be equal to men. Due to the following two reasons that on the one hand, aristocratic women who as the empress and women who take positions in the royal palace have the access to the emperor and the center of power. On the other hand, the regulations of the palace are not strict. Thus women have the opportunity to intervene in politics and play a very important role in it, which also affects the ordinary women, offering them the opportunity to join politics.

Keywords: Status, Role, Women, Political, Tang Dynasty

บทนำ

ในสมัยสังคมศักดินาของจีนนั้น ผู้ชายและผู้หญิงมีบทบาทแตกต่างกัน สังคมจีนนับถือผู้ชายเป็นใหญ่ ผู้หญิงมีฐานะเป็นรอง โดยมีปัจจัยสำคัญมาจากการนับถือลัทธิขงจื้อ (Confucianism) ที่มีอิทธิพลมาตั้งแต่สมัยราชวงศ์ฮั่น (Han Dynasty 206 ปีก่อนคริสต์ศักราช-ค.ศ. 220)⁴ ลัทธิขงจื้อมีบทบาทมากในสถาบันหลักต่าง ๆ ในสังคมจีน ทุกอย่างต้องปฏิบัติตามลัทธิขงจื้อ ผู้หญิงจึงถูกกดขี่จากหลายด้าน เช่น ผู้หญิงไม่มีสิทธิเลือกคู่ครองเองได้ ผู้หญิงต้องดูแลครอบครัวและรับผิดชอบงานบ้านต่าง ๆ จึงทำให้การใช้ชีวิตไม่มีความเป็นอิสระ แม้กระทั่งความคิดที่ห้ามผู้หญิงเข้ารวมการเมืองยังถูกปลูกฝังในชนชั้นปกครอง และยังมีความเชื่อว่าถ้าผู้หญิงทำงานนอกบ้านแทนผู้ชายจะทำให้ครอบครัวแตกแยก อีกทั้งถ้าหากผู้หญิงขึ้นครองราชย์แทนผู้ชายประเทศชาติจะล่มสลาย จึงทำให้ผู้หญิงไม่สามารถแสดงความสามารถทางด้านการเมืองได้

ถ้าเปรียบเทียบกับสมัยอื่น จะเห็นว่าสังคมจีนในสมัยราชวงศ์ถึงโดยเฉพาะในสมัยราชวงศ์ถังตอนต้น (ค.ศ. 618-754) ค่อนข้างเปิดกว้างและมีความเจริญรุ่งเรืองมากกว่าสมัยอื่น ทั้งด้านการเมือง การปกครอง และการศึกษา เป็นเพราะว่าราชวงศ์ถังได้รับอิทธิพลจากการรวมชนเผ่าจากสังคมในสมัยราชวงศ์เว่ย จิ้น หนานและเป่ย์ (ค.ศ.220-581) เรียกว่าเป็นระยะสำคัญของการรวบรวมชนเผ่าจีนให้เป็นครอบครัวใหญ่ทำให้สังคมได้รับวัฒนธรรมที่หลากหลายโดยเฉพาะอย่างยิ่งวิถีการใช้ชีวิตของชนเผ่าเหนือกับชนเผ่าฮั่นนั้นได้ถูกกลมกลืนกันเป็นหนึ่งเดียว⁵ อีกทั้งลัทธิเต๋า (Taoism) ได้รับการนับถือเป็นอย่างมากในสมัยราชวงศ์ถังตอนต้น แนวคิดสำคัญของลัทธิเต๋าเป็นเรื่อง "หยินและหยาง" ซึ่งในด้านเพศสภาพ (Gender) นั้น หยินเป็นสัญลักษณ์แทนผู้หญิง หยางเป็นสัญลักษณ์แทนผู้ชาย ชายหญิงเท่าเทียมกันและเป็นส่วนหนึ่งซึ่งเกิดขึ้นจากธรรมชาติ ลัทธิเต๋ายังมีแนวคิดการยกย่องนางฟ้าและเทวดา จึงมีหนังสือชีวประวัติที่เขียนเฉพาะนางฟ้าเล่มแรกเกิดขึ้นในราชวงศ์ถังซึ่งชื่อว่า *การรวบรวมนางฟ้าที่เมืองยงเฉิง* เมืองยงเฉิงเป็นที่อยู่อาศัยของนางฟ้าซีหวังหมู่ (Queen Mother of the West) ซึ่งเป็นนางฟ้าที่มีฐานะสูงสุดในบรรดานางฟ้า ทำให้ภาพลักษณ์นางฟ้าถูกยกขึ้นมา⁶ จึงมีกลุ่มผู้หญิงที่นิยมนับถือลัทธิเต๋าก่อตั้งขึ้นมากมาย

⁴ Lu Jing Yi. (2013). *The History of China*. p. 106.

⁵ Lu Yifei. (1994). *The Custom of Hu and the Charm of Sui and Tang in China -The Influence of the Customs of Northern Minority Nationalities in Wei, Jin and Northern Dynasties on Sui and Tang in China*. pp. 19-25.

⁶ Zhan Shi Chuang. (1990). *The Women and Taoism*. pp. 28-44.

อีกทั้งการพัฒนาและเผยแผ่พระพุทธศาสนาในสมัยราชวงศ์ถังตอนต้นนั้น เป็นที่ยอมรับในหมู่ชนชั้นปกครองและกลายเป็นหลักคุณธรรมพื้นฐานในระบบการปกครองในสมัยนั้นด้วย แนวคิดสำคัญของพุทธศาสนาที่ว่าทุกคนมีความเท่าเทียมกันได้รับการปลูกฝังในความคิดของประชาชน ซึ่งขัดแย้งกับลัทธิขงจื๊อที่ถือว่าผู้ชายเป็นหลัก ผู้หญิงต่ำต้อย ด้วย 3 เหตุผลนี้ ลัทธิขงจื๊อจึงมีบทบาทความสำคัญลดลง นอกจากนี้ เส้นทางสายไหมทางน้ำและทางบกที่มีความเจริญรุ่งเรืองนั้นทำให้สังคมราชวงศ์ถังตอนต้นได้เปิดการค้าการขายกับต่างชาติมากขึ้น นักธุรกิจต่างชาติจำนวนมากเดินทางมาค้าขาย นักศึกษาจากประเทศญี่ปุ่นจำนวนมากเดินทางมาศึกษาและยังมีมิชชันนารีเดินทางมาเผยแผ่ศาสนา ชาวต่างชาติเหล่านี้เดินทางมาแผ่นดินจีนและได้แลกเปลี่ยนความคิดและวัฒนธรรมของกันและกัน ซึ่งเป็นเหตุให้สังคมราชวงศ์ถังตอนต้นจึงกลายเป็นสังคมที่เปิดกว้างและเต็มไปด้วยวัฒนธรรมที่หลากหลายซึ่งไม่ได้ยึดถือความคิดลัทธิขงจื๊ออย่างเดียวเป็นหลัก

การเปิดกว้างของสังคมราชวงศ์ถังตอนต้น ทำให้บทบาทและสถานภาพผู้หญิงแตกต่างจากสมัยอื่น ผู้หญิงมีความสามารถในการเรื่องการเมือง เช่น จักรพรรดินีบูเช็กเทียน (Empress Wu Zetian ค.ศ. 624-705) สถาปนาราชวงศ์โจวและตั้งตนเป็นจักรพรรดินองค์แรกและองค์เดียวในประวัติศาสตร์จีน องค์หญิงไท่ผิง (Princess Taiping ค.ศ. 665 - ค.ศ. 713) พระธิดาของจักรพรรดินีบูเช็กเทียนและจักรพรรดิถังเกาจง (Emperor Tang Gaozong ค.ศ. 628-683) เป็นผู้ที่สนับสนุนให้อ๋องหลี่หลงจี (Li Longji ค.ศ. 685-762) ทำรัฐประหารยึดอำนาจจากจักรพรรดินีเหว่ย (Empress Wei ?-ค.ศ. 710) ช่างกวนหวานเอ้อ (Shang guan Wan'er ค.ศ. 664-710) เป็นผู้หญิงที่ได้รับแต่งตั้งเป็นราชเลขาธิการของพระนางบูเช็กเทียน ซึ่งมีหน้าที่ร่างพระบรมราชโองการ เป็นต้น

ดังนั้น ผู้วิจัยพบว่าสภาพสมัยราชวงศ์ถังตอนต้นได้ส่งผลให้สถานภาพและบทบาทผู้หญิงในสมัยนี้มีความโดดเด่นแตกต่างจากสมัยอื่น ๆ จึงมุ่งเน้นศึกษาเรื่องสถานภาพและบทบาทของผู้หญิงทางการเมืองในสมัยราชวงศ์ถังตอนต้น (ค.ศ. 618-754)

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาสถานภาพและบทบาทผู้หญิงทางการเมืองในสมัยราชวงศ์ถังตอนต้น (ค.ศ. 618-754)
2. เพื่อศึกษาบริบทสังคมราชวงศ์ถังตอนต้นที่มีผลต่อสถานภาพและบทบาทของผู้หญิง

วิธีดำเนินการวิจัย

งานวิจัยเล่มนี้ใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์ที่ศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลจากหลักฐานประเภทหนังสือ เอกสารต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับสถานภาพผู้หญิงทางการเมืองในราชวงศ์ถังตอนต้นซึ่งเป็นหลักฐานชั้นต้น เช่น ประวัติศาสตร์ราชวงศ์ถังฉบับเก่าซึ่งแต่งขึ้นในยุคห้าราชวงศ์สิบอาณาจักร (The Five Dynasties and Ten Kingdoms Period ค.ศ. 902-979) กับประวัติศาสตร์ราชวงศ์ถังฉบับใหม่ซึ่งแต่งขึ้นในสมัยราชวงศ์ซ่งเหนือ (Northern Song Dynasty ค.ศ. 960—1127) นอกจากนั้นยังวิเคราะห์หนังสือและข้อมูลต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับสถานภาพผู้หญิงทางการเมืองในสมัยราชวงศ์ถังตอนต้นซึ่งเป็นหลักฐานชั้นรอง

ผลการวิจัย

ในสมัยราชวงศ์ถังตอนต้น ที่มีการเปิดกว้างของสังคม ทำให้ผู้หญิงจำนวนมากได้แสดงความสามารถของตัวเองบนเวทีการเมือง ในจำนวนนั้นไม่เพียงแต่รวมผู้หญิงในราชวัง ซึ่งได้แก่ จักรพรรดินี องค์หญิงและผู้หญิงที่ได้รับตำแหน่งจากฮ่องเต้ ซึ่งมีหน้าที่ในพระราชวัง ผู้หญิงที่มีฐานะทางครอบครัวดี เช่น ภรรยาของขุนนางในตำแหน่งสูง ยังรวมผู้หญิงสามัญชนธรรมดา ซึ่งได้แก่ผู้หญิงชาวนากับผู้หญิงที่ถือสิบลำเพ็ญตน เป็นต้น

1. การเข้าร่วมการเมืองของผู้หญิงชั้นสูง

เนื่องจากจักรพรรดินี นางสนมและองค์หญิงพักอาศัยอยู่ในราชวังตลอด ได้ร่วมใช้ชีวิตกับจักรพรรดิจึงทำให้ผู้หญิงกลุ่มนี้ใกล้ชิดกับการเมืองมากที่สุด ด้วยการเปิดกว้างของสังคมราชวงศ์ถังตอนต้นและกฎระเบียบของราชวังไม่ค่อยเข้มงวด จารีตประเพณีสำหรับผู้หญิงจึงค่อย ๆ หายไป และเปิดโอกาสให้ผู้หญิงสามารถเข้าร่วมการเมืองได้

ตัวอย่างผู้หญิงที่มีบทบาททางการเมืองอย่างโดดเด่นที่ถือว่าเป็นบุคคลสำคัญในประวัติศาสตร์จีนเริ่มจากคนแรกคือจักรพรรดินีผู้ยิ่งใหญ่ พระนางบูเช็กเทียนเป็นผู้หญิงที่เข้าร่วมการเมืองจนประสบความสำเร็จและได้เป็นจักรพรรดิผู้หญิงองค์แรกและองค์เดียวในประวัติศาสตร์จีน สมัยก่อนตามกฎหมายเตียบาลจีนไม่อนุญาตให้ผู้หญิงสืบทอดตำแหน่งในราชบัลลังก์ แต่พระนางบูเช็กเทียนนั้นทรงตั้งใจที่จะล้มล้างประเพณีนี้ เมื่อพระนางได้ขึ้นเป็นจักรพรรดิ พระนางดำเนินการต่าง ๆ เพื่อเตรียมตัวขึ้นครองราชย์และสร้างภาพลักษณ์ที่ดีให้ผู้หญิงทำให้ผู้หญิงได้รับการยอมรับจากสังคม ใน ค.ศ. 656 หลังจากพระนางขึ้นเป็นจักรพรรดินี พระนางได้ริเริ่มสิ่งใหม่ ๆ มากมาย เช่น พระนางเป็นผู้จัดพิธีการบูชาเทพหนอนใหม่ โดยให้ผู้หญิงที่ได้รับเกียรติยศทั้งหมดเข้าร่วมพิธี พระนางส่งเสริมให้ผู้หญิงทั้งหลายเลี้ยงหนอนใหม่และนำไหมมาทอผ้า ทำให้ผู้หญิงมีหน้าที่รับผิดชอบของตัวเอง จารีตประเพณีได้บันทึกในหนังสือชื่อว่า *จารีตประเพณีของราชวงศ์โจว (Zhou Li)* ว่า พิธีการบูชาเทพหนอนใหม่เป็นพิธีระดับประเทศซึ่งจักรพรรดินีเป็นผู้จัดขึ้น ในสมัยจีนโบราณเชื่อว่าประชาชนที่ได้รับรู้วิธีการเลี้ยงหนอนใหม่และวิธีการทอผ้าซึ่งได้รับการส่งสอนจากเทพหนอนใหม่ ดังนั้น เทพหนอนใหม่มีความสำคัญสำหรับประชาชน เพื่อตอบแทนเทพหนอนใหม่และส่งเสริมผู้หญิงทอผ้าจึงจัดพิธีการบูชาขึ้น

ตลอดสมัยราชวงศ์ถังได้จัดพิธีการบูชาเทพหนอนใหม่ทั้งหมดแปดครั้ง โดยพระนางบูเช็กเทียนเป็นผู้จัดจำนวน 4 ครั้ง การจัดพิธีการบูชาเทพหนอนใหม่บ่อยครั้งของพระนางบูเช็กเทียนเป็นเสมือนการประกาศให้ทั่วประเทศทราบว่าพระนางเป็นผู้หญิงที่แข็งแกร่ง มีความสามารถเป็นผู้นำ ไม่ใช่แค่เป็นภรรยาหรือมารดาที่อยู่ในราชวังเท่านั้น อีกทั้งยังแสดงให้เห็นว่าพระนางพยายามสร้างภาพลักษณ์ของผู้หญิงที่ยืนหยัดเพียรขึ้นมาเพื่อได้รับการยกย่องจากสังคม ใน ค.ศ. 655 เมื่อพระนางขึ้นเป็นจักรพรรดินีได้ไม่นาน พระนางเริ่มเรียกร้องให้ขุนนางทั้งหลายกับหัวหน้าชาวเผ่าต่าง ๆ มาเข้าเฝ้าที่ประตูหุ้ยเหมิน (Suyi Men) อีกทั้งเรียกร้องให้ผู้หญิงที่ได้รับเกียรติยศซึ่งหมายถึงองค์หญิง นางสนมและภรรยาขุนนางระดับสูงทั้งหลายมาเข้าเฝ้าเช่นกัน การกระทำนี้แสดงให้เห็นว่าผู้หญิงได้รับเกียรติยศมีสิทธิเท่าเทียมกับขุนนางมาเข้าเฝ้าจักรพรรดินีพร้อมกันได้ ต่อมาพระนางบูเช็กเทียนยังได้กำหนดพิธีขึ้นใหม่ว่าในเทศกาลสำคัญ เช่น เทศกาลเข้าร่วมฤดูหนาวกับเทศกาลปีใหม่ ขุนนางกับผู้หญิงที่ได้รับเกียรติยศซึ่งหมายถึงองค์หญิง นางสนมและภรรยาขุนนางระดับสูงทั้งหมดต้องมาถวายพระพรจักรพรรดินี⁷

ตามคำสันนิษฐานของนักประวัติศาสตร์นามเฉินรุ่ยสูย (Chen Ruoshui) ว่า ค.ศ. 662 พระนางบูเช็กเทียนยังได้เปลี่ยนชื่อตำแหน่งต่าง ๆ ของผู้หญิงในราชวัง ซึ่งรวมถึงนางสนมกับหญิงรับใช้ราชสำนักฝ่ายในขึ้นใหม่เพื่อให้ผู้หญิงในราชวังมีบทบาทหน้าที่มากขึ้นในราชวัง เช่น นางสนมในสมัยราชวงศ์ถังแบ่งเป็นแปดระดับ นางสนมอันดับแรกเรียกว่าฟูเหริน (Fu Ren) ซึ่งเป็นชื่อเฉพาะผู้หญิง พระนางได้เปลี่ยนเป็นจันเตอ (Zan De) ซึ่งเป็นชื่อเฉพาะผู้ชาย หมายความว่านางสนมอันดับแรกเป็นคู่ครองของจักรพรรดิต้องเป็นผู้หญิงที่มีคุณธรรมจริยธรรมเท่าเทียมกับจักรพรรดิ นางสนมอันดับที่สองชื่อจิ่วผิง (Jiu Pin) เป็นชื่อเฉพาะผู้หญิง พระนางได้เปลี่ยนชื่อเป็นชวณหุย (Xuan Yi) ซึ่งเป็นชื่อเฉพาะผู้ชาย หมายความว่าสืบทอดและเผยแพร่ความศักดิ์ศรีของจักรพรรดิ ต่อมานางสนมที่ชื่อว่าเหมยเหริน (Mei Ren) ซึ่งเป็นนางสนมอันดับที่สี่ ได้เปลี่ยนชื่อเป็นเฉิงจื่อ (Cheng Zhi) หมายความว่า ต้องรับและทำตามคำสั่งจากจักรพรรดิ และนางสนมอันดับที่ห้าชื่อไฉเหริน (Cai Ren) ได้เปลี่ยนชื่อเป็นเว่ยเซียน (Wei Xian) หมายความว่าเป็นผู้พิทักษ์ซึ่งเปรียบเหมือนเทวดา ส่วนหญิงรับใช้ราชสำนักฝ่ายในในระดับที่หกถึงระดับที่เก้ามีชื่อใหม่ว่าเป็นยามของจักรพรรดิ⁸ การเปลี่ยนชื่อดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า พระนางบูเช็กเทียนต้องการให้ผู้หญิงของราชสำนักฝ่ายในไม่เพียงแต่เป็นภรรยาและคนรับใช้ที่ดูแลจักรพรรดิเท่านั้น แต่ยังต้องรับผิดชอบหน้าที่อื่น ๆ ซึ่งเป็นผู้ช่วยของจักรพรรดิเหมือนผู้ชายอีกด้วย การกระทำเหล่านี้เป็นการปูทางของพระนางบูเช็กเทียนก่อนขึ้นครองราชย์

⁷ Chen Ruoshui. (2009). *Shadowed Landscapes Women's Culture and Family Life in Tang China*. pp. 167-183.

⁸ Chen Ruoshui. (2009). *op. cit.* pp. 171-173.

ถ้าเทียบกับการจัดพิธีการบูชาเทพหนอนใหม่กับการเปลี่ยนชื่อของนางสนมและคนรับใช้ราชสำนักฝ่ายใน เรื่องถัดไปจะยิ่งแสดงให้เห็นว่าพระนางบูเช็กเทียนมีความต้องการที่จะเข้าร่วมการเมืองเหมือนผู้ชาย ใน ค.ศ. 665 พระนางบูเช็กเทียนเรียกร่องจะเข้าร่วมพิธีเฟิงชาน (Feng Shan Li) เพื่อแสดงอำนาจของตัวเองในการเมืองเท่าเทียมกับผู้ชาย พิธีเฟิงชานเป็นพิธีระดับประเทศที่ยิ่งใหญ่และศักดิ์สิทธิ์ที่สุดสำหรับจักรพรรดิ ผู้หญิงไม่มีสิทธิเข้าร่วมพิธีนี้ มีแต่จักรพรรดิกับขุนนางระดับสูงเข้าร่วมได้ คำว่าเฟิง หมายความว่าบูชาท้องฟ้าเบื้องบน คำว่าชาน หมายความว่าบูชาพื้นแผ่นดิน พิธีนี้จะจัดที่ภูเขาไท่ซาน (Mount Taishan) ซึ่งตั้งอยู่ที่มณฑลซานตงในปัจจุบัน (Shandong Province) ในสมัยโบราณเชื่อว่าภูเขาไท่ซานเป็นภูเขาสูงสุด การที่พระนางบูเช็กเทียนเรียกร่องอยากเข้าร่วมพิธีนี้ได้รับความเห็นด้วยจากจักรพรรดิถังเกาจง ตามประเพณี ผู้ถวายการบูชาลำดับต้นของการบูชาท้องฟ้าเบื้องบนและพื้นแผ่นดินคือจักรพรรดิ ผู้ถวายการบูชาลำดับที่สองและผู้ถวายลำดับการบูชาสุดท้ายของการบูชาท้องฟ้าเบื้องบนกับพื้นแผ่นดินคือขุนนางลำดับสูง แต่พระนางเห็นว่าผู้ถวายการบูชาลำดับที่สองและผู้ถวายการบูชาลำดับสุดท้ายไม่ควรเป็นขุนนางลำดับสูง แต่ควรเป็นจักรพรรดินีกับผู้หญิงที่มีเกียรติยศ การกระทำของพระนางนี้เพื่อแสดงว่าตัวเองกับผู้หญิงต่าง ๆ สามารถมีอำนาจเท่าเทียมกับผู้ชายซึ่งก่อนสมัยราชวงศ์ถัง การที่มีผู้หญิงเข้าร่วมพิธีเฟิงชานไม่เคยเกิดขึ้น⁹

หลังจากพระนางบูเช็กเทียนได้ขึ้นเป็นจักรพรรดินีของจักรพรรดิถังเกาจง สุขภาพร่างกายของจักรพรรดิไม่แข็งแรงนัก จักรพรรดิถังเกาจงจึงมอบภาระหน้าที่ให้กับจักรพรรดินีพระนางบูเช็กเทียนให้ช่วยการตัดสินใจเรื่องการเมือง ด้วยความที่พระนางเป็นคนเฉลียวฉลาด มีสติปัญญาและชอบอ่านหนังสือตั้งแต่เด็ก ทำให้พระนางมีความสามารถในการบริหารประเทศได้เป็นอย่างดี ความคิดที่บริหารประเทศส่วนใหญ่สอดคล้องกับความคิดของจักรพรรดิถังเกาจง พระนางจึงได้รับความเชื่อถือจากจักรพรรดิถังเกาจงมาก ทุกครั้งที่จักรพรรดิถังเกาจงว่าราชการและต้องตัดสินใจเรื่องการเมืองต่อหน้าขุนนางต่าง ๆ พระนางจะคอยช่วยให้ความคิดเห็นอยู่เบื้องหลังโดยใช้นามกันไว้ตลอด ค.ศ. 683 จักรพรรดิถังเกาจงสวรรคต พระราชโอรสองค์ที่สามขึ้นครองราชย์ซึ่งคือจักรพรรดิถังจงจง (Emperor Tang Zhongzong ค.ศ. 656-710) แต่เวลาแค่ผ่านไปสองเดือน พระนางเรียกร่องให้จักรพรรดิถังจงจงสละตำแหน่งจักรพรรดิ และเนรเทศครอบครัวถังจงจงไปยังที่แสนไกล ค.ศ. 690 ขณะที่พระนางบูเช็กเทียนมีพระชนม์หกสิบเจ็ดพรรษา พระนางได้ทรงดำเนินการขึ้นสุดท้ายในการขึ้นครองราชย์เป็นจักรพรรดิและเปลี่ยนราชวงศ์ถังเป็นราชวงศ์โจว อีกทั้งตั้งชื่อตัวเองใหม่ว่า จ้าว (Zhao) ซึ่งเปรียบเสมือนว่าพระนางเองเหมือนดวงอาทิตย์และดวงจันทร์ที่ส่องแสงสว่างไปทั่วโลก ในช่วงเวลาของการปกครองของพระนางบูเช็กเทียน พระนางได้ดำเนินนโยบายต่าง ๆ เพื่อการพัฒนาของประเทศไว้มากมาย เช่น ด้านการเมือง พระนางทรงเปิดโอกาสให้ผู้คนสามารถออกความคิดเห็นได้อย่างกว้างขวางและให้ความสนใจในเรื่องการรับฟังความคิดเห็น อีกทั้งพระนางบูเช็กเทียนได้พัฒนาระบบการสอบคัดเลือกขุนนางเคอจิวให้มีความสมบูรณ์ขึ้น และเพิ่มจำนวนคนที่รับตำแหน่งข้าราชการ ด้านเศรษฐกิจ พระนางได้ให้ความสำคัญกับการพัฒนาการเกษตร ทัตถกรรมและดำเนินนโยบายให้ลดความเข้มงวดของการใช้แรงงานและการเก็บภาษีให้เบาลงเพื่อให้ประชาชนได้ผ่อนคลาย นอกจากนี้ พระนางเป็นผู้ที่กุมอำนาจขั้นสูงสุด ใน ค.ศ. 696 พระนางในฐานะจักรพรรดิจัดพิธีเฟิงชาน พิธีเฟิงชานครั้งนี้ไม่ได้จัดที่ภูเขาไท่ซาน แต่จัดที่ภูเขาซงชาน (Mount Songshan) ซึ่งตั้งอยู่ที่มณฑลเหอหนานในปัจจุบัน (Henan Province) และมีผู้หญิงจำนวนมากเป็นผู้เข้าร่วม พิธีครั้งนี้พระนางเป็นผู้ถวายการบูชาลำดับต้นซึ่งไม่เคยมีผู้หญิงเป็นผู้ถวายมาก่อน พระนางบูเช็กเทียนต้องการแสดงให้เห็นว่าขุนนางเห็นว่าผู้หญิงมีสิทธิจัดพิธีเฟิงชานและมีสิทธิเข้าร่วมพิธีได้¹⁰

การกระทำเหล่านี้ของพระนางบูเช็กเทียนตั้งแต่จัดพิธีการบูชาเทพหนอนใหม่ถึงการจัดพิธีเฟิงชานเป็นการสร้างภาพลักษณ์ของผู้หญิงให้ดีและพยายามให้ผู้หญิงได้รับความยกย่องจากสังคม ซึ่งเป็นสิ่งที่พระนางได้ทำก่อนขึ้นครองราชย์ เมื่อพระนางขึ้นครองราชย์แล้วและเป็นผู้ที่มีอำนาจสูงสุด จึงดำเนินนโยบายต่าง ๆ เพื่อพัฒนาประเทศอีกมากมาย พระนางบูเช็กเทียนเป็นผู้เริ่มต้นที่ทำให้ผู้หญิงได้เข้าร่วมการเมืองโดยตรง ต่อมาผู้หญิงอีกมากมายที่อยากเป็นเหมือนพระนางบูเช็กเทียน เช่น

⁹ Xie Shengming; & Huang Liping. editors. (2004a). *The Old Book of Tang China (Volume1)*. pp. 218-240.

¹⁰ Xie Shengming; & Huang Liping. editors. (2004c). *The New Book of Tang China (Volume1)*. pp. 495-518.

จักรพรรดินีเหว่ย ซึ่งเป็นลูกสะใภ้พระนางบูเช็กเทียน องค์หญิงอันเล่อ (Princess Anle ค.ศ. 684-710) ซึ่งเป็นหลานสาวของพระนางบูเช็กเทียน และองค์หญิงไท่ผิง ซึ่งเป็นพระราชธิดาของพระนางบูเช็กเทียน เป็นต้น

จักรพรรดินีเหว่ยเป็นภรรยาของจักรพรรดิถังจงจิง ใน ค.ศ. 705 พระนางบูเช็กเทียนถูกบังคับให้สละตำแหน่งจักรพรรดิ ให้จักรพรรดิถังจงจิงได้ขึ้นครองราชย์อีกครั้ง หลังจากจักรพรรดิถังจงจิงได้ขึ้นครองราชย์ จักรพรรดินีเหว่ยได้ทำการเปลี่ยนแปลงการกระทำที่เตรียมตัวก่อนขึ้นครองราชย์ของพระนางบูเช็กเทียนทันที เช่น เมื่อจักรพรรดิถังจงจิงว่าราชการและต้องตัดสินใจเรื่องการเมืองต่อหน้าขุนนาง จักรพรรดินีเหว่ยจะนั่งข้างหลังช่วยตัดสินใจด้วยโดยมีมานกไว้ สาเหตุที่ถังจงจิงปล่อยให้จักรพรรดินีเหว่ยเข้าร่วมการเมือง ผู้วิจัยเห็นว่า ข้อแรก พระนางบูเช็กเทียนเป็นตัวอย่างที่เข้าร่วมการเมืองจึงทำให้ผู้หญิงรุ่นต่อมาเข้าร่วมการเมืองบ้าง ข้อสอง อุปนิสัยของจักรพรรดินีเหว่ยเป็นอุปนิสัยของชาวเผ่าเหนือซึ่งเป็นผู้หญิงที่แข็งแกร่งและกล้าหาญทำให้กล้าที่จะแสดงความสามารถของตนเองออกมา ข้อสาม อุปนิสัยของถังจงจิงเป็นคนอ่อนแอและไม่สามารถทางด้านการเมือง เมื่อช่วงเวลาที่เนรเทศได้ร่วมทุกข์ร่วมสุขกับภรรยา ภรรยาอยู่ข้าง ๆ และให้กำลังใจตลอดถังจงจิงจึงสาบานว่าถ้าวันข้างหน้าได้ขึ้นครองราชย์อีก จะให้ภรรยาเข้าร่วมการเมืองบริหารประเทศด้วยกันเพื่อเป็นสิ่งที่ตอบแทนให้แก่ภรณานอกจากนี้ จักรพรรดินีเหว่ยยังขอเรียกร้องให้ผู้ชายอายุสี่สิบสามมีสิทธิการเกณฑ์ทหาร อายุห้าสิบเก้าไม่ต้องไปเกณฑ์ทหาร จักรพรรดินีเหว่ยพยายามลดภาระของประชาชนให้เบาลง และพยายามสร้างภาพลักษณ์ที่ดีของผู้หญิงขึ้นมาเพื่อรับารยกย่องจากประชาชน¹¹

จักรพรรดินีเหว่ยได้ขยายอิทธิพลในการเมืองของตัวเอง โดยร่วมมือกับหลานของพระนางบูเช็กเทียนที่ชื่อว่า หู่ซันซือ (Wu Sansi ค.ศ. 649-707) อิทธิพลของกลุ่มตระกูลเหว่ยกับอิทธิพลของกลุ่มตระกูลหู่ร่วมมือกันกลายเป็นอิทธิพลที่ยิ่งใหญ่ในการควบคุมการเมืองจึงทำให้กลุ่มขุนนางเก่าที่รักษาอิทธิพลตระกูลหลี่ของราชวงศ์ถังถูกทำลาย หลังจากจักรพรรดิถังจงจิงสวรรคต จักรพรรดินีเหว่ยแอบให้พระราชเลขานุการชังกวนหวานเออร์ (Shangguan Wan'er ค.ศ. 664-710) ทำพิธีกรรมปลอมของจักรพรรดิถังจงจิงขึ้นมา ระบุว่าตำแหน่งจักรพรรดิกให้พระราชโอรสองค์เล็ก ซึ่งมีอายุแค่สิบหกชันษาและให้จักรพรรดินีเหว่ยเป็นผู้ปกครองการเมือง จักรพรรดินีเหว่ยแอบทำพิธีกรรมนี้ขึ้นมาเพื่อให้ตัวเองกลายเป็นผู้มีสิทธิเป็นผู้ช่วยการเมืองโดยที่ตัวเองไม่ได้แย่งชิงอำนาจมาจากใคร ต่อมาจักรพรรดินีเหว่ยได้ดำเนินการใน 5 เรื่อง เพื่อเตรียมตัวขึ้นครองราชย์ เรื่องแรก ส่งทหารไปเพื่อป้องกันพระราชโอรสองค์โตชื่อว่าหลี่ฉงฝู (Li Chongfu ค.ศ. 680-710) จะทำรัฐประหารเพื่อแย่งชิงอำนาจของน้องชาย เรื่องที่สอง ในสมัยราชวงศ์ถังมีเมืองหลวงตะวันตกซึ่งคือเมืองฉางอานกับเมืองหลวงตะวันออกซึ่งคือเมืองลั่วหยาง เมืองหลวงสองเมืองนี้ต่างมีกลุ่มอิทธิพลของชนชั้นปกครองควบคุมอยู่ จักรพรรดินีเหว่ยได้ส่งอัครเสนาบดีสองคนไปเมืองหลวงตะวันออกซึ่งคือเมืองลั่วหยาง เพื่อทำให้สถานการณ์ของเมืองลั่วหยางมั่นคงมากขึ้น เพื่อป้องกันการเกิดความวุ่นวายต่อเมืองฉางอาน เรื่องที่สาม ปลอบใจพวกตระกูลหลี่ เมื่อจักรพรรดินีเหว่ยขึ้นควบคุมอำนาจได้ทำลายผลประโยชน์ของตระกูลหลี่ จักรพรรดินีเหว่ยจึงให้เกียรติยศแก่ตระกูลหลี่ เรื่องที่สี่ ควบคุมราชสำนักและพยายามที่จะได้รับการสนับสนุนจากขุนนางทั้งหลาย เรื่องที่ห้า ควบคุมทหาร จักรพรรดินีเหว่ยได้มอบอำนาจให้ญาติพี่น้องของตัวเองเพื่อควบคุมทหาร¹² ไม่ว่าการเตรียมตัวที่ขึ้นครองราชย์ของจักรพรรดินีเหว่ยจะสมบูรณ์แค่ไหน แต่ใน ค.ศ. 710 องค์หญิงไท่ผิงกับองค์ชายหลี่หลางจึงขึ้นเป็นจักรพรรดิถังเสวียนจง (Emperor Tang Xuanzong) ร่วมมือทำรัฐประหารขึ้นมา ทำให้จักรพรรดินีเหว่ยถูกประหารชีวิต¹³ จักรพรรดิใหม่ถูกบังคับเรียกคืนตำแหน่ง การขึ้นครองราชย์ของจักรพรรดินีเหว่ยประสบความสำเร็จได้ขึ้นครองราชย์มาก่อนดังนั้น ตระกูลหลี่จึงได้เรียนรู้บทเรียนและยังป้องกันไม่ให้ผู้หญิงได้เข้าร่วมในการเมืองอีก จึงทำให้จักรพรรดินีเหว่ยเกิดความล้มเหลว แต่อย่างไรก็ตาม จักรพรรดินีเหว่ยเป็นผู้หญิงอีกคนหนึ่งที่กำลังล้มล้างความคิดที่กีดกันผู้หญิงไว้นอกการเมือง

¹¹ Xie Shengming; & Huang Liping. editors. (2004a). op. cit. pp. 246-253.

¹² Meng Man. (2016). *Princess Taiping and Her Times*. pp. 421-429.

¹³ Xie Shengming; & Huang Liping. editors. (2004c). op. cit. p. 608.

องค์หญิงอันเล่อเป็นพระราชธิดาองค์เล็กของจักรพรรดินีเหว่ยกับจักรพรรดิถังจงจิง องค์หญิงอันเล่อเกิดในช่วงเวลาจักรพรรดิถังจงจิงถูกเนรเทศ จักรพรรดินีเหว่ยกับจักรพรรดิถังจงจิงรักและตามใจองค์หญิงอันเล่อมาก ทำให้องค์หญิงอันเล่อเป็นองค์หญิงที่เอาแต่ใจ เย่อหยิ่ง และฟุ่มเฟือย องค์หญิงอันเล่อมีความทะเยอทะยานที่อยากเป็นจักรพรรดิเหมือนพระนางบูเช็กเทียน เพื่อขยายอิทธิพลทางการเมืองของตัวเอง องค์หญิงอันเล่อขายตำแหน่งให้แก่ผู้ที่สนับสนุน ผู้ที่รับตำแหน่งที่ต่ำกว่าอัศวินเสนาบดีส่วนใหญ่มาจากองค์หญิงอันเล่อ พระราชโองการที่องค์หญิงอันเล่อเขียนเสร็จและให้จักรพรรดิถังจงจิงเซ็นชื่อ จักรพรรดิถังจงจิงเซ็นแล้วเซ็นชื่อโดยไม่ได้ตรวจเนื้อหาว่าเหมาะสมสถานการณ์ทางการเมืองหรือไม่ใด ๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งองค์หญิงอันเล่อยังเรียกร้องให้จักรพรรดิถังจงจิงเรียกคืนตำแหน่งองค์รัชทายาทจากองค์ชายหลี่จงจวิน (Li Chongjun ?-ค.ศ. 707) และแต่งตั้งตัวเองเป็นองค์รัชทายาทเพื่อสืบทอดตำแหน่งจักรพรรดิต่อไป การขอแต่งตั้งองค์หญิงเป็นองค์รัชทายาทไม่เคยเกิดขึ้นมาก่อน องค์หญิงอันเล่อเป็นองค์หญิงองค์แรกที่ขอแต่งตั้งตัวเองขึ้นเป็นองค์รัชทายาทในประวัติศาสตร์จีน องค์หญิงอันเล่อเคยกล่าวว่า พระนางบูเช็กเทียนเป็นจักรพรรดิได้ ข้าพเจ้าเป็นองค์หญิง จะเป็นองค์รัชทายาทที่สืบทอดตำแหน่งจักรพรรดิไม่ได้หรือ แม้ว่าจักรพรรดิถังจงจิงทรงโปรดพระราชธิดาของพระองค์เองมากเพียงใด แต่พระองค์ไม่เห็นด้วยกับเรื่องการขอแต่งตั้งองค์หญิงเป็นองค์รัชทายาท ทั้งยังโดนแรงกดดันความไม่เหมาะสมต่าง ๆ นานาจากบรรดาขุนนางทั้งหลาย ต่อมาหลังจากที่จักรพรรดิถังจงจิงสวรรคต ค.ศ. 710 องค์หญิงไท่ผิงกับองค์ชายหลี่หลงจีซึ่งคือจักรพรรดิถังเสวียนจงร่วมมือทำรัฐประหารขึ้นจึงทำให้องค์หญิงอันเล่อถูกประหารชีวิต¹⁴

องค์หญิงไท่ผิง เป็นพระราชธิดาของพระนางบูเช็กเทียนกับจักรพรรดิถังเกาจง เป็นน้องสาวของจักรพรรดิถังจงจิงอุปนิสัยขององค์หญิงไท่ผิงเหมือนมารดาพระนางบูเช็กเทียน องค์หญิงไท่ผิงมีความเฉลียวฉลาดและสติปัญญาทางการเมือง จึงได้รับความรักจากพระนางบูเช็กเทียน ในสมัยของพระนางบูเช็กเทียน องค์หญิงไท่ผิงได้เข้าร่วมการเมืองโดยได้รับอนุญาตจากพระมารดา เมื่อพระนางบูเช็กเทียนต้องตัดสินใจเรื่องการเมืองก็มักจะปรึกษากับพระราชธิดาองค์หญิงไท่ผิง ต่อมาองค์หญิงไท่ผิงช่วยพระมารดาพระนางบูเช็กเทียนปราบปรามอิทธิพลของขุนนางชื่อว่าหลี่จวินเฉิน (Lai Junchen ค.ศ. 651-697) แม้ว่าการสมรสขององค์หญิงไท่ผิงรอบที่สองที่สมรสกับหวูโย่วจี (Wu Youji ค.ศ. 663-712) ซึ่งเป็นญาติของพระนางบูเช็กเทียน องค์หญิงไท่ผิงกลายเป็นลูกสะใภ้ของครอบครัวตระกูลหวู่ แต่ทางด้านการเมืององค์หญิงไท่ผิงสนับสนุนตระกูลหลี่ซึ่งคือตระกูลตัวเอง ต่อมาใน ค.ศ. 705 ขุนนางที่สนับสนุนตระกูลหลี่และอัศวินเสนาบดีชื่อว่าจางเจี้ยนจื่อ (Zhang Jianzhi ค.ศ. 625-706) ได้ร่วมมือกับองค์หญิงไท่ผิงทำรัฐประหารขึ้นเพื่อต่อต้านอำนาจของพระนางบูเช็กเทียนซึ่งคือพระมารดาขององค์หญิงและสนับสนุนพระเชษฐาองค์ที่สามนามหลี่เสียน (Li Xian ค.ศ. 656-710) ซึ่งคือจักรพรรดิถังจงจิงขึ้นครองราชย์ หลังจากจักรพรรดิถังจงจิงได้ขึ้นครองราชย์อีกครั้ง อิทธิพลทางการเมืองขององค์หญิงไท่ผิงได้ขยายมากขึ้น ด้วยสถานการณ์ที่จักรพรรดินีเหว่ยกับองค์หญิงอันเล่อมีเป้าหมายที่จะแย่งชิงอำนาจ องค์หญิงไท่ผิงเป็นผู้ที่สนับสนุนตระกูลหลี่ได้ร่วมมือกับองค์ชายหลี่หลงจีที่เป็นหลานขององค์หญิงไท่ผิงซึ่งต่อมาคือจักรพรรดิถังเสวียนจงทำรัฐประหารขึ้นเพื่อต่อต้านอิทธิพลทางการเมืองของจักรพรรดินีเหว่ยและองค์หญิงอันเล่อและสนับสนุนหลี่ดาน (Li Dan ค.ศ. 662-716) ซึ่งเป็นพระเชษฐาองค์ที่สี่ขององค์หญิงไท่ผิงและเป็นพระบิดาขององค์ชายหลี่หลงจี สุดท้ายพระบิดาขององค์ชายหลี่หลงจีได้ขึ้นครองราชย์เป็นจักรพรรดิถังรุ่ยจง (Emperor Ruizong) จักรพรรดิในลำดับต่อมา¹⁵

หลังจากถังรุ่ยจงขึ้นครองราชย์ องค์หญิงไท่ผิงยังมีอำนาจมากขึ้น เมื่อขุนนางมีเรื่องการเมืองจะปรึกษากับจักรพรรดิถังรุ่ยจง จักรพรรดิถังรุ่ยจงตรัสว่าเรื่องการเมืองได้ปรึกษากับองค์หญิงไท่ผิงมาก่อนหรือยัง แสดงให้เห็นว่าก่อนขุนนางจะปรึกษาเรื่องการเมืองกับจักรพรรดิถังรุ่ยจงต้องปรึกษากับองค์หญิงไท่ผิงก่อน ขุนนางส่วนใหญ่ในราชสำนักจะเชื่อฟังและทำตามคำสั่งขององค์หญิงไท่ผิง ด้วยการขยายอำนาจขององค์หญิงไท่ผิงได้คุกคามต่อผลประโยชน์ของหลานชายหลี่หลงจี ความขัดแย้งระหว่างองค์หญิงไท่ผิงกับหลานชายหลี่หลงจินับวันยิ่งรุนแรงมากขึ้น ต่อมาจักรพรรดิถังรุ่ยจงสละราชบัลลังก์ให้แก่พระราชโอรสนามว่าหลี่หลงจีซึ่งคือจักรพรรดิถังเสวียนจง จักรพรรดิถังเสวียนจงทนไม่ได้ที่อำนาจขององค์หญิงไท่ผิง

¹⁴ Xie Shengming; & Huang Liping. editors. (2004d). *The New Book of Tang China (Volume2)*. p. 10.

¹⁵ Xie Shengming; & Huang Liping. editors. (2004d). *op. cit.* pp. 8-9.

ถูกขยายมากขึ้นไปเรื่อย ๆ พระองค์จึงวางแผนปราบปรามอำนาจขององค์หญิงไท่ผิง ค.ศ. 713 จักรพรรดิถังเสวียนจงได้ดำเนินการวางแผนควบคุมอำนาจขององค์หญิงไท่ผิงและในที่สุดองค์หญิงไท่ผิงก็ถูกประหารชีวิต หลังจากอำนาจขององค์หญิงไท่ผิงถูกปราบปรามเป็นการสิ้นสุดของผู้หญิงในราชวงศ์ที่เข้าร่วมการเมืองโดยตรง¹⁶

นอกจากกลุ่มผู้หญิงในราชวงศ์ถังซึ่งอำนาจในการเมืองทางตรงดังกล่าวแล้ว ยังมีกลุ่มผู้หญิงที่เป็นสมาชิกของพระราชวงศ์ที่มีส่วนร่วมของการเมืองทางอ้อม แม้ว่าจะไม่ได้แย่งชิงอำนาจจนทำให้เกิดความวุ่นวายทางการเมือง แต่ผู้หญิงกลุ่มนี้ถือว่าเป็นผู้ช่วยที่ดีของจักรพรรดิในการบริหารการเมือง เช่น จักรพรรดินีจางซุน (Empress Zhangsun ค.ศ. 601-636) เป็นจักรพรรดินีที่ได้รับการนับถือและความยกย่องในประวัติศาสตร์จีน จักรพรรดินีจางซุนเกิดในครอบครัวตระกูลสูง รักการอ่านหนังสือตั้งแต่เด็ก เมื่ออายุสิบสามก็สมรสกับหลี่ซือหมิง (Li Shiming ค.ศ. 598-649) ซึ่งคือจักรพรรดิถังไท่จง ก่อนหลี่ซือหมิงขึ้นครองราชย์ หลี่ซือหมิงมีเป้าหมายจะวางแผนทำรัฐประหารขึ้นที่ประตูเสวียนหวู่เหมิน (Xuanwu Men) เพื่อแย่งชิงอำนาจกับองค์รัชทายาทชื่อว่าหลี่เจี้ยนเฉิง (Li Jiancheng ค.ศ. 589-626) ในช่วงเวลานี้ จักรพรรดินีจางซุนได้ไปเยี่ยมเยียนทหารและให้กำลังใจทหารเพื่อช่วยหลี่ซือหมิงได้ความสำเร็จจากรัฐประหาร หลังจากหลี่ซือหมิงขึ้นครองราชย์เป็นจักรพรรดิถังไท่จงก็ได้ปรึกษาเรื่องการเมืองกับจักรพรรดินีจางซุนตลอด จักรพรรดินีจางซุนตกเดือนพระองค์ตลอดว่าอย่าลืมหบเรียนในประวัติศาสตร์ที่ใช้ญาติพี่น้องของครอบครัวฝ่ายภรรยาเป็นขุนนางระดับสูงไม่เช่นนั้นจะเกิดความวุ่นวาย อีกทั้งจักรพรรดินีจางซุนยังกล้าแสดงความคิดเห็นของตัวเองต่อการเมือง เช่น เมื่อขุนนางเว่ยเจิง (Wei Zheng ค.ศ. 580-643) แสดงความคิดเห็นโดยพูดอย่างตรงไปตรงมาต่อหน้าจักรพรรดิถังไท่จง พระองค์ทรงโกรธมากจนอยากประหารชีวิตเว่ยเจิง แต่หลังจากจักรพรรดินีจางซุนได้ทราบเรื่องนี้ รีบไปเปลี่ยนชุดพิธีกรรมออกมาและแสดงความยินดีกับจักรพรรดิว่าถ้าพระองค์ไม่ใช่เป็นจักรพรรดิที่มีความเมตตาการุณา ขุนนางคงไม่กล้าแสดงความคิดเห็นของตัวเองอย่างตรงไปตรงมาต่อหน้าพระองค์ จักรพรรดิทรงพอใจกับความเห็นของจักรพรรดินีจางซุนเป็นอย่างมาก และก่อนจักรพรรดินีจางซุนสวรรคตยังไม่ลืมตักเตือนจักรพรรดิว่าอย่าทอดทิ้งขุนนางเก่านามว่าฝางเสวียนหลิง (Fang Xuanling ค.ศ. 579-648) เขาเป็นขุนนางที่ซื่อสัตย์จงรักภักดีต่อประเทศชาติ เนื่องจากจักรพรรดินีจางซุนเป็นผู้ช่วยที่ดีในการบริหารการเมืองของจักรพรรดิ หลังจากจักรพรรดินีสวรรคต พระองค์ทรงตรัสด้วยความเศร้าโศกว่า ข้าพเจ้าขาดผู้ช่วยที่ดีตลอดไปแล้ว¹⁷

นอกจากนี้ จักรพรรดิถังไท่จงมีนางสนมคนหนึ่งชื่อสวีฮุย (Xu Hui ค.ศ. 627-650) เกิดในตระกูลชั้นสูง รักการอ่านหนังสือตั้งแต่เด็ก มีความเฉลียวฉลาดและสติปัญญาทางการเมือง อีกทั้งยังกล้าแสดงความคิดเห็นที่เกี่ยวกับการเมืองโดยตรงต่อพระองค์ ในครั้งหนึ่งจักรพรรดิถังไท่จงเกณฑ์ทหารเพื่อทำสงครามต่อต้านชาวเผ่า และใช้แรงงานมากเกินไปสร้างพระตำหนัก ทำให้ประชาชนเดือดร้อนมาก นางสนมสวีฮุยเห็นสถานการณ์แบบนี้จึงถวายคำร้องแก่จักรพรรดิถังไท่จง ให้พระองค์อย่าลืมหบเรียนในประวัติศาสตร์ที่ประชาชนเดือดร้อนจนเกิดประท้วงขบวนการขึ้น หลังจากพระองค์อ่านคำร้องของนางสนมสวีฮุยแล้ว ชื่นชมนางสนมสวีฮุยอย่างมาก¹⁸

องค์หญิงผิงหยางเจ้าหรือองค์หญิงผิงหยาง (Princess Pingyangzao หรือ Princess Pingyang ?-ค.ศ. 623) เป็นพระราชธิดาองค์ที่สามของจักรพรรดิถังเกาจู่หรือหลี่หยวน (Li Yuan ค.ศ. 566-635) ในช่วงต้นราชวงศ์ถังที่ดำเนินการปราบปรามอำนาจของผู้ปกครองเก่าคือราชวงศ์สุย หลี่หยวนมีเป้าหมายวางแผนช่องสุ่มกำลังที่เมืองจินหยาง (Jinyang City) ซึ่งคือเมืองไท่หยวน (Taiyuan City) ของมณฑลซานซี (Shanxi Province) ในปัจจุบัน เมื่อราชบุตรเขยของหลี่หยวนไปช่วยกองทัพที่เมืองจินหยาง องค์หญิงผิงหยางเจ้าช่วยพระบิดาต่อต้านอำนาจราชวงศ์สุย อีกทั้งองค์หญิงยังแต่งตัวเป็นผู้ชายแล้วกลับบ้านเกิดขายทรัพย์สินของครอบครัวทั้งหมด เอาเงินที่ได้มาไปช่วยประชาชนที่ยากจนลำบาก ประชาชนที่ได้รับความช่วยเหลือจากองค์หญิงผิงหยางเจ้าขอบคุณองค์หญิงอย่างมาก เชื้อฟุ้งและทำตามความต้องการขององค์หญิงทุกอย่าง องค์หญิงผิงหยางเจ้าได้รับความนับถือจากประชาชน ในเวลาไม่นานได้รับสมัครทหารจำนวนมาก เมื่อพระบิดากับสามียกกองทัพ

¹⁶Xie Shengming; & Huang Liping. editors. (2004c). op. cit. pp. 523-525.

¹⁷Xie Shengming; & Huang Liping. editors. (2004a). op. cit. pp. 582-583.

¹⁸Xie Shengming; & Huang Liping. editors. (2004c). op. cit. p. 607.

จากเมืองจินหยางไปถึงเมืองฉางอาน ได้นัดพบกับกองทัพขององค์หญิงผิงหยางเจ้าจึงทำให้การต่อต้านอำนาจราชวงศ์สุยได้ประสบความสำเร็จจนใน ค.ศ. 618 หลี่หยวนได้ก่อตั้งราชวงศ์ถังขึ้นมา หลี่หยวนกลายเป็นจักรพรรดิถังเกาจู่ ใน ค.ศ. 623 เมื่อองค์หญิงผิงหยางเจ้าเสียชีวิต ตามคำสั่งของจักรพรรดิถังเกาจู่ งานศพขององค์หญิงแตกต่างจากงานศพของผู้หญิงคนอื่น ซึ่งจัดงานศพแบบทหาร จักรพรรดิถังเกาจู่ตรัสว่า องค์หญิงผิงหยางเจ้าเหมือนผู้ชายซึ่งเป็นทหารเคยช่วยข้าพเจ้าไปสู้รบที่สนามรบ ดังนั้น จัดงานศพแบบทหาร เป็นการให้เกียรติกับนาง องค์หญิงผิงหยางเจ้าเป็นองค์หญิงองค์แรกที่จัดงานศพแบบทหารในประวัติศาสตร์จีน¹⁹

นอกจากนี้ยังมีกลุ่มองค์หญิงพิเศษที่มีบทบาทสำคัญอย่างมากต่อการสร้างความสัมพันธ์ที่ติระหว่างชาวเผ่ากับราชสำนักถัง ชนชั้นปกครองราชวงศ์ถังได้สืบทอดนโยบายเหอจิน (Heqin) ที่เริ่มต้นจากสมัยราชวงศ์ฮั่น (Han Dynasty 206 ปีก่อนคริสต์ศักราช - ค.ศ. 220) มาซึ่งคือนโยบายที่ส่งองค์หญิงสมรสกับหัวหน้าชาวเผ่าเพื่อสร้างความสัมพันธ์ที่ติระหว่างชาวเผ่ากับราชสำนักถัง เนื่องจากราชวงศ์ถังมีความเจริญรุ่งเรือง ชาวเผ่ามักจะมารุกรานรอบ ๆ เขตชายแดนตลอด เพื่อสร้างความสงบเขตชายแดนด้วยหลักการที่ว่าชาวเผ่าทั้งหลายเป็นพี่น้องกันกับราชสำนักถัง จึงทำให้ผู้หญิงกลุ่มนี้ได้ปรากฏบนเวทีการเมือง เช่น ค.ศ. 640 องค์หญิงหงฮั่ว (Princess Honghua ค.ศ. 622-698) สมรสกับหัวหน้าเผ่าตูหวู่หุน (Tuyuhun) ได้ส่งเสริมความสัมพันธ์ระหว่างเผ่าตูหวู่หุนกับราชสำนักถัง²⁰ ค.ศ. 641 องค์หญิงเหวินเฉิง (Princess Wencheng ค.ศ. 625-680) สมรสกับกษัตริย์ซองเซนกัมโป (Songtsen Gampo ค.ศ. 617-650) องค์หญิงเหวินเฉิงได้รับเกียรติอย่างสูงในพิธีการต้อนรับ องค์หญิงเหวินเฉิงได้นำวัฒนธรรมของชาวฮั่นไปเผยแพร่แก่ชาวทิเบต ทำให้ชาวทิเบตได้รับเทคโนโลยีการทำนา การทอผ้าจากจีน องค์หญิงเหวินเฉิงยังพยายามสร้างความสัมพันธ์ที่ดีทางการเมือง พยายามไม่ให้เกิดความขัดแย้งทั้งสองฝ่าย องค์หญิงเหวินเฉิงจึงได้รับความยกย่องและนับถือจากชาวทิเบต เผ่าทิเบตกับราชสำนักถังได้รักษาความสัมพันธ์ที่ดีมาโดยตลอด จนใน ค.ศ. 710 ราชสำนักถังส่งองค์หญิงจินเฉิง (Princess Jincheng ค.ศ. 698-739) ไปสมรสกับกษัตริย์ทิเบตนามว่า เฮอเตอูจู่จัน (Hedezuzan ค.ศ. 704-755) องค์หญิงจินเฉิงช่วยแก้ไขปัญหาด้านเขตชายแดน โดยพยายามส่งเสริมการทูตระหว่างเผ่าทิเบตกับราชสำนักถัง ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างเผ่าทิเบตกับราชสำนักถังมีความเป็นมิตรกัน²¹ องค์หญิงเหล่านี้ได้ใช้ความสามารถทางด้านการเมืองและความกล้าหาญของตัวเอง รับผิดชอบหน้าที่ที่สำคัญต่อประเทศชาติ องค์หญิงกลุ่มนี้ได้รับเกียรติยศและความนับถือจากราชสำนักทั้งสองฝ่าย

สำหรับผู้หญิงที่รับตำแหน่งในราชวงศ์ที่เข้าร่วมการเมือง ระบบตำแหน่งสำหรับผู้หญิงในวังในของสมัยราชวงศ์ถังมีหกกระทรวง ได้แก่

- ช่งกง (Shang Gong) เป็นกระทรวงที่รับผิดชอบหน้าที่การบันทึกเรื่องราวต่าง ๆ ในราชสำนักฝ่ายใน รับผิดชอบการประกาศให้แก่ผู้หญิงที่ได้รับเกียรติยศเข้าร่วมงานในราชวัง การดูแลรายชื่อของคนในราชวังและรับผิดชอบเรื่องการให้รางวัล และการจัดกฎระเบียบวินัยในราชสำนักฝ่ายใน
- ช่งหยี (Shang Yi) เป็นกระทรวงที่รับผิดชอบจารีตประเพณี เรื่องดนตรีต่าง ๆ เพื่อการต้อนรับแขกสำคัญที่มาเข้าเฝ้าจักรพรรดิ
- ช่งฝู (Shang Fu) เป็นกระทรวงที่รับผิดชอบการตัดเย็บเสื้อผ้าให้แก่คนในราชวัง
- ช่งสือ (Shang Shi) เป็นกระทรวงที่รับผิดชอบการทำอาหารและการดูแลรักษาโรคในราชวัง
- ช่งฉิน (Shang Qin) เป็นกระทรวงที่รับผิดชอบการดูแลการพักผ่อน การเข้านอนของจักรพรรดิ
- ช่งกง (Shang gong) เป็นกระทรวงที่รับผิดชอบการดูแลเครื่องเงินทอง เครื่องประดับเพชรพลอย ผ้าไหม

¹⁹ Xie Shengming; & Huang Liping. editors. (2004a). op. cit. p. 610.

²⁰ Xie Shengming; & Huang Liping. editors. (2004d). op. cit. pp. 536-537.

²¹ Ibid. pp. 464-483.

ระบบตำแหน่งสำหรับผู้หญิงในราชวังเป็นระบบที่เริ่มต้นจากสมัยราชวงศ์สุย สมัยราชวงศ์ถังได้สืบทอดตำแหน่งสำหรับผู้หญิงในราชวังนอกจากหกกระทรวงนี้แล้ว ยังมีผู้หญิงได้รับตำแหน่งพระราชเลขานุการ รับผิดชอบหน้าที่การร่างพระราชโองการ เนื่องจากผู้หญิงที่รับตำแหน่งในราชวังอยู่ใกล้กับจักรพรรดิซึ่งเป็นศูนย์กลางของอำนาจ อีกทั้งด้วยการเปิดกว้างของสังคมราชวงศ์ถัง กฎระเบียบของราชวังไม่เข้มงวด จึงทำให้ผู้หญิงที่รับตำแหน่งเหล่านี้มีโอกาสดำเนินการการเมือง

ซังกวนหว่านเออร์เป็นหลานสาวของขุนนางซังกวนหยี่ (Shangguan Yi ค.ศ. 608-665) เนื่องจากซังกวนหยี่ถูกประหารชีวิตเพราะพระนางบูเช็กเทียน ดังนั้น ซังกวนหว่านเออร์ก็มารดาจึงตกเป็นหญิงรับใช้ชั้นต่ำในราชวัง แต่เนื่องจากซังกวนหว่านเออร์เป็นคนที่มีความเฉลียวฉลาดและสติปัญญา ชอบอ่านหนังสือตั้งแต่เด็ก มีความสามารถในการแต่งบทกวีนิพนธ์ พระนางบูเช็กเทียนจึงชื่นชมความสามารถของซังกวนหว่านเออร์ แต่เนื่องจากโทษที่ซังกวนหยี่ก่อทำให้ซังกวนหว่านเออร์ต้องถูกประหารชีวิตเช่นกัน แต่เพราะพระนางเสียดายไม่อยากฆ่านาง จึงทำรอยสักบนใบหน้าซังกวนหว่านเออร์เป็นการลงโทษแทน และให้ซังกวนหว่านเออร์เข้ารับตำแหน่งเป็นพระราชเลขานุการช่วยพระนางร่างพระราชโองการอยู่ในพระราชวัง นี่เป็นการเริ่มต้นของซังกวนหว่านเออร์ที่ได้เข้าร่วมการเมือง ค.ศ. 705 รัฐประหารที่ต่อต้านอำนาจพระนางบูเช็กเทียนได้ผลสำเร็จ จักรพรรดิถังจงจงได้ขึ้นครองราชย์อีกครั้ง การร่างพระราชโองการของซังกวนหว่านเออร์ได้รับความเชื่อถือจากพระองค์มาก ซังกวนหว่านเออร์มีความสัมพันธ์ที่ดีกับจักรพรรดินี เหว่ยและองค์หญิงอันเล่อ และแนะนำให้จักรพรรดินีเหว่ยเลียนแบบพระนางบูเช็กเทียนเพื่อควบคุมอำนาจ ซังกวนหว่านเออร์ยังมีความสัมพันธ์ที่ดีกับหู่ชานซือซึ่งเป็นหลานของพระนางบูเช็กเทียน และแนะนำให้จักรพรรดินีเหว่ยได้รู้จักและเพื่อเป็นการขยายอิทธิพลอำนาจของจักรพรรดินีเหว่ยและต่อต้านอิทธิพลอำนาจของตระกูลหลี่ ค.ศ. 710 จักรพรรดิถังจงจงสวรรคต จักรพรรดินีเหว่ยแอบสั่งให้ซังกวนหว่านเออร์ทำพิธีกรรมปลอมขึ้นมาว่าตามความคิดของจักรพรรดิถังจงจง จักรพรรดินีเหว่ยมีสิทธิช่วยจักรพรรดิองค์ใหม่ตัดสินเรื่องการเมือง เนื่องจากซังกวนหว่านเออร์มีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับจักรพรรดินีเหว่ย เมื่อรัฐประหารที่ต่อต้านอิทธิพลอำนาจจักรพรรดินีเหว่ยของหลี่หลงจี้กับองค์หญิงไท่ผิงได้ผลความสำเร็จ ซังกวนหว่านเออร์จึงถูกประหารชีวิตโดยหลี่หลงจี้²²

นอกจากซังกวนหว่านเออร์แล้ว ยังมีผู้หญิงอีกสองคนที่ได้รับตำแหน่งในซังกง (Shang Gong) เป็นกระทรวงที่รับผิดชอบหน้าที่การบันทึกเรื่องต่าง ๆ ในพระราชวัง รับผิดชอบการประกาศให้แก่ผู้หญิงที่ได้รับเกียรติยศเข้าร่วมงานในพระราชวัง และรับผิดชอบเรื่องการให้รางวัล และการจัดกฎระเบียบวินัยในราชวังภายในนามว่าหญิงตระกูลไฉ (Chai Shi) กับหญิงตระกูลเฮ่อโลว (Helou Shi) ซึ่งได้แอบสร้างกลุ่มการเมืองของตัวเอง รับสินบนจากหลายช่องทางและขายตำแหน่งให้แก่คนที่สนับสนุนตัวเอง²³

นอกจากนี้ ยังมีผู้หญิงที่รับตำแหน่งในพระราชวังที่ไม่ได้บันทึกชื่อจำนวนมากเข้าร่วมการเมือง โดยเฉพาะในช่วงเวลาตั้งแต่พระนางบูเช็กเทียนขึ้นครองราชย์ถึงก่อนจักรพรรดิถังเสวียนจงขึ้นครองราชย์ (ค.ศ. 690-710) เป็นช่วงเวลาที่กฎระเบียบราชวังไม่เข้มงวดและเกิดความวุ่นวายตลอดโดยเกิดรัฐประหารสองครั้งที่มีกลุ่มผู้หญิงเข้าร่วมคือ ค.ศ. 705 รัฐประหารที่ต่อต้านอำนาจพระนางบูเช็กเทียนกับ ค.ศ. 710 รัฐประหารที่ต่อต้านอำนาจจักรพรรดินีเหว่ย ช่วงเวลานี้เป็นช่วงเวลาที่ถึงขั้นสูงสุดของผู้หญิงที่มีส่วนร่วมเข้าร่วมการเมือง แต่ข้อมูลเหล่านี้ไม่สมบูรณ์จึงไม่มีอาจทราบรายละเอียดของการเข้าร่วมการเมืองของผู้หญิงเหล่านี้

ผู้หญิงที่ได้รับเกียรติยศตามสามีหรือลูกชายที่มีส่วนร่วมในการเมือง ตามจารีตประเพณีจีนโบราณ ผู้หญิงต้องพึ่งพาอาศัยผู้ชาย สามีหรือลูกชายได้รับตำแหน่งชั้นสูงและรับเกียรติยศ ภรรยาหรือมารดามักจะรับแต่งตั้งตาม เพราะกลุ่มผู้หญิงเหล่านี้เป็นผู้ช่วยที่ดีทางการเมืองสำหรับสามีหรือลูกชาย เช่น ค.ศ. 710 ก่อนรัฐประหารของหลี่หลงจี้กับองค์หญิงไท่ผิงเกิดขึ้น ขุนนางนามจงช่าวจิง (Zhong Shaojing ค.ศ. 659-746) ตกลงจะเข้าร่วมรัฐประหารด้วย แต่พอถึงวันที่รัฐประหารเกิดขึ้นจริงทันใดนั้นจงช่าวจิงก็กลัวว่าหากรัฐประหารประสบความสำเร็จโทษประหารชีวิต ภรรยาของจงช่าวจิงจึงพูดว่า ถ้า

²² Xie Shengming; & Huang Liping, editors. (2004d). op. cit. p. 609.

²³ Duan Tali. (2000). Research on Status of Women in Tang China. pp. 77-78.

ท้อถอยจะโทษประหารชีวิตเช่นกัน ดีที่สุดคือต้องสู้ต่อไป ถ้าประสบความสำเร็จจะรอดชีวิตได้ ทำให้ขุนนางจงชาวจึงมีกำลังใจต่อสู้ขึ้นมาอย่างเต็มที่ ถือว่าภรรยาของจงชาวจึงเป็นผู้หญิงที่กล้าหาญไม่แพ้ผู้ชาย²⁴

ส่วนผู้หญิงในฐานะเป็นมารตามีสติริสสั่งสอนลูก และมีสติแทรกแซงเรื่องการเมือง เช่น มารดาของขุนนางเจิ้งชานกั๋ว (Zheng Shanguo ค.ศ. 569-629) เป็นผู้หญิงที่มีสติปัญญาและคุณธรรม ชอบอ่านหนังสือตั้งแต่เด็ก ทุกครั้งเจิ้งชานกั๋วตัดสินใจเรื่องการเมืองที่ห้องโถง มารดาจะฟังอยู่ข้างหลังด้วยโดยมีม่านกั้นไว้ ถ้าลูกชายตัดสินใจเรื่องการเมืองด้วยความยุติธรรม มารดาก็จะชื่นชมยินดี ถ้าลูกชายตัดสินใจเรื่องการเมืองด้วยความที่ไม่เป็นธรรม มารดาจะร้องไห้ ไม่กินอาหารทั้งวันและสั่งสอนลูกว่าเป็นขุนนางต้องเหมือนบิดา จงรักภักดีต่อประเทศชาติ ไม่เห็นแก่ตัว มีความใส่ใจต่อประชาชน²⁵ ในสมัยของจักรพรรดิถังเกาจง ขุนนางนามหวางหยี่ฟาง (Wang Yifang ค.ศ. 615-669) กล่าวโทษขุนนางหลี่หยู่ฝู่ (Li Yifu ค.ศ. 614-666) หลี่หยู่ฝู่กลัวเรื่องนี้จะทำให้มารดาเดือดร้อน แต่มารดาพูดว่าถ้าลูกจงรักภักดีต่อประเทศชาติ มารดาก็จะยอมเสียสละเพื่อประเทศชาติ²⁶ มารดาของขุนนางซุยเสวียนเว่ย (Cui Xuanwei ค.ศ. 639-706) ตักเตือนลูกตลอดว่าเป็นขุนนางต้องซื่อตรง จงรักภักดี อย่าฉ้อราษฎร์บังหลวง ขุนนางซุยเสวียนเว่ยเป็นลูกที่เชื่อฟังมารดา เป็นขุนนางที่จงรักภักดีและได้รับความชื่นชมจากพระนางบูเช็กเทียน²⁷ ค.ศ. 705 ขุนนางนามฮวนเหยียนฟาน (Huan Yanfan ค.ศ. 653-706) ได้เข้าร่วมรัฐประหารที่ต่อต้านพระนางบูเช็กเทียน แต่ก่อนเข้าร่วมรัฐประหาร ขุนนางฮวนเหยียนฟานได้แจ้งเรื่องให้มารดาทราบก่อน มารดาให้กำลังใจว่าผลประโยชน์ของประเทศชาติสำคัญกว่าครอบครัว สุดท้ายรัฐประหารสำเร็จลุล่วงไปด้วยดี นอกจากนี้ ยังมีผู้หญิงกล้าหาญต่อสู้กับการรุกรานจากชนเผ่า ปกป้องประเทศชาติ เช่น ค.ศ. 696 ชนเผ่าซีตัน (Khitans) รุกรานเมืองผิงโจว ภรรยาของขุนนางทงถินได้รวบรวมคนรับใช้ทั้งหมดของครอบครัว หนุนชวยกับผู้หญิงของเมืองมาช่วยปกป้องเมืองด้วยกัน สุดท้ายสามารถขับไล่ชนเผ่าซีตันออกจากเมืองไปได้สำเร็จ ภรรยาของขุนนางอำเภอนามกู่เสวียนอิง (Gu Xuanying) ได้ปกป้องเมืองเมื่อเผ่าเตอร์ก (The Turks) ที่มารุกราน สุดท้ายได้ขับไล่เผ่าเตอร์กออกจากเมืองและได้รับความชื่นชมจากพระนางบูเช็กเทียนเป็นอย่างมาก²⁸

2. การเข้าร่วมการเมืองของผู้หญิงสามัญชน

ผู้หญิงสามัญชนธรรมดาที่เข้าร่วมการเมืองที่ได้รับการบันทึกชื่อไว้ เช่น เฉินซัวเจิน (Chen Shuozen ค.ศ. 620-653) เป็นหัวหน้าการประท้วงชาวนาในเขตเจ้อเจียง (มณฑลเจ้อเจียง (Zhejiang) ในปัจจุบัน) เนื่องจากเขตเจ้อเจียงเกิดภัยพิบัติทางธรรมชาติมาโดยตลอด ทำให้ประชาชนเกิดความเดือดร้อน ราชสำนักไม่สนใจและยังให้ประชาชนส่งส่วยให้กับราชสำนัก เฉินซัวเจินได้รวบรวมประชาชนที่นับถือศาสนาประจำท้องถิ่นที่เรียกว่าเยาเจี้ยว (Yaojiao หรือ Sprite Sect) ซึ่งนับถือพระนางหนิวา (Nu Wa) เข้าด้วยกันเพื่อประท้วงทางการ เฉินซัวเจินจึงได้รับความยกย่องจากประชาชน ในสมัยจักรพรรดิถังเกาจง เฉินซัวเจินได้รวบรวมประชาชนหลายพันคนเป็นกองทัพ และร่วมกับพี่เขยนามจางชวยฮิน (Zhang Shuying ?-ค.ศ. 653) ยกกองทัพประท้วงราชสำนัก เฉินซัวเจินเพื่อสร้างอำนาจทางการเมืองของตัวเองจึงตั้งตัวเองเป็นจักรพรรดินี นามว่าเหวินเจียฮองเต้ (Emperor Wenjia) แปลว่าฮ่องเต้ที่ทั้งมีความรู้และความสามารถ สุดท้ายกองทัพประท้วงเกิดพายุแพ้ให้กับกองทัพของราชสำนัก²⁹ เฉินซัวเจินเป็นผู้หญิงคนแรกที่ตั้งตัวเองเป็นจักรพรรดินีในกลุ่มชาวนา แม้ว่าสุดท้ายประสบความล้มเหลว แต่การประท้วงนี้ได้ส่งผลกระทบต่อราชสำนัก เฉินซัวเจินเป็นผู้หญิงสามัญชนธรรมดาคนหนึ่งที่มีความกล้าหาญและความสามารถทางด้านการเมือง

²⁴ Meng Man. (2016). *op. cit.* pp. 476-478.

²⁵ Duan Ta Li. (2000). *op. cit.* p. 82.

²⁶ Xie Shengming; & Huang Liping. editors. (2004b). *The Old Book of Tang China (Volume2)*. pp. 403-405.

²⁷ *Ibid.* p. 94.

²⁸ Gao Shiyu. (1988). *The Women of Tang China*. p. 158.

²⁹ *Ibid.* pp. 157-158.

นอกจากนี้ ผู้หญิงที่ถือศีลบำเพ็ญตนได้มีส่วนร่วมเข้าร่วมการเมือง ด้วยการเปิดกว้างของสังคมราชวงศ์ถังตอนต้นทำให้การใช้ชีวิตของผู้หญิงที่ถือศีลบำเพ็ญตนมีความอิสระอย่างมาก ในสังคมราชวงศ์ถังตอนต้นนอกจากจะยกย่องลัทธิเต๋าและการเผยแผ่พุทธศาสนาอย่างเป็นทางการแล้ว ลัทธิความเชื่อในท้องถิ่นก็มีการพัฒนาอย่างรวดเร็ว เช่น การนับถือแม่ผมหันนิง เป็นต้น จึงทำให้ผู้หญิงที่ถือศีลบำเพ็ญตนเพิ่มจำนวนมากขึ้น เนื่องจากชนชั้นปกครองให้ความสำคัญกับการนับถือศาสนาเป็นอย่างมาก ไม่ว่าจะเป็นการรับรู้หรือการตัดสินใจเรื่องการเมืองต้องจัดพิธีพยากรณ์ จะต้องเชิญนักพรตเข้าวังมาทำพิธีให้ จึงทำให้นักพรตเหล่านั้นมีอิสระในการเข้าออกพระราชวัง และมีโอกาสที่รู้จักขุนนางต่าง ๆ และบุคคลภายนอก เช่น ในสมัยจักรพรรดิถังจงจง แม่ผมหันนิงตระกูลเจ้า (Zhao Shi) การเข้าออกพระราชวังได้อย่างอิสระ หลังจากอิทธิพลถูกแผ่ขยายไปได้รับเกียรติยศนามว่าคุณหญิงหลงซี (Madam Longxi) หลงซีเป็นชื่อของกลุ่มตระกูลชนชั้นสูง อิทธิพลทางการเมืองของคุณหญิงหลงซีเกือบเทียบเท่าอิทธิพลทางการเมืองของซ่งกวนหวานเออร์ ในสมัยจักรพรรดิถังเสวียนจง ขุนนางนามเหยียนเจินชิน (Yan zhenqing ค.ศ. 709-784) มีญาติคนหนึ่งเป็นแม่ชี ชำนาญการพยากรณ์เกี่ยวกับความโชคดียุติภัยร้าย เหยียนเจินชินจึงไปสอบถามเรื่องอนาคตทางการเมืองว่าจะได้เลื่อนตำแหน่งหรือไม่ แม่ชีพูดว่าอนาคตการเมืองราบรื่น คุณจะได้ใส่ชุดสีม่วงและได้รับตำแหน่งข้าราชการระดับสองหรือระดับสาม ขุนนางเจ้าเหยียนเจา (Zhao Yanzhao ?-ค.ศ. 714) ได้นับถือแม่ผมหันนิง (Zhao Wuniang) การให้ผู้หญิงที่ถือศีลบำเพ็ญตนพยากรณ์ความโชคดียุติภัยร้ายทางการเมือง ทำให้ชนชั้นปกครองต้องป้องกันเพราะกลัวผู้หญิงที่ถือศีลบำเพ็ญตนพูดเหลวไหล มอมเมาจิตใจของผู้คน ดังนั้น ในสมัยจักรพรรดิถังเกาจง (ค.ศ. 705-710) กับสมัยจักรพรรดิถังเสวียนจง (ค.ศ. 712-756) มีการประกาศว่าห้ามผู้หญิงที่ถือศีลบำเพ็ญตนพยากรณ์ความโชคดียุติภัยร้ายอีก ทำให้สุดท้ายผู้หญิงที่ถือศีลบำเพ็ญตนที่แทรกแซงเรื่องการเมืองจึงถูกปราบปราม³⁰

3. สรุป

สถานภาพและบทบาทผู้หญิงทางการเมืองที่ไม่ว่าจะเป็นผู้หญิงที่มาจากกลุ่มชนชั้นสูง ซึ่งรวมผู้หญิงที่เป็นเชื้อพระวงศ์ ผู้หญิงที่รับตำแหน่งหน้าที่ระดับสูงในพระราชวัง และผู้หญิงที่ได้รับเกียรติศักดิ์หรือยศศักดิ์ตามสามีหรือลูกชาย ส่วนกลุ่มผู้หญิงสามัญชนธรรมดา ซึ่งรวมถึงผู้หญิงชวากับผู้หญิงที่ถือศีลบำเพ็ญตน ล้วนมีความสำคัญด้านการเมืองไม่น้อยกว่าผู้ชาย แต่ผู้หญิงที่เข้าร่วมการเมืองส่วนใหญ่จะเป็นผู้หญิงที่มาจากชนชั้นสูง เช่น จักรพรรดินี องค์หญิง เป็นต้น โดยผู้หญิงกลุ่มชนชั้นสูงเหล่านี้จะมีบทบาทสำคัญอย่างมากด้านการเมือง ซึ่งจะเห็นชัดจากการเข้าร่วมการเมืองหลายรูปแบบ ดังนี้

การเข้าร่วมการเมืองของผู้หญิงชนชั้นสูงที่เป็นเชื้อพระวงศ์ในฐานะเป็นจักรพรรดินี

- 1) สามารถว่าราชการและพิจารณาเรื่องการเมืองโดยจะประทับนั่งด้านหลังจักรพรรดิในที่ที่มั่นคงแล้ว
- 2) สามารถที่จะเป็นผู้ช่วยที่ดีและได้รับความเชื่อถือทางการเมืองจากจักรพรรดิ

การเข้าร่วมการเมืองของผู้หญิงชนชั้นสูงที่เป็นเชื้อพระวงศ์ในฐานะเป็นพระธิดา

- 1) สามารถทรงเป็นหนึ่งในขบวนยกกองทัพออกศึก
- 2) สามารถทรงร่วมมือกับขุนนางทำรัฐประหารเพื่อขยายอิทธิพลทางการเมืองของตนเอง
- 3) สามารถสมรสกับหัวหน้าชาวเผ่าและใช้ความสามารถทางการเมืองพยายามสร้างความสัมพันธ์ไมตรีระหว่างชาวเผ่ากับราชสำนัก

การเข้าร่วมการเมืองของผู้หญิงชนชั้นสูงในฐานะเป็นมารดา

- 1) สามารถใช้สิทธิการเป็นมารดาสั่งสอนลูกและการดูแลการตัดสินใจเรื่องการเมือง

การเข้าร่วมการเมืองของผู้หญิงชนชั้นสูงในฐานะเป็นหญิงที่ได้รับตำแหน่งในราชวัง

- 1) สามารถแทรกแซงเรื่องการเมืองโดยใช้ความสามารถของตัวเองซึ่งได้รับตำแหน่งในพระราชวัง

³⁰ Ibid. pp. 104-110.

จากข้างต้นที่ดังกล่าวเห็นได้ว่า ผู้หญิงกลุ่มนี้ได้ใกล้ชิดกับจักรพรรดิและศูนย์กลางอำนาจ อีกทั้งเพราะสังคมราชวงศ์ถึงตอนต้นที่มีการเปิดกว้างทำให้กฎระเบียบในราชวังไม่เข้มงวดจึงทำให้ผู้หญิงมีโอกาสแทรกแซงการเมืองโดยง่าย และทำให้ผู้หญิงกลุ่มชนชั้นสูงกล้าท้าทายจารีตประเพณีเก่า ๆ โดยเฉพาะลัทธิขงจื๊อที่กำหนดไว้ว่าห้ามผู้หญิงเข้าร่วมการเมือง ผู้หญิงชนชั้นสูงโดยเฉพาะผู้หญิงที่เป็นเชื้อพระวงศ์ในฐานะเป็นจักรพรรดินีจึงมีบทบาททางการเมืองมากกว่าชนชั้นอื่น เช่น การแทรกแซงทางการเมืองที่เรียกว่าเป็นกระทำที่ท้าทายอย่างใหญ่หลวงที่สุดก็คือเรื่องที่พระนางบูเช็กเทียนสามารถช่วงชิงบัลลังก์มาได้ในที่สุด ซึ่งต่อมาได้ส่งผลกระทบต่อผู้หญิงคนอื่น ๆ ในราชวัง ทำให้ราชวังเกิดความวุ่นวายเป็นอย่างมาก จึงทำให้เกิดรัฐประหารขึ้นสองครั้ง รัฐประหารครั้งแรก ค.ศ. 705 เป็นการทำรัฐประหารเพื่อต่อต้านอำนาจพระนางบูเช็กเทียน และรัฐประหารครั้งที่สอง ค.ศ. 710 เป็นการทำรัฐประหารเพื่อต่อต้านอำนาจจักรพรรดินีเหว่ย ทำให้คนตระกูลหลี่ซึ่งเป็นชนชั้นปกครองของราชวงศ์ถึงเกิดความหวาดกลัวที่ผู้หญิงเข้าร่วมการเมืองแย่งชิงอำนาจและพยายามป้องกันไม่ให้ผู้หญิงเข้าร่วมการเมืองได้อีกต่อไป ทำให้ผู้หญิงที่เป็นเชื้อพระวงศ์ในฐานะเป็นพระธิดาได้รับอิทธิพลจึงมีความปรารถนาที่จะเลียนแบบการเข้าร่วมการเมืองของผู้หญิงชนชั้นสูงที่เป็นเชื้อพระวงศ์ในฐานะเป็นจักรพรรดินี เช่น องค์หญิงไท่ผิงกับองค์หญิงอันเล่อ อีกทั้งยังมีผู้หญิงชนชั้นสูงในฐานะเป็นจักรพรรดินีที่ถือว่าเป็นผู้ช่วยที่ดีทางด้านการเมือง ซึ่งได้แก่ภรรยาหรือมารดาที่ได้รับเกียรติศักดิ์หรือยศศักดิ์ตามสามีหรือลูกชาย ทำให้ขุนนางได้ปฏิบัติหน้าที่ของประเทศชาติอย่างซื่อสัตย์และมีความจงรักภักดีต่อจักรพรรดิ ทำให้ประเทศได้พัฒนาจนเกิดความมั่งคั่งและความเจริญรุ่งเรือง ดังนั้นจึงเห็นได้ว่า การมีส่วนร่วมทางการเมืองของผู้หญิงชนชั้นสูงในฐานะเป็นจักรพรรดินีและพระธิดาเป็นผู้กำหนดบทบาทหรือเป็นฝ่ายกระทำ

นอกจากนี้ผู้หญิงชนชั้นสูงในฐานะเป็นพระธิดาที่มีบทบาทสำคัญอย่างมากต่อการสร้างความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างชาวเผ่ากับราชสำนัก เนื่องจากองค์หญิงเหล่านี้เป็นองค์หญิงที่จักรพรรดิส่งออกไปสมรสกับหัวหน้าชาวเผ่าจึงทำให้ผู้หญิงเหล่านี้ได้ใช้ความสามารถทางด้านการเมืองและความกล้าหาญของตนเอง รับผิดชอบทำหน้าที่ที่สำคัญเพื่อประเทศชาติ ดังนั้นจึงเห็นได้ว่าผู้หญิงชนชั้นสูงในฐานะเป็นพระธิดาที่สมรสกับหัวหน้าชาวเผ่าเป็นฝ่ายถูกกำหนดหรือฝ่ายถูกกระทำให้เข้ามามีส่วนร่วมทางการเมือง

การเข้าร่วมการเมืองของกลุ่มผู้หญิงชนชั้นสูงมีบทบาทสำคัญอย่างมาก และทำให้กลุ่มผู้หญิงสามัญชนรับอิทธิพลจากกลุ่มผู้หญิงชนชั้นสูง กลุ่มผู้หญิงสามัญชนจึงมีโอกาสแสดงความสามารถบนเวทีการเมือง ผู้หญิงในฐานะเป็นชาวนาสามารถประท้วงราชสำนัก เช่น ผู้หญิงนามเฉิงซั่วเจิน รวมสมัครพรรคพวกไปประท้วงราชสำนัก เพื่อสร้างอำนาจทางการเมืองของตนเองแล้วตั้งตัวเองขึ้นเป็นจักรพรรดินี นามว่าเหวินเจียฮ่งเต่ อีกทั้งยังมีผู้หญิงในฐานะที่เป็นผู้ถือศัลบาเพ็ญตนเข้าร่วมการเมืองโดยใช้ความสามารถในการพยากรณ์ความโชคดีหรือโชคร้ายทางด้านการเมือง เช่น หญิงที่ถูกเรียกว่าเป็นแม่มดพยากรณ์นามเจ้าหูเหลียง แม่มดคุณหญิงหลงซี เป็นต้น

ฉะนั้น จากที่กล่าวมาข้างต้น สรุปได้ว่าผู้หญิงในสมัยราชวงศ์ถึงตอนต้นไม่ว่าจะเป็นกลุ่มผู้หญิงชนชั้นสูงหรือว่ากลุ่มผู้หญิงสามัญชน มีบทบาททางการเมืองมากกว่าสมัยอื่น และแทรกแซงเรื่องต่าง ๆ ทางการเมืองในหลายรูปแบบ เนื่องจากบริบทสังคมในสมัยนี้ที่ชนชั้นปกครองของสมัยราชวงศ์ถึงตอนต้นมีเชื้อสายจากชาวเผ่าทางภาคเหนือของจีน ทำให้อุปนิสัยผู้หญิงมีความแข็งแกร่งและกล้าหาญ อีกทั้งตามความคิดแบบชาวเผ่าเหนือคือการถือผู้หญิงเป็นหลักผู้ชายเป็นรอง ผู้หญิงส่วนใหญ่มีการศึกษาอย่างดี ดังนั้น ผู้หญิงสมัยราชวงศ์ถึงตอนต้นจึงได้รับอิทธิพลจากสังคมที่มีวัฒนธรรมแบบชาวเผ่าเหนือ ทำให้อุปนิสัยและความคิดของผู้หญิงแตกต่างจากผู้หญิงชนชาติอื่นที่ถูกกดขี่จากลัทธิขงจื๊อ จึงทำให้ผู้หญิงในสมัยราชวงศ์ถึงตอนต้นโดยเฉพาะผู้หญิงชนชั้นสูงกล้าแสดงความสามารถทางด้านการเมืองและแย่งชิงอำนาจกับผู้ชาย สะท้อนให้เห็นว่าการเปิดกว้างของสังคมราชวงศ์ถึงตอนต้นและวัฒนธรรมของชาวเผ่าเหนือซึ่งไม่ได้ถือผู้ชายเป็นหลัก ผู้หญิงเป็นรองทำให้ผู้หญิงได้มีโอกาสแสดงความสามารถทางด้านการเมืองออกมาได้อย่างเต็มที่ เรียกได้ว่าผู้หญิงเหล่านี้มีความสามารถและมีบทบาทสำคัญในการสร้างประเทศและพัฒนาประเทศได้เท่าเทียมกับผู้ชาย

เอกสารอ้างอิง

เอกสารชั้นต้น

หนังสือภาษาจีน

Xie, Shengming; & Huang, Liping. editors. (2004a). **The Old Book of Tang China (Volume1)**.

Beijing: China's Overseas Chinese.

_____. (2004b). **The Old Book of Tang China (Volume 2)**. Beijing: China's Overseas Chinese.

_____. (2004c). **The New Book of Tang China (Volume 1)**. Beijing: China's Overseas Chinese.

_____. (2004d). **The New Book of Tang China (Volume 2)**. Beijing: China's Overseas Chinese.

เอกสารชั้นรอง

หนังสือภาษาจีน

Chen, Ruoshui. (2009). **Shadowed Landscapes Women's Culture and Family Life in Tang China**.

Guilin: Guangxi Normal University Press.

Duan, Tali. (2000). **Research on Status of Women in Tang China**. Beijing: People's Publishing.

Gao, Shiyu. (1988). **The Women of Tang China**. Xi'an: Sanqin.

Meng, Man. (2016). **Princess Taiping and Her Times**. Beijing: New Star.

Lu, Jingyi. (2013). **The History of China**. Beijing: China's Overseas Chinese.

Lu, Yifei. (1994). **The Custom of Hu and the Charm of Sui and Tang in China - The Influence of the Customs of Northern Minority Nationalities in Wei, Jin and Northern Dynasties on Sui and Tang in China**. Beijing: Shumuwenxian.

Zhan, Shichuang. (1990). **The Women and Taoism**. Shanghai: Shanghai Ancient Books.

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการปลูกฝังเด็กให้เป็นพลเมืองดีของชาติ

(พ.ศ.2453 – 2468)¹

King Rama VI and The Cultivating Good Moral Traits Citizenship in Juveniles

(1910 – 1925)

วรพล ศิริขึ้นวิจิตร²ศิริพร ดาบเพชร³

บทคัดย่อ

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริในการปลูกฝังเพื่อพัฒนาเด็กในรัชสมัยของพระองค์ ให้เติบโตขึ้นมาเป็นพลเมืองที่ดี มีความรักชาติ ยึดมั่นในพระพุทธศาสนา และจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ เพื่อเป็นการพัฒนาให้ประชาชนของพระองค์ให้เป็นพลเมืองที่ดี รักชาติ จงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ และยึดมั่นในความเป็นไทยโดยทรงใช้ระบบการศึกษาเข้ามาเป็นเครื่องมือในการพัฒนาให้เด็กเข้ามาอยู่ในระบบ จากนั้นทรงดำเนินพระบรมราโชบายในการปลูกฝัง ค่านิยม และจริยธรรมต่าง ๆ ที่ทรงมุ่งหวังให้เกิดขึ้นกับเด็กผ่านพระราชดำรัส พระบรมราโชวาท พระราชชนิพนธ์บทละคร คำกลอน ตลอดจนทรงใช้กิจการลูกเสือ และการกีฬา สอดแทรกกับการจัดการศึกษาในรัชสมัยของพระองค์

ผลการศึกษาพบว่า การดำเนินพระบรมราโชบายในการปลูกฝังเด็กให้เป็นพลเมืองดีของชาติในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจำแนกได้เป็น 2 กลุ่ม คือ เด็กหลวง และเด็กราษฎร ซึ่งเด็กทั้ง 2 กลุ่มนี้ได้รับการปลูกฝังต่างกัน โดยกลุ่มเด็กหลวงถูกฝึกฝนเพื่อให้มีภาวะผู้นำ มีความเป็นผู้ดี และเป็นสุภาพบุรุษ ส่วนกลุ่มเด็กราษฎรพระองค์ทรงมุ่งให้เด็กเติบโตขึ้นมาเป็นพลเมืองที่ดี มีความรักสามัคคีและรู้จักเสียสละเพื่อหมู่คณะ อย่างไรก็ตามเด็กทั้ง 2 กลุ่มนี้ได้รับการปลูกฝังที่เหมือนกันในเรื่องความจงรักภักดีต่อชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญที่พระองค์ทรงประสงค์ให้เกิดขึ้นกับคนทั้งชาติตามแนวพระราชดำริเรื่องชาตินิยมของพระองค์

คำสำคัญ : เด็ก เด็กหลวง เด็กราษฎร พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

Abstract

King Rama VI was graciously commissioned to cultivate the children of his reign to grow up as a good citizen, had patriotism, held on to Buddhism, and loyalty to the king to develop His people into good citizens, Patriots loyal to the King, and held on to be Thai. He used the education system as a tool to develop juveniles into the system. He cultivated the values and ethics to come up with juveniles by speeches, fiction, and poetry as a meaning to practice juveniles and addition to the Scouting and Sports Activities in schools.

The study indicated that the Royal Initiative of King Rama VI about Cultivating good moral traits citizenship to two groups were “Dek-Luang” and “Dek-Raj”. Both groups were cultivated differently.

¹ บทความวิจัยนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์ ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เรื่อง พระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเกี่ยวกับเด็ก (พ.ศ. 2453-2468 : The Royal Initiative of King Rama VI about Juveniles (1910 – 1925)

² นิสิตหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

³ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ อาจารย์ที่ปรึกษา

Dek-Luang was trained to be leaders and a gentleman. Dek-Raj aims to grow children into good citizens, had united love and sacrifice for the group. However, these two groups were cultivated in the same way to show a harmonious love to every ethnic group, Who was consistent with his nationalist policies.

Keywords: Juveniles, Dek-Luang, Dek-Raj, King Rama VI

บทนำ

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นช่วงเวลาที่มีการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยหลายประการ รวมถึงการเปลี่ยนแปลงความคิดของประชาชน โดยมีสาเหตุมาจากทั้งปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอก นอกจากนี้บริบทโลกในรัชสมัยนี้ยังส่งผลกระทบโดยตรงต่อระบอบกษัตริย์ในสยาม เพราะเป็นช่วงเวลาที่เหตุการณ์สำคัญ ๆ ของโลกเกิดขึ้น เช่น ในต้นรัชกาลเกิดการล่มสลายของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ในจีนและรัสเซีย รวมถึงการแพร่หลายของแนวคิดสาธารณรัฐ ทำให้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเริ่มดำเนินการหลายประการเพื่อสร้างสถานะที่มั่นคงให้แก่ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ของสยาม สิ่งที่ทรงมีพระราชดำริขึ้นประการหนึ่ง คือ การย้ำให้เห็นความสำคัญของ “ชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์” ว่าเป็นสิ่งสำคัญของประเทศที่ไม่อาจแยกจากกันได้ และปลูกฝังความจงรักภักดีที่เกิดขึ้นในหมู่ประชาชน

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตระหนักถึงความสำคัญของการพัฒนาคุณภาพประชาชนในชาติว่าเป็นพื้นฐานของการพัฒนาด้านอื่น ๆ จึงทรงตั้งพระทัยที่จะใช้การศึกษาพัฒนาคนเพื่อให้ประชาชนนำความรู้ไปพัฒนาบ้านเมือง ดังพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวในการสร้างโรงเรียนขึ้นมาแทนวัดประจำรัชกาล โดยโปรดเกล้าฯ ให้สร้างโรงเรียนมหาดเล็กหลวงให้เป็นโรงเรียนแบบอย่างของโรงเรียนทั่วไปที่มุ่งพัฒนาเด็กให้เป็นประชากรที่มีคุณภาพ⁴ เพื่อออกมาใช้สังคมและประเทศชาติตามพระบรมราโชบายที่มีจุดมุ่งหมายพัฒนาเด็กให้มีความสามารถในทางวิชาชีพเฉพาะด้าน และวิทยาการความรู้สมัยใหม่ ในรัชสมัยนี้การจัดการศึกษาจึงเป็นระยะหัวเลี้ยวหัวต่อที่เป็นพื้นฐานในการพัฒนาเด็กให้ เป็นกำลังสำคัญของประเทศชาติและการปลูกฝังแนวคิดชาตินิยม พระองค์ทรงเน้นการจัดการศึกษาตั้งแต่ชั้นมูลศึกษา ประถมศึกษา มัธยมศึกษา อุดมศึกษา และสายอาชีพ โดยทรงสนับสนุนให้เด็กทุกคนมีโอกาสเล่าเรียนอย่างทั่วถึงจึงมีการประกาศพระราชบัญญัติการประถมศึกษาพุทธศักราช 2464

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้ความสำคัญต่อการพัฒนาเด็กเป็นอย่างยิ่ง โดยทรงเห็นว่าเด็กเป็นกำลังสำคัญของชาติ ทรงให้ความสนใจพระทัยในการส่งเสริม และปลูกฝังพัฒนาการด้านต่าง ๆ ของเด็กนอกจากด้านการศึกษา ทั้งเรื่องการศึกษา และกิจการของลูกเสือเพื่อให้เด็กได้รับการฝึกฝนความมีระเบียบวินัย ความสามัคคี มีน้ำใจ พัฒนาทักษะทางร่างกาย และสำนึกในเรื่องของชาติและการเสียสละเพื่อส่วนรวม

พระราชดำรัสเกี่ยวกับเด็กในหลาย ๆ โอกาส สะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญของเด็กว่าเป็นกำลังของชาติเพราะจะเจริญเติบโตขึ้นมาเป็นผู้ใหญ่และทำประโยชน์เพื่อชาติบ้านเมืองต่อไป ดังนั้นการเริ่มต้นจากการปลูกฝังความรู้ทางวิชาการ และคุณธรรมให้กับเด็กจึงเป็นสิ่งสำคัญในรัชสมัยนี้ ดังจะพบว่าเกิดการจัดตั้งสถานศึกษามากมายในพระนคร และขยายออกไปยังหัวเมืองต่าง ๆ ของสยามอย่างรวดเร็ว

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2453-2468) เป็นช่วงเวลาที่ได้รับความสนใจจากนักวิชาการ และนักศึกษาสาวาวิชาประวัติศาสตร์มาอย่างต่อเนื่อง โดยมีงานวิจัยที่ศึกษาในหลายแง่มุม เช่น แนวพระราชดำริด้านการเมือง การปกครอง การทหาร การศึกษา เสือป่า นโยบายชาตินิยม การสร้างชาติไทย งานวิจัยที่ศึกษาพระบรมราโชบายด้านการศึกษานานหนึ่งกล่าวถึงพระบรมราโชบายเกี่ยวกับการศึกษาของเด็ก แต่ยังไม่มียงานวิจัยที่ศึกษาวิเคราะห์พระราชดำริที่มีต่อเด็กโดยตรง อาทิ งานวิจัยที่มุ่งศึกษาพระบรมราโชบายทางการศึกษาอย่างงานวิจัยของสงวน เลิศโชคชัย

⁴ สงวน เลิศโชคชัย. (2538). ความสำคัญของโรงเรียนแบบปับลิสต์ต่อการศึกษานของไทยในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ.2453-2468). หน้า 160-161.

เรื่อง ความสำคัญของโรงเรียนแบบปับลิสคูลต่อการศึกษาของไทยในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2453 - 2468) ที่ผู้วิจัยมุ่งเน้นศึกษาพระบรมราโชบายในการจัดตั้งโรงเรียนแบบปับลิสคูลในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และเปรียบเทียบวิธีการจัดการศึกษาในโรงเรียนปับลิสคูลกับการจัดการศึกษาแบบทั่ว ๆ ไป ตลอดจนศึกษาความสำคัญและบทบาทของโรงเรียนแบบปับลิสคูลต่อการศึกษาของไทยในรัชสมัยนี้ และงานวิจัยเรื่องนโยบายการจัดการศึกษาสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2453 - 2466) ของมณูญ ลาขโรจน์ ที่ได้เสนอว่าการดำเนินนโยบายด้านการศึกษาในรัชสมัยนี้มี 3 ประการ ประการแรกคือ ทรงต้องการบุคคลที่มีความรู้ความสามารถเข้ามารับราชการ ประการต่อมา คือความต้องการดำเนินการจัดการศึกษาและพัฒนาการศึกษาเนื่องจากต้องการสร้างความรู้และชำนาญการในสาขาวิชาชีพแก่ราษฎร และประการสุดท้าย เป็นการดำเนินนโยบายการศึกษาเพื่อตอบสนองแนวคิดชาตินิยมสมัยใหม่ ที่ในรัชสมัยนี้จะต้องทำให้ประชาชนเกิดความรู้รักภักดี ศาสนา และพระมหากษัตริย์ งานวิจัย 2 เรื่องข้างต้นเป็นการอธิบายถึงการจัดการศึกษาที่เกิดขึ้นในรัชสมัยนี้โดยให้รายละเอียดเกี่ยวกับแนวคิดของการจัดการศึกษา โครงสร้างหลักสูตรโดยที่งานของสงวน เลิศโชคชัย จะเป็นการนำการจัดการศึกษาแบบปับลิสคูลเพิ่มเติมเข้าไปจากงานของมณูญ ลาขโรจน์ที่ศึกษาถึงปัจจัยที่นำไปสู่การจัดการศึกษาในรัชสมัยนี้

นอกจากนี้ยังมีกลุ่มงานวิจัยที่มุ่งเน้นศึกษาพระบรมราโชบายเกี่ยวกับการเมืองการปกครองประเทศของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เช่นหนังสือเรื่อง *Chaiyo! King Vajiravudhand the Development of Thai Nationalism* ของ Walter F. Vella ศึกษาการใช้แนวคิดชาตินิยมในการสนับสนุนการปกครองประเทศของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงใช้วิธีการที่หลากหลายภายใต้กรอบแนวคิดแบบชาตินิยม เช่น การสถาปนากองเสือป่า การบริจาคเงินเพื่อซื้อเรือรบหลวงพระร่วง การจัดตั้งโรงเรียนสำหรับเด็กผู้ชาย ภายใต้แนวคิดสุภาพบุรุษ รวมถึงการใช้สื่อสิ่งพิมพ์ โดยเฉพาะงานพระราชนิพนธ์ เพื่อจูงใจให้คนไทยตระหนักถึงความสำคัญและความจำเป็นของสถาบันพระกษัตริย์และการปกครองในรูปแบบราชาธิปไตย งานวิจัยของกรรกริรมย์ สุวรรณานนท์ ที่ศึกษาเรื่อง พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการสร้างชาติไทย ได้เสนอว่า พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระบรมราโชบายในการสร้างชาติไทยด้วยการสร้างมโนสำนึกให้คนไทยมีความสามัคคี และความจงรักภักดีต่อชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ด้วยการใช้แนวคิดแบบชาตินิยม โดยเครื่องมือที่ใช้ในการถ่ายทอดแนวคิดนี้คือ งานพระราชนิพนธ์ เช่น ความเป็นชาติโดยแท้จริง ปลุกใจเสือป่า หัวใจนักรบ เป็นต้น นอกจากนี้ทรงใช้บทพระราชนิพนธ์เป็นเครื่องมือในการโฆษณาพระราชดำริของพระองค์ และงานวิจัยเรื่อง พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการสร้างภาพลักษณ์ทางการทหาร ของ เทพ บุญตานนท์ ที่ศึกษาปัจจัยที่ทำให้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงจำเป็นต้องสร้างภาพลักษณ์ทางการทหารให้แก่พระองค์เอง รวมถึงวิธีการ และกระบวนการที่ทรงใช้ในการสร้างภาพลักษณ์ทางการทหาร เพื่อแสวงหาการยอมรับ และพระราชอำนาจทางการทหารแก่พระองค์ขึ้นมา รวมทั้งผลสืบเนื่องของการสร้างภาพลักษณ์ทางการทหาร ซึ่งส่งผลต่อความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันพระมหากษัตริย์และกองทัพจนถึงปัจจุบัน เป็นต้น

งานวิจัยเรื่อง พระราชดำรินพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเกี่ยวกับการปลูกฝังเด็กให้เป็นพลเมืองดีของชาติ (พ.ศ. 2453(2468 - นี้ จึงเน้นศึกษาวิเคราะห์พระบรมราโชบายและพระราชดำรินพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวในประเด็นเกี่ยวกับเด็กเป็นหลัก ซึ่งงานวิจัยนี้จะแสดงให้เห็นว่าพระบรมราโชบายและพระราชดำรินเกี่ยวกับเด็กของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นพระราชดำรินที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในสังคมไทยหลายประการ โดยเฉพาะในด้านการสร้างและปลูกฝังความคิดใหม่ ๆ ให้กับคนในสังคมไทย ซึ่งบางอย่างยังมีผลสืบมาจนถึงปัจจุบัน โดยงานวิจัยนี้มุ่งศึกษาทัศนะของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเกี่ยวกับลักษณะของเด็กที่มีความแตกต่างกันส่งผลทำให้ทรงดำเนินพระบรมราโชบายเกี่ยวกับการปลูกฝังเด็กไทยขึ้นในรัชสมัยของพระองค์ และศึกษากระบวนการที่ทรงใช้ในการปลูกฝังเด็กซึ่งส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยในเวลาต่อมา

วัตถุประสงค์

1. ศึกษาพระราชดำริเกี่ยวกับลักษณะของเด็กในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
2. ศึกษาพระราชดำริในการปลูกฝังเด็กให้เป็นพลเมืองดีของชาติในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

วิธีดำเนินการวิจัย

งานวิจัยนี้ศึกษาค้นคว้าด้วยวิธีการทางประวัติศาสตร์ วิธีการหลัก คือ การวิเคราะห์งานเขียนที่เกี่ยวข้องกับพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยทำการสำรวจ และรวบรวมงานพระราชนิพนธ์ ประเภพระราชดำรัส บทละคร แนวพระราชดำริต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่มีต่อเด็กในสมัยนั้น

หลักฐานขั้นต้นดังกล่าวช่วยให้ผู้วิจัยวิเคราะห์ถึงพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่เกี่ยวข้องกับเด็ก ตลอดจนกระบวนการและวิธีการในการเผยแพร่พระบรมราโชบายของพระองค์ ในการเผยแพร่แนวคิดเรื่องชาตินิยม และอุดมการณ์ต่าง ๆ ในการสร้างพลเมืองดีในพระราชดำริของพระองค์

การตีความที่ปรากฏจากเอกสารขั้นต้น และเอกสารอื่น ๆ ในงานวิจัยชิ้นนี้ ถือเป็นสาระสำคัญของการนำเสนอ บทความวิจัยในรูปแบบพรรณนาวิเคราะห์

1. พระราชดำริเกี่ยวกับลักษณะของเด็กในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

การศึกษาประกาศคำสั่ง การจัดการหลักสูตรสถานศึกษา การวิเคราะห์พระราชดำรัสและพระบรมราโชบายของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทำให้สามารถตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับขอบเขตช่วงอายุของเด็กในรัชสมัยนี้ว่าอยู่ระหว่าง 7 – 20 ปี ซึ่งเป็นช่วงอายุที่ทางราชการให้เข้ารับการศึกษานจนจบการศึกษาในระดับชั้นมัธยม เมื่อจบการศึกษาแล้วสามารถเข้าทำงานยังสังกัดกรมกองต่าง ๆ ดังประกาศจัดตั้งมูลการศึกษาของทวยราษฎร์ กระทรวงนครบาล ลงวันที่ 1 เมษายน ร.ศ.130 ที่ว่า ...“ให้ผู้ปกครองเด็กทั้งปวงส่งเด็กทั้งหญิงและชายซึ่งมีอายุย่างเข้า 8 ปีแล้ว อันสมควรจะเล่าเรียนให้ได้เข้าเล่าเรียนจนทุกคนในสถานโรงเรียนใดโรงเรียนหนึ่งตามความพอใจ”...⁵ และมีปรากฏในพระราชบัญญัติประถมศึกษา พุทธศักราช 2464 ...“ลักษณะที่ 1 ข้อบังคับต่าง ๆ มาตราที่ 5 เรื่องเด็กอายุ 7 จนถึง 14 ปีต้องเรียนในโรงเรียนประถมศึกษา”...⁶ ดังประกาศตั้งตำแหน่งมหาดเล็กรับใช้ที่จัดแบ่งเป็น 2 ชั้น คือชั้นใหญ่ (Senior State Page) กับชั้นเล็ก (Junior State Page) “ชั้นใหญ่ อายุไม่เกิน 18 ปีเต็ม และชั้นเล็กมีอายุไม่เกิน 15 ปีเต็ม”...⁷ ทั้งนี้ประกาศยกเว้นนักเรียนโรงเรียนมหาดเล็กหลวงและนักเรียนโรงเรียนราชวิทยาลัยจากการเกณฑ์ทหารชั่วคราวเป็นพิเศษ ลงวันที่ 31 พฤศจิกายน พ.ศ.2456 ...“ยกเว้นการเกณฑ์ทหารให้กับนักเรียนที่เล่าเรียนยังไม่จบชั้นมัธยมบริบูรณ์ หรือจนอายุครบ 20 ปีบริบูรณ์แล้ว ถึงแม้จะเรียนยังมีมัธยมบริบูรณ์ก็เป็นอันหมดเขตการยกเว้น”...⁸ จากประกาศและพระราชบัญญัติเหล่านี้ ผู้วิจัยจึงจำแนกอายุกลุ่มที่อยู่ในช่วงอายุ 7 – 20 ปี เรียกว่า “เด็ก”

จากการจัดการศึกษาตามโครงสร้างหลักสูตร ลำดับช่วงชั้นและขั้นของการศึกษาตลอดจนประกาศคำสั่ง ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทำให้ผู้วิจัยแบ่งกลุ่มของประเภทนักเรียนซึ่งเป็นเด็กได้เป็น 2 ประเภท⁹ ได้แก่ กลุ่มเด็กหลวง และกลุ่มเด็กราษฎร์

⁵ ประกาศจัดการมูลศึกษาของทวยราษฎร์ 1 เมษายน รัตนโกสินทร ศก 130. อ้างถึง กฎหมายรัชกาลที่ 6 ร.ศ.130 หน้า 57. ใน พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. (2554). *แนวพระราชดำริในรัชกาลที่ 6 ด้านการศึกษา*. หน้า 7.

⁶ พระราชบัญญัติประถมศึกษา พระพุทธศักราช 2464 ลักษณะที่ 1 ข้อบังคับต่าง ๆ มาตราที่ 5. ใน พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. (2554). *แหล่งเดิม*. หน้า 133.

⁷ ประกาศตั้งตำแหน่งมหาดเล็กรับใช้ ลงวันที่ 29 กันยายน พระพุทธศักราช 2458. อ้างถึง กฎหมายรัชกาลที่ 6 ร.ศ.130 หน้า 281. ใน พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. (2554). *แหล่งเดิม*. หน้า 77.

⁸ ประกาศยกเว้นนักเรียนโรงเรียนมหาดเล็กหลวงและนักเรียนโรงเรียนราชวิทยาลัยจากการเกณฑ์ทหารชั่วคราวเป็นพิเศษ ลงวันที่ 31 พฤศจิกายน พ.ศ.2456. อ้างถึง กฎหมายรัชกาลที่ 6 ร.ศ.130 หน้า 317. ใน พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. (2554). *แหล่งเดิม*. หน้า 53.

⁹ ผู้วิจัยได้แบ่งประเภทของเด็กเป็น 2 ประเภท และนิยามความหมายของคำว่าเด็กหลวง และเด็กราษฎร์โดยอิงจากหลักฐานและเอกสารประเภทพระราชบัญญัติพระบรมราโชบาย ความคิดเห็นของเสนาบดีกระทรวง ฯลฯ เพื่อให้เกิดความชัดเจนในงานวิจัย

1.1 เด็กหลวง

เด็กหลวงเป็นกลุ่มที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำริที่จะฝึกหัดให้เป็นมหาดเล็ก และข้าราชการสังกัดกระทรวงต่าง ๆ อันได้แก่ นักเรียนที่เข้าศึกษาในโรงเรียนมหาดเล็กหลวง นักเรียนโรงเรียนข้าราชการพลเรือน และนักเรียนที่เรียนในโรงเรียนนายร้อย นักเรียนกลุ่มที่จบการศึกษาจากโรงเรียนนายร้อยนั้นจะเข้าศึกษาประเภทวิชาทหาร และได้รับพระราชทานเครื่องยศตามลำดับชั้นซึ่งเป็นระบบของข้าราชการฝ่ายกลาโหม เมื่อพิจารณา “หลักสูตรวิชาสำหรับสอบเข้าเป็นนักเรียนนายร้อย และนักเรียนนายดาบ ร.ศ.130”¹⁰ พบว่ามีความแตกต่างกับการปลูกฝังการศึกษาและแนวความคิดตามพระราชประสงค์กับนักเรียนกลุ่มที่ศึกษาในโรงเรียนมหาดเล็กหลวง และโรงเรียนข้าราชการพลเรือนที่กลุ่มนี้จะเป็นการศึกษาในขั้นต้นตั้งแต่ระดับชั้นประถมศึกษาและมัธยมศึกษาที่ใช้หลักสูตรการศึกษาเช่นเดียวกันกับการศึกษาในโรงเรียนราษฎรทั่วไป เมื่อสำเร็จการศึกษาในระดับมัธยมศึกษาจะเข้าศึกษาต่อในระดับอุดมศึกษาที่โรงเรียนข้าราชการพลเรือนต่อไป ซึ่งจะแยกตามสาขาวิชาเฉพาะที่จะฝึกหัดออกมาประกอบอาชีพเป็นข้าราชการพลเรือนตามกระทรวงต่าง ๆ อีกทั้งนักเรียนกลุ่มนี้ยังได้รับการละเว้นการเกณฑ์ทหารตามประกาศยกเว้นนักเรียนโรงเรียนมหาดเล็กหลวงและนักเรียนราชวิทยาลัยออกจากการเกณฑ์ทหารชั่วคราวเป็นพิเศษ เนื่องจากทรงมีพระราชดำรินักเรียนในโรงเรียนมหาดเล็กหลวงและนักเรียนราชวิทยาลัยเป็นกลุ่มนักเรียนในโรงเรียนกินนอน ซึ่งเป็นโรงเรียนมีระเบียบวินัยและกฎเกณฑ์คล้ายกับระเบียบของทหารอยู่แล้ว เท่ากับนักเรียนเหล่านี้ได้รับการฝึกวิชาทหารอยู่ตลอดเวลาที่เรียน พระองค์จึงเห็นสมควรที่จะยกเว้นการเกณฑ์ทหารให้กับนักเรียนกลุ่มนี้ดังพระราชดำริที่ว่า

“...โรงเรียนมหาดเล็กหลวง 1 โรงเรียนราชวิทยาลัย 1 รวม 2 โรงเรียนนี้ เปนโรงเรียนพิเศษผิดกว่าโรงเรียนอื่น เพราะประการ 1 กฎบัตรที่ไปศึกษาในโรงเรียนทั้ง 2 นี้ ได้นอนอยู่ในโรงเรียนตลอดเวลาที่เป็นคราวศึกษา นับว่าเปนผู้ที่อยู่ในควบคุม มีวินัยเคร่งครัดกว่าโรงเรียนสามัญ จะว่าคล้ายประจำอยู่ในกองทหารแล้วก็ได้ อีกประการ 1 ในโรงเรียนทั้ง 2 นี้มีการฝึกหัดท่าทหาร นักเรียนได้รับความฝึกหัดท่าทหารขั้นต้นอยู่แล้วคล้าย ๆ ผู้ที่รับราชการทหารในปีแรกก็ว่าได้ เพราะเหตุทั้ง 2 ประการ อันกล่าวมาแล้วนี้ พระราชดำริเห็นว่านักเรียนทั้ง 2 โรงเรียนนี้เปนผู้ที่สมควรได้ยกเว้นจากการเกณฑ์ทหารชั่วคราว”¹¹

เรื่องการยกเว้นการเกณฑ์ทหารนี้ได้มีการออกประกาศกำหนดนักเรียนชั้นอุดมศึกษาตามความในพระราชบัญญัติลักษณะเกณฑ์ทหาร มีพระบรมราชโองการให้ประกาศทราบทั่วกันว่า ...“ตามความในประกาศแก้ไขพระราชบัญญัติลักษณะเกณฑ์ทหาร ลงวันที่ 27 ธันวาคม รัตนโกสินทร ศก 129 มาตรา 13 ข้อ 2 ซึ่งยกเว้นนักเรียนที่รัฐบาลได้กำหนดว่าเป็นวิชาชั้นอุดมศึกษา ไม่ต้องเกณฑ์เป็นทหารตลอดเวลาเรียนภายในอายุ 30 ปี”...¹² แสดงให้เห็นถึงพระราชประสงค์ของพระองค์ที่ต้องการให้นักเรียนที่อยู่ในสายพลเรือนนั้นได้ศึกษาเล่าเรียนอย่างเต็มที่และไม่ต้องไปสังกัดในส่วนของกระทรวงกลาโหม ที่เป็นข้าราชการฝ่ายทหาร

นอกจากกลุ่มนักเรียนที่ได้กล่าวมาข้างต้น ผู้วิจัยพบว่านักเรียนที่ได้รับทุนเล่าเรียนหลวงที่จบการศึกษาในชั้นสามัญและวิสามัญแล้วก็เป็นอีกหนึ่งกลุ่มเด็กที่ได้รับพระราชทานโอกาสให้ไปศึกษาต่ออย่างต่างประเทศ โดยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎ

¹⁰ เป็นหลักสูตรการศึกษาในโรงเรียนนายร้อย ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในพระบรมราชูปถัมภ์ ซึ่งจะแบ่งชั้นการศึกษาออกเป็น ชั้น 1 ปฐม กำหนดอายุตั้งแต่ 10 – 16 ปี ชั้น 2 ปฐม กำหนดอายุ 10 – 18 ปี ชั้น 3 ปฐม กำหนดอายุตั้งแต่ 10 – 20 ปี ชั้น 1 มัธยม กำหนดอายุตั้งแต่ 10 – 24 ปี และวิชาสามัญนักเรียนนายดาบ กำหนดอายุตั้งแต่ 18 – 25 ปี ที่มา : กฎหมายรัชกาลที่ 6 ร.ศ.130 หน้า 35. ใน พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. (2554). *แนวพระราชดำริในรัชกาลที่ 6 ด้านการศึกษา*. หน้า 25 - 39.

¹¹ ประกาศยกเว้นนักเรียนโรงเรียนมหาดเล็กหลวงและนักเรียนโรงเรียนราชวิทยาลัยจากการเกณฑ์ทหารชั่วคราวเป็นพิเศษ ลงวันที่ 31 พฤศจิกายน พ.ศ.2456. อ้างถึง กฎหมายรัชกาลที่ 6 ร.ศ.130 หน้า 317. ใน *แหล่งเดิม*. หน้า 52 - 53.

¹² ประกาศกำหนดนักเรียนชั้นอุดมศึกษา ตามความในพระราชบัญญัติลักษณะเกณฑ์ทหาร วันที่ 30 มกราคม ร.ศ. 130 อ้างถึง กฎหมายรัชกาลที่ 6 ร.ศ.130 หน้า 441. ใน พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. (2554). *แนวพระราชดำริในรัชกาลที่ 6 ด้านการศึกษา*. หน้า 16.

เกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชประสงค์ให้นักเรียนทุนเหล่านั้นกลับมาเพื่อเป็นกำลังหลักในการพัฒนาประเทศชาติ ดังพระบรมราโชวาทที่พระราชทานในการสมานักเรียนซึ่งไปศึกษาอยู่ในประเทศยุโรป เมื่อวันที่ 30 มิถุนายน พ.ศ.2468 ความตอนหนึ่งว่า ...“เราขอเตือนนักเรียนทั้งหลายให้รำพึงว่า อนาคตของชาติไทยอยู่ในมือของพวกเราทั้งหลายส่วนหนึ่ง เพราะผู้ที่ทะนุบำรุงเมืองไทยและชาติไทยอยู่ และชาติไทยอยู่ในเวลานั้นวันแต่ละวันจะขจรลงทุกที ใกล้ความตายเข้าไปทุกที ต้องหวังอยู่ในพวกเจ้าผู้ที่จะได้เข้ามาช่วยส่งเสริมเพิ่มกำลังอีกขึ้นในอนาคตกาล”...¹³

เด็กหลวงจึงเป็นกลุ่มนักเรียนที่มีการศึกษาในระดับที่สูงขึ้นกว่าการศึกษาในชั้นสามัญซึ่งเป็นการศึกษาตามพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มีลักษณะของสาขาวิชาที่เรียนที่เฉพาะทางออกไป ไม่ถูกจำกัดอยู่เพียงการศึกษาในระดับการศึกษาสามัญเท่านั้น ทั้งยังมีโอกาสได้ถวายงานรับใช้ใกล้ชิดเบื้องพระยุคลบาทตั้งแต่ยังเป็นนักเรียนอาทิ นักเรียนในโรงเรียนมหาดเล็กหลวง นักเรียนโรงเรียนวชิราวุธ เป็นต้น กลุ่มเด็กหลวงจึงเป็นกลุ่มเด็กที่มีความพิเศษเพราะเป็นกลุ่มที่พระองค์มีพระราชประสงค์ให้เติบโตมาเป็นกำลังหลักในระบบราชการที่พัฒนาไปตามบริบททางสังคมที่เปลี่ยนแปลงตามยุคสมัยในขณะนั้น

1.2 เด็กราษฎร์

เด็กราษฎร์ คือ กลุ่มนักเรียนที่ได้รับการศึกษาในระดับชั้นประถมศึกษาและมัธยมศึกษาตามหลักสูตรที่กระทรวงธรรมการเป็นผู้กำหนดทั้งในเขตพระนครและต่างจังหวัด ดังที่กล่าวมาในขั้นต้นแล้วว่ารัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นรัชสมัยที่ได้มีการจัดการศึกษาภาคบังคับและขยายโอกาสทางการศึกษาออกไปยังภูมิภาคต่าง ๆ ทั่วประเทศ การจัดการศึกษากับเด็กราษฎร์จะเป็นการจัดการศึกษาที่มุ่งสร้างระบบการศึกษาให้มีมาตรฐานไปในทิศทางเดียวกัน และเพื่อให้แยกเด็กที่เคยได้รับการศึกษาจากในวัดออกมาอยู่สังกัดโรงเรียนให้เป็นระเบียบมากขึ้น ดังแสดงในบันทึกความเห็นพระราชบัญญัติประถมศึกษาของพระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าธานีนิวัติ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากรที่ทรงงานในกรมราชเลขาธิการมีความเห็นใจ ความว่า

“...สำหรับนักเรียนอันเป็นประเพณีของชาวชนบท โดยปรกติชาวบ้านส่ง

เด็กเข้าวัดมอบให้พระเป็นผู้สอน ฝ่ายวัดได้อาศัยบิดามารดาผู้ปกครองเด็กเจือจาน

เครื่องอุปโภคบริโภคถ้อยทีถ้อยอาศัยกันแลดังนี้...เมื่อรัฐบาลบังคับการเล่าเรียนตาม

หลักนี้แล้ว ถึงแม้จะไม่ได้มีบทใดบังคับให้ปลัดการเรียนออกจากวัดโดยตรงก็ดี แต่เป็น

การปลัดอยู่แล้วโดยวิธีการ ฐานะของโรงเรียนจะได้ค่อย ๆ แยกออกจากวัด...”¹⁴

พร้อมกันนี้แนวพระราชดำริของพระองค์ในการจัดการศึกษาให้นักเรียนกลุ่มเด็กราษฎร์นี้เพื่อจะเป็นสิ่งที่ให้เด็กมีความรู้พื้นฐานอ่านออกเขียนได้ เพื่อจะเป็นเครื่องมือในการประกอบอาชีพที่ดีขึ้นและแก้ไขปัญหาในคุณภาพประชากรด้วยการศึกษาต่อไปในอนาคต

การประกาศโครงการศึกษาและการตราพระราชบัญญัติการประถมศึกษา พระพุทธศักราช 2464 ได้สะท้อนผ่านทัศนะของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีที่ได้เขียนอธิบายเกี่ยวกับผลกระทบที่กระทรวงนครบาลกังวลเกี่ยวกับปัญหาภายหลังการออกพระราชบัญญัติ เกี่ยวกับแรงงานในครอบครัวที่ต้องใช้เด็กในการช่วยประกอบอาชีพนั้น เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีได้แก้ไขปัญหาดังกล่าวโดยการให้วิธีเรียนภาคเช้าหรือภาคบ่ายเพื่อให้นักเรียนใช้เวลาครึ่งวันในการไปช่วยบิดามารดาประกอบกิจการงานภายในบ้านของตน มีการแบ่งวันหยุดและกำหนดเวลาเรียนที่เป็นมาตรฐาน เพื่อให้เด็กนักเรียนในโรงเรียนชั้นสามัญและโรงเรียนประชาบาลที่ตั้งอยู่ตามพื้นที่ต่าง ๆ สามารถแบ่งเวลามาเรียนได้ การจัดโครงการศึกษาดังกล่าวเป็นการเอื้อให้กลุ่มเด็กราษฎร์ได้มีโอกาสทางการศึกษาและเป็นการสร้างความเข้าใจอันดีระหว่างผู้ปกครองของเด็กในต่างจังหวัดที่จะให้ความร่วมมือกับทางราชการในการส่งบุตรเข้ารับการศึกษาตามพระราชบัญญัติการประถมศึกษา พระพุทธศักราช 2464 ที่จัดให้มีการศึกษาชั้นสามัญสำหรับเด็กทุกคน

¹³ พระบรมราโชวาท พระราชทานในการสมานักเรียนซึ่งไปศึกษาอยู่ในประเทศยุโรป วันที่ 30 มิถุนายน พ.ศ.2468. อ้างถึง พระราชดำรัสครั้ง พ.ศ.2529 หน้า 237. ใน พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. (2554). แหล่งเดิม. หน้า 199.

¹⁴ บันทึกความเห็นพระราชบัญญัติประถมศึกษา วันที่ 7 กรกฎาคม พ.ศ.2464. ใน พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. (2554). แหล่งเดิม. หน้า 124.

ลักษณะอีกประการหนึ่งของเด็กราษฎร คือ เด็กที่ไม่ได้เข้ารับการศึกษาระบบตามโรงเรียนที่กระทรวงธรรมการเป็นผู้กำหนด ในตราพระราชบัญญัติประถมศึกษา พระพุทธศักราช 2464 มาตราที่ 10 ได้กล่าวถึงเรื่องการยกเว้นเด็กที่ได้รับการศึกษาจากครอบครัวเป็นผู้บรมสั่งสอนเอง ความตอนหนึ่งว่า ...“จะให้ยกเว้นเด็กคนใดคนหนึ่งจากการเรียนอยู่ในโรงเรียนประถมศึกษาได้ ถ้าบิดามารดาหรือผู้ปกครองรับรองคนนั้นรับการศึกษาอยู่ในครอบครัวของเขาแล้ว...บิดามารดาต้องส่งเด็กคนนั้นให้ศึกษาธิการอำเภอปีละหนึ่งครั้งเพื่อสอบไล่ดูว่า ศึกษาที่ได้รับนั้นเป็นอย่างไรวินเวลานั้น”...¹⁵ และเด็กที่ไม่มีบิดามารดาหรือผู้ปกครองเลี้ยงดูนั้น เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีได้ให้ความเห็นไว้ว่า ...“การที่จะให้เพิ่มบทมาตราขึ้นในพระราชบัญญัตินี้เพื่อคุ้มครองเด็กจรจัดนั้นไม่ถูกที่ ที่ถูกต้องมีพระราชบัญญัติอีกส่วนหนึ่ง ซึ่งควรเรียกว่าพระราชบัญญัติดูแลรักษา (Children Act) ดังที่มีอยู่แล้วในประเทศอื่นบางประเทศ แต่สำหรับเมืองเรา เมื่อมีความจำเป็นอย่างอื่นยิ่งกว่า...จะรอไว้อีกหน่อยก็ได้”...¹⁶ ซึ่งเป็นการสะท้อนให้เข้าใจว่าเด็กที่ไม่มีผู้ปกครองนั้นอยู่นอกเหนือจากกลุ่มเด็กที่ต้องเข้ารับการศึกษาระดับตามโครงการศึกษาและพระราชบัญญัติประถมศึกษาเช่นเดียวกับเด็กที่ศึกษาหาความรู้ที่บ้าน เด็กกลุ่มนี้จึงเป็นเด็กอีกกลุ่มที่ผู้วิจัยจัดอยู่ในลักษณะของเด็กราษฎร

โรงเรียนประชาบาลเป็นโรงเรียนที่เปิดโอกาสให้จัดตั้งขึ้นได้โดยความร่วมมือของภาคประชาชนในท้องที่ต่าง ๆ ที่มีความประสงค์ให้มีโรงเรียนในละแวกนั้น ซึ่งต้องผ่านความเห็นชอบจากเจ้าหน้าที่ของราชการ โดยประชาชนจะต้องเสียเป็นเงินที่เก็บจากประชาชนในท้องที่คนละไม่ต่ำกว่า 5 บาท¹⁷ โดยเงินค่าบำรุงโรงเรียนนอกจากจะได้รับการสนับสนุนจากราชการแล้วยังมีเงินศึกษาฟรี¹⁸ การจัดตั้งโรงเรียนประชาบาลนี้ตามพระราชบัญญัติประถมศึกษา ลักษณะที่ 3 โรงเรียนประชาบาล มาตรา 33 ที่ระบุว่า ...“โรงเรียนประชาบาลทั้งปวงอยู่ใต้ข้อบังคับของกระทรวงศึกษาธิการเกี่ยวแก่เวลาโรงเรียน หลักสูตร หนังสือที่จะใช้ ระเบียบการปกครอง”...¹⁹ ทำให้เข้าใจว่าโรงเรียนที่สร้างขึ้นโดยราษฎรเข้าไปมีส่วนร่วมนั้นเด็กจะต้องได้รับการศึกษาที่เท่าเทียมกับโรงเรียนที่ทางรัฐบาลกำหนดแม้จะอยู่ในเขตพื้นที่ห่างไกล หลักสูตรสำหรับนักเรียนก็จะเป็นไปเหมือนกันกับเด็กราษฎรที่เข้ารับการศึกษารัฐบาลทั่วไป

อนึ่งนักเรียนในกลุ่มเด็กราษฎรนี้สามารถสอบเข้าเพื่อศึกษาต่อโรงเรียนข้าราชการพลเรือนได้ เพื่อพัฒนาศักยภาพของตนต่อไปหากมีความต้องการจะศึกษาต่อในระดับการศึกษาที่สูงขึ้น

เด็กราษฎรจึงเป็นเด็กในอีกลักษณะหนึ่งที่มีความแตกต่างจากเด็กหลวง ตามโครงการศึกษาในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวและความเห็นเกี่ยวกับการจัดการศึกษาให้กับเด็กกลุ่มนี้คือการสร้างเด็กที่อ่านออกเขียนได้ตามวิชาความรู้ขั้นสามัญและมีความเป็นพลเมืองดีเพื่อที่จะสามารถนำความรู้ขั้นพื้นฐานไปประกอบอาชีพในท้องที่ของตนเองได้อย่างมีคุณภาพที่ดีขึ้น ซึ่งแตกต่างจากกลุ่มเด็กหลวงที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชประสงค์ให้มีความรู้ที่เชี่ยวชาญเฉพาะในสาขาวิชาชีพต่าง ๆ เพื่อเข้าสู่ระบบราชการและพัฒนาประเทศต่อไป

2. แนวพระราชดำริและการปลูกฝังความรักชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีแนวพระราชดำริ และพระราชหฤทัยที่มุ่งหวังจะให้เมืองไทยอยู่ในระบบราชาธิปไตยควบคู่กับสถาบันชาติ ศาสนา และเป็นชาติที่ “ศิวิไลซ์” หรือ “รุ่งเรือง”²⁰ ดังนั้นตลอดระยะเวลาของการ

¹⁵ พระราชบัญญัติประถมศึกษา พระพุทธศักราช 2464 ลักษณะที่ 1 ข้อบังคับต่าง ๆ มาตราที่ 10. ใน พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. (2554).

แนวพระราชดำรินี้รัชกาลที่ 6 ด้านการศึกษา. หน้า 167.

¹⁶ พระราชหัตถเลขา ทรงสั่งราชการในรัชกาลที่ 5 และ 6 กับเรื่องประกอบ หน้า 145. ใน พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. (2554). แหล่งเดิม. หน้า 157.

¹⁷ พระราชบัญญัติประถมศึกษา พระพุทธศักราช 2464 ลักษณะที่ 3 โรงเรียนประชาบาล มาตราที่ 19. ใน พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. (2554). แหล่งเดิม. หน้า 170.

¹⁸ ตามพระราชบัญญัติประถมศึกษา ลักษณะที่ 3 มาตราที่ 28 ชายฉกรรจ์ทุกคนอายุ 18 ถึง 60 ปี จำต้องเสียศึกษาฟรี ศึกษาฟรีต้องไม่ต่ำกว่า 1 บาท หรือไม่เกินกว่า 3 บาทเก็บตามอัตรา และเก็บภายในเวลาที่อุปราชหรือสมุหเทศาภิบาลจะกำหนดเป็นปีไป

¹⁹ พระราชบัญญัติประถมศึกษา พระพุทธศักราช 2464 ลักษณะที่ 3 โรงเรียนประชาบาล มาตราที่ 33. ใน พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. (2554). แหล่งเดิม. หน้า 175.

²⁰ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. (2506). พระราชนิพนธ์ที่นำรู้ของล้นเกล้าฯ รัชกาลที่ 6. หน้า 8.

ครองราชย์ของพระองค์นั้นจึงทรงเน้นและปลูกฝังให้คนไทยเกิดความรักชาติด้วยวิธีการต่าง ๆ ประชาชนจึงต้องมีหน้าที่จงรักภักดีเชื่อฟังพระมหากษัตริย์ ไม่ควรคัดค้านดิ้นรน พระบรมราชาไชยในการบริหารประเทศใด ๆ ทั้งสิ้น²¹ ทรงเน้นย้ำเหตุผลดังกล่าวผ่านบทพระราชนิพนธ์หลายเรื่อง เช่น “ความเป็นชาติไทย” เน้นให้ประชาชนมีความเชื่อถ้อยดีมั่นคงศรัทธาในพระมหากษัตริย์ การอยู่ร่วมชาติเดียวกันเสมือนลงเรือลำเดียวกันมีพระมหากษัตริย์เป็นนายท้ายที่คอยนำทางให้เรือพายไปถึงจุดหมาย ความตอนหนึ่งว่า “...การปกครองถ้าประชาชนไม่ช่วยโดยเชื่อฟังผู้ปกครองแล้ว ก็หาสำเร็จได้...เสมือนลงเรือลำเดียวกัน พระมหากษัตริย์ทรงเป็นนายท้ายทุกคนต้องช่วยกันพาย และอย่าเถียงนายท้าย...ผู้ใดไม่ต้องการร่วมมือก็ควรขึ้นจากเรือลงน้ำว่ายไปตามลำพังเถิด อย่ามานั่งอยู่ในเรือไทยเราให้หนักเรือเลย...”²²

นอกจากแนวพระราชดำริในการเน้นย้ำเรื่องชาติและพระมหากษัตริย์แล้ว พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริในการปลูกฝังให้ประชาชนมีคุณธรรมจริยธรรมตามแนวทางของพระพุทธศาสนาที่ทรงเห็นว่าชาติไทยต้องมีสถาบันศาสนา ดังทรงแสดงพระราชดำริไว้ในหนังสือปลูกใจเสือป่าที่ได้บรรยายความเรื่องชาติและศาสนาว่าเป็นสิ่งที่ต่อเนื่องกัน ความตอนหนึ่งว่า “...ชาติกับศาสนาย่อมเป็นสิ่งซึ่งต่อเนื่องกัน คือถ้าชาติพินาศไปแล้ว ศาสนาก็จะตั้งอยู่มิได้ ขณะเดียวกันถ้าศาสนาเสื่อมคลาย จะทำให้ประชาชนปราศจากคุณธรรม ย่อมเป็นเหตุให้ชาติต้องสูญสิ้นไปด้วย เพราะชาติใดที่ไร้คุณธรรม ชาตินั้นก็ถึงแก่พินาศล่มจม”²³ ซึ่งได้แสดงเพิ่มเติมในบทพระราชนิพนธ์เรื่องอำนาจคือธรรมที่ว่า “...ถ้าบุคคลที่ดี คณะที่ดี ยึดธรรมะเป็นหลัก ชาติก็จะเจริญมั่นคง”²⁴ และยังมีพระราชดำริที่สนับสนุนและยกย่องศาสนาพุทธว่ามีความทันสมัย และเป็นศาสนาประจำชาติ ดังพระบรมราชาโชวาทที่พระราชทานแก่คณะเสือป่าเมื่อวันที่ 25 เมษายน พ.ศ.2457 ที่ว่า “...พระพุทธศาสนา ดีกว่าศาสนาอื่น เพราะพุทธศาสนามีความทันสมัย แม้จะมีอายุสองพันปีก็ไม่เคยล้าสมัยเลย”²⁵

พระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวล้วนมีความสำคัญต่อการดำเนินพระบรมราชาไชยด้านการเมืองและสังคมของพระองค์เป็นอย่างยิ่ง แนวพระราชดำรินี้ดังกล่าวได้นำมาเป็นแนวทางในการพัฒนาคุณภาพประชากรโดยนำมาสอดแทรกกับระบบการศึกษาที่เป็นเครื่องมือในการบ่มเพาะเด็กทั้งหลายให้เติบโตขึ้นมาเป็นพลเมืองดีของชาติตามที่พระองค์ได้มีพระราชประสงค์ไว้ ผ่านกระบวนการการปลูกฝัง 3 แนวทางได้แก่ การปลูกฝังความรู้สิทธิรักชาติ และความสามัคคีของคนในชาติ การเป็นคนมีศาสนา และการยึดมั่นและศรัทธาในพระมหากษัตริย์ ซึ่งวิเคราะห์ได้ว่าการดำเนินกิจการลูกเสือและโครงสร้างหลักสูตรการเรียนการสอนในโรงเรียนมีผลอย่างมากในการเป็นเครื่องมือในการดำเนินกระบวนการปลูกฝังค่านิยมดังกล่าว

3. แนวพระราชดำริและการปลูกฝังเรื่องความเป็นผู้นำ ผู้ดี และสุภาพบุรุษในเด็กหลวง

พระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงมีพระราชประสงค์ที่จะปลูกฝังเรื่องความเป็นผู้นำ ผู้ดี และสุภาพบุรุษให้กับเด็กนั้นเริ่มต้นขึ้นเมื่อพระองค์ได้สถาปนาโรงเรียนมหาดเล็กหลวงขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2453 ตั้งแต่พระองค์ทรงดำรงพระอิสริยยศเป็นสยามราชกุมาร การก่อตั้งโรงเรียนมหาดเล็กหลวงมีวัตถุประสงค์เพื่อฝึกฝนลูกผู้ดีมีตระกูลให้เข้ารับราชการในกรมมหาดเล็ก ซึ่งเป็นการสร้างความคุ้นเคยของข้าราชการใกล้ชิดพระองค์ก่อนการเสวยราชสมบัติ

โรงเรียนในพระบรมราชูปถัมภ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นโรงเรียนที่จัดการศึกษาให้เหมือนกับโรงเรียนกึ่งนอนแบบปับลิสคูลตามแบบประเทศอังกฤษ ที่พระองค์ได้มีพระราชประสงค์ไปทรงพระอักษรเมื่อครั้งทรงพระเยาว์ และพระองค์ทรงมีพระราชประสงค์ที่จะสร้างข้าราชการในราชสำนักของพระองค์อย่างข้าราชการในกรมมหาดเล็กที่ต้องรับราชการใกล้ชิดช่วยราชการ จึงทรงมีพระราชดำริที่จะต้องสร้างคนที่มีคุณภาพประกอบไปด้วยความรู้และความประพฤติ

²¹ กรภิรมย์ สุวรรณานนท์. (2524). พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการสร้างชาติไทย. หน้า 107.

²² อัครพทุ. ความเป็นชาติไทย. ใน พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. (2515). ปกิณกคดีพระราชนิพนธ์ใน พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. หน้า 228.

²³ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. (2530). ปลูกใจเสือป่า. หน้า 69.

²⁴ หอวชิราวุธานุสรณ์, แผ่นที่ ว 01194/ป3. สำเนาร่างบทความพระราชนิพนธ์เรื่อง “อำนาจคือธรรม.”

²⁵ สจช., ร.6 ต.1/18. พระบรมราชาโชวาท พระราชทานแก่คณะเสือป่า วันที่ 25 เมษายน พ.ศ.2457.

ในทางที่เป็นไปตามพระราชประสงค์ส่วนพระองค์ อาทิ การเป็นผู้มีสติปัญญาเฉียบแหลมในทางวิชาการ มีพัฒนาการทางร่างกายที่สมบูรณ์ แข็งแรง การมีจิตใจจงรักภักดีต่อชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ การเป็นสุภาพบุรุษ และความเป็นผู้ดี พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ก่อตั้งโรงเรียนในพระบรมราชูปถัมภ์ขึ้นรวม 4 แห่ง ได้แก่ โรงเรียนมหาดเล็กหลวงกรุงเทพฯ (พ.ศ.2453) โรงเรียนมหาดเล็กหลวงเชียงใหม่ (พ.ศ.2459) โรงเรียนราชวิทยาลัย (พ.ศ.2453)* และโรงเรียนพรานหลวง (พ.ศ.2453) เพื่อเป็นโรงเรียนกึ่งนอนแบบปับลิสคูลอย่างประเทศอังกฤษ โดยทรงมีพระราชประสงค์ให้โรงเรียนในพระอุปถัมภ์ของพระองค์นั้นแตกต่างจากโรงเรียนทั่วไป ดังพระบรมราโชวาทตอนหนึ่งความว่า “...ขออย่าเอาโรงเรียนของข้าไปเปรียบกับโรงเรียนอื่น เพราะมีจุดหมายต่างกัน ถ้าข้าอยากได้โรงเรียนธรรมดาเพียงสักหลังหนึ่ง สร้างเป็นโรงเรียนไปมา จะไม่ดีกว่าหรือที่จะสร้างโรงเรียนกึ่งนอนขึ้นมาทำไม...”²⁶

โรงเรียนในพระบรมราชูปถัมภ์ที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจัดตั้งนั้น มีรูปแบบการจัดการศึกษาที่แตกต่างจากโรงเรียนทั่ว ๆ ไป ของกระทรวงธรรมการเพราะนักเรียนจะต้องอยู่โรงเรียนประจำโรงเรียนตลอดเวลา หลักสูตรของโรงเรียนประเภทนี้ต้องการให้นักเรียนมีเวลาว่างน้อยที่สุด เพื่อให้นักเรียนจะได้รับการอบรมตลอดเวลาหลักสูตรของโรงเรียนที่กำหนดขึ้นตามปรัชญาและอุดมการณ์ของโรงเรียน²⁷ เพื่อให้นักเรียนมีคุณลักษณะตามที่ต้องการโดยเน้นองค์ประกอบการศึกษาด้วยกัน 4 องค์ประกอบคือ ประการที่ 1 ด้านพุทธิศึกษา เป็นการเน้นพัฒนาเด็กด้านความรู้ และสติปัญญา ประการที่ 2 ด้านพลศึกษา เน้นพัฒนาการทางด้านร่างกายเพื่อสร้างเสริมสุขภาพที่ดีให้กับเด็กโดยจัดให้มีการเล่นกีฬาสมัยใหม่ที่มีการเล่นเป็นทีม อาทิ ฟุตบอล ประการที่ 3 ด้านจริยศึกษา เป็นการเจริญทางด้านสังคม คือความรู้ในคุณธรรม จริยธรรมและกรอบแนวความประพฤติให้เป็นผู้นำ ผู้ดี และสุภาพบุรุษ และประการสุดท้าย ด้านหัตถศึกษา เป็นการเน้นการพัฒนาด้านอารมณ์ที่เกิดจากการฝึกหัดงานฝีมือให้เป็นผู้มีจิตใจละเอียดอ่อนโยน เช่น การฝึกหัดงานศิลปะวาดเขียน งานหัตถศิลป์ เป็นต้น

4. พระราชดำริเกี่ยวกับการสร้างเด็กราษฎรให้เป็นพลเมืองดีของชาติ

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระบรมราโชวาทตอนหนึ่งที่สะท้อนถึงแนวทางในการจัดการศึกษาเพื่อเด็กราษฎรในรัชสมัยของพระองค์โดยทรงเน้นความเป็นพลเมืองดีมีจริยธรรม เป้าหมายของการจัดการศึกษาที่พระองค์ทรงมุ่งหมาย ดังใจความตอนหนึ่งของพระบรมราโชวาทของพระองค์ที่ว่า

“...การศึกษาและกฎเกณฑ์ทั้งหลายตลอดจนหลักสูตรแท้จริงทำให้เปลืองกระดาษไปเปล่า ๆ ยิ่งกว่านั้นคือ เปลืองเวลา...ข้าไม่หมายความว่าอะไรที่สำหรับเมืองอังกฤษจะต้องดีสำหรับเมืองไทยด้วย ข้าไม่หวังการปั้นนักเรียนชั้นมัธยมให้เป็นเทวดาเหมือนกันหมด เท่ากับการสร้างเด็กหนุ่มที่ขยันขันแข็งและสะอาดทั้งทางร่างกายและจิตใจ เตรียมพร้อมที่จะรับภาระต่าง ๆ ที่จะมามีในอนาคต...ข้าไม่ต้องการดาราที่เดินได้...ข้าต้องการให้การศึกษากลายเป็นสิ่งทั้งงามจนทำให้เด็กที่ออกไปแล้วหวนกลับมาคิดถึงในวันข้างหน้าด้วยความภาคภูมิใจ...”²⁸

* พ.ศ. 2469 พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระบรมราชโองการให้รวมโรงเรียนมหาดเล็กหลวงกรุงเทพฯ และโรงเรียนราชวิทยาลัยเข้าด้วยกันและให้ย้ายมาเรียนที่โรงเรียนมหาดเล็กหลวงกรุงเทพฯ โดยพระราชทานนามโรงเรียนว่า “วชิราวุธวิทยาลัย” ที่มา : ราชกิจจานุเบกษา, ประกาศ วางรูปการและพระราชทานนามโรงเรียนมหาดเล็กหลวง เล่ม 43, วันที่ 18 เมษายน พ.ศ. 2469, หน้า 95.

²⁶ จมื่นอมรรตวรักษ์ (แจ่ม สุนทรเวช). (2513). พระราชกรณียกิจสำคัญในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. หน้า 113.

²⁷ สงวน เลิศโชคชัย. (2538). ความสำคัญของโรงเรียนแบบปับลิสคูลต่อการศึกษาของไทยในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ.2453 – 2468). หน้า 51 – 53.

²⁸ จมื่นอมรรตวรักษ์ (แจ่ม สุนทรเวช). (มปป.). พระราชกรณียกิจสำคัญในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. เรื่องการศึกษาของชาติ. เล่ม 7 ตอน 1. หน้า 114 – 118.

พระบรมราโชวาทดังกล่าวทางกระทรวงธรรมการได้สนองแนวความคิดของพระองค์ในการจัดทำหนังสือและตำราแบบเรียนที่ส่งเสริมการศึกษาและพัฒนาการทางด้านจริยธรรมให้กับเด็กราษฎรออกมาหลายเล่มด้วยกัน อาทิ หนังสือพลเมืองดี บทดอกสร้อยกนก และสมบัติของผู้ดี ที่ได้ตีพิมพ์และเผยแพร่ไปยังโรงเรียนต่าง ๆ ในสังกัดกระทรวงธรรมการ และโรงเรียนราษฎรที่จัดตั้งโดยภาคเอกชนทั่วพระราชอาณาจักร จึงนับว่ากระทรวงธรรมการได้ปรับหลักสูตรการศึกษาให้เป็นไปตามกระแสพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเพื่อสนองพระราชดำริทางการเมืองและ พระบรมราโชบายในการสร้างพลเมืองของพระองค์

รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นรัชสมัยที่เกิดการศึกษาภาคบังคับขึ้น มีการจัดทำหลักสูตรสถานศึกษาและแผนพัฒนาพลเมืองของชาติที่เริ่มต้นขึ้นด้วยการศึกษาสำหรับเด็กตั้งแต่อายุย่างเข้า 7 ปี ซึ่งการจัดการศึกษาภายใต้พระราชบัญญัติการประถมศึกษา พ.ศ.2464 นี้จะเป็นเครื่องมือสำคัญในการดำเนินพระบรมราโชบายพัฒนาคุณภาพประชากร และเป็นการจัดการศึกษาที่มุ่งพัฒนาความรู้และคุณธรรมให้กับเด็กในเรื่องความรักชาติ ศาสนา และจงรักภักดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ การเน้นย้ำให้เด็กเกิดความรู้สึกถึงการเป็นพลเมืองดีของชาติ การรู้จักเสียสละเพื่อส่วนรวม ซึ่งจะทำให้เด็กไทยในประเทศต้องเข้ารับการศึกษตามโรงเรียนสังกัดกระทรวงธรรมการ โรงเรียนประชาบาล และโรงเรียนราษฎร ซึ่งได้ทำการเปิดสอนขึ้นมาเป็นจำนวนมากในรัชกาลนี้

การดำเนินนโยบายชาตินิยมของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงปลูกฝังตั้งแต่วัยเด็กซึ่งทรงดำเนินพระบรมราโชบายนี้ผ่านกิจกรรมอย่างการตั้งกิจการลูกเสือให้เกิดขึ้นทั่วพระราชอาณาจักร โดยจัดให้มีกองลูกเสือตามจังหวัดต่าง ๆ เพื่อให้เด็กราษฎรได้มีโอกาสเข้าร่วมและปลูกฝังอุดมการณ์ของการรักชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ให้เกิดขึ้น และเป็นการสร้างเด็กให้รู้จักความเสียสละ อดทน อดกลั้น การจัดการแข่งขันกีฬาสำหรับเด็กราษฎรอย่างกีฬาฟุตบอลและการแข่งขันกีฬานานาชาติอื่น ๆ ก็เป็นอีกตัวอย่างของการจัดกิจกรรมนอกหลักสูตรทางวิชาการเพื่อให้เด็กราษฎรได้มีพัฒนาการทางร่างกายเป็นการสร้างความสามัคคีในหมู่คณะและความมีน้ำใจเป็นนักกีฬาของนักเรียน เพื่อให้เกิดความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันของคนรุ่นใหม่ ซึ่งเจตนารมณ์ดังกล่าวของพระองค์สะท้อนผ่านบทประพันธ์ของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีในการอธิบายความมุ่งหมายของกีฬาไว้ ความว่า

“...นักกีฬาสารรูปล้วน	กายใจ จำรูญ
เลิศมิตรเลิศมนุษย์ใน	โลกนี้
ใครใครก็ไวใจ	ได้หมด
แม้ศัตรู	หลีกให้อยากรัน...” ²⁹

แนวพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่เกี่ยวข้องกับการจัดการศึกษาให้กับเด็กราษฎรในด้านความรู้ทางวิชาการนั้น โดยมากมักเป็นการสร้างให้เด็กราษฎรมีความรู้พื้นฐานในการอ่านออกเขียนได้เพื่อเป็นพื้นฐานสำหรับการประกอบอาชีพเมื่อเติบโตใหญ่ขึ้นเป็นสำคัญ ส่วนแนวพระราชดำริเรื่องการสร้างพลเมืองที่ดี รู้จักการเสียสละเพื่อส่วนรวม การสร้างหลักสูตรอาชีวศึกษา เป็นนโยบายสำหรับการพัฒนาเด็กราษฎรให้มีทักษะความสามารถด้านการประกอบอาชีพที่ทางกระทรวงธรรมการได้จัดทำเป็นนโยบายการศึกษา และการจัดกิจกรรมอย่างศิลปหัตถกรรมนักเรียนขึ้นเพื่อสนับสนุนให้เด็กราษฎรเกิดค่านิยมในการเลือกประกอบอาชีพที่เป็นวิชาชีพอย่างการเป็นช่างฝีมือ การเป็นเกษตรกร และอื่น ๆ ที่นอกเหนือจากอาชีพรับราชการเป็นเสมือน

²⁹ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี. (2526). “นักกีฬา”. *โครงการกลอนของครูเทพ เล่ม 2*. หน้า 41 – 42.

5. ส่งท้าย

แนวพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงดำเนินพระบรมราโชบายให้กับเด็กหลวง และเด็กราษฎรในพระราชอาณาจักรนั้นได้ทรงดำเนินผ่านระบบการจัดการศึกษาโดยกระทรวงธรรมการ ซึ่งพระองค์ทรงใช้พระราชดำรัส พระบรมราโชวาท พระราชนิพนธ์ กิจการลูกเสือ และการจัดหลักสูตรการศึกษา เพื่อเป็นเครื่องมือในการขับเคลื่อนพระราชดำริที่จะพัฒนาเด็กให้เป็นพลเมืองที่ดีในพระราชมหาวชิราวุธที่ส่วนพระองค์ที่จะต้องมีความรักในสถาบันชาติ ดำรงรักษาไว้ซึ่งคุณความดีตามแนวทางของพระพุทธศาสนา และการจงรักภักดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ ซึ่งเป็นหนึ่งในพระบรมราโชบายด้านชาตินิยมที่พระองค์ทรงมุ่งหวังให้เกิดขึ้นกับคนไทยทุกคนตลอดรัชสมัย

การดำเนินพระบรมราโชบายในการปลูกฝังความรักชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเน้นให้เด็กตระหนักและเห็นคุณค่าและความสำคัญของชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ โดยการโปรดเกล้าฯ ให้ตรากฎหมายควบคุมโรงเรียนราษฎรที่สอนภาษาจีน การพระราชนิพนธ์บทประพันธ์ต่าง ๆ จำนวนมาก เพื่อปลูกใจให้กับเด็กมีความรู้รักภักดีและมีความสามัคคีของหมู่คณะ ในการนำพาประเทศชาติให้มีความเจริญรุ่งเรืองขึ้นไปในอนาคตอย่าง การมีความรู้ในการใช้ภาษาไทย มีความรักดีต่อชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ไทย

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีแนวพระราชดำรินี้ปลูกฝังให้เด็กหลวงให้มีความเป็นผู้มีผู้นำ ผู้ดี และเป็นสุภาพบุรุษ โดยทรงดำเนินการอบรมสั่งสอนด้วยพระองค์เองอย่างการพระราชทานพระราชดำรัสที่ทรงเน้นให้เด็กหลวงตระหนักถึงความสำคัญและภาระของตนเองในการต้องมีหน้าที่รับใช้ราชการของชาติ การประพฤติตนให้สมกับความเป็นสุภาพบุรุษที่จะต้องมีความซื่อสัตย์สุจริต และเสียสละเพื่อประเทศชาติ

พระราชดำรินี้ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงมีต่อเด็กราษฎรทำให้เข้าใจ กระบวนการในการปลูกฝังให้เด็กราษฎรเป็นพลเมืองของชาติมีความเป็นไทย รักชาติ ศาสนา และจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ซึ่งพระองค์ได้ทรงใช้พระราชนิพนธ์ พระบรมราโชวาทในวาระและโอกาสต่าง ๆ ทรงใช้กิจการลูกเสือฝึกอบรมให้กับเด็กราษฎรรู้จักเสียสละ ผลประโยชน์ส่วนตนเพื่อส่วนรวม และสร้างคามมีระเบียบวินัย เคารพกฎหมาย และปฏิบัติตามคำสั่งของผู้บังคับบัญชา ตลอดจนสร้างความสามัคคีในหมู่คณะซึ่งเป็นสิ่งที่พระองค์ทรงเน้นย้ำและพยายามสร้างให้เกิดขึ้นในหมู่คนไทย

การดำเนินพระบรมราโชบายในการปลูกฝังเด็กในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่มีต่อเด็กหลวงและเด็กราษฎรนั้นแม้จะมีรายละเอียดในการดำเนินกิจการในการปลูกฝังค่านิยม และความคิดของเด็กสองกลุ่มที่มีความแตกต่างกัน แต่แนวทางในการดำเนินพระบรมราโชบายหลักที่พระองค์ทรงมีพระราชประสงค์ต่อเด็กนั้นมีความสอดคล้องกันกับนโยบายชาตินิยมที่พระองค์ทรงพยายามปลูกฝังให้เกิดขึ้นกับคนไทย โดยการที่ทรงมีพระราชดำรินี้เริ่มให้เกิดขึ้นกับเด็กนั้นเป็นเพราะพระวิสัยทัศน์ของพระองค์ที่ทรงเล็งเห็นถึงความสำคัญในการพัฒนาคนที่จะเริ่มจากเด็ก เมื่อเด็กเติบโตขึ้นจะได้เป็นพลเมืองที่ดีตามอุดมการณ์ของพระองค์ที่เป็นผู้ที่ความจงรักภักดีต่อชาติ ยึดมั่นในศาสนา และมีความจงรักภักดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ซึ่งเป็นสิ่งที่พระองค์พยายามเน้นให้เกิดขึ้นกับคนไทยในชาติตลอดรัชสมัย

เอกสารอ้างอิง

เอกสารชั้นต้น

เอกสารชั้นต้นที่ยังไม่ได้ตีพิมพ์

ราชกิจจานุเบกษา. ประกาศ วางรูปการและพระราชทานนามโรงเรียนมหาดเล็กหลวง เล่ม 43. วันที่ 18 เมษายน พ.ศ. 2469
 สจข., ร.6 ต.1/18. พระบรมราโชวาท พระราชทานแก่คณะเสือป่า วันที่ 25 เมษายน พ.ศ.2457.
 หอวชิราวุธานุสรณ์. แผ่นที่ ว 01194/ป3. สำเนาร่างบทความพระราชนิพนธ์เรื่อง “อำนาจคือธรรม”

เอกสารอ้างอิง

เอกสารชั้นต้นที่ตีพิมพ์แล้ว

- มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2506). พระราชนิพนธ์ที่นำรู้ของล้นเกล้าฯ รัชกาลที่ 6. กรุงเทพฯ: มปก.
 _____. (2515). ปกิณกะตีพระราชนิพนธ์ใน พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. กรุงเทพฯ : บรรณาการ.
 _____. (2530). ปลุกใจเสือป่า. กรุงเทพฯ : มูลนิธิพระบรมราชานุสรณ์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ในพระบรมราชูปถัมภ์
 _____. (2554). แนวพระราชดำริในรัชกาลที่ 6 ด้านการศึกษา. อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ
 ศาสตราจารย์เกียรติคุณ ท่านผู้หญิงศรีนาถ สุริยะ ณ เมรุหลวงหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส
 กรุงเทพมหานคร วันอาทิตย์ที่ 18 กันยายน พุทธศักราช 2554.

หนังสือ

ภาษาไทย

- จมน้อมรณารักษ์ (แจ่ม สุนทรเวช). (2507). พระราชกรณียกิจสำคัญในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่อง
 การศึกษาของชาติ เล่ม 7 ตอน 1. พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา.
 _____. (2513). พระราชกรณียกิจสำคัญในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา.
 _____. (2514). เสือป่าและลูกเสือในประวัติศาสตร์ รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ตอน 1.
 พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา. ธรรมศักดิ์มนตรี, เจ้าพระยา. (2526). โครงกลอนของครูเทพ เล่ม 2. กรุงเทพฯ:
 องค์การค้าของคุรุสภา.

ภาษาอังกฤษ

- Vella, Walter F. (1978). *Chaiyo! King Vajiravudhand the Development of Thai Nationalism*. Honolulu:
 The University Press of Hawaii.

วิทยานิพนธ์

- กรรภิรมย์ สุวรรณานนท์. (2524). พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการสร้างชาติไทย. วิทยานิพนธ์ อ.ม.
 ประวัติศาสตร์ (กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
 มนูญ ลาภโรจน์. (2521). นโยบายการจัดการศึกษามัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ.2453 - 2466).
 วิทยานิพนธ์ กศ.ม. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
 เทพ บุญตานนท์. (2556). พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้ากับการสร้างภาพลักษณ์ทางการทหาร. วิทยานิพนธ์ อ.ม.
 (ประวัติศาสตร์) กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
 สงวน เลิศโชคชัย. (2538). ความสำคัญของโรงเรียนแบบปับลิสต์ต่อการศึกษาของไทยในสมัยพระบาทสมเด็จพระ
 มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ.2453 - 2468). วิทยานิพนธ์ กศ.ม. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย
 มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

การรักษาอำนาจของรัฐบาลทหารเมียนมา ค.ศ. 1988-2008

Myanmar Military Government and the Maintenance of Power 1988 - 2008

วิรัตน์ ฉัตรรุ่งนพคุณ¹

บทคัดย่อ

บทความนี้ศึกษาวิธีการรักษาอำนาจของคณะฟื้นฟูกฎหมายและระเบียบแห่งรัฐ (State Law and Order Restoration Council - SLORC) ซึ่งเป็นคณะทหารที่ปกครองเมียนมาหลังจากทำรัฐประหารล้มล้างรัฐบาลพรรคโครงการสังคมนิยมพม่า (Burma Socialist Programme Party-BSPP) เมื่อวันที่ 18 กันยายน ค.ศ. 1988 คณะทหารดังกล่าวเปลี่ยนชื่อเป็นคณะสันติภาพและการพัฒนา (State Peace and Development Council - SPDC) เมื่อ ค.ศ. 1997 และปกครองประเทศต่อมาจนกระทั่ง ค.ศ. 2011 จึงปรับเปลี่ยนเป็นรัฐบาลที่มาจากการเลือกตั้ง บทความนี้ต้องการศึกษาปัจจัยที่ทำให้รัฐบาล SLORC และ SPDC ซึ่งเป็นรัฐบาลที่ควบคุมโดยทหารและสามารถใช้อำนาจได้อย่างเบ็ดเสร็จหันมาใช้มาตรการหลายอย่างในการรักษาอำนาจทางการเมือง รวมทั้งศึกษาวิธีการต่าง ๆ ที่ถูกนำมาใช้ในการรักษาอำนาจด้วย ผลการศึกษาพบว่า การเปลี่ยนแปลงวิธีการรักษาอำนาจของรัฐบาลทหารเมียนมาเป็นผลมาจากการประเมินสถานการณ์และแรงกดดันทั้งภายในและภายนอกประเทศ ภัยคุกคามที่สำคัญในสายตาของรัฐบาลทหารได้แก่ การสร้างความชอบธรรมให้แก่การปกครองโดยรัฐบาลทหารที่ขึ้นมามีอำนาจหลังจากการปราบปรามประชาชนอย่างรุนแรงจนทำให้เกิดการประท้วงจากโลกภายนอก การปรากฏตัวของคู่แข่งทางการเมือง เช่นนางออง ซาน ซู จีและพรรค NLD การเมืองโลกหลังสงครามเย็นที่เน้นแนวคิดประชาธิปไตยและเสรีนิยม ปัญหาเศรษฐกิจที่ทำให้รัฐบาลทหารไม่สามารถปิดกั้นและโดดเดี่ยวตนเองได้อีกต่อไป และปัญหาการกบฏของชนกลุ่มน้อยที่ยังคงสืบเนื่องมาอย่างยาวนาน วิธีการในการรักษาอำนาจนั้นมีทั้งการใช้การปฏิรูปทางการเมืองและเศรษฐกิจเพื่อสร้างความชอบธรรม การกดขี่และการใช้กำลัง การสร้างความรักดีและการดึงเข้าเป็นพวก การแบ่งแยกและปกครอง แต่ที่น่าสนใจคือมีการใช้กระบวนการที่จะนำไปสู่การปกครองแบบประชาธิปไตยด้วย อย่างไรก็ตามกระบวนการร่างรัฐธรรมนูญของเมียนมานั้นถูกควบคุมโดยรัฐบาลทหาร จึงเป็นเครื่องมือที่จะประกันบทบาททางการเมืองของกองทัพ ดังนั้นเมื่อรัฐธรรมนูญผ่านประชามติใน ค.ศ. 2008 กองทัพจึงสามารถสืบทอดอำนาจและอิทธิพลทางการเมืองได้โดยไม่จำเป็นต้องปกครองโดยตรงอีกต่อไป วิธีการรักษาอำนาจของรัฐบาลทหารซึ่งมีหลายวิธีการจึงเป็นการตอบโต้ต่อภัยคุกคามต่าง ๆ เพื่อให้ตนเองสามารถคงอำนาจเพื่อรักษาบทบาททางการเมืองและความมั่นคงของประเทศไว้ได้ต่อไป

คำสำคัญ: เมียนมา รัฐบาลทหาร การเมือง การรักษาอำนาจ

Abstract

This article focuses on the way in which the military-controlled State Law and Order Restoration Council (SLORC) maintained its power. SLORC ruled Myanmar after it took over power from Burma Socialist Programme Party (BSPP) on September 18, 1988. After changing its name from SLORC to State Peace and Development Council (SPDC) in 1997, SPDC continued to rule the country until 2011 when it was replaced by a democratic-elected government. This article searches for factors influencing the military government's decision to use a variety of means to maintain its power instead of using forces and suppression, and analyzes various means that had been used. The research's result shows that changes in

¹ นักศึกษาหลักสูตรปริญญาโทบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

the way in which the military government maintained its power resulted from the assessment of circumstances and pressure within and outside the country. What Myanmar military government viewed as danger was as following: the need to legitimize the government that came to power by severely crushing people to the extent that it earned outside world's condemnation, the rise of political rivals such as Aung San Suu Gyi and the NLD Party, global politics after the end of the Cold War with its emphasis on Democracy and Liberalism, economic problems that made Myanmar isolation no longer viable, and the continuation of ethnic problem. A variety of means used for maintaining power included political and economic reforms, suppression and the use of armed forces, building loyalty and co-optation, the use of divide and rules strategy, and interestingly, initiative measures toward democratic rule. Nevertheless, because constitution drafting process was controlled by the military government, it could be used to guarantee the continuation of the military role in politics. When referendum approved constitution in 2008, the military has successfully maintained its power and no longer needed to assert direct control. On a whole, therefore, the use of variety of means to maintain power was the military's response to threats and changing circumstance in such a way that the military were able to maintain power and its roles in politics and the security of the nation.

Keywords: Myanmar, military government, politics, maintenance of power, SLORC

บทนำ

แม้ว่าการประกาศใช้รัฐธรรมนูญ ค.ศ. 2008 การเลือกตั้งใน ค.ศ. 2010 และใน ค.ศ. 2015 ที่เพิ่งผ่านพ้นมาจะแสดงให้เห็นว่าประเทศเมียนมากำลังเคลื่อนตัวไปในทิศทางของประชาธิปไตย แต่ผู้นำทางทหารของเมียนมามีประวัติความเป็นมาอันยาวนานในการรักษาอำนาจทางการเมือง การปกครองโดยรัฐบาลทหารในประเทศเมียนมาเริ่มขึ้นภายใต้รัฐบาลของนายพลเน วิน (General Ne Win) ผู้นำของสภาปฏิวัติ (Revolutionary Council) และผู้นำพรรคโครงการสังคมนิยมพม่า (Burma Socialist Program Party หรือ BSPP) ตลอดระยะเวลาที่รัฐบาลของนายพลเน วินปกครองประเทศเมียนมา (ค.ศ. 1962-1988) รัฐบาลใช้วิธีการรุนแรงในการปราบปรามผู้ต่อต้านทางการเมือง เช่นกรณีการปราบปรามนักศึกษาและระเบิดตึกสโมสรนักศึกษามหาวิทยาลัยย่างกุ้งในเดือนกรกฎาคม ค.ศ. 1962 และการสลายการชุมนุมในงานศพของอู ถัน (U Thant) ในเดือนธันวาคม ค.ศ. 1974 เป็นต้น²

นายพลเน วินก้าวลงจากอำนาจหลังจากเกิดการประท้วงครั้งใหญ่ใน ค.ศ. 1988 การประท้วงของประชาชนซึ่งมีกลุ่มนักศึกษาเป็นแกนนำได้สร้างแรงกดดันอย่างมาก ทำให้รัฐบาลต้องมีการเปลี่ยนประธานาธิบดีถึงสามคนในปีนั้น จากนั้น พลเน วินมาเป็นนายพลเส่ง ลวิน (General Sein Lwin) และสุดท้ายคือ ดร.หม่อง หม่อง (Dr. Maung Maung) ซึ่งการแต่งตั้งผู้นำรัฐบาลที่เป็นพลเรือนเป็นความพยายามที่จะลดแรงกดดันเพื่อสลายการชุมนุมประท้วง อย่างไรก็ตาม ในท้ายที่สุดการประท้วงใน ค.ศ. 1988 ต้องยุติลงเมื่อคณะฟื้นฟูกฎหมายและระเบียบแห่งรัฐภายใต้การนำของนายพลซอ หม่อง (General Saw Maung) ได้ทำการยึดอำนาจจากรัฐบาลดร.หม่อง หม่องในวันที่ 18 กันยายน ค.ศ. 1988 พร้อมทั้งจับกุมและปราบปรามผู้ประท้วงอย่างรุนแรงจนนำไปสู่การสูญเสียชีวิตของนักศึกษาและประชาชนจำนวนมาก ขณะที่ผู้ประท้วงบางส่วนได้หลบหนี

² การขึ้นสู่อำนาจของรัฐบาลทหารนำมาสู่ผลกระทบต่อการใช้ชีวิตของประชาชนจนนำมาสู่การเคลื่อนไหวต่อต้านรัฐบาลทหาร ดังเช่นกรณีการเคลื่อนไหวประท้วงของนักศึกษาวิทยาลัยย่างกุ้งเมื่อเดือนกรกฎาคม ค.ศ. 1962 ซึ่งมีสาเหตุจากการใช้อำนาจของคณะทหารโดยเฉพาะการปิดประตูหอพักในเวลา 2 ทุ่มตามมาตรการเคอร์ฟิว (Curfew) ในขณะที่เหตุการณ์การประท้วงเกี่ยวกับงานศพของอู ถัน (U Thant) ซึ่งเป็นบุคคลสำคัญของเมียนมาซึ่งเคยดำรงตำแหน่งเลขาธิการสหประชาชาติเกิดจากความไม่พอใจที่รัฐบาลของนายพลเน วินไม่จัดพิธีศพให้กับเขาอย่างสมเกียรติ โดยความไม่พอใจดังกล่าวส่วนหนึ่งมาจากปัญหาเศรษฐกิจและการปกครองของรัฐบาลซึ่งนำมาสู่การประท้วงข้างต้น

ไปยังพื้นที่ของชนกลุ่มน้อยและประเทศเพื่อนบ้าน คณะฟื้นฟูกฎหมายและระเบียบแห่งรัฐ (State Law and Order Restoration Council หรือชื่อย่อว่า SORC) เป็นรัฐบาลปกครองประเทศเมียนมาตั้งแต่การทำการรัฐประหารใน ค.ศ. 1988 มาจนถึง ค.ศ. 1997 และปกครองต่อมาภายใต้ชื่อคณะสันติภาพและการพัฒนา (State Peace and Development Council หรือ SPDC) จนถึง ค.ศ. 2011 ซึ่งมีการจัดตั้งรัฐบาลที่มาจากการเลือกตั้งนำโดยอดีตนายพลเต็ง เส่ง (General Tein Sein) ผู้นำพรรคเอกภาพและการพัฒนา (Union Solidarity and Development Party หรือ USDP)

ตลอดระยะกว่า 20 ปีที่รัฐบาลของคณะฟื้นฟูกฎหมายและระเบียบแห่งรัฐ (SORC) และคณะสันติภาพและการพัฒนา (SPDC) ปกครองประเทศเมียนมา ความแตกต่างจากช่วงการปกครองของนายพลเน วินที่เห็นได้ชัดเจนอย่างหนึ่งคือการที่รัฐบาลไม่ได้ใช้เพียงแค่กำลังทางทหารและการปราบปรามที่รุนแรงจัดการปัญหาเพื่อรักษาอำนาจทางการเมือง หากแต่ได้มีการใช้วิธีการและรูปแบบการรักษาอำนาจอย่างอื่น รวมถึงการวางนโยบายและดำเนินการเพื่อการสถาปนาระบอบประชาธิปไตยด้วย ดังจะเห็นได้ว่าภายหลังจากการรัฐประหารใน ค.ศ. 1988 SORC ได้ประกาศเป้าหมาย 3 ข้อ³ โดยมีการเลือกตั้งแบบประชาธิปไตยในระบบหลายพรรค (Multi-Party System) เป็นหนึ่งในนั้น (Silverstein, 2004, p. 83) ทั้งนี้ ไม่ได้หมายความว่ารัฐบาลที่นำโดยผู้นำทางทหารจะเลิกใช้การสร้างเงื่อนไขต่าง ๆ ทางการเมืองเพื่อยืดเวลาในการอยู่ในอำนาจของตนออกไป และไม่ได้หมายความว่ารัฐบาลจะเลิกใช้กำลังข่มขู่ คุกคามฝ่ายตรงข้าม สิ่งที่เกิดขึ้นคือการใช้วิธีการและรูปแบบที่หลากหลายในการรักษาอำนาจทางการเมืองซึ่งบางครั้งมีลักษณะที่ขัดแย้งกัน กล่าวคือใช้ทั้งการปราบปรามผู้ต่อต้านด้วยกำลังและความรุนแรง ในขณะเดียวกันก็สร้างความชอบธรรมในการคงอำนาจผ่านการบังคับใช้กฎหมาย การใช้โอกาสจากกระบวนการประชาธิปไตย เป็นต้น วิธีการที่แตกต่างเหล่านี้สะท้อนให้เห็นถึงการตอบสนองต่อสถานการณ์ต่าง ๆ ที่เป็นปัจจัยขับเคลื่อนอำนาจของรัฐบาลทหาร การศึกษาบทบาทของรัฐบาลทหารเมียนมาในการรักษาอำนาจการเมืองระหว่าง ค.ศ. 1988-2008 ซึ่งเป็นช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อสำคัญในประวัติศาสตร์การเมืองเมียนมาจึงแสดงให้เห็นถึงพัฒนาการของการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองจากการปกครองเผด็จการเต็มรูปแบบของนายพลเน วินมาสู่รัฐบาลทหารที่ใช้กระบวนการรักษาอำนาจที่มีลักษณะซับซ้อนมากขึ้น

จากการพิจารณาผลงานการศึกษาที่เกี่ยวข้อง ความรู้ที่ได้ยืนยันลักษณะที่เด่นชัดของการปกครองของรัฐบาลทหารภายใต้ SORC และ SPDC ระหว่างค.ศ. 1988-2008 อย่างน้อย 2 ประการ ได้แก่ การที่รัฐบาลทหารใช้วิธีการรักษาอำนาจหลากหลายรูปแบบขึ้น และหนึ่งในวิธีการรักษาอำนาจทางการเมืองของทหารคือการวางรากฐานการปกครองแบบประชาธิปไตยที่รักษาพื้นที่ทางอำนาจของทหารในการเมืองการปกครอง อย่างไรก็ตามองค์ความรู้ดังกล่าวปรากฏในผลงานต่าง ๆ อย่างกระจัดกระจาย เนื่องจากแต่ละผลงานได้วิเคราะห์การรักษาอำนาจของรัฐบาลทหารในบริบทเฉพาะหนึ่ง ๆ ที่ผู้ศึกษาสนใจ เช่นบริบทของการเผชิญกับการต่อต้านและคู่แข่งทางการเมืองภายในประเทศ บริบทของการรักษาความมั่นคงอันเนื่องมาจากการก่อกบฏของชนกลุ่มน้อย หรือบริบทของการขับเคลื่อนประชาธิปไตย ดังนั้นเป็นต้น บทความขึ้นนี้ต้องการประมวลองค์ความรู้ด้านต่าง ๆ นำมาต่อยอดโดยการศึกษาอย่างเป็นระบบและครอบคลุม ซึ่งองค์ความรู้ดังกล่าวจะมีประโยชน์อย่างมากต่อการทำความเข้าใจเกี่ยวกับการอยู่ในอำนาจอย่างยาวนานของรัฐบาลทหาร

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. ศึกษาภูมิหลังทางการเมืองของเมียนมาและการเข้ามามีอำนาจของรัฐบาลทหารในค.ศ. 1988
2. ศึกษาปัจจัยภายนอกและภายในที่ทำให้รัฐบาลทหารเมียนมาปรับเปลี่ยนรูปแบบวิธีการในการรักษาอำนาจทางการเมือง
3. ศึกษารูปแบบและวิธีการรักษาอำนาจของรัฐบาลทหารเมียนมาระหว่าง ค.ศ. 1988-2008 และนัยที่มีต่อการเคลื่อนไหวด้านประชาธิปไตยของเมียนมา

³ เป้าหมายดังกล่าวคือ 1. การฟื้นฟูความเรียบร้อยและความสงบสุข 2. การบรรเทาปัญหาชีวิตและความเป็นอยู่ของประชาชน และ 3. จัดการเลือกตั้งแบบหลายพรรค

ขอบเขตของการวิจัย

ขอบเขตในการศึกษาจะกำหนดช่วงเวลาระหว่าง ค.ศ. 1988-2008 ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่เกิดการประท้วงโดยนักศึกษาและประชาชนจนนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองซึ่งนำมาสู่การได้รัฐธรรมนูญ ค.ศ. 2008 ที่เป็นรากฐานของการเมืองการปกครองปัจจุบันของเมียนมา

วิธีดำเนินการวิจัย

ใช้วิธีการวิจัยทางประวัติศาสตร์ โดยเริ่มตั้งแต่การค้นคว้าหาข้อมูลจากเอกสารชั้นต้นและชั้นรองที่มีนักวิชาการและนักประวัติศาสตร์ได้ทำการศึกษาและรวบรวมไว้ทั้งภาษาไทยและภาษาต่างประเทศซึ่งได้แก่ ตำราทางวิชาการ หนังสือวารสารรวมถึงบทความ นำข้อมูลมาเรียบเรียง วิเคราะห์และสรุปผลการศึกษาเพื่อชี้ให้เห็นว่ารัฐบาลทหารเมียนมาสามารถรักษาอำนาจในการเมืองอย่างยาวนานได้อย่างไร

ผลการวิจัย

ผลจากการศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลชี้ให้เห็นว่าหลังเหตุการณ์การจลาจลต่อต้านรัฐบาลใน ค.ศ. 1988 เป็นต้นไป รัฐบาลทหารเมียนมาได้เปลี่ยนแปลงวิธีการในการรักษาอำนาจ จากเดิมที่เน้นการสอดส่องดูแลและกำจัดการกลุ่มผู้ต่อต้านพร้อมทั้งใช้กำลังปราบปรามมาเป็นการใช้วิธีการที่มีความหลากหลายมากขึ้น ที่สำคัญมีการใช้กระบวนการอันจะได้มาซึ่งประชาธิปไตย เช่น กระบวนการร่างรัฐธรรมนูญ เป็นต้น เป็นอีกวิธีการหนึ่งในการรักษาอำนาจด้วย การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวเกิดจากปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอกซึ่งส่งผลต่อการตัดสินใจและการดำเนินงานของรัฐบาลทหารในช่วงเวลาต่าง ๆ จากการศึกษาสามารถสรุปประเด็นและเนื้อหาโดยแยกออกเป็น 4 หัวข้อต่อไปนี้

1. การขึ้นมามีอำนาจและการรักษาอำนาจของรัฐบาลทหารก่อน ค.ศ. 1988

ภายหลังจากการได้รับเอกราชเมื่อวันที่ 4 มกราคม ค.ศ. 1948 ประเทศเมียนมาภายใต้การบริหารของรัฐบาลพลเรือนที่มีอู นูเป็นผู้นำได้เผชิญกับภัยคุกคามจากปัญหาความมั่นคงอย่างมาก โดยเฉพาะปัญหาจากการก่อกบฏทั้งจากชนกลุ่มน้อยและพรรคคอมมิวนิสต์ของเมียนมาซึ่งต่อต้านและล้มล้างอำนาจของรัฐบาล การกบฏจากชนกลุ่มน้อยเกิดขึ้นในหลายพื้นที่ทั้งในพื้นที่ที่ชนกลุ่มน้อยตั้งถิ่นฐาน เช่น เขตอาระกัน รัฐฉาน และรัฐกะเหรี่ยง และในพื้นที่ที่ชาวเมียนมาแท้อาศัยอยู่ ทำให้รัฐบาลต้องพึ่งพากำลังของกองทัพในการปราบปราม แต่ปัญหาสำคัญอยู่ที่ไม่สามารถไว้วางใจกองทัพได้ในขณะนั้น เนื่องจากปรากฏว่าทหารพม่าบางส่วนได้แปรพักตร์ไปเข้าร่วมกับฝ่ายคอมมิวนิสต์ เช่น กองพันทหารพม่าที่ 1 3 และ 6 (Smith, 1991, p. 109) เพราะฝักใฝ่คอมมิวนิสต์และรู้สึกรังเกียจการตายของนายพลออง ซานจะทำให้โครงการที่เขาตั้งใจทำให้สำเร็จได้ อย่างเช่นการแจกจ่ายที่ดินและการทำนารวม (Smith, 1991, p. 109) ขณะที่ทหารชนกลุ่มน้อยอย่างกะเหรี่ยงซึ่งมีบทบาทอยู่ในกองทัพได้ก่อการกบฏด้วย (Smith, 1991, p. 138) โดยเข้าร่วมกับสหภาพแห่งชาติกะเหรี่ยง (Karen National Union-KNU) และองค์กรป้องกันแห่งชาติกะเหรี่ยง (Karen National Defence Organization-KNDO) เหตุการณ์ดังกล่าวทำให้นายพลสมิธ ดัน (General Smith Dun) ซึ่งเป็นชาวกะเหรี่ยงที่อยู่ในกองทัพตั้งแต่สมัยอาณานิคมและดำรงตำแหน่งหัวหน้าเสนาธิการ (Chief of Staff) ถูกปลดออกจากตำแหน่งโดยนายพลเน วินเข้ารับตำแหน่งแทน

นอกจากปัญหาความมั่นคงดังกล่าว ความขัดแย้งระหว่างนักการเมืองภายในพรรคสันนิบาตประชาชนต่อต้านฟาสซิสต์ (Anti-Fascist People's Freedom League - AFPFL) ซึ่งเป็นพรรครัฐบาลก็ทำให้เสถียรภาพของประเทศภายใต้การบริหารของรัฐบาลที่นำโดยนายอู นูสั่นคลอนยิ่งขึ้น เมื่อวันที่ 28 เมษายน ค.ศ. 1958 พรรค AFPFL แตกแยกออกไปเป็นสองฝ่ายคือ คือ Stable AFPFL ของจอ หงั้น (Kyaw Nyein) และบา สวี (Ba Swe) กับ Clean AFPFL ของอู นู โดยสาเหตุของการแตกแยกออกเป็นสองฝ่ายเกิดจากความขัดแย้งกันเกี่ยวกับแนวทางนโยบายและโครงการต่าง ๆ ของรัฐบาลระหว่างกลุ่มที่มีแนวคิดสังคมนิยมและไม่ใช้สังคมนิยม (Silverstein, 1977, p. 62) โดยจอ หงั้นและบา สวีเป็นผู้นำที่มีแนวคิดสังคมนิยม ผลจากความขัดแย้งดังกล่าวนำไปสู่การต่อสู้ภายในสภาระหว่างทั้งสองฝ่ายและนำไปสู่ความไม่สงบทางการเมืองระหว่าง

ผู้สนับสนุนของทั้งสองฝ่าย ส่งผลให้ท้ายที่สุด อุ๋นได้ให้อำนาจแก่นายพลเน วินและทหารได้เข้ามาบริหารในฐานะรัฐบาลรักษาการ (Caretaker government)

หลังจากรัฐบาลรักษาการได้จัดให้มีการเลือกตั้งใน ค.ศ. 1960 ปัญหาความขัดแย้งทางการเมืองของพรรค AFPFL ก็ยังไม่หมดลง พรรค Clean AFPFL หรือพรรคปิยตอร์สู (Pyidungsu Party) ของอุ๋น ได้ชัยชนะเหนือพรรค Stable AFPFL แต่การเข้ามามีอำนาจในทางการเมืองของพรรคภายใต้การนำของอุ๋น ไม่สามารถบริหารได้อย่างเต็มประสิทธิภาพ เนื่องจากภายในพรรค Clean AFPFL เกิดการแย่งชิงอำนาจกันเพื่อจะได้เป็นผู้สืบทอดทางการเมืองของอุ๋น หลังจากเขาวางมือทางการเมืองและเกิดจากความขัดแย้งระหว่างกลุ่มทะชิน (Thakin) ซึ่งมีแนวคิดฝ่ายซ้ายและเป็นสมาชิกพรรค AFPFL เก้ากับกลุ่มอุโบส (U-Bos) ซึ่งเป็นสมาชิกใหม่และมีความคิดอนุรักษนิยม (Silverstein, 1977, p. 66)

ปัญหาความมั่นคงและสถานการณ์ความขัดแย้งต่าง ๆ ที่กล่าวมาเปิดโอกาสกองทัพเข้ามามีบทบาททางการเมือง เริ่มจากการเข้ามามีอำนาจเป็นรัฐบาลรักษาการระหว่าง ค.ศ. 1958-1960 เพื่อบริหารประเทศ โดยนายทหารที่ขึ้นมาเป็นผู้นำรัฐบาลคือนายพลเน วิน ซึ่งเป็นหนึ่งใน 30 ผู้นำชาตินิยมหรือกลุ่มทะชินซึ่งได้รับการฝึกฝนทางทหารจากญี่ปุ่นในสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 เช่นเดียวกับนายพลออง ซานวีรบุรุษของชาวเมียนมา ขณะที่นายทหารอื่น ๆ ก็ได้เข้าไปดำรงตำแหน่งสำคัญในการบริหาร เช่น นายพลจัตวาออง ยี (Brigadier Aung Gyi) ผู้ควบคุมกระทรวงวางแผนแห่งชาติ (Ministry of National Planning) และเป็นประธานของหน่วยงานการควบคุมจัดสรรงบประมาณ (Budget Allocation Supervision) ซึ่งเขาสามารถควบคุมและวางแผนในนโยบายเศรษฐกิจของประเทศได้ (Silverstein, 1977, p. 77)

หลังจากรัฐบาลรักษาการได้จัดให้มีการเลือกตั้งใน ค.ศ. 1960 รัฐบาลพลเรือนภายใต้การนำของอุ๋นได้เข้ามาบริหารประเทศอีกครั้งระหว่าง ค.ศ. 1960-1962 โดยที่ปัญหายั่วยุความจากการกบฏยังคงมีอยู่ อีกทั้งภายใต้การบริหารของรัฐบาลนี้ อุ๋นได้ดำเนินนโยบายที่ค่อนข้างประนีประนอมต่อการเคลื่อนไหวของผู้นำและผู้แทนของชนกลุ่มน้อยที่เคลื่อนไหวเพื่อให้เรียกร้องให้เมียนมาเป็นสหพันธรัฐ การเคลื่อนไหวดังกล่าวนำโดยเจ้า ฉ่วย แท็ก (Sao Shwe Thaik) เจ้าฟ้าไทใหญ่แห่งเมืองยองหัวและอดีตประธานาธิบดีคนแรกของเมียนมาหลังได้รับเอกราช กองทัพของเมียนมามองการเคลื่อนไหวของชนกลุ่มน้อยว่าเป็นความพยายามในการบ่อนทำลายเอกภาพของเมียนมา (Seekins, 2002, p. 37) ดังนั้นในท้ายที่สุดนายพลเน วินและคณะทหารจึงได้ตัดสินใจเข้ายึดอำนาจการปกครองจากรัฐบาลพลเรือนของนายพลอุ๋นเมื่อวันที่ 2 มีนาคม ค.ศ. 1962 ในนามของสภาปฏิวัติ (Revolutionary Council)

การเข้ายึดอำนาจของนายพลเน วินและกองทัพทำให้ประเทศเมียนมาในทุกด้านไม่ว่าจะเป็นการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมอยู่ภายใต้อำนาจของทหาร ในด้านการเมือง สถาบันทางการเมืองแบบประชาธิปไตยถูกยกเลิกไปไม่ว่าจะเป็นรัฐสภา พรรคการเมืองและรัฐธรรมนูญ ค.ศ. 1947 ยิ่งไปกว่านั้นสภาปฏิวัติใช้อำนาจทางกฎหมายด้วยการออกกฎ (Decree) และกฎ (Order) เพื่อเพิ่มอำนาจให้กับตนเอง ขณะเดียวกันได้ปรับเปลี่ยนเมียนมาให้ดำเนินตามระบอบสังคมนิยมด้วยการตั้งพรรคโครงการสังคมนิยมพม่า (BSPP) ซึ่งในเวลาต่อมาพรรคนี้เป็นพรรคการเมืองเพียงพรรคเดียวที่ถูกต้องตามกฎหมายและเป็นพรรคที่ถูกใช้สนับสนุนอำนาจของทหารในทางการเมือง (นรนิติ เศรษฐบุตร, 2528, น. 51-52)

ทางด้านเศรษฐกิจ นายพลเน วินได้ดำเนินการแบบสังคมนิยมตามอุดมการณ์วิถีพม่าสู่สังคมนิยม (Burmese Way to Socialism) ที่สภาปฏิวัติได้สร้างขึ้น ภายใต้การดำเนินการเศรษฐกิจแบบดังกล่าวส่งผลให้สภาปฏิวัติดำเนินการเข้ายึดอุตสาหกรรมและภาคธุรกิจต่าง ๆ รวมถึงบริษัท Defence Service Institute ซึ่งดำเนินงานโดยกองทัพให้เป็นของรัฐ (Nationalization) โดยกิจการต่าง ๆ ที่ถูกแปรรูปมีทั้งภาคอุตสาหกรรม ภาคบริการและภาคการเงิน เช่น บริษัทน้ำมัน ป่าไม้ เหมืองแร่ โรงแรม ธนาคาร ร้านค้าปลีก เป็นต้น การแปรรูปทำให้ภาคการผลิตต่าง ๆ อยู่ภายใต้การควบคุมของรัฐบาลแต่การดำเนินการและบริหารที่ไร้ประสิทธิภาพส่งผลให้เกิดปัญหาตามมาไม่ว่าจะเป็นสินค้าขาดแคลน เงินเฟ้อและการค้าในตลาดมืดซึ่งเฟื่องฟูอย่างมากตามแนวชายแดนซึ่งเป็นพื้นที่ภายใต้การควบคุมของกลุ่มกบฏของชนกลุ่มน้อย

ปัญหาเศรษฐกิจข้างต้นเกิดขึ้นมาอย่างยาวนานส่งผลกระทบต่อชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชน สิ่งที่สำคัญมากว่านั่นคือได้ทำลายความชอบธรรมในการปกครองของรัฐบาล ส่งผลให้รัฐบาลทหารถูกท้าทายอำนาจจากการประท้วงของ

นักศึกษา ประชาชน แม้แต่นายทหารบางกลุ่มภายในกองทัพเองก็มีความพยายามที่จะยึดอำนาจจากรัฐบาลเพื่อยกเลิกระบบเศรษฐกิจแบบสังคมนิยมของนายพลเน วิน (Charney, 2009, p. 40) กระนั้นก็ตาม การประท้วงและการต่อต้านทั้งหมดก็ถูกปราบปรามอย่างเด็ดขาดด้วยกำลังจากกองทัพ จนกระทั่ง ค.ศ. 1987 การใช้ชีวิตของประชาชนทั่วไปซึ่งเผชิญกับปัญหาเศรษฐกิจอยู่แล้วได้เลวร้ายลงจากการยกเลิกธนบัตร 25, 35 และ 75 จ๊าด ซึ่งเป็นธนบัตรที่ประชาชนส่วนใหญ่มีอยู่โดยไม่มีการชดเชย โดยเหตุผลของการยกเลิกดังกล่าวคือต้องการทำลายการค้าในตลาดมืดซึ่งเป็นแหล่งเงินทุนของกลุ่มกบฏชนกลุ่มน้อย (Lintner, 1990, p. 67-68) ปัญหาทางเศรษฐกิจของรัฐบาลมาถึงจุดวิกฤติที่ร้ายแรงเมื่อรัฐบาล BSPP ได้ยื่นขอรับสถานะประเทศด้อยพัฒนา (Least Development Country) และได้รับสถานะดังกล่าวเมื่อเดือนพฤศจิกายน ค.ศ. 1987

การเข้าควบคุมประเทศในทุก ๆ ด้านของรัฐบาลนายพลเน วินอย่างเข้มงวดนั้นเป็นไปเพื่อการความมั่นคงในอำนาจของรัฐ หรือในอีกนัยหนึ่งคือการรักษาอำนาจของรัฐบาลทหาร ดังนั้นการเคลื่อนไหวใด ๆ ก็ตามที่ส่งผลต่อความไม่สงบของประเทศจะถูกปราบปรามอย่างรุนแรงไม่ว่าจะเป็นการเคลื่อนไหวประท้วงของนักศึกษา ประชาชน และการก่อกบฏของชนกลุ่มน้อยและพรรคคอมมิวนิสต์พม่า การเคลื่อนไหวต่าง ๆ เหล่านี้ถูกดำเนินการปราบปรามโดยกำลังทหารทั้งสิ้น

กล่าวโดยสรุป ตั้งแต่ ค.ศ. 1962 เป็นต้นมาจนกระทั่งถึง ค.ศ. 1988 ประชาชนของเมียนมาไม่เพียงต้องเผชิญกับปัญหาที่เกี่ยวข้องกับปากท้องมาอย่างยาวนาน หากแต่ต้องเผชิญกับการกดขี่และการใช้อำนาจของกองทัพอีกด้วย เมื่อสถานการณ์เลวร้ายถึงที่สุดทั้งปัญหาเศรษฐกิจและการใช้อำนาจกดขี่ประชาชนทำให้นักศึกษาซึ่งเป็นหัวหอกในการเคลื่อนไหวทางการเมืองสามารถปลุกระดมให้ประชาชนเมียนมาลุกฮือประท้วงต่อต้านรัฐบาลได้และขยายไปทั่วประเทศ นำไปสู่การชุมนุมประท้วงใน ค.ศ. 1988 ซึ่งเป็นเหตุการณ์ที่ทำให้นายพลเน วินสิ้นสุดบทบาททางการเมืองและนำมาสู่การขึ้นมามีอำนาจของกลุ่มนายทหาร (military junta) ภายใต้ชื่อคณะฟื้นฟูกฎและระเบียบแห่งรัฐหรือ SLORC

2. การจลาจล 8888 และการขึ้นสู่อำนาจของกลุ่มนายทหาร (military junta)

2.1 การจลาจล 8888

ใน ค.ศ. 1988 การประท้วงของนักศึกษาเป็นเหตุการณ์สำคัญที่ทำให้เห็นว่าการใช้อำนาจในการปราบปรามอย่างรุนแรงของรัฐบาลต่อการเคลื่อนไหวของนักศึกษาและประชาชนเพียงแค่วิธีการเดียวไม่สามารถที่จะใช้รักษาอำนาจของรัฐบาลเผด็จการให้พ้นจากการต่อต้านของฝ่ายตรงข้ามทางการเมืองได้อีกต่อไป เนื่องจากการปราบปรามเพื่อสลายการชุมนุมอย่างรุนแรงไม่ทำให้การประท้วงต่อต้านรัฐบาลยุติลงอย่างสิ้นเชิง อีกทั้งยังแสดงให้เห็นประชาชนเมียนมารวมถึงประชาคมโลกได้เห็นและรับรู้ความโหดร้ายของการใช้อำนาจโดยรัฐบาลเผด็จการ

ชนวนเหตุของการประท้วงเกิดจากเหตุการณ์ที่นักศึกษาคนหนึ่งของสถาบันเทคโนโลยีย่างกุ้ง (Rangoon Institute of Technology- RIT) เสียชีวิตจากการถูกตำรวจปราบจลาจล (Lon Htein) สลายการชุมนุมเมื่อวันที่ 13 มีนาคม ค.ศ. 1988 และจากนั้นเป็นต้นมาก็เกิดการประท้วงต่อต้านรัฐบาลอีกหลายครั้ง รัฐบาล BSPP พยายามที่จะแก้ไขสถานการณ์เพื่อให้สามารถรักษาความสงบจากการประท้วงได้ แต่การตอบโต้ต่อการเคลื่อนไหวชุมนุมหลายครั้งเป็นการใช้กำลังทหารและตำรวจปราบจลาจลเข้าปราบปรามอย่างรุนแรงจนมีผู้เสียชีวิตจำนวนมาก เพื่อลดความรุนแรงของการต่อต้าน นายพลเน วินซึ่งเป็นผู้นำของเมียนมาตั้งแต่ ค.ศ. 1962 และเป็นประธานพรรค BSPP ได้ตัดสินใจลาออกจากตำแหน่งเมื่อวันที่ 23 กรกฎาคม ค.ศ. 1988 พร้อมกับเสนอการปฏิรูปเศรษฐกิจและการทำประชามติว่าให้มีการเมืองในระบบพรรคเดียวหรือมีตัวเลือกหลายพรรคต่อคณะกรรมการพรรค BSPP แต่มีเพียงประเด็นการปฏิรูปเศรษฐกิจได้รับการยอมรับจากคณะกรรมการพรรค BSPP ขณะที่การทำประชามติถูกปฏิเสธ (Lintner, 1990, p. 84-85)

อย่างไรก็ตาม แม้ว่านายพลเน วินจะลาออกแต่ฝ่ายผู้ประท้วงก็เชื่อว่านายพลเน วินยังคงมีอำนาจทางการเมืองอยู่หลังฉาก การลาออกของนายพลเน วินทำให้เห็นถึงสภาพทางการเมืองที่กดดันผู้นำของรัฐบาลจนต้องหาวิธีการที่จะลดแรงเสียดทานจากการเคลื่อนไหวต่อต้านของผู้ประท้วง ถึงกระนั้นดูเหมือนว่าการรักษาอำนาจโดยใช้กำลังก็ยังคงเป็นวิธีการหลักของผู้นำทางทหารเมื่อพรรค BSPP เลื่อนนายพลเส่ง ลวิน เป็นผู้นำรัฐบาลและผู้นำของพรรค โดยเขาเป็นผู้ที่รู้จัก

กันว่าเป็นนายทหารที่หัวรุนแรงอีกทั้งเป็นผู้สั่งปราบปรามนักศึกษาและระเบิดตึกสโมสรนักศึกษาของมหาวิทยาลัยอย่างถึงเมื่อ ค.ศ. 1962 การขึ้นสู่ตำแหน่งผู้นำของนายพลเส่ง ลวิน จึงยังคงแสดงให้เห็นถึงความพยายามใช้กำลังในการรักษาอำนาจสิ่งที่กล่าวมานี้ได้รับการยืนยันเมื่อนายพลเส่ง ลวินสั่งปราบปรามผู้ประท้วงจนมีผู้เสียชีวิตเป็นจำนวนมากระหว่างวันที่ 27 กรกฎาคม-12 สิงหาคม ค.ศ. 1988 ภายหลังการปราบปรามดังกล่าว พรรค BSPP ได้ปรับเปลี่ยนยุทธวิธีโดยให้นายพลเส่ง ลวินลาออกจากตำแหน่งและแต่งตั้งดร.หม่อง หม่องซึ่งเป็นพลเรือนและเป็นนักกฎหมายที่ทำงานให้นายพลเน วินมาตั้งแต่เมื่อนายพลเน วิน ปกครองเมียนมาขึ้นเป็นประธานาธิบดีแทน

อย่างไรก็ตามรัฐบาลภายใต้อำนาจของดร.หม่อง หม่องไม่สามารถบริหารประเทศได้ แม้ว่าจะพยายามประนีประนอมทางการเมืองด้วยการประกาศว่าจะจัดให้มีการเลือกตั้งแบบหลายพรรคโดยไม่ต้องผ่านการทำประชามติ แต่สถานการณ์ได้ผ่านจุดของการประนีประนอมมาแล้ว ในวันที่ 8 สิงหาคม ค.ศ. 1988 ผู้นำนักศึกษาได้ร่วมกันปลุกระดมประชาชนชาวเมียนมาไม่ว่าจะเป็นคนงาน กรรมกรให้หยุดงานและเข้าร่วมประท้วงกับนักศึกษาทั่วประเทศ แม้แต่พระสงฆ์ก็เข้าร่วมกับนักศึกษาด้วย กลุ่มผู้ประท้วงยืนยันให้รัฐบาล BSPP มอบอำนาจให้กับรัฐบาลเฉพาะกาล ขณะที่นางออง ซาน ซู จี (Aung San Suu Kyi) อดีตนายพลออง ยี (Aung Gyi) และอดีตนายพลทิน อู (Tin Oo) ซึ่งขึ้นมามีบทบาททางการเมืองในปีดังกล่าวได้สนับสนุนให้รัฐบาล BSPP จัดตั้งรัฐบาลเฉพาะกาลเพื่อแก้ไขสถานการณ์ตึงเครียดที่เกิดขึ้น หลังจากที่ข้อเสนอให้มีการจัดตั้งรัฐบาลเฉพาะกาลถูกปฏิเสธ การประท้วงก็ขยายไปทั่วประเทศ รัฐบาลภายใต้การนำของดร.หม่อง หม่องไม่สามารถควบคุมและระงับการประท้วงได้ ส่งผลให้ท้ายที่สุดแล้วคณะทหารภายใต้ชื่อ คณะฟื้นฟูกฎหมายและระเบียบแห่งรัฐ (SLORC) เข้ายึดอำนาจจากรัฐบาล BSPP แล้วเข้าปราบปรามผู้ต่อต้านอย่างรุนแรง การเข้ายึดอำนาจของ SLORC จึงได้เป็นการสืบทอดอำนาจเผด็จการทหารอีกครั้งหนึ่ง

2.2 การขึ้นสู่อำนาจและการปกครองของคณะผู้นำทหารใหม่

การขึ้นมามีอำนาจใหม่ของกลุ่มนายทหารภายใต้ชื่อคณะรักษากฎหมายและระเบียบแห่งรัฐ (SLORC) เมื่อวันที่ 18 กันยายน ค.ศ. 1988 นั้นเป็นการย้อนกลับไปใช้อำนาจปกครองเบ็ดเสร็จของกลุ่มผู้นำใหม่เช่นเดียวกับสมัยของสภาปฏิวัติที่มีนายพลเน วินเป็นผู้นำเมื่อ ค.ศ. 1962 และการเข้าสู่อำนาจของของคณะทหารใหม่นี้ถือได้ว่าเป็นการสืบทอดอำนาจของกองทัพในทางการเมือง เนื่องจากผู้นำของ SLORC มีความเกี่ยวพันนายพลเน วินซึ่งเป็นผู้นำรัฐบาล BSPP อย่างเช่นนายพลซอ หม่องประธานของ SLORC เป็นผู้ใกล้ชิดกับนายพลเส่ง ลวินซึ่งเป็นลูกน้องของนายพลเน วิน (Lintner, 1990, p. 188) อีกทั้งเคยเป็นทหารในหน่วยปืนเล็กที่ 4 ซึ่งเป็นหน่วยที่นายพลเน วินเป็นผู้บังคับบัญชา นายพลซิ่น ยุ้น เลขธิการลำดับที่ 1 ของ SLORC และหัวหน้าหน่วยข่าวกรองก็เป็นผู้ใกล้ชิดและได้รับการอุปถัมภ์จากนายพลเน วิน ขณะที่นายพลตาน ฉ่วย รองประธานของ SLORC เป็นคนสนิทของเอ โก (Aye Ko) ซึ่งเคยอยู่หน่วยปืนเล็กที่ 4 ของนายพลเน วินเมื่อค.ศ. 1946 (Lintner, 1990, p. 186) อย่างไรก็ตาม อิทธิพลของนายพลเน วินต่อคณะทหารนี้ได้หมดไปอย่างสิ้นเชิงภายหลังเขาได้เสียชีวิตไปเมื่อเดือนธันวาคม ค.ศ. 2002

แม้ว่า SLORC จะสืบทอดอำนาจในการปกครองเมียนมาด้วยการใช้อำนาจเบ็ดเสร็จ แต่ก็ใช้วิธีการอื่น ๆ ที่หลากหลายด้วย ซึ่งนั่นทำให้ SLORC แตกต่างจากรัฐบาลเผด็จการก่อนหน้านี้ การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวเกิดขึ้นภายหลังจากเกิดการจลาจลใหญ่เมื่อ ค.ศ. 1988 โดยเฉพาะตั้งแต่วันที่ 8 สิงหาคม เป็นต้นมา ประชาชนทุกภาคส่วนของเมียนมา เช่น นักศึกษา กลุ่มคนอาชีพต่าง ๆ พระสงฆ์ ได้นัดหยุดงานและประท้วงพร้อมกันทั่วประเทศ เฉพาะในกรุงย่างกุ้งมีผู้ประท้วงหลายแสนคน ซึ่งการเคลื่อนไหวขนาดใหญ่ดังกล่าวไม่เคยเกิดขึ้นมาก่อน นำไปสู่การปราบปรามจนมีผู้เสียชีวิตมากกว่า 3,000 คน (Steinberg, 2010, p. 79) เหตุการณ์นี้ส่งผลให้กองทัพตระหนักถึงความจำเป็นต่อการตอบโต้ปัญหาความมั่นคงและภัยคุกคามหลังจากนั้นเป็นต้นมา โดยการเปลี่ยนแปลงในวิธีการรักษาอำนาจของ SLORC มาจากปัจจัย 4 ประการ คือ 1. ผลจากการจลาจลครั้งใหญ่ ค.ศ. 1988 2. ความตกต่ำของเศรษฐกิจเมียนมา 3. การกบฏของชนกลุ่มน้อย และ 4. การกลัวการคุกคามจากต่างชาติ

ปัจจัยแรก การจลาจลครั้งใหญ่เมื่อ ค.ศ. 1988 การจลาจลดังกล่าวเป็นเหตุการณ์ที่ทำให้ SLORC ตระหนักว่าการเคลื่อนไหวใหญ่ของประชาชนที่มีแนวคิดประชาธิปไตยที่อยู่เบื้องหลังได้นำมาสู่ความวุ่นวายและความแตกแยกของประเทศ และจะนำไปสู่การสูญเสียเอกภาพ บุณภาพและอธิปไตยของสหภาพ แต่ในอีกด้านหนึ่งรัฐบาลทหารจำเป็นที่จะเปลี่ยนแปลงไปสู่สิ่งดังกล่าว หากแต่ต้องอยู่ภายใต้เงื่อนไขของความมั่นคงนั้นคือเอกภาพ บุณภาพและอธิปไตยของชาติ นำไปสู่การร่างรัฐธรรมนูญที่จะนำเมียนมาไปสู่ประชาธิปไตยที่มีระเบียบวินัย (disciplined democracy) ซึ่งมีกองทัพเป็นผู้นำ ดังนั้นจึงเห็นได้ว่า SLORC ปฏิเสธที่จะให้พรรค NLD ที่มีนางออง ซาน ซู จี เป็นผู้นำและได้ชัยชนะการเลือกตั้งค.ศ. 1990 เป็นผู้จัดตั้งรัฐบาล ยิ่งกว่านั้นรัฐบาลต้องการเปลี่ยนแปลงไปสู่ประชาธิปไตยจึงจำเป็นต้องมีฐานมวลชนเพื่อสนับสนุนด้วยทำให้นายพลตาน ฉ่วย ผู้นำของ SLORC ได้จัดตั้งองค์กรมวลชนชื่อสมาคมเอกภาพและการพัฒนา (Union Solidarity and Development-USA) ขึ้นมาเพื่อสนับสนุนรัฐบาลทหาร นโยบายและการดำเนินการของรัฐบาลทหาร ซึ่งท้ายที่สุดแล้วองค์กรมวลชนนี้ก็เปลี่ยนไปเป็นพรรคการเมืองของทหารในที่สุด

ถัดมาความตึงเครียดทางเศรษฐกิจ ปัญหาดังกล่าวเกิดมาตั้งแต่สมัยของนายพลเน วิน การประท้วงต่อต้านหลายครั้งของประชาชนรวมถึงความพยายามล้มล้างอำนาจของนายพลเน วิน โดยทหารบางส่วนมีสาเหตุมาจากความไม่พอใจจากปัญหาการดำรงชีพซึ่งเป็นผลมาจากการดำเนินนโยบายที่ผิดพลาดของรัฐบาล ซึ่งนโยบายดังกล่าวยังนำเมียนมาไปสู่การเป็นประเทศยากจนอีกด้วย เมื่อ SLORC ยึดอำนาจจึงยกเลิกนโยบายเศรษฐกิจแบบสังคมนิยมและเปิดเสรีทางเศรษฐกิจให้ต่างชาติเข้ามาลงทุนได้ ถึงกระนั้นสำหรับภายในประเทศแล้วการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจในหลาย ๆ ประเภทยังอยู่ภายใต้การควบคุมโดยบริษัทที่มีรัฐบาลทหารหรือกองทัพเป็นผู้ดำเนินงาน แต่หากเป็นประชาชนทั่วไปส่วนใหญ่แล้วจะเป็นผู้ที่มีความใกล้ชิดกับผู้นำของรัฐบาลทหารหรือเป็นสมาชิกของ USDA ซึ่งเป็นองค์กรมวลชนที่ได้รับการอุปถัมภ์จากนายพลตาน ฉ่วย ยิ่งไปกว่านั้นรายได้ที่มาจาก การเปิดการลงทุนได้ถูกนำไปใช้การขยายกองทัพอีกด้วย (Selth, 2002, p. 36)

ปัญหาของชนกลุ่มน้อยเป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่ส่งผลให้ SLORC ต้องเปลี่ยนวิธีการ รัฐบาลเมียนมาเผชิญปัญหา ดังกล่าวตั้งแต่ภายหลังได้เอกราชและรุนแรงขึ้นมีนายพลเน วินยึดอำนาจและยกเลิกรัฐธรรมนูญ ค.ศ. 1947 ซึ่งเป็นการยกเลิกสิทธิการแยกตัวของชนกลุ่มน้อยตามข้อตกลงปางโหลงที่นายพลออง ซานทำกับผู้นำชนกลุ่มน้อยไปโดยปริยาย (พรพิมล ตรีโชติ, 2542, น. 46) รัฐบาลเมียนมาไม่สามารถที่จะปราบปรามการกบฏได้อย่างเบ็ดเสร็จซึ่งเป็นปัญหาสำคัญที่ทำให้กองทัพต้องกังวลอยู่ตลอดเวลา ปัญหาการกบฏได้คุกคามอำนาจของรัฐมากขึ้นภายหลัง ค.ศ.1988 เมื่อผู้ประท้วงได้หนีการปราบปรามของ SLORC เข้าไปในพื้นที่ของกุ่มกบฏ เช่น พื้นที่ของสหภาพแห่งชาติกะเหรี่ยง (KNU) ซึ่งผู้ประท้วงได้รับการฝึกอาวุธ อีกทั้งจัดตั้งองค์กรเพื่อต่อสู้กับทหารของรัฐบาล นอกจากนี้เวลาต่อมายังมีการจัดตั้งรัฐบาลพลัดถิ่นโดยดร.เส่ง วิน (Dr. Sein Win) ผู้แทนของพรรค NLD และลูกพี่ลูกน้องของนางออง ซาน ซู จีด้วย หลังจากรัฐบาล SLORC ปฏิเสธที่จะมอบอำนาจให้พรรค NLD หลังเลือกตั้ง ค.ศ. 1990 ถึงกระนั้นการทำข้อตกลงหยุดยิงกับกุ่มกบฏชนกลุ่มน้อยตั้งแต่ ค.ศ. 1989 เป็นต้นมา ก็ทำให้ภัยจากกุ่มกบฏชนกลุ่มน้อยอยู่ภายใต้การควบคุมของรัฐบาลทหารและบางกลุ่มหันมาร่วมมือกับกองทัพของรัฐบาลด้วย

ปัจจัยสุดท้ายความกลัวการคุกคามจากต่างชาติ ตั้งแต่ก่อน ค.ศ. 1988 รัฐบาลเมียนมากังวลถึงการการคุกคามและการแทรกแซงจากต่างประเทศอยู่เรื่อยมา อย่างเช่น การสนับสนุนกำลังก๊กมินตั๋ง (Kuomintang- KMT) ของสหรัฐอเมริกา การสนับสนุนพรรคคอมมิวนิสต์พม่าของจีน ขณะที่การจลาจลเมื่อ ค.ศ. 1988 ก็ทำให้รัฐบาลเมียนมามีความกังวลจากการถูกคุกคามและแทรกแซงด้วยเช่นกันโดยเฉพาะจากสหรัฐอเมริกา เมื่อมีรายงานว่าพบกองเรือบรรทุกเครื่องบินและเรือรบของสหรัฐอเมริกาในน่านน้ำเมียนมาเมื่อวันที่ 12 กันยายน (Myoe, 2011, p. 107) และนับตั้งแต่หลังเหตุการณ์จลาจล ค.ศ. 1988 เป็นต้นมา SLORC ถูกกดดันด้วยมาตรการทางเศรษฐกิจและการจำกัดข้อบังคับทางการทูตจากสหรัฐอเมริกาและสหภาพยุโรปมากขึ้นโดยเฉพาะประเด็นการเปลี่ยนแปลงเป็นประชาธิปไตยและสิทธิมนุษยชน ซึ่งสหรัฐอเมริกาส่งเสริมและสนับสนุนแนวคิดดังกล่าวอย่างมากหลังจากสงครามเย็นสิ้นสุดลงเมื่อ ค.ศ. 1991 ยิ่งกว่านั้นสหรัฐอเมริกาและสหภาพยุโรปยังให้การสนับสนุนนางออง ซาน ซู จีซึ่งเป็นฝ่ายตรงข้ามทางการเมืองของ SLORC อีกด้วย

ภัยคุกคามจากข้างต้นมีส่วนผลักดันอย่างมากต่อความคิดในการเปลี่ยนแปลงวิธีการในการรักษาอำนาจของคณะทหารภายหลังก้าวขึ้นสู่อำนาจ การจลาจลเมื่อค.ศ. 1988 ยังแสดงให้เห็นว่าใช้อำนาจเผด็จการเพียงอย่างเดียวไม่สามารถที่จะสร้างความเข้มแข็งให้กับระบอบให้พ้นจากการคุกคามต่อต้านจากประชาชนได้ ทั้งที่ขณะเดียวกันปัญหาเศรษฐกิจตกต่ำอันเป็นสาเหตุของความไม่พอใจของประชาชนก็มิได้รับการแก้ไข รายได้ที่มาจากการเปิดรับการลงทุนถูกนำไปใช้ในการขยายและพัฒนากองทัพให้เข้มแข็งเพื่อรักษาความมั่นคงมากกว่า ซึ่งสอดคล้องกับปัญหาทฤษฎีชนกลุ่มน้อยที่ยังคงสร้างปัญหาเสถียรภาพภายในประเทศ โดยรัฐบาลไม่สามารถทำได้มากไปกว่าการควบคุมกลุ่มกบฏให้อยู่ภายใต้อำนาจของรัฐบาลผ่านข้อตกลงหยุดยิงหรือการใช้กำลังทางทหาร อีกทั้งความกลัวต่อการคุกคามจากต่างประเทศโดยเฉพาะสหรัฐอเมริกาซึ่งเป็นประเทศที่มีอิทธิพลและสนับสนุนประชาธิปไตย ได้ร่วมกับสหภาพยุโรปกดดันเมียนมาเปลี่ยนแปลงเป็นประชาธิปไตยและเคารพในสิทธิมนุษยชน อีกทั้งยังสนับสนุนนางออง ซาน ซู จี ซึ่งเป็นฝ่ายตรงข้ามทางการเมือง ก็ผลักดันให้ SLORC จำเป็นต้องเปลี่ยนแปลงเมียนมาไปสู่ประชาธิปไตยอย่างระมัดระวังภายใต้การควบคุมของคณะทหารเอง

3. รูปแบบและวิธีการของรัฐบาลทหารในการรักษาอำนาจระหว่าง ค.ศ. 1988-2008

หลังจากการยึดอำนาจเมื่อ ค.ศ. 1988 รัฐบาล SLORC/SPDC ได้ดำเนินการรักษาอำนาจด้วยวิธีการที่หลากหลายมากขึ้น ซึ่งผู้ศึกษาได้จำแนกรูปแบบและวิธีการต่าง ๆ ออกมาทั้งหมด 5 รูปแบบ ได้แก่ 1.การใช้การปฏิรูปทางการเมืองและเศรษฐกิจเพื่อสร้างความชอบธรรม 2.การกดขี่และการใช้กำลัง 3.การสร้างความรัก (Loyalty) และการดึงเข้าเป็นพวก (Co-optation) 4.การแบ่งแยกและปกครอง (Divide and Rule) และ 5.การเตรียมการเพื่อรักษาอำนาจภายใต้การปกครองแบบประชาธิปไตย โดยวิธีการที่กล่าวมานี้ถูกนำไปดำเนินการระหว่าง ค.ศ. 1988-2008 ซึ่งทำให้รัฐบาลทหารสามารถคงอำนาจทางการเมืองและอยู่รอดจากการต่อต้านหรือความพยายามล้มล้างบ่อนทำลายจากทั้งภายในและภายนอกประเทศ จนกระทั่งสามารถสละอำนาจการปกครองประเทศให้แก่รัฐบาลที่มาจากการเลือกตั้งได้โดยที่กองทัพยังคงมีบทบาทและอิทธิพลในทางการเมืองที่สำคัญ สำหรับรายละเอียดโดยย่อของวิธีการรักษาอำนาจในแต่ละรูปแบบมีดังต่อไปนี้

ก. วิธีการรักษาอำนาจรูปแบบที่ 1 คือการสร้างความรักผ่านการปฏิรูปทางการเมืองและเศรษฐกิจ ในด้านการเมือง หลังจากที่ SLORC ยึดอำนาจใน ค.ศ. 1988 ก็ได้ดำเนินการหลายอย่างทั้งที่บ่งชี้ว่าการเลือกตั้งจะถูกจัดขึ้น ได้แก่ การออกกฎหมายต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับเลือกตั้ง เช่น การออกกฎหมายจัดตั้งคณะกรรมการจัดการเลือกตั้ง กฎหมายจัดตั้งพรรคการเมือง กฎหมายการเลือกตั้งสมาชิกสภาหรือ Pyithu Hluttaw เป็นต้น ขณะเดียวกันรัฐบาล SLORC ใช้วิธีหน่วงเหนี่ยวโดยไม่กำหนดเวลาของการจัดการเลือกตั้งอย่างชัดเจน และในท้ายที่สุดการเลือกตั้งที่จะมีขึ้นไม่ใช่การเลือกตั้งที่จะนำไปสู่การจัดตั้งรัฐบาล เนื่องจาก SLORC ปฏิเสธที่จะนำรัฐธรรมนูญ ค.ศ. 1947 หรือ ค.ศ. 1974 ที่มีอยู่กลับมาใช้ แต่ยืนยันที่จะร่างรัฐธรรมนูญใหม่ ดังนั้นในการเลือกตั้งที่กำลังจะเกิดขึ้น ผู้แทนที่ได้รับเลือกจะเป็นเพียงผู้เข้าไปร่างรัฐธรรมนูญ มิใช่ผู้จัดตั้งรัฐบาลดังเช่นที่รัฐบาล SLORC เคยกล่าวอ้างไว้ (MacDougall, 2004)

เห็นได้ชัดว่า SLORC พยายามจะใช้การเลือกตั้งเป็นเครื่องมือในการสร้างความชอบธรรมให้กับการอยู่ในอำนาจของตนเอง อีกทั้งยังอาจคาดหวังว่าพรรคเอกภาพแห่งชาติ (National Unity Party - NUP) ซึ่งเป็นพรรคการเมืองที่สมาชิกส่วนใหญ่คือสมาชิกของพรรค BSPP จะได้รับชัยชนะจากการเลือกตั้งซึ่งจะทำให้ SLORC ได้รับความชอบธรรมและสามารถควบคุมการเมืองได้อีกด้วย แต่ผลลัพธ์กลับเป็นตรงกันข้าม ในการเลือกตั้ง ค.ศ. 1990 พรรคการเมืองซึ่งอยู่ตรงข้ามรัฐบาลทหารคือพรรค NLD ของนางออง ซาน ซู จีและอดีตนายพลติน อู ได้รับชัยชนะถล่มทลาย ส่งผลให้หลังจากนั้น SLORC พยายามที่จะที่จะลดบทบาทและอิทธิพลของพรรค NLD ในการประชุมสมัชชาแห่งชาติเพื่อร่างรัฐธรรมนูญโดยการลดจำนวนผู้แทนของพรรค NLD จากการแบ่งประเภทของผู้แทนจากกลุ่มต่าง ๆ ออกเป็น 8 กลุ่ม อีกทั้งรัฐบาลยังคุมขังผู้แทนจากพรรค NLD ที่แสดงออกถึงการต่อต้านและวิพากษ์วิจารณ์รัฐบาลอีกด้วย

ผลกระทบจากการเลือกตั้งใน ค.ศ. 1990 ได้ทำลายความชอบธรรมของ SLORC อย่างมาก อีกทั้งทำให้รัฐบาลทหารต้องเผชิญกับแรงกดดันจากสหรัฐอเมริกาและสหภาพยุโรป แต่รัฐบาล SLORC ยังคงรักษาอำนาจของตนเองต่อไปด้วยเสนอ

แนวทางการปฏิรูปเศรษฐกิจและการเมืองในระดับที่เพียงพอที่จะทำให้รัฐบาลทหารได้รับการยอมรับและได้รับการปกป้องทางการเมืองในเวทีการเมืองระหว่างประเทศ โดยเฉพาะการปฏิรูปทางด้านเศรษฐกิจ ซึ่งรัฐบาลยอมเปิดให้มีการลงทุนจากต่างประเทศได้สร้างความเข้มแข็งให้กับการอยู่ในอำนาจของรัฐบาลทหารเพราะรัฐบาลหลาย ๆ ประเทศยอมรับรัฐบาล SLOC เช่น จีนและกลุ่มประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ซึ่งได้รับประโยชน์จากการเข้าไปลงทุนในเมียนมา (Than, 2006, p.199-200) ยิ่งไปกว่านั้นรายได้ที่มาจากการลงทุนจากต่างประเทศยังถูกนำมาสร้างความเข้มแข็งให้กับรัฐบาลและกองทัพอีกด้วย เนื่องจากการลงทุนที่สร้างรายได้มหาศาลโดยเฉพาะทรัพยากรธรรมชาติ เช่น ก๊าซ น้ำมัน ป่าไม้ แร่ธาตุ เป็นต้น ล้วนถูกผูกขาดโดยรัฐ โดยมีบริษัทที่บริหารโดยกองทัพหรือรัฐบาล ได้แก่ Union of Myanmar Economic Holding Limited (UMEHL) Myanmar Economic Corporation (MEC) และ Myanmar Oil and Gas Enterprise (MOGE) เป็นผู้ร่วมลงทุนกับบริษัทต่างชาติ (Myoe, 2009, p. 181) หรือหากไม่ใช่บริษัทของรัฐก็จะเป็นธุรกิจที่มีสายสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดกับผู้นำทหารระดับสูงหรือสมาชิกขององค์กร USDA ที่ได้รับใบอนุญาต (license) หรือสัมปทานจากรัฐบาลให้สามารถดำเนินกิจการที่อยู่ภายใต้การผูกขาดของรัฐบาลได้

การปฏิรูปทางเศรษฐกิจด้วยการเปิดรับการลงทุนจากต่างประเทศจึงสร้างประโยชน์ให้กับรัฐบาลทหารและพวกพ้องที่ใกล้ชิดผู้นำระดับสูงในรัฐบาลมากกว่าประชาชนโดยทั่วไป ในขณะที่ทางด้านการเมือง รัฐบาลทหารได้พยายามพยายามฟื้นฟูความชอบธรรมขึ้นมาใหม่ด้วยการใช้กระบวนการร่างรัฐธรรมนูญซึ่งมีเป้าหมายเพื่อมุ่งไปสู่การเปลี่ยนแปลงเมียนมาเป็นประชาธิปไตย การสร้างความชอบธรรมทางการเมืองของรัฐบาลทหารนั้นเริ่มต้นด้วยการปฏิรูปทางการเมืองคือการเปิดประชุมสมัชชาแห่งชาติและโรดแมป 7 ขั้น (7 Steps Roadmap) ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งในกระบวนการร่างรัฐธรรมนูญ การประชุมสมัชชาแห่งชาติมีวัตถุประสงค์เพื่อร่างรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ของเมียนมาอันเป็นเงื่อนไขสำคัญสำหรับการถ่ายโอนอำนาจ

อย่างไรก็ตาม กระบวนการทุกอย่างอยู่ภายใต้การควบคุมของรัฐบาลทหาร แม้ว่าจะมีความพยายามต่อต้านและทำลายความชอบธรรมจากฝ่ายตรงข้ามทางการเมือง เช่น พรรค NLD ซึ่งได้วิพากษ์วิจารณ์กระบวนการดังกล่าวในการประชุมสมัชชาแห่งชาติครั้งแรกระหว่าง ค.ศ. 1993-1996 และต่อมายังได้ปฏิเสธที่จะเข้าร่วมในการประชุมสมัชชาแห่งชาติครั้งที่ 2 ระหว่าง ค.ศ. 2004-2007 เนื่องจากปฏิเสธข้อเรียกร้องของพรรคที่ให้อำนาจตนเอง ชาน ซู จีและอดีตนายพลทิน อูจากการกักบริเวณภายในบ้านพักรวมถึงข้อเรียกร้องทางการเมืองอื่น ๆ ขณะเดียวกันรัฐบาลทหารก็เผชิญกับแรงกดดันจากรัฐบาลสหรัฐอเมริกาและสหภาพยุโรป แต่ท้ายที่สุดการต่อต้านและแรงกดดันดังกล่าวไม่ได้สร้างผลกระทบที่รุนแรงมากพอให้ผู้นำทหารผ่อนคลายนโยบายความเข้มงวดทางการเมืองและมอบอำนาจให้พรรค NLD ได้

ข. วิธีการรักษาอำนาจรูปแบบที่ 2 คือการใช้กำลังกดขี่และปราบปรามฝ่ายตรงข้ามรัฐบาล ขณะที่รัฐบาลทหารสร้างความชอบธรรมจากการปฏิรูปทางการเมืองอยู่นั้น การกดขี่และการใช้กำลังปราบปรามอย่างรุนแรงต่าง ๆ ก็ถูกใช้ควบคู่กันไปด้วย วิธีการแรกคือการกดขี่ศัตรูทางการเมืองด้วยการใช้ความรุนแรงที่มีลักษณะของการละเมิดสิทธิมนุษยชน เช่น การข่มขู่ คุกคาม การทรมาน การข่มขืน เป็นต้น โดยวิธีการดังกล่าวถูกใช้กับฝ่ายตรงข้ามทางการเมืองของรัฐบาลรวมถึงชนกลุ่มน้อยด้วย ส่วนอีกวิธีการหนึ่งคือการใช้กฎหมายและคำสั่งซึ่งบังคับใช้โดยคณะทหารด้วยระเบียบสิทธิต่าง ๆ ของประชาชน ซึ่งท้ายที่สุดแล้วการดำเนินการดังกล่าวก็เพื่อให้ฝ่ายต่อต้านไม่สามารถคุกคามอำนาจของรัฐบาลทหารโดยการสร้างให้เกิดความกลัวและไม่แข็งขันต่ออำนาจรัฐ

การใช้กำลังปราบปรามเห็นได้จากการประท้วงของนักศึกษาประชาชนเมื่อ ค.ศ. 1988 และการไล่ล่าผู้นำหรือผู้ที่เข้าร่วมการประท้วง เหตุการณ์ถัดมาคือเหตุการณ์การโจมตีขบวนรถของนางออง ซาน ซู จีและสมาชิกพรรค NLD ซึ่งรู้จักกันในเหตุการณ์สังหารหมู่เดปายิน (Depayin Massacre) เมื่อเดือนพฤษภาคม ค.ศ. 2003 และเหตุการณ์การประท้วงระหว่างเดือนสิงหาคม-กันยายน ค.ศ. 2007 หรือการประท้วงของพระสงฆ์ (Saffron Revolution) เหตุการณ์ที่กล่าวมานี้แสดงให้เห็นถึงความพยายามในการปราบปรามผู้ประท้วงคุกคามอย่างชัดเจนโดยกำลังทหารและตำรวจปราบจลาจลซึ่งเป็นเจ้าหน้าที่ของรัฐ อย่างไรก็ตามการปราบปรามด้วยกำลังก็มีการเปลี่ยนแปลงเมื่อรัฐบาลไม่ใช่เพียงแค่เจ้าหน้าที่ของรัฐ แต่ยังใช้มวลชนของตนเอง คือ USDA และสวอน อาร์ ชิน (Swan Arr Shin) ซึ่งเป็นกลุ่มคนที่ได้รับการฝึกอาวุธจากรัฐบาลเข้าช่วยควบคุมการ

เคลื่อนไหวของฝ่ายตรงข้ามทางการเมืองโดยบทบาทดังกล่าวเห็นได้อย่างชัดเจนในเหตุการณ์สังหารหมู่เดปายิน (Depayin Massacre) ซึ่งทำให้นางออง ซาน ซู จี ถูกกักบริเวณในบ้านพักอีกครั้ง หลังจากเธอและสมาชิกพรรคได้เดินทางไปเปิดทำการพรรคในเมืองต่าง ๆ แล้วถูกทำร้ายโดยสมาชิก USDA และสวอน อาร์ ชิน (Swan Arr Shin) ที่หมู่บ้านจี (Kyi) เมืองเดปายิน (Depayin) ภูมิภาคสะกาย (Sagaying Division)

USDA และสวอน อาร์ ชิน ยังมีบทบาทในเหตุการณ์ Saffron Revolution หรือการปฏิวัติผ้ากาสาพัสตร์ ค.ศ. 2007 ที่มีพระสงฆ์เป็นผู้นำในการประท้วง โดย USDA และสวอน อาร์ ชิน ได้ร่วมกับเจ้าหน้าที่ของรัฐทำการสลายการชุมนุมของผู้ประท้วง และภายหลังการประท้วงถูกปราบปรามเสร็จแล้วยังได้ช่วยเจ้าหน้าที่ในการสนับสนุนการค้นหาและควบคุมตัวผู้ที่เข้าร่วมประท้วงด้วย ดังนั้นการใช้กำลังของรัฐบาลจึงไม่ได้ใช้เพียงแค่ว่าเจ้าหน้าที่รัฐอีกต่อไปแต่ยังรวมไปถึงกลุ่มมวลชนที่ถูกจัดตั้งโดยรัฐบาลทหารดังที่ได้กล่าวมาข้างต้นด้วย

ในอีกด้านหนึ่ง รัฐบาลได้ดำเนินการปราบปรามกลุ่มกบฏชนกลุ่มน้อยด้วยความรุนแรงเช่นกัน โดยใช้การปราบปรามด้วยกำลังทหารและดำเนินตามยุทธวิธีที่เรียกว่า 4 ตัดหรือ Four Cuts โดยยุทธวิธีดังกล่าวนี้มีเป้าหมายเพื่อตัดการสนับสนุนปัจจัย 4 อย่างระหว่างประชาชนกับกลุ่มกบฏ อันได้แก่ 1) อาหาร 2) การเงิน 3) ข้อมูลและการข่าว และ 4) กำลังคนและแนวร่วม (Seekins, 2002, p. 71) การดำเนินตามยุทธวิธีดังกล่าวนำมาสู่การละเมิดสิทธิมนุษยชนของชนกลุ่มน้อยที่อยู่ในพื้นที่ของความขัดแย้งด้วย เช่น การบังคับใช้แรงงาน การข่มขืน เป็นต้น การกระทำดังกล่าวจึงเป็นการสร้างความกลัวให้ชาวบ้านไม่ให้ร่วมมือกับกลุ่มกบฏ

นอกเหนือจากการใช้กำลังแล้วรัฐบาลทหารยังใช้คำสั่งหรือกฎหมายต่าง ๆ เพื่อควบคุมการเคลื่อนไหวจำกัดสิทธิเสรีภาพของประชาชนซึ่งแสดงออกถึงการต่อต้านการใช้อำนาจของรัฐบาลทหารหรือผู้ใดก็ตามที่สงสัยต่อความชอบธรรมและสิทธิในการปกครองของทหาร รวมถึงผู้ที่ถูกรัฐสงสัยว่าบ่อนทำลายความมั่นคงของประเทศด้วย (Rodd & Hunt, 2005, p. 508) เป้าหมายที่เห็นได้มากที่สุดจากการกดขี่ด้วยวิธีการดังกล่าวคือนักการเมืองโดยเฉพาะสมาชิกพรรค NLD นักศึกษาและประชาชนทั่วไปที่มีภักดีวิพากษ์วิจารณ์การปกครองของรัฐหรือกระทำการที่เป็นการบ่อนทำลายอำนาจของรัฐบาลทหาร กรณีที่เห็นได้ชัดที่สุดในทางการเมือง คือ การออกกฎหมาย 5/96 The Law Protecting the Peaceful and Systematic Transfer of State Responsibility and the Successful Performance of the Functions of the National Convention against Disturbances and Oppositions และกฎหมาย 11/91 Law to Safeguard the State Against the Dangers of Those Desiring to Cause Subversive Act

กฎหมายทั้งสองฉบับนี้มุ่งเป้าหมายไปยังฝ่ายต่อต้านทางการเมืองของรัฐบาลอย่างเห็นได้ชัด กฎหมาย 5/96 ได้จำกัดการแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับการประชุมสมัชชาแห่งชาติ ขณะที่กฎหมาย 11/91 จะจำกัดสิทธิขั้นพื้นฐานต่าง ๆ ของบุคคลที่รัฐเชื่อว่ามีเกี่ยวข้องกับการกระทำซึ่งละเมิดอธิปไตยและความมั่นคงของรัฐหรือความสงบสุขของสังคม (Rodd & Hunt, 2005, p. 509) เห็นได้อย่างชัดเจนคือนางออง ซาน ซู จี เลขาธิการพรรค NLD และทิน อู ซึ่งถูกกักขังในบ้านพักของตัวเองด้วยกฎหมายดังกล่าว ขณะที่นักการเมืองและนักศึกษาที่เคลื่อนไหวก็ถูกกล่าวโทษจำขังด้วยกฎหมายดังกล่าวเป็นจำนวนมาก และที่สำคัญกฎหมายดังกล่าวนี้สามารถยืดเวลาในการกักขังได้โดยไม่ต้องมีข้อหาใด ๆ หรือมีการไต่สวน ซึ่งจากเดิมจำคุก 3 ปี เป็นจำคุก 5 ปี (Amnesty International, 2004, p. 30) ดังนั้น เห็นได้ว่ารัฐบาลทหารไม่ได้เปิดกว้างให้มีการเคลื่อนไหวหรือแสดงทางการเมืองตามวิถีของประชาธิปไตย ยังคงใช้วิธีการที่นำไปสู่การจำกัดสิทธิเสรีภาพทางการเมืองของประชาชนต่อไป

ค. วิธีการรักษาอำนาจแบบที่ 3 คือการสร้างความรักดี (Loyalty) และดึงเข้าเป็นพวก (Co-optation) รูปแบบนี้จะทำให้ภายใต้การปกครองของรัฐบาลนั้นมีความเข้มแข็งและสามารถอยู่ในอำนาจได้เพราะฝ่ายตรงข้ามทางการเมืองถูกแบ่งแยกทำให้อ่อนแอลง (Ezrow & Frantz, 2011, p. 56) ในการใช้วิธีการดังกล่าว รัฐบาลทหารซึ่งมีอำนาจในการควบคุมและเข้าถึงทรัพยากรต่าง ๆ จะใช้ทรัพยากรเหล่านี้ดึงดูดให้ประชาชนเข้าร่วมองค์กรและตอบแทนแก่ผู้ที่รักดีและสนับสนุนรัฐบาลตัวอย่างที่ชัดเจนที่สุด คือ USDA ซึ่งสมาชิกของ USDA จะได้รับสิทธิพิเศษในการฝึกอบรมทางการศึกษาต่าง ๆ เช่น การอบรมคอมพิวเตอร์ การเรียนภาษาอังกฤษ เป็นต้น (Network for Democracy and Development, 2006, p. 23) รวมถึงโอกาส

ในการประกอบธุรกิจที่อยู่ภายใต้การควบคุมของรัฐบาลซึ่งจำเป็นต้องใช้ใบอนุญาต (License) และการสนับสนุนด้านการเงินหรือสิ่งของ (Network for Democracy and Development, 2006, p. 26)

ในขณะเดียวกันวิธีการดังกล่าวยังสามารถใช้กับกลุ่มกบฏของชนกลุ่มน้อยได้อีกด้วยโดยใช้ข้อตกลงหยุดยิงเป็นเครื่องมือ ยกตัวอย่างเช่น องค์การแห่งชาติปะโอ (Pao National Organization หรือ PNO) ซึ่งทำข้อตกลงหยุดยิงกับ SORC เมื่อ ค.ศ. 1991 การทำข้อตกลงหยุดยิงดังกล่าวได้เปิดโอกาสให้คนรุ่นใหม่ในกลุ่มได้พัฒนาตัวเองทางด้านการศึกษาและการฝึกอบรมทางด้านอาชีพต่าง ๆ มีโอกาสในการเข้าถึงความมั่งคั่งด้วยการได้รับสิทธิพิเศษทางด้านการค้า เช่น สัมปทานธุรกิจเหมืองแร่หยกและอัญมณี ยิ่งไปกว่านั้น การทำข้อตกลงหยุดยิงยังทำให้กลุ่มกบฏชนกลุ่มน้อยสามารถเข้ามามีส่วนรวมในกระบวนการทางการเมืองได้ โดยนับแต่นั้นมาหมายถึงการยอมรับและสนับสนุนการอำนาจของรัฐบาลในการเป็นผู้ควบคุมกระบวนการทางการเมืองของรัฐบาลและที่มากไปกว่านั้นคือก่อให้เกิดการแตกแยกภายในกลุ่มกบฏระหว่างฝ่ายที่เห็นด้วยกับการทำข้อตกลงหยุดยิงและฝ่ายที่คัดค้าน ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดคือการแยกตัวจากภายในพรรคความก้าวหน้าแห่งชาติคะเรนนี (Karenni National Progressive Party หรือ KNPP) ของชนกลุ่มน้อยชาวคะเรนนี ซึ่งแยกออกมาเป็นกลุ่ม เล็ก ๆ 3 กลุ่มเพื่อทำข้อตกลงหยุดยิงกับรัฐบาลใน ค.ศ. 1999

ง. วิธีการรักษาอำนาจแบบที่ 4 ได้แก่การแบ่งแยกและปกครอง (Divide and Rule) วิธีการนี้ได้ถูกดำเนินการมาตั้งแต่สมัยของนายพลเน วินแล้ว ด้วยการให้ชนกลุ่มน้อยกลุ่มหนึ่งไปปราบชนกลุ่มน้อยอีกกลุ่มหนึ่งโดยแลกกับผลประโยชน์ โดยสมัยของนายพลเน วิน รัฐบาลได้สร้างพันธมิตรกับ Lo Hsing-Han ผู้บัญชาการของกองกำลังชาวกอว์กั้งชื่อ Ka Kwe Ye และมีชื่อเสียงในการค้ายาเสพติดอย่างเช่น ฝิ่นและเฮโรอีนซึ่งมีที่มั่นในพื้นที่รัฐฉานติดมณฑลยูนนานของจีน รัฐบาลของนายพลเน วินได้ให้สิทธิการค้ากับประเทศเพื่อนบ้านรวมถึงยอมให้มีการค้ายาเสพติดตามแนวชายแดนแก่ Lo Hsing-Han ด้วย โดยแลกกับการปราบกบฏกองทัพรัฐฉาน (Shan State Army) (Seekins, 2002, p. 77) ส่วนในกรณีของรัฐบาล SORC นั้นใช้ข้อตกลงหยุดยิงเป็นเครื่องมือในการทำลายความเป็นเอกภาพในการรวมกลุ่มของกลุ่มกบฏชนกลุ่มน้อย เนื่องจากการเจรจานั้นรัฐบาลทหารจะเจรจากับชนกลุ่มน้อยกลุ่มต่าง ๆ แยกกันและไม่เปิดเผยสู่สาธารณะ (Lall, 2016, p. 15) ส่งผลให้ชนกลุ่มน้อยบางกลุ่มยอมเข้าสู่การเจรจาหรือแยกตัวเพื่อทำการเจรจาหยุดยิงซึ่งตรงจุดนี้ที่สร้างความอ่อนแอให้กับกลุ่มกบฏชนกลุ่มน้อย

กรณีที่เราเห็นได้ชัดคือการแยกตัวภายในกลุ่มของสหภาพแห่งชาติกะเหรี่ยง (KNU) โดยกองกำลังกะเหรี่ยงพุทธ (Democratic Karen Buddhist Army หรือ DKBA) ได้แยกตัวออกจาก KNU ไปทำข้อตกลงหยุดยิงกับรัฐบาล เนื่องจากไม่พอใจที่ต้องเป็นแนวหน้าในการต่อสู้ ขณะที่ผู้นำระดับสูงอยู่ในที่ปลอดภัยและใช้ชีวิตสะดวกสบายอีกทั้งยังถูกเลือกปฏิบัติจาก KNU (Gravers, 2014, p. 187-188) ผลจากการทำข้อตกลงหยุดยิงดังกล่าวนำไปสู่ความร่วมมือทางทหารระหว่างกองทัพพม่ากับ DKBA ในการเข้าโจมตีและทำลายค่ายมาเนอปลอร์ (Manerplaw) ซึ่งเป็นศูนย์บัญชาการใหญ่ของ KNU ได้สำเร็จ โดยหากปราศจากความช่วยเหลือจาก DKBA แล้วแทบเป็นไปไม่ได้ที่กองทัพพม่าจะเข้าทำลายที่มั่นดังกล่าวได้ (พรพิมล ตรีโชติ, 2542, น. 103-104) ดังนั้นการแบ่งแยกและปกครองโดยใช้ข้อตกลงหยุดยิงเป็นเครื่องมือจึงเป็นวิธีการที่สร้างความได้เปรียบให้รัฐบาลทหารเหนือกลุ่มกบฏชนกลุ่มน้อยซึ่งมีอยู่หลายกลุ่ม อีกทั้งบางกลุ่มมีการแตกแยกภายในซึ่งนั่นทำให้กลุ่มกบฏอ่อนแอลงและกองทัพของรัฐบาลสามารถเข้าปราบปรามและเอาชนะเหนือกลุ่มกบฏได้

จ. วิธีการรักษาอำนาจแบบที่ 5 คือการเตรียมการเพื่อรักษาอำนาจภายใต้การปกครองแบบประชาธิปไตย ผู้ศึกษาพบว่าเตรียมการดังกล่าวมีอยู่ 2 ประการ ประการแรกคือการจัดตั้งองค์กรเอกภาพและการพัฒนาหรือ USDA ประการที่สองคือการสร้างความเป็นหนึ่งเดียวในกองทัพ ทั้งสองประการนี้เป็นการดำเนินการเพื่อให้มั่นใจว่าทหารจะยังคงมีบทบาทสำคัญในการดูแลรักษาความมั่นคงของประเทศ

สำหรับองค์กร USDA องค์กรนี้จะทำหน้าที่เป็นฐานมวลชน (mass base) ซึ่งเป็นกระบอกเสียงให้กับกองทัพในการเมือง (Steinberg, 2001, p.110) ช่วยสลายการชุมนุมหรือควบคุมการเคลื่อนไหวทางการเมืองของฝ่ายตรงข้ามรัฐบาลทหาร รวมถึงสร้างความชอบธรรมทางการเมืองให้แก่การปกครองของรัฐบาล องค์กรดังกล่าวถูกจัดตั้งขึ้นในวันที่ 15 กันยายน ค.ศ. 1993 โดยได้รับการอุปถัมภ์จากนายพลตาน ฉ่วยซึ่งเป็นประธานของ SORC ขณะนั้นและเป็นประธานของ SPDC หลัง

ค.ศ. 1997 องค์การ USDA มีบทบาทสำคัญภายหลังจากนายพลซัน ยุ้นและเจ้าหน้าที่หน่วยข่าวกรองถูกกำจัดออกไปใน ค.ศ. 2004 โดยการที่สมาชิก USDA เข้ามาทำหน้าที่แทนหน่วยข่าวกรองที่หายไป (Network for Democracy and Development, 2006, p. 54-55) โดยเป็นเหตุเป็นตาให้กับรัฐบาลทหารคอยสอดส่องผู้ที่มีความคิดเห็นแตกต่าง ในด้านการเมือง USDA ได้จัดให้มีการชุมนุมมวลชนเพื่อแสดงให้เห็นถึงความชอบธรรมในนโยบายของรัฐบาลว่ามีประชาชนให้การสนับสนุน ดังเช่นวันที่ 24 ตุลาคม ค.ศ. 2003 ซึ่งเป็นวันที่นายพลซัน ยุ้นได้ประกาศถึงแผนการเดินหน้าในการเปลี่ยนผ่านทางทางการเมือง องค์การ USDA ก็ได้แสดงออกถึงการสนับสนุนแนวทางการเมืองของรัฐบาลทหารด้วยการจัดชุมนุมมวลชนเพื่อสนับสนุนโรดแมป 7 ขั้น (7 Steps Roadmaps) นอกจากนี้ USDA ยังได้จัดชุมนุมมวลชนและได้ประณามฝ่ายผู้ประท้วงที่เคลื่อนไหวต่อต้านในเหตุการณ์ Saffron Revolution ในค.ศ. 2007 อีกด้วย (Min, 2008, p.40)

อย่างไรก็ตาม บทบาทและหน้าที่ในระยะยาวของ USDA คือการเป็นฐานมวลชนที่จะทำให้รัฐธรรมนูญใหม่ที่ถูกร่างขึ้นภายใต้การควบคุมดูแลของรัฐบาลทหารได้รับการยอมรับผ่านการทำประชามติ (Steinberg, 2001, p.80) ด้วยเหตุนี้ รัฐบาลทหาร SPDC จึงพยายามหามวลชนให้เข้ามาเป็นสมาชิกของ USDA ให้ได้มากที่สุดโดยการสนับสนุนสิทธิประโยชน์ต่าง ๆ แก่สมาชิกรัฐบาล SPDC หวังว่าเมื่อมีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญและจัดการเลือกตั้ง สมาชิก USDA จะยังคงเป็นฐานที่จะสนับสนุนอำนาจของรัฐบาลทหารโดยการเปลี่ยนเป็นพรรคการเมืองของทหารในอนาคตเช่นเดียวกับพรรค GOLKAR ของอินโดนีเซีย ซึ่งสนับสนุนประธานาธิบดีซูฮาร์โต (Steinberg, 2010, p.128)

มาตรการที่สองในการรักษาบทบาทของกองทัพในอนาคตคือการสร้างความเป็นหนึ่งเดียวหรือเอกภาพขึ้นในกองทัพ เพราะหากเกิดการแข่งขันกันทางอำนาจในระดับผู้นำภายในกองทัพย่อมสร้างความแตกแยกภายใน อีกทั้งคุกคามอำนาจของผู้นำสูงสุด กรณีการปลดนายพลซัน ยุ้นและเจ้าหน้าที่หน่วยข่าวกรองเป็นกรณีให้เห็นได้ชัดเจนถึงปัญหาการแย่งชิงอำนาจระหว่างทหารและหน่วยข่าวกรองซึ่งอยู่ภายใต้การนำของเขาจนกระทั่งนำมาสู่ปลดเขาออกจากอำนาจเมื่อ ค.ศ. 2004

สาเหตุของการปลดจากอำนาจมาจากกรณีพิพาทระหว่างทหารและเจ้าหน้าที่หน่วยข่าวกรองที่เมืองมูเซ (Muse) ซึ่งอยู่ชายแดนเมียนมา-จีน เมื่อผู้บัญชาการกองทัพนคร (Regional Commander) ได้รับเรื่องร้องเรียนในประเด็นการใช้อำนาจและการทุจริตของเจ้าหน้าที่หน่วยข่าวกรองจากพลเรือน จึงส่งทหารเข้าไปสืบสวนหาข้อเท็จจริงในพื้นที่ดังกล่าว แต่หน่วยข่าวกรองในพื้นที่ปฏิเสธที่จะให้เข้าไปดำเนินการดังกล่าว อีกทั้งมีข่าวลือว่ามีการปะทะระหว่างกันของทั้งสองฝ่าย (Hlaing, 2009, p. 281) นายพลตาน ฉ่วยซึ่งต้องการให้นายพลซัน ยุ้นปลดเจ้าหน้าที่หน่วยข่าวกรองที่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ความขัดแย้งระหว่างเจ้าหน้าที่หน่วยข่าวกรองและทหาร แต่นายพลซัน ยุ้นได้ปฏิเสธที่จะปฏิบัติตามคำสั่ง

การกระทำดังกล่าวแสดงถึงการไม่เคารพลำดับชั้นของอำนาจและยังเป็นการท้าทายอีกด้วย ซึ่งเป็นปัญหาสำคัญต่อเอกภาพภายในกองทัพและที่สำคัญอาจจะส่งผลให้เกิดรอยแยกต่อเอกภาพภายในกองทัพอีกด้วย อย่างไรก็ตามความพยายามรักษาเอกภาพของกองทัพทำให้นายพลตาน ฉ่วย ต้องกำจัดการแข่งขันทางอำนาจของตนเองด้วยเช่นเดียวกันโดยการโยกย้ายและสับเปลี่ยนเอานายทหารที่ตนเองไว้วางใจเข้าไปอยู่ในตำแหน่งต่าง ๆ ซึ่งจะส่งผลให้อำนาจทั้งภายในกองทัพและรัฐบาลถูกรวมศูนย์อยู่ที่นายพลตาน ฉ่วยซึ่งเป็นการกระชับอำนาจให้เข้มแข็งมากขึ้น

สรุปและอภิปรายผล

จากการศึกษาค้นคว้าข้อมูลจากหัวข้อทั้งหมดพบว่าการเปลี่ยนแปลงในวิธีการรักษาอำนาจของรัฐบาลทหารเมียนมาเกิดขึ้นตั้งแต่หลังเหตุการณ์จลาจล ค.ศ. 1988 เป็นต้นไป เหตุการณ์จลาจล ค.ศ. 1988 มีสาเหตุมาจากความไม่พอใจทางการเมืองและเศรษฐกิจ การปราบปรามด้วยกำลังไม่สามารถแก้ไขปัญหาได้เช่นเดียวกับสมัยของนายพลเน วิน อีกทั้งโลกภายนอกโดยเฉพาะสหรัฐอเมริกาซึ่งเห็นการปราบปรามประชาชนของรัฐบาลเมียนมาต่างก็ประณามและสร้างแรงกดดันที่ทำให้รัฐบาลทหารมีความกังวลว่าจะถูกเข้าแทรกแซง ขณะที่เศรษฐกิจแบบสังคมนิยมโดยการพึ่งตนเองได้พิสูจน์แล้วว่าล้มเหลวทำให้รัฐบาลทหารต้องเปิดรับการลงทุนจากต่างชาติเพื่อแก้ไขปัญหาทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้น อีกทั้งการกบฏของชนกลุ่มน้อยก็ยังคงมีอยู่ตลอดเวลา ประเด็นเหล่านี้คือปัญหาความมั่นคงที่รัฐบาลทหารเผชิญอยู่ ปัญหาความมั่นคงที่กล่าวมาข้างต้นถูกพิจารณา

จากผู้นำทหารว่ามีความเปราะบางและมีเพียงกองทัพเท่านั้นที่จะรักษาความมั่นคงประเทศให้ปลอดภัยได้ ด้วยเหตุนี้รัฐบาลจึงดำเนินการด้วยวิธีการต่าง ๆ เพื่อตอบโต้ต่อภัยคุกคามโดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อที่จะรักษาอำนาจของตนเอง ไม่ว่าจะเป็นการทำข้อตกลงหยุดยิงกับกลุ่มกบฏ การใช้กำลังปราบปราม การสร้างฐานมวลชนของตนเอง รวมถึงการปฏิรูปทางการเมืองเพื่อไปสู่ประชาธิปไตย

ผลจากการศึกษาเกี่ยวกับวิธีการต่าง ๆ ที่รัฐบาลทหารใช้ในการรักษาอำนาจนำไปสู่ข้อสรุปที่ว่ากระบวนการปฏิรูปทางการเมืองเพื่อให้ระบบการเมืองของประเทศเมียนมาเปลี่ยนเข้าสู่ความเป็นประชาธิปไตยที่เกิดขึ้นระหว่าง ค.ศ. 1988-2008 เป็นส่วนหนึ่งในการรักษาอำนาจของผู้นำฝ่ายทหาร โดยเฉพาะอย่างยิ่งเพื่อลดความกดดันจากประชาคมโลก เห็นได้ว่าแม้รัฐบาล SORC หรือ SPDC จะดำเนินกระบวนการทางการเมืองเพื่อนำไปสู่ระบอบประชาธิปไตย เช่นการร่างรัฐธรรมนูญ เป็นต้น แต่ในเวลาเดียวกัน รัฐบาลได้ควบคุมการเคลื่อนไหวและการแสดงออกของฝ่ายตรงข้ามทางการเมืองอย่างเข้มงวดโดยการจำกัดสิทธิเสรีภาพทั้งห้ามวิพากษ์วิจารณ์หรือกระทำการใด ๆ ก็ตามที่รัฐเห็นว่าคุกคามต่ออำนาจของตน พร้อมทั้งพยายามกีดกันฝ่ายตรงข้ามทางการเมือง เช่น พรรค NLD ออกจากกระบวนการดังกล่าว นอกจากนี้ยังได้จัดตั้งองค์กร USDA เป็นเครื่องมือเพื่อแสดงให้เห็นถึงการสนับสนุนของประชาชนที่มีต่อรัฐบาลทหาร

ภายใต้การรักษาอำนาจที่ยาวนาน ผู้นำในรัฐบาลทหารได้เข้าใจสถานการณ์ความเปลี่ยนแปลงและทิศทางของโลกที่กำลังเปลี่ยนไป ระบอบประชาธิปไตยเป็นรูปแบบการเมืองที่ได้รับการยอมรับอย่างเป็นสากล แต่ในขณะเดียวกันปัญหาเกี่ยวกับความมั่นคงภายในของเมียนมาก็ยังคงมีอยู่ ดังนั้นการยอมให้มีการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองย่อมแสดงให้เห็นว่าอย่างน้อยเอกภาพ บูรณภาพและเอกราชของประเทศจะต้องไม่ถูกคุกคามหรือเชื่อว่าได้รับการป้องกันจากการถูกคุกคามได้ และสถาบันกองทัพก็เป็นสถาบันเดียวที่เข้มแข็งพอที่จะปกป้องสิ่งดังกล่าวได้ ดังนั้นรัฐบาลทหารจึงต้องการให้กองทัพมีอำนาจและบทบาทในทางการเมืองต่อไปอย่างชอบธรรมด้วย การบัญญัติอำนาจให้แก่กองทัพในรัฐธรรมนูญจึงเป็นตัวเลือกสำคัญ เพราะฉะนั้นจึงเห็นได้ว่ารัฐบาลทหารพยายามควบคุมกระบวนการร่างรัฐธรรมนูญให้อยู่ภายใต้อำนาจของตนเอง แม้ว่าการประชุมนี้จะถูกมองว่าไม่มีความชอบธรรม เพราะปราศจากการเข้าร่วมจากฝ่ายตรงข้ามทางการเมือง

ข้อกำหนดหลายประการในรัฐธรรมนูญ ค.ศ. 2008 แสดงให้เห็นว่ารัฐบาลทหารจะใช้รัฐธรรมนูญเป็นเครื่องมือในการยืนยันและสร้างความชอบธรรมให้กับอำนาจในทางการเมืองของตนเอง แม้ว่าทหารจะไม่ได้เป็นรัฐบาลก็ตาม ยกตัวอย่างเช่นอำนาจของกองทัพซึ่งยังคงมีอยู่อย่างมาก โดยเฉพาะด้านความมั่นคงทั้งตำแหน่งรัฐมนตรีกระทรวงกลาโหม, กระทรวงมหาดไทย และกระทรวงกิจการชายแดน สมาชิกในสภาความมั่นคงและป้องกันแห่งชาติ (National Defence and Security Council-NDSC) และที่สำคัญคือยังมีบทบัญญัติให้กองทัพสามารถเข้ายึดอำนาจได้อีกด้วยเมื่อเกิดสถานการณ์ไม่สงบ ขณะที่ในการเมืองทหารยังมีโควตาผู้แทน 25% ทั้งในสภาผู้แทนราษฎร (Pyithu Hluttaw) และวุฒิสภา (Amyotha Hluttaw) ดังนั้นแม้ว่าทหารจะสละอำนาจทางการเมืองออกไป แต่นั่นก็เป็นอำนาจเพียงบางส่วนเท่านั้น ขณะที่อำนาจในส่วนสำคัญ ๆ โดยเฉพาะเกี่ยวกับความมั่นคงยังคงอยู่ภายใต้กองทัพ และตัวกองทัพเองก็มีอำนาจในการบริหารจัดการตัวเองอย่างเป็นเอกเทศอีกด้วย เห็นได้จากรัฐธรรมนูญข้อ 20 (b) กองทัพมีอิสระในการบริหารและตัดสินใจที่เกี่ยวกับกองทัพทั้งหมด (Ministry of Information, 2008, 6) และผู้บัญชาการทหารสูงสุด (Commander in Chief) คือผู้บัญชาการสูงสุดของกองกำลังทั้งหมดซึ่งนั้นรวมถึงตำรวจด้วย เหตุนี้จึงไม่น่าแปลกใจว่ารัฐบาลทหารของ SORC หรือ SPDC จึงปกป้องกระบวนการร่างรัฐธรรมนูญที่ดำเนินไปอย่างยาวนานในช่วงเวลาที่รัฐบาลทหารยังคงมีอำนาจเต็ม ในท้ายที่สุดรัฐธรรมนูญฉบับ ค.ศ. 2008 ยังตอกย้ำให้เห็นถึงบทบาทและความสำคัญของกองทัพต่อพิทักษ์รักษาความมั่นคงประเทศ และเป็นเครื่องมือในการยืนยันและสร้างความชอบธรรมให้กับอำนาจในทางการเมืองของตนเอง แม้ว่าทหารจะไม่ได้เป็นรัฐบาลก็ตาม

เอกสารอ้างอิง

หนังสือ

- นรรนิติ เศรษฐบุตร. (2528). **รายงานวิจัย ทหารกับสังคมนิยมในพม่า**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- พรพิมล ตรีโชติ. (2542). **ชนกลุ่มน้อยกับรัฐบาลพม่า**. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.
- Charney, Michael W. (2009). **A history of Modern Burma**. New York: Cambridge University Press.
- Ezrow, Natasha and Frantz, Erica. (2011). **Dictator and dictatorships: Understanding authoritarian regime and their leaders**. London: Continuum.
- Gravers, Mikael. (2014). Ethno-nationalism and violence in Burma/Myanmar-the long Karen struggle for autonomy. In Mikael Gravers and Fleming Ytzen (Eds.), **Burma/Myanmar-Where Now?** (p. 173-197). Thailand: NIAS Press.
- Lall, Marie. (2016). **Understanding reform in Myanmar: People and society in the wake of military rule**. London: Hurst&Company.
- Lintner, Bertil. (1990). **Outrage : Burma's Struggle for Democracy**. London and Bangkok: White Lotus.
- Maung Aung Myoe. (2011). **In the name of Pauk-Phaw: Myanmar's China policy since 1948**. Singapore: Institute of Southeast Asian Studies.
- Seekins, Donald M. (2002). **The disorder in order: The army-state in Burma since 1962**. Bangkok: White Lotus Press.
- Selth, Andrew. (2002). **Burma's armed forces: Power without glory**. Norwalk, Conn: EastBridge.
- Silverstein, Josef. (1977). **Burma: Military rule and the politics of stagnation**. Itacha and London: Cornell University Press.
- Smith, Martin. (1991). **Burma: Insurgency and the politics of ethnicity**. London: Zed Book.
- Steinberg, David I. (2001). **Burma: State of Myanmar**. Washington, D.C.: Georgetown University Press.
- _____. (2010). **Burma/Myanmar: What everyone needs to know**. New York: Oxford University Press.
- Tin Maung Maung Than. (2006). Myanmar challenge galore but opposition failed to score. In Daljit Singh and Lorraine C. Salazar (Eds.), **Southeast Asian Affairs** (p. 183-207). Singapore: Institution of Southeast Asian Studies.

สื่ออิเล็กทรอนิกส์

- Amnesty International. (2004). **Myanmar The Administration of Justice - Grave and Abiding Concerns**. Retrieved from <https://www.amnesty.org/download/Documents/.../asa160012004en.pdf>
- MacDougall, Hugh. (22 February 2004). **Chronology Of Statements By Burmese Military Spokesmen On Multi-Party Elections, A New Constitution, The National Convention, Transfer Of Power Etc**. Retrieved from <http://www.ibiblio.org/obl/docs/Statements.htm>
- Hudson-Rodd, Nancy and Myo Hunt. (2005). The Military Occupation of Burma. **Geopolitics 10, no. 3**. Retrieved from Academic Search Complete, EBSCOhost
- Kyaw Yin Hlaing. (2009). Setting the rules for survival: why the Burmese military regime survives in an age of democratization. **Pacific Review 22, no. 3**. Retrieved from Academic Search Complete, EBSCOhost

เอกสารอ้างอิง

- Ministry of Information. (September 2008). **Constitution of the Republic of the Union of Myanmar (2008)**. Retrieved from http://www.burmalibrary.org/docs5/Myanmar_Constitution-2008-en.pdf
- Maung Aung Myoe. (2009). **Building the Tatmadaw: Myanmar armed force since 1948**. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/272092747_Building_the_Tatmadaw
- Network for Democracy and Development. (2006). **The white shirts: how the USDA will become the new face of Burma's dictatorship**. Retrieved from <http://www.ibiblio.org/obl/docs3/USDAFinal1.pdf>
- Silverstein, Josef. (2004). Burma's struggle for Democracy : the army against the people. In R. J. May and Viberto Selochan, et al (Eds.), **The military and democracy in Asia and the Pacific** (p. 69-87). Retrived from <http://press.anu.edu.au/wp-content/uploads/2011/03/ch0533.pdf>
- Win Min. (2008). Internal dynamics of the Burmese military: Before, during and after the 2007 demonstrations. In Monique Skidmore and Trevor Wilson (Eds.), **Dictatorship, disorder and decline in Myanmar** (p. 29-47). Retrieved from [www.oapen.org/download?type=document &docid=458944](http://www.oapen.org/download?type=document&docid=458944)

การโฆษณาชวนเชื่อภายใต้ระบอบสังคมนิยมคอมมิวนิสต์ของสหภาพโซเวียต
ผ่านนโยบายปฏิวัติวัฒนธรรม

The Impact of Socialism-communism Propaganda on Cultural Revolution in
The Soviet Union

กัณฐัศรา พงษ์ศิริ¹

บทคัดย่อ

บทความเรื่อง การโฆษณาชวนเชื่อภายใต้การเมืองการปกครองระบอบสังคมนิยมคอมมิวนิสต์ของสหภาพโซเวียตผ่านนโยบายปฏิวัติวัฒนธรรม มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์บทบาทและความสัมพันธ์ของโฆษณาชวนเชื่อต่อการเมืองการปกครองระบอบสังคมนิยมคอมมิวนิสต์ของสหภาพโซเวียตผ่านนโยบายปฏิวัติวัฒนธรรม ในช่วงค.ศ.1928-1932 โดยศึกษาผ่านรูปแบบและกลวิธีการโฆษณาชวนเชื่อ รวมทั้งอิทธิพลของการโฆษณาชวนเชื่อต่อนโยบายปฏิวัติวัฒนธรรม ที่มีผลต่อพัฒนาการทางการเมืองการปกครองระบอบสังคมนิยมคอมมิวนิสต์

บทความนี้ใช้แนวคิดเกี่ยวกับทฤษฎีสังคมมวลชน การโฆษณาชวนเชื่อ แนวคิดสังคมนิยมแบบมาร์กซ์-เลนิน ตลอดจนทฤษฎีอำนาจนิยมและทฤษฎีเบ็ดเสร็จนิยมเป็นกรอบในการวิเคราะห์ จากสมมติฐานการโฆษณาชวนเชื่อของพรรคคอมมิวนิสต์ในสหภาพโซเวียตที่มีประสิทธิภาพส่งผลให้นโยบายปฏิวัติวัฒนธรรมของสตาลินประสบความสำเร็จ เป็นปัจจัยหนึ่งที่ช่วยสนับสนุนการวางรูปแบบการปกครองระบอบสังคมนิยมคอมมิวนิสต์ของสหภาพโซเวียตภายใต้การนำของสตาลิน ในช่วงการก้าวขึ้นสู่อำนาจให้ดำเนินไปได้ด้วยดี และมีส่วนสำคัญในการสนับสนุนการสร้างอำนาจของสตาลินจนพัฒนาไปสู่การปกครองตามระบอบสังคมนิยมคอมมิวนิสต์ภายใต้ลัทธิสตาลิน (Stalinism) ได้อย่างมั่นคงในช่วงเวลาที่สตาลินปกครองประเทศ

ผลการศึกษาพบว่า โฆษณาชวนเชื่อเป็นกลไกและเครื่องมือหลักของพรรคคอมมิวนิสต์ในการกระจายข่าวสารเผยแพร่อุดมการณ์และนโยบายต่าง ๆ ของพรรคไปสู่มวลชน เพื่อสร้างความเชื่อมั่นในแนวทางของรัฐบาลและศรัทธาต่อผู้นำและระบอบการปกครอง ซึ่งสำคัญมากต่อการพัฒนาแนวทางคอมมิวนิสต์และอำนาจทางการเมืองของรัฐบาลด้วย รวมทั้งสนับสนุนนโยบายปฏิวัติวัฒนธรรมเพื่อจัดระเบียบโครงสร้างสังคมและสร้างอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมการเมืองให้กับโซเวียตอย่างสมบูรณ์ นำไปสู่การหลอมรวมให้ประชาชนโซเวียตมีทัศนคติและวิถีชีวิตที่อยู่ภายใต้กรอบการนำของสตาลิน ส่งผลให้อำนาจของสตาลินและพรรคคอมมิวนิสต์มั่นคงมากยิ่งขึ้น จนเกิดการปกครองตามระบอบลัทธิสตาลินในที่สุด

คำสำคัญ: โฆษณาชวนเชื่อ สังคมนิยมคอมมิวนิสต์ การปฏิวัติวัฒนธรรม

Abstract

The objectives of this study is to analyze the roles and relations of propaganda and its impact on Communist influence over The Soviet Union or USSR by means of cultural revolution. Analysis on various tools and tactics of propaganda during the period of 1928-1932 is presented along with the influence of propaganda towards cultural revolution, which has had profound effects on the development of Communism in the Soviet Union.

¹ โครงการวิจัยศึกษา คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

The theoretical framework is built upon relevant theories including the Mass Society Theory, Stalinism, Marxism-Leninism, Authoritarianism, and Totalitarianism, as well as relevant theories of propaganda. From the proposed hypothesis, it is assumed to be that The Soviet Communist propaganda had a considerable impact on the success of the cultural revolution led by Stalin, which constitutes as one of the factors that established the foundation of socialist governance during the rise of Stalin's power. Moreover, the Communist propaganda of the USSR allowed Stalin to acquire sufficient power, therefore establishing the development of Stalinism during his national dominance.

Results indicated that political propaganda executed by Communists is one of the primary tools used to communicate ideologies and policies to the public in order to create firm trust in the actions of the government, along with faith in the nation's leader and overall governance system, which is significant to the development of Communism and government political power. In addition, political propaganda has promoted cultural revolution in terms of social order and political/cultural identity of the Soviet Union, which has influenced the attitudes and way of living of citizens under Stalin's governance. This has led to the steady accumulation of power for Stalin and Communist party, resulting in the establishment of Stalinism in the Soviet Union.

Keywords: Propaganda, Communism, Cultural Revolution

บทนำ

ประวัติศาสตร์ยุโรปตั้งแต่ในช่วงปลายศตวรรษที่ 19 ได้เกิดกระแสการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ไปเป็นระบอบรัฐธรรมนูญประชาธิปไตย ก่อให้เกิดกิจกรรมทางการเมืองรวมถึงการให้สิทธิและเสรีภาพแก่ประชาชนส่งผลให้มีการพัฒนาแนวคิดหรือลัทธิทางการเมืองเพื่อเป็นรูปแบบการปกครองที่ดีที่สุดให้กับรัฐตามแนวคิดของตน อาทิเช่น ระบอบเสรีประชาธิปไตย ระบอบสังคมนิยม เป็นต้น ดังนั้น กระบวนการทางสื่อสารมวลชนทางการเมืองการปกครองจึงกลายเป็นเครื่องมือจำเป็นในการสนับสนุนและส่งเสริมแนวคิดหรืออุดมการณ์ทางการเมืองประการใดประการหนึ่งที่รัฐบาลหรือผู้นำของรัฐได้ตั้งเป้าหมายไว้

การโฆษณาชวนเชื่อ (Propaganda) เป็นหนึ่งในกระบวนการทางสื่อสารมวลชนที่ปรากฏวิธีการประชาสัมพันธ์ (Public Relations) เพื่อการเผยแพร่ข้อมูลข่าวสารในการโน้มน้าวใจประชาชน ซึ่งจะมีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงทัศนคติความเชื่อรวมถึงความสามารถในการควบคุมความสัมพันธ์ของโครงสร้างต่าง ๆ ภายในรัฐในฐานะสื่อประชาสัมพันธ์ของรัฐบาลเพื่อให้การควบคุมการดำเนินความสัมพันธ์นั้นเป็นไปในทิศทางเดียวกัน บทบาทของการประชาสัมพันธ์จึงเริ่มปรับฐานะไปเป็นการโฆษณาชวนเชื่อมากขึ้น รัฐบาลและพรรคการเมืองต่าง ๆ ได้นำการโฆษณาชวนเชื่อเข้ามาใช้ในการสร้างภาพลักษณ์ที่ดีให้กับตน รวมถึงการเผยแพร่อุดมการณ์ทางการเมืองที่ตนยึดถืออีกด้วย

ดังนั้น การโฆษณาชวนเชื่อจึงเข้ามามีบทบาทสำคัญต่อการเมืองการปกครองในฐานะเครื่องมือถ่ายทอดแนวคิดทางการเมือง เพื่อทำให้เกิดผลอย่างใดอย่างหนึ่งต่อกระบวนการทางสังคมซึ่งอาจหมายถึงการปฏิวัติเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงตามแนวทางการปกครองของตน หากพิจารณาตามความหมายของการปฏิวัติสมัยใหม่ (Modern Revolution) ซึ่งยึดถือตามวิธีการนำมาปรับใช้ตามแนวทางของคอมมิวนิสต์ลัทธิมาร์กซ์ (Marxism) นั้น การโฆษณาชวนเชื่อ หมายถึงการเผยแพร่อุดมการณ์ทางการเมืองหรือการยั่วยุให้เกิดความปั่นป่วนในสังคม²

² Robert Jackall, ed., *Propaganda* (New York: Macmillan Press Ltd, 1995), p. 13.

รัสเซียภายหลังการปฏิวัติเปลี่ยนแปลงการปกครองจากจักรวรรดิภายใต้การปกครองระบอบซาร์มาเป็นระบอบสังคมนิยมคอมมิวนิสต์ในปี ค.ศ. 1917 มีการสถาปนาเป็นรัฐโซเวียตขึ้น ได้นำบทบาทของการโฆษณาชวนเชื่อตามแนวทางของลัทธิมาร์กซ์มาใช้ เนื่องจากสถานการณ์ของโซเวียตในช่วงเวลานั้นสภาพสังคมและเศรษฐกิจได้รับผลกระทบจากการเข้าร่วมสงครามโลกครั้งที่ 1 อีกทั้งเกิดปัญหาการแทรกแซงทางการเมืองภายในจากกลุ่มอำนาจเก่าที่พยายามรื้อฟื้นระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ทำให้พรรคคอมมิวนิสต์โซเวียตมีความจำเป็นที่จะต้องเผยแพร่อุดมการณ์สังคมนิยมให้รวดเร็วและครอบคลุมที่สุด เพื่อให้ประชาชนในประเทศมีความรู้ความเข้าใจในอุดมการณ์และสามารถปรับตัวเข้ากับการปกครองรูปแบบใหม่ รวมถึงยอมรับอำนาจของพรรคคอมมิวนิสต์ซึ่งได้มาจากการปฏิวัติอีกด้วย ดังนั้น บทบาทของการโฆษณาชวนเชื่อที่มติดโซเวียตในช่วงแรก คือการเป็นเครื่องมือปลูกฝังอุดมการณ์คอมมิวนิสต์ภายในประเทศนั่นเอง

อย่างไรก็ตาม สหภาพโซเวียตในช่วงเวลาต่อมาภายใต้การปกครองของโจเซฟ สตาลิน บทบาทของการโฆษณาชวนเชื่อกลับมีแนวทางต่างไปจากเดิม กล่าวคือ สตาลินได้ประกาศใช้นโยบาย “สังคมนิยมประเทศเดียว” (Socialism in One country) รวมทั้งสถานการณ์ภายในพรรคคอมมิวนิสต์ช่วงนั้นเอื้อให้สตาลินก้าวขึ้นมาเป็นอำนาจแต่เพียงผู้เดียว โดยการดำเนินนโยบายลักษณะเป็นเผด็จการมากขึ้น การโฆษณาชวนเชื่อจึงเข้ามามีบทบาทในฐานะเครื่องมือของพรรคคอมมิวนิสต์เพื่อรับใช้รัฐ ไม่ใช่เพื่อการปลูกฝังอุดมการณ์คอมมิวนิสต์เพียงอย่างเดียว แต่ยังใช้เพื่อการโน้มน้าวประชาชนให้เห็นด้วยกับการดำเนินนโยบายและการบริหารประเทศของพรรค ซึ่งช่วยสนับสนุนฐานอำนาจของสตาลินให้เข้มแข็งมากขึ้น จนสามารถพัฒนาเป็นการปกครองตามระบอบลัทธิสตาลินในช่วงเวลาต่อมาได้

บทบาทของการโฆษณาชวนเชื่อที่นำมาใช้กับนโยบายของสตาลินที่สำคัญที่สุดคือ นโยบายการปฏิวัติวัฒนธรรม (Cultural Revolution) ซึ่งมีจุดมุ่งหมายเพื่อการวางรากฐานอุดมการณ์คอมมิวนิสต์ให้เข้มแข็งและมั่นคงด้วยการปรับโครงสร้างสังคมให้มีลักษณะเป็นสังคมนิยมคอมมิวนิสต์มากขึ้น ผ่านเครื่องมือทางด้านศิลปะวรรณกรรมแบบสังคมนิยม เพื่อเป็นอาวุธในสงครามทางชนชั้นที่สะท้อนแนวนโยบายพรรคและขึ้นต่อภาระหน้าที่การปฏิวัติตามที่พรรคกำหนด³ สตาลินวางนโยบายการปฏิวัติวัฒนธรรมเพื่อใช้ปลุกระดมการสร้างชนชั้น “ปัญญาชนโซเวียตใหม่” (New Soviet Intelligent)⁴ ซึ่งต้องมีลักษณะเชื่อมั่นในอุดมการณ์คอมมิวนิสต์อย่างแรงกล้า รับใช้และอุทิศตนให้กับประเทศ รวมถึงการก้าวไปเป็นสมาชิกของพรรคคอมมิวนิสต์รุ่นใหม่และฐานอำนาจของสตาลิน นอกจากนี้ นโยบายดังกล่าวยังสร้างบรรยากาศของความเป็นสังคมนิยมคอมมิวนิสต์ โดยใช้บทบาทของการโฆษณาชวนเชื่อด้านวรรณกรรมและภาพยนตร์เข้ามาสนับสนุนว่าการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ในสมัยสตาลินนั้นเป็นสิ่งที่สมควรปฏิบัติตาม

นโยบายปฏิวัติวัฒนธรรมดังกล่าวยังกลายมาเป็นแนวทางในการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางการเมืองและสังคมในประเทศสังคมนิยมอื่นในเวลาต่อมา ดังเช่น นโยบายปฏิวัติวัฒนธรรมในจีน ปี 1966 เพื่อบังคับใช้ลัทธิคอมมิวนิสต์ในประเทศโดยการขจัดองค์ประกอบที่เป็นทุนนิยม ประเพณีและวัฒนธรรมจีนดั้งเดิม ออกจากวัฒนธรรมคอมมิวนิสต์และเพื่อกำหนดแนวทางแบบเหมาภายในพรรคอย่างสมบูรณ์ ซึ่งนโยบายการปฏิวัติวัฒนธรรมในจีนได้มีการใช้อิทธิพลของการโฆษณาชวนเชื่อผนวกกับการให้ความรุนแรงเข้าควบคุมสังคมอย่างเข้มงวด

ผู้เขียนเห็นความสำคัญของบทบาทการโฆษณาชวนเชื่อเกี่ยวกับการปกครองระบอบสังคมนิยมคอมมิวนิสต์ ซึ่งเปรียบเสมือนการสื่อสารมวลชนในฐานะเครื่องมือรับใช้รัฐ จึงต้องการศึกษารูปแบบและกลวิธีทางการสื่อสารมวลชนที่พรรคคอมมิวนิสต์ใช้ในการสื่อสารกับประชาชนเพื่อให้บรรลุถึงจุดมุ่งหมายของนโยบายต่าง ๆ รวมไปถึงการศึกษบทบาทของการโฆษณาชวนเชื่อที่มีต่อพัฒนาการการปกครองระบอบสังคมนิยมคอมมิวนิสต์ในสมัยสตาลิน โดยมุ่งศึกษาถึงสาเหตุและปัจจัยที่เอื้อต่อการพัฒนาดังกล่าว เพื่อสร้างความเข้าใจประวัติศาสตร์การปกครองของสหภาพโซเวียต โดยเลือกศึกษบทบาทของการโฆษณาชวนเชื่อที่ปรากฏในนโยบายปฏิวัติวัฒนธรรมในช่วงปี ค.ศ. 1928-1932 มาเป็นแนวทางในการวิเคราะห์และพัฒนาการการปกครองของสหภาพโซเวียตในช่วงเวลาต่อมาในมุมมองที่หลากหลายมากยิ่งขึ้น นอกจากนี้ ยังมีส่วนช่วยเสริมสร้างองค์ความรู้ให้เท่าทันกับอันตรายของการโฆษณาชวนเชื่อ เพื่อใช้ในการกลั่นกรองข้อมูลข่าวสารในโลกปัจจุบันอีกด้วย

³ อนันต์ชัย เลหาพะพันธุ์ และ สัณชัย สุวังบุตร. (2548). รัสเซียสมัยซาร์และสังคมนิยม. กรุงเทพฯ: ศักดิ์โสภารการพิมพ์, น. 362

⁴ Chris Ward, ed., *The Stalinist Dictatorship*, 2nd ed., (London: Arnold, 1998), p. 143.

วัตถุประสงค์

1. ศึกษาถึงบทบาทของการโฆษณาชวนเชื่อต่อการเมืองการปกครองในประวัติศาสตร์ยุคสตาลิน
2. ศึกษาถึงความสัมพันธ์ของการโฆษณาชวนเชื่อกับการปกครองระบอบสังคมนิยมคอมมิวนิสต์
3. ศึกษาถึงรูปแบบและกลวิธีการโฆษณาชวนเชื่อด้านวรรณกรรมและภาพยนตร์ที่ พรรคคอมมิวนิสต์โซเวียต

นำมาใช้เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ในนโยบายปฏิวัติวัฒนธรรม

4. ศึกษาถึงบทบาทของการโฆษณาชวนเชื่อในนโยบายปฏิวัติวัฒนธรรมที่มีต่อการปกครองระบอบสังคมนิยมคอมมิวนิสต์ในสมัยสตาลิน

สมมุติฐาน

1. บทบาทของการโฆษณาชวนเชื่อของพรรคคอมมิวนิสต์ในสหภาพโซเวียตที่มีประสิทธิภาพส่งผลให้นโยบายปฏิวัติวัฒนธรรมของสตาลินประสบความสำเร็จ
2. โฆษณาชวนเชื่อที่มีประสิทธิภาพเป็นปัจจัยหนึ่งซึ่งช่วยสนับสนุนการเปลี่ยนแปลงแนวทางการปกครองระบอบสังคมนิยมคอมมิวนิสต์ของสหภาพโซเวียตภายใต้การนำของสตาลินในช่วงการก้าวขึ้นสู่อำนาจประสบความสำเร็จ
3. โฆษณาชวนเชื่อมีส่วนสำคัญในการสนับสนุนอำนาจของสตาลินจนพัฒนาไปเป็นการปกครองตามระบอบสังคมนิยมคอมมิวนิสต์ลัทธิสตาลิน (Stalinism)

ขอบเขต

1. ปัจจัยที่สัมพันธ์ต่อการประกาศใช้นโยบายปฏิวัติวัฒนธรรมและวัตถุประสงค์ของนโยบาย
2. รูปแบบและกลวิธีการโฆษณาชวนเชื่อด้านวรรณกรรมและภาพยนตร์ที่พรรคคอมมิวนิสต์นำมาใช้เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ของนโยบาย
3. บทบาทของการโฆษณาชวนเชื่อกับนโยบายปฏิวัติวัฒนธรรมที่มีผลต่อพัฒนาการทางการเมืองการปกครองระบอบสังคมนิยมคอมมิวนิสต์

กรอบความคิด

บทความเรื่อง “การโฆษณาชวนเชื่อภายใต้การเมืองการปกครองระบอบสังคมนิยมคอมมิวนิสต์ของสหภาพโซเวียตผ่านนโยบายปฏิวัติวัฒนธรรม” ใช้กรอบความคิดในการวิเคราะห์ที่สำคัญ 5 ประการได้แก่

แนวคิดโฆษณาชวนเชื่อ (Propaganda)

การใช้การสื่อสารสร้างอิทธิพลต่อความคิดของผู้อื่นโดยไม่คำนึงถึงความเป็นจริงในเนื้อหาของข่าวสารที่โฆษณา ซึ่งเป็นวิธีการที่เก่าแก่ใช้กันมานาน โดยมีวัตถุประสงค์เริ่มแรกที่ใช้ในทางศาสนาเพื่อสร้างความเชื่อร่วมกันในพระเจ้าองค์เดียวกันจากนั้นเริ่มมีการนำมาใช้ในการสร้างความรู้สึกลึกซึ้งต่อแผ่นดินเกิดจวบจนกระทั่งใช้ในผลประโยชน์ทางการเมืองในช่วงสงครามโลกครั้งที่สองที่ต้องโน้มน้าวประชาชนพลเรือนนอกเหนือจากทหารให้เข้ามามีส่วนร่วมและสนับสนุนการเข้าทำสงครามของประเทศตน

การโฆษณาชวนเชื่อมักถูกมองว่าเป็นการเผยแพร่ข่าวสารที่ขาดความสุจริตใจ อาจมีการบิดเบือนความจริง (distortion) หลอกลวง (deception) และปิดบังอำพรางบางสิ่งบางอย่างไว้เพื่อให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ของผู้โฆษณาชวนเชื่อ หรือเพื่อให้ได้ประโยชน์บางประการตามที่ตนได้คาดการณ์หรือคาดหวังไว้ล่วงหน้าแล้ว

การโฆษณาชวนเชื่อเป็นเครื่องมือหรือวิธีการหลักของการปฏิบัติการจิตวิทยา (Psychology Operations) เพื่อก่อให้เกิดผลทางจิตวิทยาที่ต้องการ

การโฆษณาชวนเชื่อสามารถแบ่งได้เป็น 3 ลักษณะคือ

1. การโฆษณาชวนเชื่อแบบเปิดเผย (White Propaganda) เป็นการโฆษณาชวนเชื่อที่มีการกำหนดหรือระบุผู้ที่ได้รับผิดชอบต่อข่าวนั้น
2. การโฆษณาชวนเชื่อแบบคลุมเครือ (Gray Propaganda) เป็นการโฆษณาชวนเชื่อที่ไม่ระบุแหล่งข่าวใด ๆ โดยเฉพาะ
3. การโฆษณาชวนเชื่อแบบปกปิด (Black Propaganda) เป็นการโฆษณาชวนเชื่อที่อ้างถึงแหล่งข่าวอื่น ๆ ที่ไม่ใช่แหล่งข่าวที่แท้จริง เช่น การปลอมแปลงข่าวสารให้เข้าใจผิด

ทฤษฎีสังคมมวลชน (Mass Society Theory)

ทฤษฎีดั้งเดิมที่เกิดขึ้นจากแนวความคิดของคำว่า มวลชน (Mass) โดยทฤษฎีนี้เน้นกล่าวถึงความเปราะบางของสถาบันต่าง ๆ ที่มีอำนาจในสังคมและการผสมผสานสื่อจากแหล่งสารที่เป็นผู้มีอำนาจ เนื้อหาของข่าวสารจึงมีลักษณะที่เป็นไปเพื่อผลประโยชน์ของผู้มีอำนาจทางเศรษฐกิจและการเมือง และแม้ว่าสื่อเหล่านี้จะไม่สามารถนำเสนอเนื้อหาในเชิงวิพากษ์วิจารณ์หรือเปรียบเทียบได้มากนัก แต่สื่อเหล่านี้ก็มีแนวโน้มที่จะช่วยให้สาธารณชนปรับตัวเข้ากับสิ่งที่พวกเขาต้องเผชิญอยู่ในสังคมได้

ลัทธิสังคมนิยมแบบมาร์กซิสต์ – เลนินนิสต์ (Marxism-Leninism)

ลัทธิทางการเมืองของสหภาพโซเวียต ที่เลนินได้ปรับปรุง และพัฒนาแนวคิดให้เข้ากับประเทศ โดยเขียนไว้ในหนังสือ “What is to be done” มีสาระสำคัญคือ การปฏิวัติต้องเป็นไปตามหลักวิทยาศาสตร์ กรรมกรในฐานะที่เป็นชนชั้นล่าง ต้องทำงานจนไม่มีสำนึกทางสังคม ดังนั้นกรรมกรจึงต้องการผู้นำในการปฏิวัติอาชีพ ที่มีสติปัญญา และมีพื้นเพเป็นกรรมกรเช่นกัน และเคารพศูนย์กลางคือพรรคคอมมิวนิสต์ ฉะนั้นการปล่อยให้กรรมกรปฏิวัติเพียงลำพังจะไม่สามารถเอาชนะนายทุนได้

ทฤษฎีอำนาจนิยม (Authoritarian Theory)

ทฤษฎีนี้มักเกิดภายใต้การเมืองระบอบเผด็จการ สื่อมักไร้อิสรภาพ และ ได้รับการควบคุมผ่านการชี้แนะจากรัฐบาล อีกทั้งยังควบคุมสื่อผ่านการออกกฎหมายจากฝ่ายบริหาร การออกใบอนุญาต การควบคุมการผลิต เป็นต้น และรัฐมักอ้างสถานการณ์เกี่ยวกับความมั่นคง ปลอดภัย ความสงบเรียบร้อยหรือศีลธรรมอันดีของสังคมมาใช้เป็นเหตุผล ฉะนั้น สื่อมักเป็นเพียงตัวกลางในการส่งข้อมูลข่าวสารเพื่อครอบงำสังคม และข้อมูลที่ถูกนำเสนอมักเป็นการส่งเสริมผู้มีอำนาจ ตลอดจนคุณลักษณะของสื่อจะต้องสนับสนุนหลักการต่าง ๆ ของรัฐ อีกทั้งไม่บ่อนทำลายหลักการต่าง ๆ

ทฤษฎีเบ็ดเสร็จนิยม (Totalitarian Theory)

โซเวียตและประเทศคอมมิวนิสต์ได้รับเอาทฤษฎีนี้มาจากแนวความคิดของมาร์กซ์ กับเอนเกล (Marx and Engels) และแนวทางปฏิบัติของเลนิน (Lenin) โซเวียตเองได้ปฏิรูปการสื่อสารมวลชนมาตั้งแต่หลังการปฏิวัติในปี ค.ศ. 1917 และได้พัฒนาแนวทางวิชาการและวิชาชีพของสื่อมวลชนเรื่อยมาจนเป็นแบบอย่างเด่นชัดสำหรับประเทศสังคมนิยมแบบคอมมิวนิสต์ โดยทั่วไปความคิดที่เป็นรากฐานของทฤษฎีนี้มีดังนี้

ชนชั้นกรรมาชีพ (Working Class) เป็นผู้มีอำนาจปกครองในสังคมโซเชี่ยลลิสต์ เพื่อที่จะรักษาอำนาจนี้ไว้จะต้องเข้าควบคุม "สื่อสร้างจิตใจ" (means of mental production) ไว้ให้ได้ เพราะฉะนั้นสื่อมวลชนทั้งหมดจะต้องอยู่ภายใต้การควบคุมขององค์การตัวแทนชนชั้นกรรมาชีพซึ่งอันดับแรกก็คือพรรคคอมมิวนิสต์

สังคมโซเชี่ยลลิสต์ จะต้องเป็นสังคมที่ไม่มีชนชั้น เพราะฉะนั้นจึงไม่มีความขัดแย้งระหว่างชนชั้น สื่อมวลชนจึงไม่ควรมีรูปแบบโครงสร้างรองรับความขัดแย้งทางการเมือง ความแตกต่างและการโต้เถียงอาจจะมีได้ แต่จะต้องไม่เกินเลยจนกลายเป็นเรื่องผิดกาลเทศะ ถ้าสมัยหรือเป็นอันตรายต่อธรรมเนียมพื้นฐานของสังคมในแนวทางสังคมนิยม

สื่อมวลชนมีบทบาทในเชิงบวกในการสร้างสรรค์สังคม และการผลักดันส่งเสริมให้ไปสู่ระบบคอมมิวนิสต์ เพราะฉะนั้นสื่อมวลชนจะต้องมีภาระหน้าที่สำคัญในด้านการสังคมประภิต การควบคุมทางสังคมในลักษณะอุปนัยหรืออย่างไม่เป็นทางการ (informal social control) และการระดมพลังไปสู่เป้าหมายทางสังคมและเศรษฐกิจที่ได้วางแผนไว้แล้ว

ลัทธิมาร์กซิสต์มีความเชื่อในกฎอันเที่ยงธรรมของประวัติศาสตร์ ซึ่งเป็นสภาพความจริงเชิงวัตถุวิสัย (objective reality) ที่สื่อมวลชนจะต้องสะท้อนออกมาให้ประจักษ์ การแปลความหมายของเหตุการณ์โดยอาศัยบุคคลเป็นหลักจึงถูกจำกัดโดยปริยายและคุณค่าของข่าวก็จะต้องพิจารณาจากทัศนะที่แตกต่างไปจากทฤษฎีเสรีนิยม

ตามหลักการทั่วไปของรัฐโซเวียต สื่อมวลชนจะต้องอยู่ภายใต้การควบคุมอย่างเบ็ดเสร็จขององค์กรรัฐและจะต้องประสมประสานกับเครื่องมือกลไกทางการเมืองอย่างอื่น อย่างเหมาะสมและมีประสิทธิภาพความคิดรากฐานดังกล่าวข้างต้นทำให้สื่อมวลชนกลายเป็นเครื่องมือของรัฐและพรรคโดยตรง แต่ขณะเดียวกันก็ต้องจัดระเบียบตนเองให้มีความรับผิดชอบ ให้มีการพัฒนาและปฏิบัติตามแนวทางความประพฤติแห่งวิชาชีพ ให้มีการบริการและรับผิดชอบต่อสาธารณชน โดยมีการศึกษาวิจัยและให้ประชาชนผู้รับสารเข้ามามีส่วนร่วมในการสื่อสารมวลชนอย่างมีระบบ รวมทั้งการตอบจดหมายและสนองความเรียกร้องหรือความต้องการของผู้อ่าน ผู้ชม ผู้ฟัง⁵

วิธีดำเนินการศึกษา

บทความเรื่อง “การโฆษณาชวนเชื่อภายใต้การเมืองการปกครองระบอบสังคมนิยมคอมมิวนิสต์ของสหภาพโซเวียต ผ่านนโยบายปฏิวัติวัฒนธรรม” ได้ใช้วิธีการศึกษาโดยการวิจัยเอกสาร (Documentary Research) และการวิเคราะห์เชิงบรรยาย (Descriptive Analysis Approach) โดยได้มีการนำเอาทฤษฎีสังคมมวลชน (Mass Society Theory) การโฆษณาชวนเชื่อ (Propaganda) แนวคิดสังคมนิยมแบบมาร์กซ์-เลนิน (Marxism-Leninism) ตลอดจนทฤษฎีอำนาจนิยม (Authoritarian Theory) และทฤษฎีเบ็ดเสร็จนิยม (Totalitarian Theory) มาใช้ในการวิเคราะห์และอธิบายปัจจัยที่ส่งผลต่อบทบาทของการโฆษณาชวนเชื่อภายใต้การเมืองการปกครองระบอบสังคมนิยมคอมมิวนิสต์ของสหภาพโซเวียตผ่านนโยบายปฏิวัติวัฒนธรรมโดยข้อมูลที่จะใช้ในการศึกษาค้นคว้าประกอบด้วย

1. การศึกษาข้อมูลทางเอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Sources) ได้แก่ แถลงการณ์ สุนทรพจน์ ถ้อยแถลง คำให้สัมภาษณ์ของบุคคลที่เกี่ยวข้อง เป็นต้น
2. การศึกษาข้อมูลทางเอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary Sources) ได้แก่ หนังสือเอกสารทางวิชาการ วิทยานิพนธ์ บทความวิชาการ บทความวิเคราะห์จากหนังสือพิมพ์และสื่อสิ่งพิมพ์อิเล็กทรอนิกส์ เป็นต้น
3. การเก็บข้อมูลด้วยการสัมภาษณ์เชิงลึกจากหน่วยงาน สถาบัน องค์กรที่เกี่ยวข้องทั้งภาครัฐและเอกชน เป็นต้น

บทบาทโฆษณาชวนเชื่อในประวัติศาสตร์สมัยใหม่

นับตั้งแต่ศตวรรษที่ 18 เป็นต้นมา ในยุโรปตะวันตกเกิดเหตุการณ์ปฏิวัติขึ้นหลายครั้ง อันเป็นผลจากการพัฒนาเทคโนโลยีทางด้านวิทยาศาสตร์และการปฏิวัติอุตสาหกรรม มีการขยายตัวทางเศรษฐกิจและการค้าการลงทุนเพิ่มขึ้น ประชาชนมีสิทธิและเสรีภาพมากขึ้น กอปรกับแนวคิดปัจเจกชนนิยมและมนุษยนิยมยังคงเป็นกระแสสำคัญในวงการเมือง ส่งผลให้เกิดแนวคิดและทฤษฎีทางการเมืองการปกครองอันหลากหลายและมีการนำมาเผยแพร่ให้กับสาธารณชนจนในที่สุดกลายเป็นกระแสสังคมขึ้น ทำให้เกิดขบวนการเคลื่อนไหวทางการเมืองและสังคมหรือกลุ่มนักปฏิวัติเพิ่มมากขึ้นโดยมีวัตถุประสงค์ที่จะแสดงออกตามวิถีทางทางการเมืองเพื่อค้นหาอิสรภาพหรือทำการยุบเลิกบ่อนให้เกิดการเปลี่ยนแปลงตามแนวคิดหรือทฤษฎีทางการเมืองนั้น ๆ

นอกจากนี้ ความก้าวหน้าทางด้านเทคโนโลยีการพิมพ์และการผลิตกระดาษ ความสามารถในการจัดหาเครื่องมือทางด้านการพิมพ์ รวมไปถึงการปรับปรุงประสิทธิภาพความเร็วในระบบคมนาคมในแต่ละประเทศ ล้วนส่งผลโดยตรงต่อการเพิ่มขึ้นของอัตราการอ่านออกเขียนได้ของประชาชนในหลายประเทศจนก่อให้เกิดชนชั้นใหม่คือ “ปัญญาชน” ซึ่งพัฒนาไปเป็น

⁵ ศุภรศม์ ฐิติกุลเจริญ. (ม.ป.ป.). ทฤษฎีการสื่อสาร Communication Theory “บทที่ 9 ทฤษฎีสื่อสารมวลชน: ทฤษฎีปฏิถานและการปฏิบัติหน้าที่ของสื่อ ภายใต้บรรทัดฐานของสังคม”. สืบค้นจาก http://e-book.ram.edu/ebook/m/mc111/mc111_09_05.html

กลุ่มสำคัญทางการเมืองคือ นักปฏิวัติ ในเวลาต่อมา ส่งผลให้กลุ่มนักปฏิวัติต่าง ๆ ได้อาศัยปัจจัยความก้าวหน้าทางการพิมพ์และคมนาคมมาเป็นเครื่องมือในการสื่อสารข้อความที่ต้องการเผยแพร่ไปสู่สาธารณชนได้อย่างกว้างขวางและรวดเร็วมากยิ่งขึ้น ดังนั้น การตีพิมพ์ข้อความทางการเมืองโฆษณาชวนเชื่อจึงถือเป็นเครื่องมือสำคัญของกลุ่มนักปฏิวัติในการเรียกร้องหรือเผยแพร่ความคิดไปสู่ประชาชนได้อย่างแท้จริง ด้วยเหตุนี้ การโฆษณาชวนเชื่อจึงถูกนำมาใช้ในบทบาทของการเผยแพร่แนวความคิดและวัตถุประสงค์ของกลุ่มในประเด็นการเมือง กลวิธีทางการเมืองโฆษณาชวนเชื่อจึงมีการพัฒนาขึ้นหลากหลายตามลักษณะเฉพาะตัวของกลุ่มนักปฏิวัติ รวมทั้งขีดความสามารถในการเข้าถึงเทคโนโลยีและโครงสร้างทางการเมืองของแต่ละประเทศ ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่าในศตวรรษที่ 18 วิวัฒนาการของการโฆษณาชวนเชื่อมีการพัฒนาอย่างเด่นชัดและมีบทบาทอย่างมากต่อการเปลี่ยนแปลงทั้งโครงสร้างทางการเมือง เศรษฐกิจและสังคมในหลายประเทศ อีกทั้ง กลวิธีทางการเมืองโฆษณาชวนเชื่อในยุคนี้ยังเป็นพื้นฐานของการพัฒนาในศตวรรษต่อมาจวบจนปัจจุบัน

เมื่อเข้าสู่ศตวรรษที่ 19-20 แนวคิดและทฤษฎีทางการเมืองได้รับการพัฒนาอย่างเป็นระบบมากยิ่งขึ้น เกิดความขัดแย้งอันเนื่องมาจากการแข่งขันกันระหว่างแนวคิดทางการเมืองอันหลากหลาย ไม่ว่าจะเป็น เสรีนิยม สังคมนิยม และฟาสซิสต์ กอปรกับวิถีทางการเมืองแนวคิดลัทธิจักรวรรดินิยม (Imperialism) และการล่าอาณานิคม เริ่มหมดความสำคัญ ส่งผลให้พัฒนาการทางการเมืองในประเทศต่าง ๆ มีการเคลื่อนไหวอย่างรวดเร็ว อีกทั้ง การเมืองระหว่างประเทศเริ่มมีข้อขัดแย้งที่ซับซ้อนและรุนแรงมากยิ่งขึ้น อันเป็นผลมาจากสงครามและความขัดแย้งในอดีต การแข่งขันทางเศรษฐกิจเพื่อครองตลาดการค้าของประเทศมหาอำนาจ รวมไปถึงสนธิสัญญาที่แต่ละประเทศจัดทำขึ้นซึ่งทำให้เกิดความไม่เสมอภาคหรือขัดผลประโยชน์ซึ่งกันและกันส่งผลให้ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศในช่วงเวลาดังกล่าวมีความยุ่งยาก นอกจากนี้ ปัญหาแนวคิด “ชาตินิยม” ของดินแดนต่าง ๆ ในยุโรปที่ต่างดิ้นรนเพื่อต้องการเอกราชของตนเอง และความขัดแย้ง ผลประโยชน์และการกดขี่ อันเนื่องมาจากความแตกต่างทางเชื้อชาติ ภาษา และวัฒนธรรมก่อให้เกิดความขัดแย้งทางความคิดที่จะรักษาผลประโยชน์ของชาติตน จนกลายเป็นสาเหตุที่นำไปสู่สงครามโลกครั้งที่ 1 และสงครามโลกครั้งที่ 2 สร้างความเสียหายให้กับประเทศต่าง ๆ ที่เข้าร่วมและทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองทั้งภายในประเทศและระบบความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ ดังเช่น การปฏิวัติรัสเซียปี ค.ศ. 1917 ทำให้เกิดการจัดตั้งสหภาพโซเวียตและเปลี่ยนแปลงการปกครองไปเป็นระบอบสังคมนิยมเป็นชาติแรกของโลก

ในช่วงเปลี่ยนผ่านระหว่างช่วงปลายของสมัยจักรวรรดิถึงช่วงต้นของการสถาปนารัฐโซเวียตนั้น สภาการณภายในประเทศก็ต้องเผชิญกับความยุ่งเหยิงหลายประการ อาทิ สงครามการเมืองอันเป็นความขัดแย้งภายในรัสเซียระหว่างกองทัพรัสเซียขาวและกองทัพแดง รวมทั้งความขัดแย้งกันภายในพรรคแรงงานสังคมนิยมประชาธิปไตยรัสเซียจนทำให้พรรคแยกออกเป็น พรรคบอลเชวิกและเมนเชวิกในเวลาต่อมา

นอกจากนั้น ผลจากการสถาปนารัฐโซเวียตยังนำไปสู่สงครามต่อสู้ทางอุดมการณ์ระหว่าง 2 ขั้วอำนาจ คือ อุดมการณ์ประชาธิปไตยนำโดยสหรัฐอเมริกากับอุดมการณ์สังคมนิยมนำโดยสหภาพโซเวียต ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นเป็นชนวนที่ทำให้เกิดสงครามเย็น (Cold War) การโฆษณาชวนเชื่อในยุคนี้ถือว่ามีความโดดเด่นอย่างมากเพราะนอกจากจะใช้ในการเผยแพร่แนวความคิดทางการเมืองดังเช่นที่ผ่านมาแล้ว ยังนำมาใช้ในสงครามและการเมืองระหว่างประเทศ ในบทบาทของการประชาสัมพันธ์ตน โจมตีฝ่ายตรงข้ามหรือเสียสืกรการเมืองระหว่างประเทศ อีกทั้ง เทคโนโลยีที่ก้าวหน้าขึ้นทำให้กลวิธีทางการเมืองโฆษณาชวนเชื่อแตกแขนงออกไปอีกหลายรูปแบบมีบทบาทอย่างมากต่อการเมืองระหว่างประเทศ

หลังการปฏิวัติในปี ค.ศ. 1917 สหภาพโซเวียตนำการโฆษณาชวนเชื่อมาใช้เพื่อจุดมุ่งหมายสำคัญในการสนับสนุนและเผยแพร่อุดมการณ์มาร์กซิสต์-เลนินนิสต์ตามแนวทางของพรรคคอมมิวนิสต์โซเวียต การโฆษณาชวนเชื่อของโซเวียตนั้นสามารถพบได้ในทุกที่ไม่ว่าจะเป็นห้วมถน อนุสาวรีย์ ป้ายบิลบอร์ด สถานที่ราชการ วรรณกรรม สุนทรพจน์ เป็นต้น รวมทั้งแทรกซึมอยู่ในชีวิตประจำวันของประชาชน ชัดเจนการสอนให้ประชาชนมีความรู้ความเข้าใจในอุดมการณ์คอมมิวนิสต์อย่างลึกซึ้ง และเรียกร้องให้ประชาชนปฏิบัติตามแนวทางของพรรคคอมมิวนิสต์ นอกจากนี้ พรรคคอมมิวนิสต์โซเวียตนำระบบเซ็นเซอร์มาใช้อย่างเข้มงวดเพื่อจัดสื่อหรือข้อมูลที่ขัดต่ออุดมการณ์คอมมิวนิสต์อีกด้วย เช่น การต่อต้านศาสนา ระบบทุนนิยมที่มีการถือครองกรรมสิทธิ์ การต่อต้านการปกครองโดยชนชั้นสูงหรือระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เป็นต้น

ในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 1 สงครามโลกครั้งที่ 2 และสมัยสงครามเย็น รูปแบบการโฆษณาชวนเชื่อที่สหภาพโซเวียต นิยมนำมาใช้กับการเมืองการปกครองของตน มีดังนี้

1. ภาพยนตร์ เป็นโฆษณาชวนเชื่อที่มีขนาดใหญ่ที่สุดและใช้ต้นทุนสูงที่สุดในกระบวนการสื่อสารมวลชนของโซเวียต โดยภาพยนตร์บุกเบิกของโซเวียตนั้น มักเป็นภาพยนตร์ที่มีนัยยะทางการเมือง ซึ่งรัฐบาลโซเวียตให้การสนับสนุนและนำไปจัดฉายตามที่สาธารณะต่าง ๆ อย่างสถานีรถไฟใต้ดินหรือบนรถไฟซึ่งถือเป็นลักษณะเฉพาะของภาพยนตร์โซเวียต นำเสนอการปฏิบัติงานหรือกิจกรรมต่าง ๆ ของพรรคคอมมิวนิสต์ รวมไปถึงใช้ในการต่อต้านหรือโจมตีฝ่ายตรงข้าม

2. วรรณกรรม เป็นช่องทางการโฆษณาชวนเชื่อที่พรรคคอมมิวนิสต์เลือกใช้เป็นแนวทางหลักในการเผยแพร่อุดมการณ์คอมมิวนิสต์อย่างเป็นรูปธรรม เนื่องจากวรรณกรรมเป็นสื่อที่สามารถจับต้องและถ่ายทอดไปสู่ผู้รับสารได้โดยตรง มีบทบาทอย่างมากในต่อเยาวชนและวงการการศึกษา หรือแม้แต่ใช้ในการปลุกเร้ากับกลุ่มนักสังคมนิยมให้เป็นผู้นำในการปฏิบัติตามนโยบายต่าง ๆ ของรัฐในหมู่ชนชั้นกรรมาชีพและชาวนา

3. โปสเตอร์ เป็นกลวิธีทางการโฆษณาชวนเชื่อที่แพร่หลายและได้รับการพัฒนาอยู่ตลอดเวลาในหลายประเทศ การโฆษณาชวนเชื่อผ่านโปสเตอร์การเมืองเป็นที่นิยมมากที่สุดเนื่องจากใช้ต้นทุนในการผลิตต่ำแต่สามารถเข้าถึงกลุ่มเป้าหมายได้หลากหลาย เนื่องจากใช้การแสดงอารมณ์ของภาพเป็นสื่อมากกว่าตัวหนังสือบนภาพ ในโซเวียตเองก็ได้มีการพัฒนาศิลปะบนแผ่นโปสเตอร์เช่นเดียวกัน แต่ศิลปินโซเวียตนั้นกลับได้รับการวิจารณ์ว่าเป็นผู้รับใช้พรรคคอมมิวนิสต์ไม่มีจิตวิญญาณของศิลปินที่จะต้องผลิตผลงานตามความรู้สึกหรือตามความเป็นจริง เพราะผลงานส่วนใหญ่ที่ได้รับการเผยแพร่มักจะเป็นภาพโปสเตอร์ที่มีนัยยะโน้มถ่วงหรือปลุกเร้าทางการเมือง

สามารถกล่าวได้ว่า การโฆษณาชวนเชื่อมีความเชื่อมโยงและสัมพันธ์กับวิวัฒนาการทางการเมืองการปกครองทุกยุคสมัย โดยในแต่ละช่วงจะมีการพัฒนากลวิธีและรูปแบบการโฆษณาชวนเชื่อที่แตกต่างกันออกไป ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขทางสังคม เศรษฐกิจและระบอบการเมืองการปกครองของสังคมนั้น ๆ ทั้งนี้ ลักษณะสำคัญประการหนึ่งที่จะทำให้การโฆษณาชวนเชื่อประสบความสำเร็จตามจุดมุ่งหมายที่ตั้งไว้นั้น ต้องขึ้นอยู่กับความเข้าใจในจิตวิทยาของการโฆษณาชวนเชื่อและความสามารถในการพิจารณาหรือประเมินสถานการณ์ รวมทั้งอัตลักษณ์เฉพาะของกลุ่มเป้าหมายที่ต้องการได้อย่างแท้จริง จึงจะทำให้การโฆษณาชวนเชื่อมีประสิทธิภาพในการเข้าถึงกลุ่มเป้าหมายและเกิดผลสัมฤทธิ์ได้ตามที่วางแผนไว้

การโฆษณาชวนเชื่อบนพื้นฐานของการปกครองระบอบสังคมนิยมคอมมิวนิสต์

สหภาพโซเวียตภายใต้ระบอบการปกครองแบบสังคมนิยมคอมมิวนิสต์เริ่มต้นขึ้นอย่างเป็นทางการในปี ค.ศ. 1918 ภายหลังการปฏิวัติเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ในระบอบซาร์มาเป็นแบบสังคมนิยมคอมมิวนิสต์ในเดือนตุลาคม ปี ค.ศ. 1917 ก่อให้เกิด “สหภาพสาธารณรัฐสังคมนิยมโซเวียต (The Union of Soviet Socialist Republic: USSR)” เป็นประเทศแรกในโลกที่นำระบอบสังคมนิยมมาใช้ในโครงสร้างการปกครองและเศรษฐกิจ ภายใต้การนำของแกนนำพรรคบอลเชวิค วลาดีมีร์ เลนิน (Vladimir Lenin) ซึ่งได้ยึดถืออุดมการณ์คอมมิวนิสต์มาร์กซิสต์ (Marxism) ของคาร์ล มาร์กซ์ (Karl Marx) เป็นแนวทางในการปฏิวัติเปลี่ยนแปลงการปกครอง นอกจากนี้ เลนินยังได้ปรับแนวคิดและรูปแบบบางประการตามอุดมการณ์ของมาร์กซ์ให้เข้ากับสถานการณ์ ประวัติศาสตร์ความเป็นมา รากเหง้า และอัตลักษณ์ของประเทศเพื่อนำมาซึ่งการประสบความสำเร็จตามจุดประสงค์แห่งการปฏิวัติ

ระบอบการปกครองแบบ “สังคมนิยมคอมมิวนิสต์” ของสหภาพโซเวียตเป็นระบอบที่มีการผนวกรวมกันของ 2 อุดมการณ์ทางการเมือง คือ สังคมนิยม (Socialism) และ คอมมิวนิสต์ (Communism) ซึ่งเป็นระบอบที่สหภาพโซเวียตนำมาใช้เพื่อจะล้มล้างโครงสร้างทางสังคมตามระบอบเก่าที่ยึดติดกับระบบชนชั้นทางสังคมผ่านทางนโยบายรัฐวินัย (Desiplined State) ในสมัยจักรวรรดิ

หลักการสังคมนิยมที่โซเวียตนำมาใช้ในการสร้างประเทศใหม่เป็นไปตามระบอบสังคมนิยมแบบลัทธิมาร์กซ์ที่ต้องการกำจัดระบบชนชั้นและกรรมสิทธิ์ของเอกชนอันเป็นสาเหตุหลักของการกดขี่ขูดรีดชนชั้นที่ต่ำต้อยกว่าซึ่งเป็นฐานอำนาจของขุนนางและชนชั้นปกครอง โดยครอบคลุมด้านการปกครอง เศรษฐกิจ และสังคม ได้มีการนำการปกครองด้วยระบบรัฐสวัสดิการ (Welfare State) มาใช้ กล่าวคือ รัฐมีหน้าที่เข้าไปดูแลชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนในทุก ๆ ด้าน รวมไปถึงการเข้าควบคุมปัจจัยการผลิตทางเศรษฐกิจที่สำคัญ เช่น เครื่องจักร โรงงาน ที่ดินและทุน เพื่อเอื้อประโยชน์สูงสุดแก่ประชาชนส่วนมาก ป้องกันการเอาเปรียบทางการค้าและการผูกขาดทางเศรษฐกิจจากกลุ่มนายทุน อุดมการณ์สังคมนิยมจึงต่อต้านระบบทุนนิยม (Capitalism) อย่างชัดเจน เนื่องจากทุนนิยมเป็นปัจจัยสำคัญที่เอื้อต่อการมีอยู่ของชนชั้นและการเอาเปรียบ ในด้านสังคมนั้น อุดมการณ์สังคมนิยมให้ความสำคัญกับการศึกษาเป็นอย่างยิ่งเพราะเชื่อว่าการสร้างรัฐสังคมนิยมที่เข้มแข็งนั้นจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อประชาชนมีความรู้อย่างทั่วถึง โดยเฉพาะความรู้ด้านสังคมศาสตร์เพื่อใช้ในการจัดระเบียบและพัฒนาสังคม

ในส่วนของการปกครองระบอบคอมมิวนิสต์เป็นอุดมการณ์ทางการเมืองที่นำเสนอโดยคาร์ล มาร์กซ์เช่นกัน โดยได้รับอิทธิพลมาจากปรัชญาจิตนิยมวิภาษวิธี (Dialectical Idealism) ของเฮเกิล ซึ่งอธิบายถึงปัจจัยของการเปลี่ยนแปลงในประวัติศาสตร์ของมนุษย์ว่าเป็นผลมาจากความขัดแย้งระหว่าง “สิ่งที่มีอยู่” (thesis) กับ “สิ่งที่ต่อต้านสิ่งที่มีอยู่” (anti-thesis) ซึ่งกระบวนการความขัดแย้งเหล่านี้จะนำไปสู่ “ข้อสรุปใหม่” (synthesis) เสมอและจะคงดำเนินเป็นวัฏจักรจนกระทั่งเข้าสู่สภาวะข้อสรุปที่มีความสมบูรณ์สูงสุด⁶ ดังนั้น รัฐจะเข้าสู่ยุคที่ไม่มีความขัดแย้งก็ต่อเมื่อมีการจัดตั้งและพัฒนาสังคมมนุษย์ไปสู่ยุคคอมมิวนิสต์ซึ่งเป็นยุคที่สังคมปราศจากความขัดแย้งอย่างสมบูรณ์

ตามแนวคิดของมาร์กซ์ ยุคคอมมิวนิสต์จะเป็นยุคที่พลเมืองมีคุณธรรมและขันติธรรมสูง สังคมมนุษย์ปราศจากชนชั้นและความเสมอภาคกันอย่างแท้จริง ไม่ปรากฏชนชั้นผู้กดขี่ กับชนชั้นผู้ถูกกดขี่ ชนชั้นแรงงานไม่ต้องถูกเอาเปรียบจากชนชั้นนายทุนและลัทธิทุนนิยมอีกต่อไป เพราะทรัพย์สินทั้งหมดจะเป็นของส่วนรวม ที่ทุกคนสามารถใช้ประโยชน์ได้อย่างเท่าเทียมและมนุษย์ทุกคนจะได้รับประโยชน์จากการทำงานตามความจำเป็นของตน ซึ่งการจะพัฒนาไปสู่ยุคคอมมิวนิสต์ได้นั้นเป็นกระบวนการที่ต้องใช้เวลายาวนานเพื่อให้กรรมชาติเกิดความรู้อิสระทางชนชั้น (class consciousness) จึงจำเป็นที่จะต้องเร่งด้วยการปฏิวัติเพื่อล้มล้างรัฐซึ่งถือว่าเป็นกลไกที่ช่วยสนับสนุนและปกป้องชนชั้นนายทุนเสมอมา⁷ อุดมการณ์นี้จึงสนับสนุนการปฏิวัติที่เรียกว่า “สงครามปลดแอก” (War of National Liberation) เพื่อล้มล้างระบบทุนนิยมและทำลายระบบกรรมสิทธิ์ซึ่งเป็นปัจจัยพื้นฐานในการกำหนดรูปแบบความสัมพันธ์ต่าง ๆ ในสังคม

จากหลักการของระบอบคอมมิวนิสต์ข้างต้นนั้น สหภาพโซเวียตมีความมุ่งหวังที่จะใช้ระบอบสังคมนิยมเป็นพื้นฐานการสร้างโครงสร้างสังคมรูปแบบใหม่ปราศจากการกดขี่ขูดรีดเอาเปรียบทางชนชั้นและสามารถพัฒนาต่อไปจนเข้าสู่สังคมแบบคอมมิวนิสต์ซึ่งประชาชนทุกคนมีขีดความสามารถสูงสุดทั้งทางด้านคุณธรรม การปกครอง และการบริหารจัดการ จนกระทั่งนำไปสู่สภาวะแห่งการไร้รัฐในที่สุด

อย่างไรก็ตาม รูปแบบการปกครองของสหภาพโซเวียตเป็นแบบสังคมนิยมคอมมิวนิสต์ไม่ใช่คอมมิวนิสต์อย่างแท้จริง ดังจะเห็นจาก สหภาพโซเวียตยังคงมีพรรคคอมมิวนิสต์ทำหน้าที่ในการควบคุมความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นในสังคม รวมทั้งมีชนชั้นผู้ปกครองกับผู้ถูกปกครอง นอกจากนี้ในบางช่วงเวลายังมีการตีความคอมมิวนิสต์แตกต่างออกไปทำให้อุดมการณ์คอมมิวนิสต์ในโซเวียตไม่มีเอกภาพ ดังเช่นในสมัยสตาลินมีการนำเสนอนโยบายสังคมนิยมประเทศเดียว (Socialism in One Country) ที่เน้นการพัฒนาอุตสาหกรรมและเผยแพร่อุดมการณ์คอมมิวนิสต์ภายในประเทศให้เข้มแข็งก่อนที่จะไปสู่คอมมิวนิสต์สากล ซึ่งต่างจากลัทธิมาร์กซ์-เลนินที่แสดงจุดยืนว่าการที่จะสถาปนารัฐสังคมนิยมนั้นจะต้องทำการปฏิวัติและเผยแพร่อุดมการณ์ไปทั่วโลก นอกจากนี้ สตาลินยังได้ดำเนินนโยบายและพยายามสร้างอำนาจที่มั่นคงให้กับตนจนเกิดเป็นลัทธิสตาลิน (Stalinism) ซึ่งไม่ปฏิบัติตามแนวคิดของมาร์กซ์อย่างแท้จริง

⁶ สมเกียรติ วันทะนะ, รศ. (2544). **อุดมการณ์ทางการเมืองร่วมสมัย**. นครปฐม: โรงพิมพ์ศูนย์ส่งเสริมและฝึกอบรมการเกษตรแห่งชาติ. น.60

⁷ ฮันท์ โรเบิร์ต และ นิโกล แครว์. (2526). **วิเคราะห์ลัทธิคอมมิวนิสต์** แปลโดย ฉันทิมา อ่องสุริย์ (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. น. 139.

พัฒนาการทางการเมืองการปกครองตามระบอบสังคมนิยมคอมมิวนิสต์ในสหภาพโซเวียตนั้น มีการดำเนินการปกครองแตกต่างกันออกไปตามธรรมชาติของผู้นำ นโยบายและจุดมุ่งหมายของพรรคคอมมิวนิสต์ รวมถึงปัจจัยแวดล้อมภายในประเทศอย่างด้านเศรษฐกิจและสังคม หรือการเมืองระหว่างประเทศในช่วงเวลานั้น ส่งผลให้เกิดการพัฒนาวิถีทางการเมืองตามแนวทางของอุดมการณ์ของมาร์กซ์และได้นำมาปฏิบัติใช้ในสหภาพโซเวียตในสมัยต่าง ๆ เช่น ลัทธิมาร์กซ์-เลนิน ลัทธิสตาลิน เป็นต้น โดยลัทธิเหล่านี้ได้ถูกนำมาแปรเป็นนโยบายต่าง ๆ โดยพรรคคอมมิวนิสต์ซึ่งเป็นกลไกหลักในการวางนโยบายปกครองประเทศในด้านต่าง ๆ

ดังนั้น การโฆษณาชวนเชื่อจึงเปรียบเสมือนเครื่องมือทางการเมืองที่จำเป็นอย่างยิ่งต่อพรรคคอมมิวนิสต์โซเวียตในการเป็นสื่อประชาสัมพันธ์นโยบายทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมของพรรคไปสู่มวลชน

การโฆษณาชวนเชื่อกับบทบาทการสื่อสารมวลชนในสหภาพโซเวียต

ภายใต้การปกครองในระบอบสังคมนิยมคอมมิวนิสต์ ประสิทธิภาพของการสื่อสารทางการเมืองมีความสำคัญอย่างมากต่อการดำเนินนโยบายของพรรคคอมมิวนิสต์ บทบาทหน้าที่ของสื่อมวลชนในฐานะเครื่องมือรับใช้รัฐจึงเป็นเรื่องที่สำคัญอย่างยิ่งต่อพรรคคอมมิวนิสต์โซเวียตในการวางแผนและการดำเนินกลวิธีทางการเมืองการโฆษณาชวนเชื่อหรือการประชาสัมพันธ์ พรรคคอมมิวนิสต์จึงใช้อำนาจให้มีบทบาทเหนือสื่อมวลชนทุกแขนง ด้วยการกำหนดแนวทางของสื่อมวลชนให้รวมกันเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับเครื่องมืออื่น ๆ ของพรรค จนสามารถตระหนักถึงหน้าที่ของตนต่อรัฐด้วยการใช้วิธีการโน้มน้าวและบีบบังคับควบคู่กันไป ดังคำกล่าวของเลนินที่ว่า “ระบบเผด็จการของชนชั้นกรรมาชีพบรรลุความสำเร็จได้ก็เพราะวิธีที่จะรวบรวมการบีบบังคับเข้ากับการโน้มน้าวชักจูง”⁸ โดยหนึ่งในวิธีควบคุมสื่อมวลชนที่ได้ผลที่สุดคือ การเซ็นเซอร์ (Censorship) เพื่อจำกัดสื่อมวลชนที่ไม่เห็นด้วยต่ออุดมการณ์ของพรรคคอมมิวนิสต์และมโนยยะของการข่มขู่ไม่ให้ปฏิบัติตาม นอกจากนี้ยังมีการกำหนดให้นักสังคมนิยมหรือผู้ที่ศรัทธาในอุดมการณ์คอมมิวนิสต์อย่างแรงกล้าเข้าไปมีบทบาทในวงการสื่อสารมวลชน เช่น บรรณาธิการหนังสือพิมพ์การเมือง ผู้สื่อข่าวหรือผู้อำนวยการซึ่งสามารถกำหนดทิศทางการทำงานของสื่อและกลั่นกรองเนื้อหาของนโยบายก่อนออกสู่สายตาประชาชน เป็นต้น

ภารกิจหนึ่งซึ่งสตาลินและพรรคคอมมิวนิสต์มีความจำเป็นที่จะต้องให้ความสำคัญ คือการสื่อสารให้ประชาชนภายในประเทศมีความรู้ความเข้าใจในอุดมการณ์คอมมิวนิสต์อย่างแท้จริง อันจะนำมาซึ่งการยอมรับในระบอบสังคมนิยมและอำนาจของรัฐบาลโซเวียต รวมไปถึงการสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันให้แก่ชนชั้นกรรมาชีพทั่วโซเวียต ดังนั้น การโฆษณาชวนเชื่อจึงเข้ามามีบทบาทต่อการปกครองสังคมนิยมคอมมิวนิสต์ในฐานะเครื่องมือของรัฐในการเผยแพร่ อุดมการณ์คอมมิวนิสต์และนโยบายของพรรคให้เป็นที่รู้จัก อีกทั้ง การโฆษณาชวนเชื่อยังทำหน้าที่ประชาสัมพันธ์ข้อมูล ข่าวสารหรือสิ่งที่รัฐต้องการสื่อสารให้ประชาชนปฏิบัติตามกระบวนการขัดเกลากายทางสังคม (Political Socialization) เพื่อสร้างคุณลักษณะของสังคมนิยมให้แก่ชนชั้นกรรมาชีพทั่วโซเวียต แม้จะมีความแตกต่างทั้งด้านเชื้อชาติและภาษา องค์ประกอบเหล่านี้จะนำไปสู่จุดมุ่งหมายสูงสุดนั่นคือการสถาปนารัฐโซเวียตตามแนวทางคอมมิวนิสต์ลัทธิมาร์กซ์นั่นเอง

การผลักดันแนวคิด “สังคมนิยมในประเทศเดียว” ของสตาลินผ่านการโฆษณาชวนเชื่อ

การบริหารประเทศในช่วงแรกของสตาลินไม่ได้มีจุดประสงค์จะปลูกฝังพื้นฐานอุดมการณ์คอมมิวนิสต์ให้ชนชั้นกรรมาชีพเพียงอย่างเดียว แต่ยังแฝงไว้ด้วยความต้องการพัฒนาชนชั้นกรรมาชีพ กล่าวคือ สตาลินได้ชี้ให้เห็นถึงความจำเป็นเร่งด่วนในการพัฒนาประเทศให้เข้มแข็ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งด้านเศรษฐกิจซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญที่จะพัฒนาโซเวียตให้ก้าวมาเป็นผู้นำโลกคอมมิวนิสต์ได้อย่างสมบูรณ์ สตาลินจึงได้ดำเนินนโยบายสังคมนิยมประเทศเดียวแทนที่จะดำเนินแนวคิดปฏิวัติการหรือการสร้างรัฐคอมมิวนิสต์สากลตามแนวทางที่มาร์กซ์และเลนินได้วางไว้ จะเห็นว่าการปรับเปลี่ยนแนวทางดังกล่าวจึงเป็น

⁸ เฟรด เอส. ซีเบอร์ท, ธ็อดอร์ บี. เดอร์สัน และ วิลเบร ชาร์ม. (2550). *ทฤษฎีสื่อสารมวลชน* แปลโดย เกษม ศิริสัมพันธ์ (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. น. 139.

การหันเหอุดมการณ์คอมมิวนิสต์ไปจากเลนิน ดังนั้นกระบวนการการสร้างความน่าเชื่อถือจึงมีความสำคัญอย่างมากต่อการโน้มน้าวใจประชาชนให้เข้าใจและเชื่อมั่นในแนวทางของสตาลิน อันจะเชื่อมโยงไปยังนโยบายอื่น ๆ ที่สตาลินวางไว้ภายใต้กรอบของสังคมนิยมประเทศเดียว โดยเฉพาะอย่างยิ่งนโยบายปฏิวัติวัฒนธรรม ซึ่งพรรคคอมมิวนิสต์โซเวียตได้สร้างขึ้นโดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อขัดเกลากฎทางสังคมแก่มวลชนโซเวียต โดยหล่อหลอมให้มีวิถีแบบเดียวกันในกระบวนการคิด การปฏิบัติและการนำอุดมการณ์ไปเผยแพร่อย่างถูกต้อง

เราสามารถนำทฤษฎีการโฆษณาชวนเชื่อของลาสเวลล์ (Lasswell's Propaganda Theory) มาวิเคราะห์บทบาทโฆษณาชวนเชื่อในการจุดประกายให้เกิดจากสภาพแวดล้อมทางสังคมในช่วงเวลานั้นด้วย กล่าวคือ หากมวลชนกำลังเผชิญภาวะเศรษฐกิจตกต่ำหรืออยู่ในช่วงสงครามการเมือง หรือความขัดแย้งที่รุนแรงนั้นจะทำให้ผู้คนเกิดสภาวะอ่อนไหว ขาดการพิจารณา ดังนั้นการโฆษณาชวนเชื่อหรือการโน้มน้าวความคิดจิตใจจึงดำเนินไปอย่างต่อเนื่องและมีประสิทธิภาพ⁹

นอกจากนี้ การทำให้การโฆษณาชวนเชื่อผลักดันให้นโยบายสังคมนิยมในประเทศเดียวประสบความสำเร็จได้นั้น กลวิธีที่สำคัญคือเวลาและกระบวนการ (time and process) ที่จะโน้มน้าวทัศนคติหรือปลูกฝังความคิดและสร้างภาพลักษณ์ใหม่ ๆ รวมทั้งต้องมีการออกแบบวางแผนไว้เป็นอย่างดีผ่านการสร้าง “ระบบสัญลักษณ์” (Symbolism) เชื่อมโยงแนวความคิดที่นักโฆษณาชวนเชื่อต้องการสื่อสาร เพื่อให้ผู้รับสารสามารถจดจำอารมณ์และความรู้สึกได้เมื่อพบเจอสัญลักษณ์เหล่านี้ เป็นการจัดการทัศนคติของส่วนรวมที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน โดยการใช้สัญลักษณ์แสดงนัยยะสำคัญ ดังจะสังเกตจากรูปค้อนและเคียวที่ปรากฏบนธงสหภาพโซเวียตหรือบนสื่อต่าง ๆ แสดงถึงการให้ความสำคัญกับชนชั้นกรรมาชีพและชนชั้นชาวนา บ่งบอกถึงเอกภาพของแรงงานในภาคภาคอุตสาหกรรมและภาคเกษตรกรรมของโซเวียต ซึ่งเป็นรากฐานสำคัญของการพัฒนาสังคมในแบบคอมมิวนิสต์

อิทธิพลของโฆษณาชวนเชื่อต่อนโยบายปฏิวัติวัฒนธรรม

เมื่อสตาลินประกาศใช้นโยบายสังคมนิยมประเทศเดียว เพื่อจัดระเบียบโครงสร้างทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคมและการเมืองให้เข้มแข็ง ก่อนที่จะพัฒนาไปตามแนวทางของลัทธิมาร์กซ์-เลนินต่อไป โดยในด้านสังคมนั้นสตาลินได้นำ “นโยบายปฏิวัติวัฒนธรรม” (Cultural Revolution) มาประยุกต์ใช้ตามแนวทางของการขัดเกลากฎทางเมืองเพื่อสร้างวัฒนธรรมทางการเมืองแบบโซเวียต ตลอดจนช่วยสนับสนุนนโยบายอื่น ๆ ในบริบทของการวางรากฐานให้มวลชนเป็นผู้ที่มีความสนใจและต้องการเข้ามามีส่วนร่วมทางการเมือง และความสนใจในนโยบายของรัฐและพร้อมที่จะปฏิบัติตามอย่างไม่มีเงื่อนไข พรรคจะวางกรอบที่ต้องการให้เกิดผลขึ้นกับประชาชนไว้อย่างใกล้ชิดด้วยกลวิธีโฆษณาชวนเชื่อ ผ่านการประชาสัมพันธ์และการเซ็นเซอร์ในสิ่งสตาลินและพรรคต้องการจะให้ประชาชนปฏิบัติตามเท่านั้น

นอกจากนั้น นโยบายปฏิวัติวัฒนธรรมยังมีความสำคัญในแง่ของการใช้เป็นเครื่องมือกำจัดการเมืองและการก้าวขึ้นสู่อำนาจอย่างมั่นคงของสตาลิน โดยผ่านกระบวนการขัดเกลากฎทางเมืองแก่มวลชนและลัทธิบูชาตัวบุคคล (Personality Cult) เพื่อสร้างฐานอำนาจของสตาลินอย่างมั่นคง รวมทั้งการสร้างให้ตัวสตาลินมีลักษณะเป็นสัญลักษณ์ทางการเมืองของรัฐ จนกลายเป็นศูนย์รวมของความภักดีของมวลชนโซเวียต นับเป็นส่วนสำคัญในการกำเนิดลัทธิสตาลิน ซึ่งช่วยสนับสนุนว่าสังคมและวิถีชีวิตของประชาชนโซเวียตมีสตาลินเป็นผู้ชี้นำทุกประการ

นโยบายปฏิวัติวัฒนธรรม คือ นโยบายการจัดการโครงสร้างสังคมตามอุดมการณ์คอมมิวนิสต์และแนวทางการบริหารประเทศในสมัยสตาลิน มีจุดมุ่งหมายสำคัญในการทำให้เกิดกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคมและวัฒนธรรมตามแบบของโซเวียตในทุก ๆ ด้าน ซึ่งนโยบายปฏิวัติวัฒนธรรมเป็นนโยบายทางสังคมซึ่งเป็นรูปธรรมที่สุดในสมัยสตาลินและสอดคล้องกับแนวทางของรัฐบาลในการพัฒนาระบบสังคมนิยม โดยมีแนวคิดพื้นฐานมาจากการตระหนักถึงความสำคัญของการใช้กระบวนการขัดเกลากฎทางสังคมและการโฆษณาชวนเชื่อเพื่อทำให้ประชาชนเกิดการซึมซับอุดมการณ์สังคมนิยมคอมมิวนิสต์

⁹ พยรี ชาญณรงค์. (2539). *ทฤษฎีการสื่อสาร: วิฤตการณ์และการเปลี่ยนแปลง*. วิจัยเสริมหลักสูตรปี พ.ศ. 2539. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. คณะวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน.

ผ่านชีวิตประจำวันและวัฒนธรรม ซึ่งจะช่วยเอื้อต่อความสำเร็จในนโยบายด้านอื่น ๆ ของพรรค เช่น แผนพัฒนาเศรษฐกิจ 5 ปีฉบับแรก (First Five Year Plan: 1928–1931) ที่เน้นการพัฒนาด้านอุตสาหกรรมหนักเพื่อเป็นพื้นฐานของการผลิตอุตสาหกรรมเบาชนิดต่าง ๆ ย้ายศูนย์กลางอุตสาหกรรมไปยังแหล่งทรัพยากรธรรมชาติเพื่อสะดวกในการผลิต มีเป้าหมายสำคัญ คือ การสร้างรากฐานเศรษฐกิจสังคมนิยมและการทำลายระบบทุนนิยมตะวันตก

สตาลินได้นำนโยบายปฏิวัติวัฒนธรรมมาปรับใช้โดยมีปัจจัยเกี่ยวข้องกับวัตถุประสงค์ของพรรคคอมมิวนิสต์ที่ต้องการการจัดชนชั้นนายทุน ซึ่งยังคงแทรกตัวอยู่ในสังคมให้หมดสิ้นไปจากโซเวียต เนื่องจากระบบชนชั้นนั้นถือเป็นเครื่องหมายของการเอารัดเอาเปรียบในระบบทุนนิยม อีกทั้ง การมีชนชั้นยังแสดงถึงพลังที่ไร้อำนาจของชนชั้นกรรมาชีพในโซเวียต การคงไว้ซึ่งระบบชนชั้นย่อมเท่ากับการนำโซเวียตไปสู่หนทางของลัทธิทุนนิยม การกำจัดชนชั้นถือเป็นภารกิจสำคัญเพื่อนำไปสู่การสถาปนารัฐคอมมิวนิสต์ซึ่งเป็นเป้าหมายสูงสุดของพรรค

นอกจากนั้น การที่สตาลินนำนโยบายปฏิวัติวัฒนธรรมมาปรับใช้ยังมีนัยยะของการสานต่อนโยบายของเลนินในเรื่องของการเปลี่ยนผ่านวัฒนธรรมของสังคมควบคู่ไปกับการพัฒนาทางการเมือง เพื่อหลอมรวมให้ประชาชนโซเวียตมีคุณลักษณะตามอุดมการณ์คอมมิวนิสต์และสร้างกลุ่ม “ปัญญาชนโซเวียตใหม่” (New Soviet Intelligentsia) ซึ่งจะกลายเป็นกำลังหลักของพรรคในการปฏิบัติตามนโยบายต่าง ๆ อันจะนำไปสู่อำนาจที่มั่นคงของพรรคคอมมิวนิสต์อีกด้วย ดังนั้น กล่าวได้ว่าการประสบความสำเร็จในนโยบายปฏิวัติวัฒนธรรมนั้นเปรียบเสมือนภาพสะท้อนพลังมวลชนของโซเวียตที่มีต่อการเมืองภายในประเทศ พัฒนาการของการปกครองระบอบสังคมนิยมในโซเวียต ความสำเร็จในการบริหารงานของพรรคคอมมิวนิสต์รวมถึงการมีนัยยะของการสร้างอำนาจที่มั่นคงของสตาลินอันส่งผลต่อการก่อร่างของระบอบลัทธิสตาลิน

นโยบาย “สงครามชนชั้น” (Class War) เป็นอีกหนึ่งจุดหมายสำคัญของการดำเนินนโยบายปฏิวัติวัฒนธรรม ซึ่งได้เริ่มต้นขึ้นในประเด็นของการมุ่งทำลายระบบทุนนิยม แนวคิดเรื่องสิทธิเสรีภาพตามประเทศเสรี และเร่งปลูกฝังค่านิยมทางวัฒนธรรมของชนชั้นกรรมาชีพด้วยวิธีปฏิวัติวัฒนธรรม โดยสตาลินกล่าวว่าการเคลื่อนไหวในสังคมต้องอาศัยมวลชนเป็นปัจจัยสำคัญในการต่อสู้ทางชนชั้น การกำจัดและการทำลายทัศนคติของชนชั้นนายทุนถือเป็นสิ่งจำเป็นหากพรรคคอมมิวนิสต์ต้องการประสบความสำเร็จด้านการทหาร เศรษฐกิจและอุตสาหกรรม¹⁰ นอกจากนี้นโยบายปฏิวัติวัฒนธรรมยังมุ่งกำจัดศัตรูทางการเมืองของสตาลินเพื่อสร้างฐานอำนาจทางการเมืองของสตาลินให้เข้มแข็งขึ้น จากความสำคัญของนโยบายปฏิวัติวัฒนธรรมข้างต้น การโฆษณาชวนเชื่อจึงถูกนำมาใช้เป็นเครื่องมือในการเร่งกระบวนการของการปฏิวัติวัฒนธรรมให้เกิดผลสำเร็จเร็วขึ้น

โฆษณาชวนเชื่อที่ถูกนำมาใช้เป็นเครื่องมือในการปฏิวัติวัฒนธรรมที่โดดเด่น คือ วรรณกรรมแนวสังคมนิยมและภาพยนตร์

วรรณกรรมที่ปรากฏในช่วงปฏิวัติวัฒนธรรมนั้น เป็นสื่อทางการโฆษณาชวนเชื่อที่มีบทบาทต่อการปรับเปลี่ยนทัศนคติของประชาชนมากที่สุดทางหนึ่ง โดยเฉพาะในวงการการศึกษาวรรณกรรมมีอิทธิพลอย่างยิ่งต่อกลุ่มเยาวชน นักศึกษาและกรรมาชีพหนุ่มสาวในโรงงาน เนื่องจากสามารถอธิบายหรือถ่ายทอดความคิดได้อย่างละเอียดสามารถนำไปเผยแพร่หรือส่งต่อได้ พรรคคอมมิวนิสต์จึงได้นำวรรณกรรมมาใช้เป็นสื่อในการโฆษณาชวนเชื่อส่งเสริมนโยบายต่าง ๆ ในช่วงแรกจะมีรูปแบบเป็นวรรณกรรม “กรรมาชีพสังคมนิยม” (Proletarian Realism) คือ วรรณกรรมที่นำเสนอชีวิตของชนชั้นกรรมาชีพตามความเป็นจริง แต่จะแฝงไว้ด้วยลักษณะของชนชั้นกรรมาชีพที่ดีซึ่งกำลังอยู่ในช่วงเวลาที่จะเต็มไปด้วยเงื่อนไขของการปฏิวัติตามลัทธิมาร์กซ์¹¹ ผ่านการควบคุมจากสมาคมนักเขียน แต่ในช่วงปลายของการรณรงค์นโยบายปฏิวัติวัฒนธรรม ได้มีการกำหนดรูปแบบ “วรรณกรรมสังคมนิยม” ขึ้น ส่งผลอย่างมากต่อการสร้างสรรค์งานศิลปวัฒนธรรมของนักเขียนและศิลปินสมัยสตาลินในช่วงเวลาต่อมา

¹⁰ Davies, Sarah, and Harris, James. (2005). *Stalin a new history*. London: Cambridge University Press. p. 193.

¹¹ Clark, Katerina. (1981). *The Soviet Novel, Third Edition: history as ritual*. Chicago: University of Chicago Press. p. 33.

วรรณกรรมสังคมนิยม (Socialist Realism) คือ แนวคิดหรือทฤษฎีที่เรียกร้องให้ศิลปินศึกษาจิตวิญญาณของสังคมนิยมเพื่ออธิบายลักษณะของการต่อสู้ของมนุษย์ที่จำเป็นต่อความก้าวหน้าของชีวิตและสังคมนิยม สามารถถ่ายทอดนโยบายของพรรคและต้องปลุกกระตุ้นความคิดทางการเมืองให้แก่ประชาชนได้ด้วย นอกจากนี้จะต้องมีการเชื่อมโยงแนวคิดของการปฏิบัติในการมุ่งเน้นให้ชนชั้นกรรมาชีพเห็นบทบาทความสำคัญของตนซึ่งเป็นผู้ที่มีทั้งประสบการณ์ ความคุ้นเคยในระบบนายทุนและลูกจ้างทั้งกลุ่มที่อยู่ในโรงงาน ในกระบวนการปฏิบัติหรือเปลี่ยนแปลงสภาพสังคม แต่ต้องไม่ชักนำหรือสื่อความคิดให้ประชาชนก่อกบฏหรือการปฏิวัติใด ๆ ขึ้น เพียงแต่ใช้วรรณกรรมเป็นสื่อชวนเชื่อดึงดูดให้ประชาชนสนใจในข้อมูลด้านนโยบายของพรรค โดยเฉพาะอย่างยิ่งแผนพัฒนาเศรษฐกิจ 5 ปี ระบบนารวมและสงครามทางชนชั้นซึ่งพรรคกำลังรณรงค์หรือให้การศึกษาด้านอุดมการณ์สังคมนิยมและส่งเสริมภาพลักษณ์อันดีของสังคมนิยมเท่านั้น เรื่องราวของวรรณกรรมแนวนี้มักจะเกี่ยวข้องกับชนชั้นแรงงานที่เต็มไปด้วยความมานะอดสาหะ มีความต้องการที่จะพิสูจน์ตนเองโดยการทำงานอย่างหนักและมีศรัทธาอย่างแรงกล้าที่จะอุทิศตนเพื่อพัฒนาประเทศให้กลายเป็นรัฐสังคมนิยม ซึ่งลักษณะดังกล่าวถือเป็นคุณสมบัติของปัญญาชนโซเวียตใหม่ที่พรรคคอมมิวนิสต์ตั้งเป้าหมายไว้ บทบาทของวรรณกรรมสังคมนิยมที่เกิดขึ้นในช่วงการณรงค์นโยบายปฏิวัติวัฒนธรรม ถือได้ว่าเป็นหน้าที่เป็นสื่อในการโฆษณาชวนเชื่อรับใช้รัฐซึ่งช่วยส่งเสริมความสำเร็จในการดำเนินงานของพรรคคอมมิวนิสต์ได้เป็นอย่างดี นอกจากนี้วรรณกรรมยังทำหน้าที่เป็นอาวุธในการทำลายหรือกลุ่มปฏิบัติในนโยบายสงครามทางชนชั้นและนโยบายการกวาดล้างครั้งใหญ่ใน ค.ศ. 1930 ช่วยส่งเสริมอำนาจของสตาลินและพรรคคอมมิวนิสต์ให้มั่นคงมากยิ่งขึ้น ดังเช่นผลงานอมตะเรื่อง “แม่” ของแมกซิม กอร์กี้ (Maxim Gorky) (1868-1936) เป็นวรรณกรรมแนวสังคมนิยมยุคแรกที่ว่าด้วยการเคลื่อนไหวของชนชั้นกรรมาชีพก่อนการปฏิวัติ 1917 และวลาดีมีร์ มายาโกฟสกี (Vladimir Mayakovsky) (1893-1930) เป็นกวีแนว futurism¹² ที่มีบทบาทสูงสุดภายหลังการปฏิวัติ บทกวีของเขาล้วนแล้วมีเนื้อหาที่ต่อต้านระบบทุนนิยม และหนุนการปฏิบัติของชนชั้นกรรมาชีพ เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าวรรณกรรมจะมีอิทธิพลต่อการโน้มน้าวความภักดีของกรรมาชีพต่อระบอบสังคมนิยมภายใต้การเป็นเครื่องมือโฆษณาชวนเชื่อของพรรคคอมมิวนิสต์แล้ว การแสดงออกซึ่งอิทธิพลของงานวรรณกรรมมิได้มีแต่ในด้านที่เป็นเครื่องมือสนับสนุนพรรคคอมมิวนิสต์เพียงอย่างเดียว หากแต่เป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นความเลวร้ายของการปฏิวัติชนชั้น ด้านมืดของพรรคคอมมิวนิสต์และภาพความต่ำทรามของสังคมโซเวียตสำหรับผู้ต่อต้านแนวคิดสังคมนิยมทั้งในและนอกประเทศอีกด้วย ดังจะเห็นได้จาก บอริส ปาสเตอร์นาค (Boris Pasternak) (1890-1960) นักเขียนผู้โด่งดังจากผลงาน Doctor Zhivago ที่ต่อสู้เพื่อยืนหยัดความเป็นอิสระจากระบอบสังคมนิยม เขาปฏิเสธกระแสปฏิวัติที่ใหม่โฆษณาชวนเชื่อไปทั่วประเทศ งานวรรณกรรมของปาสเตอร์นาคบรรยายเหตุการณ์ความผันผวนทางการเมืองและสังคมของรัสเซียแบบ Real time ตั้งแต่ช่วงจักรวรรดิรัสเซียผ่านช่วงเปลี่ยนผ่านจากการปฏิวัติเปลี่ยนแปลงการปกครองจากสมบูรณาญาสิทธิราชย์ไปเป็นสังคมนิยม ผ่านเหตุการณ์การสร้างชาติภายใต้อุดมการณ์ใหม่และล้มล้างระบอบเก่า บรรยายถึงสภาพสังคมโซเวียตที่เต็มไปด้วยความยากลำบากและการถูกควบคุมอย่างเข้มงวดจนไม่เหลือความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ และคีตกวีรัสเซีย ดมิทรี ชอสตาโกวิช (Dmitri Shostakovich) (1906-1975) ซึ่งไม่พอใจในสังคมของสหภาพโซเวียต โดยแสดงออกความรู้สึกนั้นผ่านบทเพลงที่เขาได้แต่งขึ้น โดยการนำเสียงแห่งกระด้างมาใช้ ทำให้ผลงานของเขาได้รับการวิพากษ์วิจารณ์อย่างรุนแรง เขามีชีวิตอยู่บนความขัดแย้ง คือ เป็นทั้งเจ้าหน้าที่ของรัฐบาลโซเวียตและเป็นศิลปินในเวลาเดียวกัน เขาทำงานภายใต้อุดมคติของศิลปะและดนตรีแต่ในขณะเดียวกันก็อยู่ภายใต้กฎเกณฑ์สังคมนิยมเมืองที่จำกัดสิทธิเสรีภาพและเข้มงวดของสหภาพโซเวียตไปพร้อม ๆ กัน ในที่สุดชอสตาโกวิชสามารถใช้อัจฉริยภาพทางดนตรีอันแข็งแกร่งเอาชนะข้อบังคับอันจำกัดของแนวคิดสังคมนิยมของสหภาพโซเวียตไปได้ สิ่งเหล่านี้สะท้อนให้เห็นว่า ในขณะที่สหภาพโซเวียตได้พยายามในการโฆษณาชวนเชื่อผ่าน

¹² ศิลปะแนวฟิวเจอริสม์ (Futurism) แสดงออกถึงความเกลียดชังอย่างรุนแรงต่อความเก่าแก่โบราณ ปฏิเสธแรงบันดาลใจจากวัฒนธรรม ความเชื่อ และค่านิยมในอดีต เพื่อนำความภาคภูมิใจในมรดกตกทอดทางวัฒนธรรม ขณะเดียวกัน ฟิวเจอริสม์มุ่งหลงในความเป็นชาตินิยมอย่างสุดโต่ง รวมถึงนิยมความรุนแรงและสงคราม เป็นกระแสเคลื่อนไหวทางศิลปะและสังคมแบบก้าวหน้าหรืออวองการ์ด (avant-garde) ที่เกิดขึ้นในอิตาลีในช่วงต้นศตวรรษที่ 20 แม้ส่วนใหญ่กระแสนี้จะเคลื่อนไหวอยู่ในอิตาลี แต่ก็มีขบวนการแบบเดียวกันนี้ในประเทศอื่น ๆ อย่างรัสเซีย อังกฤษ เบลเยียม ฯลฯ อีกด้วย

วรรณกรรมแนวสังคมนิยมเพื่อเน้นการอุทิศตนเพื่อพรรคคอมมิวนิสต์อย่างเต็มที่ ที่มีกลุ่มคนอีกจำนวนหนึ่งที่แสดงความกล้าหาญที่จะใช้ผลงานทางศิลปะของพวกเขาตีแผ่ความเป็นจริงที่โหดร้ายของสังคมนิยมโซเวียต

นอกจากวรรณกรรมแล้ว ภาพยนตร์ถือเป็นสื่อโฆษณาชวนเชื่อทางการเมือง (political propaganda) ที่โดดเด่นมากที่สุดหลังการปฏิวัติปี ค.ศ. 1917 เนื่องจากภาพยนตร์สามารถถ่ายทอดเรื่องราวต่าง ๆ ได้ในลักษณะที่กระบวนกรตีความมีการแสดงให้เห็นภาพเคลื่อนไหว โดยอาจใช้ช่วงเวลาและสถานที่เข้ามาเกี่ยวข้องเพื่อทำให้กระบวนกรตีความชัดเจนขึ้น ดังนั้น ผู้ชมจึงสามารถมีความรู้สึกร่วมหรือสามารถรับแนวความคิดที่ภาพยนตร์พยายามถ่ายทอดออกมาได้โดยตรง พรรคคอมมิวนิสต์โซเวียตได้ให้การสนับสนุนวงการภาพยนตร์และผูกกับในโซเวียตเป็นอย่างมาก ดังจะเห็นได้จากคำกล่าวของ เลนินที่ว่า “ในบรรดาศิลปะทั้งหมด สำหรับเรานั้นภาพยนตร์เป็นสิ่งสำคัญสุด”¹³

รัฐบาลบอลเชวิคนั้นได้นำภาพยนตร์มาใช้ในการสื่อความหมายของพลังแห่งการปฏิวัติ การปลุกเร้าทางการเมือง ในช่วงสงครามกลางเมืองและใช้ในการเผยแพร่อุดมการณ์คอมมิวนิสต์มากกว่าจะมุ่งให้ความบันเทิงแก่ประชาชน ภาพยนตร์มีภาระหน้าที่เป็นสื่อรับใช้สังคมและตั้งอยู่บนพื้นฐานของแนวคิดสังคมนิยม โดยสตาลินให้ความสำคัญต่อสื่อภาพยนตร์เช่นเดียวกับในสมัยเลนิน เพราะถือว่าเป็นสื่อโฆษณาชวนเชื่อทางการเมืองที่สามารถถ่ายทอดข้อความซึ่งส่งผลต่อความรู้สึกนึกคิดและทัศนคติของผู้รับสารด้วยการใช้วิถีแห่งการโน้มน้าว อีกทั้งยังสามารถสื่อสารกับประชาชนได้โดยตรงและรวดเร็ว

แนวทางการผลิตภาพยนตร์ในสมัยสตาลินจะเน้นไปที่การสร้างเอกลักษณ์แสดงถึงการให้ความสำคัญของชนชั้นแรงงานและความสำคัญของกลุ่มคนเหล่านี้ในกระบวนกรเปลี่ยนแปลงสังคมหรือการปฏิวัติ เพื่อให้ประชาชนสนับสนุนนโยบายทางเศรษฐกิจและสังคมที่สำคัญของพรรค นอกจากนี้สตาลินยังได้ใช้ภาพยนตร์ในการเขียนประวัติศาสตร์ขึ้นใหม่ในบริบทของการส่งเสริมภาพลักษณ์ที่ดีให้แก่พรรคและระบอบสังคมนิยม

ในช่วงปฏิวัติวัฒนธรรมสตาลินพยายามที่จะใช้ภาพยนตร์ทำการโฆษณาชวนเชื่อให้มวลชนเห็นว่า สังคมนิยมโซเวียตมีโครงสร้างสังคมภายใต้อำนาจอันชอบธรรมของพรรคคอมมิวนิสต์ รวมไปถึงการใช้ความรุนแรงกำจัดกลุ่มปฏิปักษ์ทางการเมืองและนโยบายการต่อสู้ทางชนชั้น โดยใช้ภาพยนตร์เป็นสื่อมุ่งโจมตีกลุ่มปฏิปักษ์และกลุ่มชนชั้นกลาง อีกทั้งยังใช้ในการสร้างภาพลักษณ์ที่ดีให้กับกับสตาลินในมุมมองที่ไม่ใช่แค่การสะท้อนภาพเหมือนของผู้ที่จงรักภักดีต่อเลนินและระบอบคอมมิวนิสต์เท่านั้น แต่เป็นผู้นำที่ยิ่งใหญ่ของโซเวียตจนเกิดเป็นลัทธิบูชาตัวบุคคลขึ้นส่งผลต่อการเกิดลัทธิสตาลินอีกด้วย ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่าภาพยนตร์ในสมัยสตาลินนั้นต้องตั้งอยู่บนพื้นฐานของการเป็นเครื่องมือรับใช้รัฐบาล

ตัวอย่างภาพยนตร์ที่เป็นโฆษณาชวนเชื่อได้แก่ ภาพยนตร์เรื่อง “Ленин в 1918 году” (Lenin in 1918) ซึ่งเป็นภาพยนตร์โฆษณาชวนเชื่อจากสหภาพโซเวียตที่เข้าฉายในปี 1939 มีเนื้อหาเกี่ยวกับเบื้องหลังของสงครามกลางเมืองรัสเซียภายหลังการปฏิวัติเดือนตุลาคมปี 1917 โดยนำเสนอเรื่องราวเกี่ยวกับความสำเร็จในการบริหารประเทศของรัฐบาลโซเวียตในการแก้ไขปัญหาวิกฤตด้านต่าง ๆ ของประเทศที่นำโดยเลนินและสตาลิน และภาพยนตร์เรื่อง “Ленин в Октябре” (Lenin in October) เป็นภาพยนตร์แนวชีวิตและอัตชีวประวัติของสหภาพโซเวียตออกฉายในปี 1937 และเป็นภาพยนตร์ตัวอย่างของผลงานแนวสังคมนิยมสังคมนิยมโฆษณาชวนเชื่อโดยโกซิคิน หรือหน่วยงานผลิตภาพยนตร์ของพรรคคอมมิวนิสต์ โดยเสนอเรื่องราวเกี่ยวกับชีวิตของเลนิน ในช่วงการปฏิวัติเดือนตุลาคมปี 1917 โดยในภาพยนตร์เรื่องนี้บทของ โจเซฟ สตาลินมีความโดดเด่นในภาพยนตร์มากกว่าที่สตาลินมีบทบาทในชีวิตจริงในช่วงเวลานั้น แสดงให้เห็นว่าสตาลินต้องการชี้นำแนวคิดบูชาตัวบุคคล (Personality cult) ผ่านทางภาพยนตร์นี้ นอกจากนี้ ภาพยนตร์สามารถใช้เป็นโฆษณาชวนเชื่อในการต่อต้านหรือโจมตีฝ่ายตรงข้าม เช่น ในสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 มีการผลิตภาพยนตร์เรื่อง “Человек № 217” (Girl No. 217) เป็นภาพยนตร์ต่อต้านนาซี ออกฉายในปี 1945 มีเนื้อเรื่องเกี่ยวกับหญิงสาวชาวรัสเซียที่ทำงานในครอบครัวชาวเยอรมันและได้รับการปฏิบัติที่ไร้มนุษยธรรม เป็นต้น

¹³ Marshall, Herbert. (1983). *Masters of the Soviet cinema; crippled creative biographies*. London: Routledge & K. Paul. p. 171.

จะเห็นว่า ความสำเร็จในนโยบายปฏิวัติสนับสนุนให้มวลชนตระหนักถึงบทบาทหน้าที่ของชนชั้นกรรมาชีพมากขึ้น รวมไปถึงการยอมรับอำนาจทางการเมืองของสตาลิน จนกระทั่งสตาลินสามารถนำโซเวียตเปลี่ยนผ่านเข้าสู่สังคมนิยมคอมมิวนิสต์ในยุคที่ 2 ตามมาด้วยการก้าวเข้าสู่สงครามเย็นและความยิ่งใหญ่ของโซเวียตในช่วงเวลาต่อมา

สรุปและอภิปรายผล

การศึกษาบทบาทโฆษณาชวนเชื่อภายใต้ระบอบสังคมนิยมคอมมิวนิสต์ของสหภาพโซเวียตผ่านนโยบายปฏิวัติวัฒนธรรม ทำให้เห็นว่าพรรคคอมมิวนิสต์ได้ใช้การโฆษณาชวนเชื่อเป็นกลไกหลักอย่างหนึ่งในการกระจายข่าวสารหรือเผยแพร่แนวคิดและนโยบายต่าง ๆ ของพรรคไปสู่สังคม ซึ่งการนำโฆษณาชวนเชื่อมาใช้ในรูปแบบใดนั้นจะขึ้นอยู่กับปัจจัยสำคัญ อาทิ สถานการณ์ทางการเมืองภายในประเทศ ผลกระทบหรือปัจจัยแวดล้อมทางประวัติศาสตร์ สภาพสังคมและจิตวิทยาของมวลชน เป็นต้น

ในบริบททางการเมืองนั้น สิ่งที่พรรคคอมมิวนิสต์ให้ความสำคัญเป็นประการแรกในกระบวนการโฆษณาชวนเชื่อ คือความสามารถในการเผยแพร่อุดมการณ์คอมมิวนิสต์และนโยบายต่าง ๆ ของพรรค พร้อมกับการแก้ไขปัญหาภายในประเทศที่สะสมมาตั้งแต่ช่วงก่อนการปฏิวัติ ปีค.ศ.1917

ในบริบทด้านสังคมและวัฒนธรรมนั้นสตาลินได้ประกาศใช้นโยบายปฏิวัติวัฒนธรรมเพื่อจัดระเบียบโครงสร้างสังคมและสร้างวัฒนธรรมทางการเมืองให้กับโซเวียต โดยการกำหนดรูปแบบของปัญญาชนโซเวียตใหม่เป็นเป้าหมายหลักในการดำเนินการปรับเปลี่ยนคุณลักษณะของประชาชนให้เป็นไปตามที่พรรคคอมมิวนิสต์เห็นสมควรด้วยกระบวนการขจัดเกลารุคตกรรม โดยใช้สื่อโฆษณาชวนเชื่อสนับสนุนกระบวนการดังกล่าวในการโน้มน้าวและประชาสัมพันธ์ในสังคมส่วนรวม เพื่อให้ประชาชนสนใจในอุดมการณ์สังคมนิยมคอมมิวนิสต์ นโยบายของพรรคและต้องการที่จะเข้ามีส่วนร่วมทางการเมือง

ความสำเร็จจากการรณรงค์นโยบายปฏิวัติวัฒนธรรมผ่านโฆษณาชวนเชื่อทางการเมืองได้หลอมรวมให้มวลชนโซเวียตมีทัศนคติและวิถีชีวิตที่อยู่ภายใต้กรอบการนำของสตาลินอย่างชัดเจน สตาลินกลายเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตประชาชนด้วยวิถีโฆษณาชวนเชื่อที่มุ่งสร้างภาพลักษณ์ผู้นำเชิงสัญลักษณ์ที่ดึงดูดใจและปลุกเร้าให้เกิดลัทธิบูชาตัวบุคคล ส่งผลให้อำนาจของสตาลินและพรรคคอมมิวนิสต์มั่นคงมากยิ่งขึ้น จนเกิดเป็นการปกครองระบอบลัทธิสตาลิน ซึ่งสตาลินสามารถใช้อำนาจเป็นผู้ชี้นำทุกอย่างของโซเวียตให้เป็นไปตามทิศทางที่สตาลินกำหนด รวมไปถึงแนวทางและบทบาทในการพัฒนาสังคมนิยมทั้งในประเทศและการเมืองระหว่างประเทศในช่วงเวลาต่อมา

เอกสารอ้างอิง

หนังสือ

ซีเบอร์ท, เฟรด เอส., ปีเตอร์สัน, ฮีโอดอร์., และ ชาร์ม, วิลเบอร์. (2550). **ทฤษฎีสื่อสารมวลชน** (เกษม ศิริสัมพันธ์, ผู้แปล).

กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

โรเบิร์ต, ฮันท์., และ แครูว์, นิเกล. (2526). **วิเคราะห์ลัทธิคอมมิวนิสต์** (ฉันทิมา อ่องสุริรักษ์, ผู้แปล). กรุงเทพฯ:

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

สมเกียรติ วันทะนะ, รศ. (2544). **อุดมการณ์ทางการเมืองร่วมสมัย**. นครปฐม: โรงพิมพ์ศูนย์ส่งเสริมและฝึกอบรม

การเกษตรแห่งชาติ

อนันต์ชัย เลหาพะพันธุ์ และ สัณชัย สุวังบุตร. (2548). **รัสเซียสมัยซาร์และสังคมนิยม**. กรุงเทพฯ: ศักดิโสภณาการพิมพ์.

Clark, K. (1981). **The Soviet Novel, Third Edition: history as ritual** . Chicago: University of Chicago Press.

Davies, S., and Harris, J. (2005). **Stalin A New History**. New York: Cambridge University Press.

Dobrenko, E. & Naiman, E. (2003). **The landscape of Stalinism: the art and ideology of Soviet space**.

New York: University of Washington Press.

เอกสารอ้างอิง

- Fitzpatrick, S. (1982). **The Russian Revolution**. London: Oxford University Press.
- Hollander G.D. (1972). **Soviet political indoctrination: Developments in Mass Media and Propaganda**. New York: Praeger Publishers Inc.
- Sarker, S. K. (1994). **The rise and fall of communism**. New Delhi: Atlantic Publishers.
- Ward, C. (Ed.). (1998). **The Stalinist Dictatorship** (2nd ed.). London: Arnold.

**จิตเวชศาสตร์กับการสร้างอำนาจของรัฐบาลสยาม
ในช่วงปลายทศวรรษ 2440 - ทศวรรษ 2460: ข้อเสนอเบื้องต้น
Psychiatry and the Empowerment of Siamese Government
During the End of 1890s to 1910s: Preliminary Proposal**

โตม ไกรปกรณ์¹

บทคัดย่อ

บทความนี้ศึกษาเกี่ยวกับการสร้างอำนาจของรัฐบาลสยามในช่วงปลายทศวรรษ 2440-ทศวรรษ 2460 ซึ่งเป็นยุคของการปฏิรูปประเทศให้ทันสมัยแบบตะวันตก โดยมุ่งเน้นวิเคราะห์ประเด็นการใช้ความรู้ทางการแพทย์ในการสร้างอำนาจรัฐตามแนวทางที่ Michel Foucault ได้วิเคราะห์เรื่องดังกล่าวที่ปรากฏในสังคมตะวันตกยุคต้นสมัยใหม่ (คริสต์ศตวรรษที่ 17-18)

ในบทความนี้ศึกษากรณีการนำเอาความรู้ด้านจิตเวชศาสตร์มาใช้ในการควบคุม “คนบ้า” ซึ่งเป็นคนชายขอบในสังคม จากการศึกษาข้อมูลทางประวัติศาสตร์แสดงให้เห็นว่าก่อนหน้าที่ความรู้ด้านจิตเวชศาสตร์จะถูกนำเข้ามาในสังคมสยาม การวินิจฉัยว่าผู้ใดเป็น “คนบ้า” และการจัดการตั้งอยู่บนความรู้ทางการแพทย์แผนไทยหรือไม่ก็ด้วยทัศนะของผู้นำทางการเมือง แต่เมื่อมีการนำเอาความรู้ด้านจิตเวชศาสตร์เข้ามาในสังคมสยาม การวินิจฉัยและจัดการ “คนบ้า” จะอิงกับความรู้ใหม่นี้ควบคู่ไปกับการฝึกฝนและลงโทษเพื่อให้ “คนบ้า” มีระเบียบวินัยในลักษณะเดียวกับการสถาปนาอำนาจของรัฐเหนือประชากรที่เป็น “คนบ้า” ในสังคมตะวันตก

คำสำคัญ: จิตเวชศาสตร์ คนบ้า ชีวการเมือง

Abstract

This article investigates the empowerment of Siamese government during the end of 1890s to 1910s which was the period of Western modernization in Siam. The study focuses on an analysis of medical knowledge application to state empowerment according to Michel Foucault's analysis approach to this issue in the early modern period of Western societies (17th-18th Centuries)

The article studies the cases of applying psychiatry to control “madmen” who were marginal people in the society. From the study of historical information, it shows that before the psychiatric knowledge was adopted into Siamese society, the diagnosis and management for who was a “madman” was based on traditional Thai medical knowledge or opinion from political leaders. Once the psychiatric knowledge was brought to Siam, the diagnosis and management of “madmen” was based on this modern knowledge along with the training and punishment required to keep the “madmen” in discipline in the same way of establishment of the state power over the population who was treated as a “madman” in Western society.

Keywords: psychiatry, madman, bio politics

¹ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ประจำภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

บทนำ

ปัจจุบันนี้เมื่อเรากล่าวถึงคำว่า “บ้า” มักจะมีความหมายในเชิงลบดังเห็นได้จากที่พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554 ได้นิยามความหมายของคำว่า “บ้า” ไว้หลายอย่างดังนี้

“ บ้า ๑ ว. เสียสติ, วิกจริต, สติฟั่นเฟือน, หลงใหลหรือมัวเมาในสิ่งนั้น ๆ จนผิดปกติ เช่น บ้ากาม บ้ายศ บ้าฟุตบอล. บ้าจี้ ว. การที่พูดหรือแสดงโดยขาดสติเมื่อถูกจี้ทำให้ตกใจ, ทำตามโดยปราศจากการไตร่ตรองเมื่อถูกยุหรือแฉ. บ้าตีเตี๊ต ว. มีอาการคลุ้มคลั่งมึนทะลุดันเป็นคราว ๆ... บ้า ๒ น. ชื่อปลาน้ำจืดขนาดเล็กถึงขนาดกลางชนิด *Leptobarbus hoeveni* (Bleeker) ในวงศ์ Cyprinidae... ในธรรมชาติกินผลไม้รวมทั้งผลไม้ทะเล เมื่อมีผู้บริโภคทำให้เกิดอาการมีนเมา บ้า ๆ ว. แผลงๆ, แตกต่างไปจากปกติ”

(ราชบัณฑิตยสถาน, 2556: 666)

จากความหมายในพจนานุกรมนี้นี้เมื่อมองโดยภาพรวมจะเห็นว่าคำว่า “บ้า” มีความหมายถึงความผิดปกติหรือแตกต่างจากปกติ ซึ่งบุคคลที่มีอาการบ้าคือคนที่เสียสติ วิกจริต สติฟั่นเฟือน คลุ้มคลั่งมึนทะลุ ตลอดจนอาจพูดหรือแสดงกิริยาใด ๆ โดยขาดสติ อาจกล่าวได้ว่าการนิยามความหมายของคำว่า “บ้า” โดยผูกโยงกับอาการเสียสติ วิกจริต สติฟั่นเฟือน ฯลฯ มีที่มาจากความรู้ด้านการแพทย์แบบตะวันตกซึ่งมีการจำแนกอาการป่วยทางจิตของมนุษย์ออกเป็น 2 กลุ่มใหญ่ ๆ ได้แก่

1) ความแปรปรวนทางจิตเนื่องจากความผิดปกติของเนื้อสมองหรือร่างกาย ทำให้ความสามารถในการรับรู้ อารมณ์ความรู้สึกและการกระทำของมนุษย์ผิดปกติจากที่ควรเป็น

2) ความแปรปรวนทางจิตเนื่องจากความผิดปกติของการทำงานของสมองเนื้อร่างกายทั้ง ๆ ที่เนื้อสมองหรือร่างกายเป็นปกติ แต่การทำงานของร่างกายหรือสมองแปรปรวนไป ทำให้กระบวนการของจิตผิดปกติแล้วแสดงออกมาเป็นอาการต่าง ๆ เช่น จิตเภท (ความคิดแปรปรวนไปมา), ความแปรปรวนทางอารมณ์ (มีอารมณ์เศร้า ฟุ้งซ่าน หรือทั้งเศร้าและฟุ้งซ่านสลับกันไป), จิตระแวง (หลงผิดคิดว่ามีคนคอยกล่าวหาหรือคอยทำร้าย) (กิตติกร มีทรัพย์, พญศจิกายน 2542: 118-119)

เป็นที่น่าสังเกตว่าเมื่อมีการวินิจฉัยว่าบุคคลใดเป็น “คนบ้า” แล้วบุคคลผู้นั้นจะสูญเสียสิทธิอำนาจเหนือร่างกายตนเองให้แก่แพทย์ ดังที่บันทึกของบรูณา ชูศักดิ์ ได้เล่าถึงประสบการณ์ที่เขาได้พักอยู่ในบริเวณโรงพยาบาลโรคจิตในส่วนภูมิภาคแห่งหนึ่งในช่วงพ.ศ. 2505-2517 เนื่องจากพ่อ แม่ และพี่สาว ของเขาทำงานและพักอยู่ในพื้นที่โรงพยาบาลแห่งนั้น โดยบันทึกของบรูณาเล่าว่าที่โรงพยาบาลมีการฉีดยา 2-3 ขนานรวมทั้งอินซูลินให้ผู้ป่วยเพื่อลดอาการอาละวาด (บรูณา ชูศักดิ์, 2550: 64-66) หรือที่แพทย์หญิงอภิสมัย ศรีรังสรรค์ จิตแพทย์ซึ่งปฏิบัติงานที่โรงพยาบาลศรีธัญญา ได้เล่าในบันทึกของเธอว่า ในการประเมินสภาพจิตของบุคคลที่คาดว่ามีความผิดปกติทางจิตนั้นจิตแพทย์จะประเมินสภาพจิตของบุคคลนั้น ๆ โดยละเอียดด้วยการซักถาม สังเกต และตรวจร่างกาย เมื่อประเมินพบความเสี่ยงสูง เช่น บุคคลนั้นมีความคิดอยากฆ่าตัวตาย โรงพยาบาลจะรับตัวบุคคลผู้นั้นไว้ที่โรงพยาบาล หากบุคคลนั้นไม่ยอมอยู่โรงพยาบาล จิตแพทย์จะใช้วิธีการเจรจาตกลงกับ “ผู้ป่วย” ก่อน หากเจรจาไม่ได้ผลจิตแพทย์ (และทีมงาน) สามารถจำกัดพฤติกรรมของ “ผู้ป่วย” ด้วยการจับตรึงอยู่กับเก้าอี้จำกัดพฤติกรรม ผูกข้อมือไม่ให้ผู้ป่วยใช้มือได้ รวมถึงฉีดยาเข้ากล้ามเนื้อเพื่อให้ผู้ป่วยสงบนิ่ง (อภิสมัย ศรีรังสรรค์, 2548: 86-88)

ในทางทฤษฎีแล้วเราอาจมองประเด็นนี้โดยอิงกับคำอธิบายของมิเชล ฟูโกต์ นักวิชาการทางสังคมศาสตร์ผู้มีชื่อเสียงซึ่งในงานเรื่อง “ความบ้ากับอารยธรรม: ประวัติศาสตร์ของความบ้าในยุคแห่งเหตุผล” ฟูโกต์ชี้ให้เห็นว่าตามความเข้าใจของคนทั่วไปในยุคสมัยใหม่นั้น “ความบ้า” หมายถึง ความเจ็บป่วยทางจิตใจซึ่งถูกระบุชี้ชัดโดยการวินิจฉัยทางการแพทย์แบบ metapathology ความเข้าใจดังกล่าวนี้เป็นสิ่งที่ผิดพลาดคลาดเคลื่อนเนื่องจาก “ความบ้า” ไม่ใช่เรื่องของพฤติกรรมที่ดำรงอยู่ในตัวตนของมนุษย์หรือเป็นความจริงทางชีววิทยา หากแต่เป็นผลผลิตของวาทกรรม* ทางสังคมที่ถูกผลิตและใช้กันในสังคมหนึ่ง ๆ โดยวาทกรรม “ความบ้า” ในแต่ละสังคม แต่ละยุคสมัย มีความแตกต่างกันไป โดยในยุโรปช่วงก่อนคริสต์ศตวรรษที่

* วาทกรรม (discourse) ในที่นี้ใช้ในความหมายถึง ชุดความรู้ที่ถูกสร้างขึ้นและถ่ายทอดสู่สังคมเพื่ออธิบายถึงบุคคล สัตว์ สิ่งของ โดยคำอธิบายนั้น ๆ จะเป็นตัวกำหนดความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างมนุษย์กับมนุษย์หรือมนุษย์กับสิ่งอื่น ๆ

17 “คนบ้า” ยังอยู่ร่วมกับคนปกติทั่วไป แม้จะมีการกีดกัน “คนบ้า” ออกจากคนปกติอยู่บ้างแต่ก็ยังไม่มีการจัดสถานที่เฉพาะสำหรับแยกคนบ้าออกจากโลกของคนทั่วไป เมื่อเข้าสู่คริสต์ศตวรรษที่ 17 ซึ่งเป็นช่วงที่ยุโรปเข้าสู่ “ยุคแห่งเหตุผล” ได้มีการกีดกัน “คนบ้า” ออกจากคนปกติโดยสร้างสถานสงเคราะห์ผู้ยากไร้และโรงพยาบาลจิตเวชเพื่อเป็นสถานที่กักกัน “คนบ้า” (รวมทั้งขอทาน คนจรจัด คนจน คนป่วย อาชญากร) ภายใต้กรอบความคิดที่ว่า “คนบ้า” คือ คนที่มี “ความเป็นสัตว์” อยู่ในตัวจึงต้องกักขังไว้เพื่อฝึกฝนและลงโทษให้มีวินัยและลดพฤติกรรมที่ดูร้ายลง ต่อมาในคริสต์ศตวรรษที่ 18 สังคมยุโรปได้มีการปรับเปลี่ยนทัศนคติต่อ “คนบ้า” อีกครั้งหนึ่งโดยเปลี่ยนวิธีการจัดการ “คนบ้า” จากการกักขังเพื่อฝึกฝนและลงโทษให้ “คนบ้า” มีวินัยมาเป็นการให้ผู้คุมคอยใช้การพูดจาให้คนบ้าไม่รู้สึกผิดที่เป็นบ้าและมีสำนึกรับผิดชอบต่อการกระทำของตนเมื่อการกระทำนั้น ๆ กระทบต่อหลักศีลธรรมและต่อสังคมเพื่อให้ “คนบ้า” กลับสู่ความมีเหตุผล รู้ว่าตนเป็นบุคคลที่มีเสรีและต้องรับผิดชอบต่อการกระทำของตนอันเป็นคุณลักษณะของคนปกติ (Foucault, 1988)

นอกจากนี้ฟูโกต์ได้กล่าวในงานเขียนเรื่อง “วินัยและการลงโทษ: กำเนิดของคุก” ว่าระเบียบวินัยที่ถูกสร้างขึ้นให้คนยึดถือปฏิบัติเป็นรูปแบบของอำนาจในการควบคุมให้ผู้คนอยู่ในบรรทัดฐานเดียวกัน ปฏิบัติตนเหมือนกัน ซึ่งเป็นกลไกสำคัญของการสร้างความเป็นรัฐสมัยใหม่ที่สามารถควบคุมใช้ประโยชน์จากผู้คนที่เป็นประชากรของรัฐนั้น ๆ ได้อย่างมีประสิทธิภาพเนื่องจากรัฐสามารถควบคุมประชากรได้ถึงระดับรายละเอียดของชีวิตประจำวัน (ธเนศ วงศ์ยานนาวา, มกราคม-มิถุนายน 2547: 271-273; นพพร ประชากุล, 2547: (13)-(15)) ขณะที่ข้อเท็จจริงเกี่ยวกับการจัดการ “คนบ้า” ในสังคมยุโรปช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 18 ซึ่งเปลี่ยนจากการกักขังคนบ้ามาเป็นการควบคุมและคอยพูดจากระตุ้นให้คนบ้ามีสำนึกรับผิดชอบต่อการกระทำของตนที่ กระทบต่อหลักศีลธรรมและต่อสังคม ในทัศนะของฟูโกต์นั้นการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวไม่ได้ปลดปล่อยคนบ้าออกจากอำนาจการควบคุมของสถานสงเคราะห์ผู้ยากไร้และโรงพยาบาลจิตเวช แต่เป็นการเปลี่ยนให้คนบ้ามาอยู่ภายใต้อำนาจของความรู้ด้านการแพทย์และ “นักจิตวิทยา” บุคลากรผู้ทำหน้าที่ควบคุมดูแลโรงพยาบาลจิตเวชและคนบ้าในโรงพยาบาลให้อยู่ในสภาวะ “มีเหตุผล” (สมาร์ท, แบร์รี, 2555: 35-41)

ประเด็นที่น่าสนใจและต้องการทำความเข้าใจในที่นี้คือ การนิยามความหมายของคำว่า “บ้า” และการจัดการ “คนบ้า” ในสังคมไทยยุคปัจจุบันที่ดูมีความสอดคล้องกับในสังคมยุโรป (ตะวันตก) สมัยใหม่ดังที่ได้กล่าวมานี้มีความเป็นมาอย่างไร สยามมีการใช้ความรู้สมัยใหม่ในการจัดการกับ “คนบ้า” อันเป็นส่วนหนึ่งของการสถาปนาอำนาจของรัฐตามแนวทางของชาติตะวันตกหรือไม่ อย่างไร โดยบทความขอเสนอการอธิบายในบทความนี้จะอธิบายถึงการเปลี่ยนแปลงความหมายของ “ความบ้า” และ “คนบ้า” ในสังคมสยามช่วงปลายทศวรรษ 2440-ทศวรรษ 2460 อันเป็นช่วงเวลาที่ความรู้ด้านจิตเวชศาสตร์แบบตะวันตกได้เข้ามาสู่สังคมสยาม และความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐกับผู้คนที่ถูกนิยามว่าเป็น “คนบ้า” ในสังคมสยามช่วงปลายทศวรรษ 2440-ทศวรรษ 2460 ที่รัฐได้แสดงถึงอำนาจเหนือราษฎรของตนในรูปแบบของการเข้าไปควบคุมจัดการร่างกายและชีวิตของผู้ที่ถูกนิยามว่าเป็น “คนบ้า” ด้วยการคุมตัวให้อยู่ในบริเวณที่รัฐกำหนด ขณะที่ผู้ที่ถูกนิยามว่าเป็น “คนบ้า” อยู่ในสถานะ “ผู้ถูกกระทำ” ถูกควบคุมตัวอยู่ในพื้นที่ที่รัฐกำหนดและเสียสิทธิของตนในการดำรงชีวิตตามปกติ

อย่างไรก็ดีบทความนี้เป็นเพียง “ข้อเสนอเบื้องต้น” ที่เขียนขึ้นจากความสนใจของตัวผู้เขียนภายใต้ข้อจำกัดหลายประการ ยังไม่ใช่งานทำความเข้าใจและอธิบายเรื่องนี้อย่างเป็นระบบซึ่งจำเป็นต้องใช้ข้อมูลหลายแหล่งที่กระจัดกระจายกันอยู่ประกอบกับฐานความรู้ด้านการแพทย์และจิตวิทยาที่จำเป็นต้องนำมาใช้ในการตีความข้อมูล ผู้เขียนหวังเป็นอย่างยิ่งว่าจะมีผู้ที่มีความสนใจและมีความรู้เรื่องนี้ได้มาขยายความในโอกาสต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาการนิยามความหมายของ “ความบ้า” และ “คนบ้า” ในสังคมสยามช่วงปลายทศวรรษ 2440-ทศวรรษ 2460 ที่กระทำผ่านความรู้ด้านจิตเวชศาสตร์
2. เพื่อศึกษาความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐกับผู้คนที่ถูกนิยามว่าเป็น “คนบ้า” ในสังคมสยามช่วงปลายทศวรรษ 2440-ทศวรรษ 2460 ที่กระทำผ่านความรู้ด้านจิตเวชศาสตร์

ขอบเขตการวิจัย

งานวิจัยนี้ศึกษาการนิยามความหมายและการจัดการ “ความบ้า” และ “คนบ้า” ในสังคมสยามช่วงปลายทศวรรษ 2440 ซึ่งมีการตั้งโรงพยาบาลคนเสียจริตที่ใช้ความรู้ทางการแพทย์แผนตะวันตกคือ “จิตเวชศาสตร์” ในการบำบัดรักษาคนเสียจริตหรือคนบ้าขึ้นในสยาม และสิ้นสุดที่ทศวรรษ 2460 เนื่องจากในพ.ศ. 2470 ได้เกิดการปรับเปลี่ยนความรู้ในการจัดการดูแล “คนบ้า” ครั้งใหญ่อีกครั้งเมื่อคุณหลวงวิเชียรแพทยาคม ผู้อำนวยการโรงพยาบาลโรคจิต (โรงพยาบาลคนเสียจริตเดิม) กลับจากไปศึกษาวิชาเฉพาะวิชาโรคจิต ณ สหรัฐอเมริกา อันเป็นจุดเปลี่ยนทางประวัติศาสตร์ที่สำคัญและมีรายละเอียดที่ควรแยกศึกษาเฉพาะต่างหาก

วิธีดำเนินการวิจัย

บทความนี้ศึกษาค้นคว้าข้อมูลเอกสาร เช่น หนังสือ บันทึกความทรงจำ และบทความทางวิชาการ แล้วนำข้อมูลที่ได้มาวิเคราะห์ตีความโดยประยุกต์ใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์ของมิเชล ฟูก็อด 2 แบบร่วมกันคือ วิธีการทางโบราณคดีทางความรู้ (Archaeology of Knowledge) ที่แสดงให้เห็นว่าวาทกรรมหรือชุดความรู้ที่ใช้ในการอธิบายสิ่งหนึ่ง ๆ มีลักษณะเหมือนวัตถุในชั้นดินทางโบราณคดีคือ มีการก่อตัว (emergence) และดำรงอยู่ในเงื่อนไขทางประวัติศาสตร์แบบหนึ่ง มีความเป็นมาและ “เวลา” เฉพาะของตนเอง ไม่มีความเกี่ยวข้องกับวาทกรรมที่ก่อตัวขึ้นในอีกช่วงเวลาหนึ่ง เช่นเดียวกับวัตถุสิ่งของในชั้นดินทางโบราณคดียุคสมัยหนึ่ง ๆ ที่มีความสมบูรณ์ในตัวเอง ไม่เกี่ยวข้องกับวัตถุในชั้นดินที่เก่ากว่าหรือในชั้นดินที่อายุน้อยกว่า (ธงชัย วินิจจะกูล, 2534: 28-29) ซึ่งจะเห็นได้ในส่วนต่อไปของบทความที่ชี้ให้เห็นว่าความรู้เกี่ยวกับการจำแนก “ความบ้า” และการจัดการ “คนบ้า” ในสังคมสยามช่วงปลายทศวรรษ 2440 ถึงทศวรรษ 2460 และช่วงเวลาก่อนหน้านั้นเป็นความรู้คนละชุดที่ไม่เกี่ยวข้องกันเลย

อีกวิธีการหนึ่งที่จะใช้ในการตีความคือ วิธีการทางวงศ์วานของความรู้ (Genealogy of Knowledge) ที่แสดงให้เห็นว่าวาทกรรมเกี่ยวกับบางสิ่งบางอย่างซึ่งกลายเป็นวาทกรรมที่มีอิทธิพลต่อมนุษย์นั้นมิได้มาจากการปะทะ แย่งชิงพื้นที่ทางความคิดของผู้คน รวมทั้งการผสมผสานความรู้ชุดใหม่เข้ากับความรู้ชุดเดิมที่มีอยู่ก่อน กลายมาเป็นวาทกรรมกระแสหลัก (dominant discourse) ที่มีอำนาจในการจัดความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนในสังคมหรือระหว่างมนุษย์กับสิ่งต่าง ๆ ที่อยู่รอบตัวของเขาหรือเธอว่าใครใหญ่กว่าใคร อะไรใหญ่กว่าอะไร (ธงชัย วินิจจะกูล, 2534: 35-40) ซึ่งจะเห็นได้จากส่วนต่อไปของบทความที่ชี้ให้เห็นว่าความรู้เกี่ยวกับการจำแนก “ความบ้า” และการจัดการ “คนบ้า” ในสังคมสยามช่วงปลายทศวรรษ 2440 ถึงทศวรรษ 2460 อันเป็นความรู้ตามหลักวิชาจิตเวชศาสตร์ของตะวันตกได้ผ่านการปะทะประสานกับความรู้ทางการแพทย์แผนไทยที่มีมาแต่เดิม จนกลายเป็นวาทกรรมที่มีอำนาจในการจัดการกับร่างกายของ “คนบ้า”

สำหรับการนำเสนอผลการค้นคว้าจะนำเสนอด้วยการพรรณนาเชิงวิเคราะห์

บททวนวรรณกรรม

จากการสำรวจงานเขียนและงานวิจัยจำนวนหนึ่งพบว่า งานเขียนหรืองานศึกษาเกี่ยวกับวิชาจิตเวชศาสตร์และ “ความบ้า” หรือ “คนบ้า” ในมิติทางประวัติศาสตร์ของไทยมีอยู่ไม่มากนัก โดยที่มีอยู่สามารถจำแนกได้เป็น 2 กลุ่มดังนี้

1. งานศึกษาหรืออธิบายความเป็นมาของวิชาจิตเวชศาสตร์และพัฒนาการของโรงพยาบาลโรคจิตในประเทศไทย

เนื่องจากวิชาจิตเวชศาสตร์สมัยใหม่ (modern psychiatry) ที่อธิบายสาเหตุความเจ็บป่วยทางจิตอันส่งผลให้ผู้ป่วยมีพฤติกรรมแสดงออกที่เรียกกันว่า “บ้า” และใช้แนวทางการบำบัดรักษาบนพื้นฐานความรู้ด้านจิตวิเคราะห์ (psychoanalysis) ตามคำอธิบายของซิกมันด์ ฟรอยด์ (Sigmund Freud) เพิ่งเกิดขึ้นในช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ 24 (ตรงกับคริสต์ศตวรรษที่ 19 ของยุโรป) แล้วค่อย ๆ ขยายอิทธิพลจนเป็นที่ยอมรับในแวดวงวิชาการทางการแพทย์และจิตวิทยาในช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ 25 (ตรงกับคริสต์ศตวรรษที่ 20 ของยุโรป) (ดู จำลอง ดิษยณิธิ, 2522: 18-26) สำหรับในสังคมไทยนั้นความรู้ด้านจิตเวชศาสตร์เริ่มเข้ามามีอิทธิพลในช่วงกลางพุทธศตวรรษ 2430 หรือในช่วงกลางรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ

พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทั้งยังต้องใช้เวลากว่า 3 ทศวรรษจึงมีแพทย์ชาวไทยที่สำเร็จการศึกษาวิชาจิตเวชศาสตร์ ดังนั้นความรู้ด้านจิตเวชศาสตร์จึงเป็นเรื่องใหม่ในสังคมไทยโดยความรู้ดังกล่าวค่อนข้างจำกัดตัวอยู่ในวงการการแพทย์ ประกอบกับแวดวงวิชาการด้านประวัติศาสตร์ของไทยไม่คุ้นเคยกับการอธิบายความรู้ทางประวัติศาสตร์ด้านวิทยาศาสตร์ (ดู ฉลอง สุนทรวาณิช และ สุวิมล รุ่งเจริญ, 2541)

งานศึกษาหรืออธิบายความเป็นมาของวิชาจิตเวชศาสตร์และโรงพยาบาลโรคจิตในประเทศไทยจึงเป็นการอธิบายเกี่ยวกับการเรียนการสอนวิชาจิตเวชศาสตร์ในประเทศไทย นับตั้งแต่เริ่มมีการนำความรู้สาขานี้เข้ามาในสังคมไทยและความเป็นมาของโรงพยาบาลโรคจิต เช่น งานเขียนของนายแพทย์ฝน แสงสิงแก้ว เรื่อง “ประวัติของวิชาจิตเวชศาสตร์ในประเทศไทย” (ฝน แสงสิงแก้ว ใน จำลอง ดิษยวณิช, 2522: 374-381) หรือหนังสือของกองโรงพยาบาลโรคจิต กรมการแพทย์กระทรวงสาธารณสุข เรื่อง “80 ปีของจิตเวชในประเทศไทย” (กองโรงพยาบาลโรคจิต กรมการแพทย์ กระทรวงสาธารณสุข, 2512)

งานเขียนกลุ่มนี้ให้ข้อมูลที่น่าสนใจเกี่ยวกับความเป็นมาของวิชาจิตเวชศาสตร์และโรงพยาบาลโรคจิตในประเทศไทย อย่างไรก็ตามหากเราทำความเข้าใจความรู้ในเชิงวิพากษ์ อาจกล่าวได้ว่า งานเขียนกลุ่มนี้มีประเด็นที่ไม่ได้อธิบายถึงคือ ชีวการเมือง (bio politics) ของความรู้ด้านจิตเวชศาสตร์ ซึ่งเป็นประเด็นที่ มิเชล ฟูโกต์ นักคิดแนวหลังโครงสร้างนิยมได้ รื้อสร้าง (deconstruct) ให้เห็นว่าในสังคมยุโรปนั้นความรู้ด้านจิตเวชศาสตร์เป็นหนึ่งในวาทกรรมที่ถูกใช้ในการจัดความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐกับประชาชนในสถานะที่รัฐสมัยใหม่พยายามสถาปนาอำนาจเหนือผู้คนในสังคม ประเด็นดังกล่าวนี้เป็นประเด็นที่บทความเรื่อง “จิตเวชศาสตร์กับการสร้างอำนาจของรัฐบาลสยามในช่วงปลายทศวรรษ 2440-ทศวรรษ 2460” จะได้ทดลองทำความเข้าใจโดยอาศัยข้อมูลจากงานศึกษาหรืออธิบายความเป็นมาของวิชาจิตเวชศาสตร์และ พัฒนาการของโรงพยาบาลโรคจิตในประเทศไทย เป็นพื้นฐาน

2. งานศึกษาหรืออธิบายเรื่อง “ความบ้า” ในสังคมไทยโดยนำแนวคิดของ มิเชล ฟูโกต์ มาใช้ในการอธิบาย

ดังที่ได้กล่าวข้างต้นแล้วว่า มิเชล ฟูโกต์ เป็นนักคิดทางประวัติศาสตร์ที่รื้อสร้างคำอธิบายเรื่อง “ความบ้า” (madness) ในสังคมยุโรปโดยชี้ให้เห็นถึงประเด็น “ชีวการเมือง” ที่มากับความรู้ด้านจิตเวชศาสตร์ สำหรับในแวดวงวิชาการด้านสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ของไทยพบว่า มีการนำเอาแนวคิดของ มิเชล ฟูโกต์ มาตั้งแต่ช่วงกลางพุทธทศวรรษ 2520 (ชัยวัฒน์ สถาอานันท์, กุมภาพันธ์-กรกฎาคม 2533: 175) แต่ทว่าแทบจะไม่มีงานศึกษาหรืองานเขียนที่นำเอาวิธีการวิเคราะห์ความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐหรือสถาบันทางสังคมกับผู้คนในสังคมไทยผ่านการประกอบสร้างวาทกรรมเกี่ยวกับ “ความบ้า” ตามแนวทางของฟูโกต์ โดยงานเขียนที่หยิบยกประเด็นการวิเคราะห์เรื่องนี้ของ ฟูโกต์ มากกล่าวถึงอย่างชัดเจนมีเพียงบทความของสมเกียรติ วันทะนะ เรื่อง “บ้า (ตอนที่ 1)” (สมเกียรติ วันทะนะ, พฤษภาคม-กรกฎาคม 2531) ซึ่งเป็นการอธิบายเกี่ยวกับแนวคิดของ ฟูโกต์ ยังไม่ได้นำแนวคิดมาใช้อธิบายกรณีที่ปรากฏขึ้นในสังคมไทย โดยจากข้อบทความที่มีวงเล็บระบุว่า “ตอนที่ 1” แสดงให้เห็นว่าสมเกียรติ วันทะนะ ยังเขียนไม่จบตามที่ตั้งใจไว้และจากการสืบค้นของผม ไม่พบตอนต่อของบทความของสมเกียรติ วันทะนะ

ฉะนั้นจึงกล่าวได้ว่า บทความเรื่อง “จิตเวชศาสตร์กับการสร้างอำนาจของรัฐบาลสยามในช่วงปลายทศวรรษ 2440-ทศวรรษ 2460” จะได้ทดลองทำความเข้าใจเรื่อง “ความบ้า” และ “คนบ้า” ในสังคมไทยโดยนำเอาแนวคิดของ มิเชล ฟูโกต์ มาปรับใช้

ผลการวิจัย

1. การเปลี่ยนแปลงความหมายของ “ความบ้า” ในสังคมสยาม: จากยุคจารีตถึงการเข้ามาของความรู้แบบตะวันตก

ในยุคจารีตหรือยุคก่อนหน้าที่ไทยจะรับความรู้ทางการแพทย์ด้านจิตเวชศาสตร์จากตะวันตก มีการเรียกขานบุคคลที่มีอาการผิดปกติทางจิต (“คนบ้า” หรือ “คนวิกลจริต” หรือ “ผู้ป่วยโรคจิต” ตามภาษาการแพทย์สมัยใหม่แบบตะวันตก) หลายอย่าง ซึ่งในการวินิจฉัยถึงที่มาของอาการผิดปกติของบุคคลจะอิงกับความเชื่อทางศาสนาหรือความรู้ทางการแพทย์

แผนไทย ดังพบว่าในสมัยอยุธยามีการเรียกบุคคลที่มีอาการผิดปกติทางจิตด้วยคำว่า “คนเสียจริต” ซึ่งในบันทึกของลาลูแบร์ทูตฝรั่งเศสที่เข้ามาสยามในสมัยพระนารายณ์ระบุว่าชาวสยามสมัยนั้นเชื่อกันว่าการที่บุคคลผู้หนึ่งเป็น “คนเสียจริต” เนื่องจากผู้นั้นถูกกระทำเชิงกฤตคุณ (อำนาจผิดธรรมชาติ เช่น อำนาจไสยศาสตร์ ภูตผีปีศาจ ซึ่งมนุษย์ไม่สามารถสู้ได้) หรือใช้คำว่า “สติคุ้มดีคุ้มร้าย” หรือคำว่า “สติพ้นเพื่อน” (กิตติกร มีทรัพย์, พุทธกิจจาน 2542: 115-116) ขณะที่ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์เมื่อสืบค้นจากคำที่ชาวสยามใช้และหมอบรัดเลย์ได้รวบรวมทำเป็นหนังสืออักขราภิธานศรับท์ พบว่าในสมัยต้นรัตนโกสินทร์มีการใช้คำว่า “บ้า” ทั้งในความหมายถึงคนเสียสติหรือคนที่มีอาการผิดปกติเช่นเดียวกับที่ใช้กันในปัจจุบันและในความหมายที่ต่างจากในปัจจุบัน ดังจะเห็นได้จากตัวอย่างต่อไปนี้

“บ้า, คือคนสะตีสเสีย สะต๊ะไม่ปกติ, สติตัวไม่รู้ชั่วแลดี, ชั่วสำคัญว่าดีๆ สำคัญว่าชั่ว, เสียจะจริตเป็นต่าง ๆ

บ้ากาม, คือคนสะตีน้อย, จิตกรำเริบในความกำหนัดในผู้หญิงนัก, ขวนขวายในความกำหนัดโดยมาก

บ้าคลั่ง, คือคนเสียจริตแล้วดุร้ายด้วย

บ้ากันชา, คือคนพอใจสุมยาอย่างหนึ่งเขาเรียกว่ากัญชา เปนยาเมาให้เชื่อมซึมสะตีน้อยไป, มักตั้งตงใจให้เกียจคร้านไม่มีใครทำการงาน, หยากกินแต่ของหวาน

บ้าตีเดียด, คือคนเปนโรคเพราะดีมีรสคมเปนฝักติดอยู่กับเครื่องในกายกำเริบไม่ปกติ, ให้กลุ่มคลั่งเสียสะตีสเสียจริงไปต่าง ๆ

บ้าบ่น, คือคนมักบ่นซ้ำซาก

บ้ายอ, คือคนพอใจให้เขาเยอว่าดีต่าง ๆ นั้น”

(บริดเลย์ อ้างใน สมเกียรติ วันทะนะ, 2531: 43-44)

เป็นที่น่าสังเกตว่าการนิยามความหมายของคำว่า “บ้า” ของชาวสยามสมัยต้นรัตนโกสินทร์มีการผูกโยงกับอาการเสียสติ วิกลจริต ฟั่นเฟือน ของบุคคลหนึ่ง ๆ ที่มาจากความรู้การแพทย์แผนไทยดังเห็นได้จากคำว่า “บ้าตีเดียด” ที่ระบุว่าอาการนี้เกิดขึ้นเพราะ “เปนโรคเพราะดีมีรสคมเปนฝักติดอยู่กับเครื่องในกาย”

นอกจากการวินิจฉัยอาการบ้าด้วยความรู้การแพทย์แผนไทยแล้ว ยังพบอีกว่ายังมีเกณฑ์อื่น ๆ ที่อาจถูกนำมาใช้ในการประเมิน “ความบ้า” ของบุคคลในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ เช่น เกณฑ์ศีลธรรมทางพุทธศาสนา ดังเห็นได้จากกรณีของพระเจ้ากรุงธนบุรี ซึ่งจดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี(เขียนในสมัยต้นรัตนโกสินทร์โดยกรมหลวงนรินทรเทวี พระเจ้าน้องนางเธอในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก)กล่าวว่าพระเจ้ากรุงธนบุรีมี “พระจริตฟั่นเฟือน” โดยวินิจฉัยหรืออธิบายถึงพระอาการว่า “ดูพระจริตฟั่นเฟือน (นับ)แต่มาถวญ...พันสี พันลา ยืนฟ้องว่าขุนนางและราษฎรขายข้าวเปลือกลงเรือสำเภา โยธาบดีผู้รับฟ้องกราบทูล รับสั่งให้เร่งเงินที่ขุนนางขายข้าวเกลือ ให้เขย่งเร่งเอาเงินเข้าท้องพระคลังร้อนทุกเส้นหญ้า สมณาประชาราษฎร์ไม่มีสุขทุกข์เข็ญเป็นที่สุด” (จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวีและพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 5, 2506: 12-13)

รวมไปถึงการวินิจฉัยหรือตีตราด้วยบรรทัดฐานทางสังคม(norm)ที่มองว่า ผู้ที่ประพฤติปฏิบัติตนไม่เป็นไปตามกฎเกณฑ์ที่คนในสังคมยึดถือปฏิบัติจนเป็นบรรทัดฐานทางสังคม มีสถานะเป็น “คนพิกลจริต” ดังเห็นได้จากกรณีของคุณสุวรรณ กวีหญิงในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว-พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งตามประวัติของกวีท่านนี้เชื่อกันว่าท่านเริ่มป่วยเป็น “พิกลจริต” ในช่วงสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และในขณะที่ป่วย “พิกลจริต” นี้คุณสุวรรณได้แต่งบทละครขึ้น 2 เรื่อง คือพระมะเหลเถไถและอุณรุทร้อยเรื่อง โดยการศึกษาวิเคราะห์ของนักวิชาการรุ่นใหม่ชี้ว่า วรรณกรรม 2 เรื่องนี้มีลักษณะผิดแปลกจากวรรณกรรมทั่วไป(ของชนชั้นน่านสยาม)คือ เป็นงานเขียนล้อเลียนการใช้คำในวรรณกรรมชั้นเอกของชนชั้นสูง เช่น พระมะเหลเถไถล้อเลียนการใช้คำในบทละครเรื่องอิเหนา พระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และดำเนินเรื่องแตกต่างจากวรรณกรรมสมัยต้นรัตนโกสินทร์ คือมีแต่จุดเริ่มต้นเรื่อง ไม่มีจุดสิ้นสุดของเรื่อง ขณะที่โดยทั่วไปแล้ววรรณกรรมจะมีจุดเริ่มต้นและจุดสิ้นสุดของเรื่องอย่างชัดเจน หรือที่บทละครเรื่อง “อุณรุทร้อยเรื่อง” ของคุณสุวรรณผิดแปลกจากวรรณกรรมทั่วไปตรงที่นำตัวละครจากวรรณคดีเรื่องต่าง ๆ มา

ปะปนรวมกันอยู่ในเรื่องเดียวและพฤติกรรมของตัวละครบางตัวในเรื่องแสดงถึงความรักต่อเพศเดียวกัน อีกทั้งตอนท้ายเรื่อง “อุณรุทธน้อยเรื่อง” ยังมีนิทานคำกลอนเรื่อง “พญาแร้งวัดสระเกศ” ซึ่งกล่าวถึงการทำสงครามระหว่างพญานกแร้งวัดสระเกศ กับพญานกตะกรม ส่งผลให้พวกแมลงตัวเล็ก ๆ ได้รับความเดือดร้อน โดยนิทานเรื่องนี้มีนัยของการวิพากษ์วิจารณ์การบริหาร บ้านเมืองของชนชั้นสูงทั้งเจ้านายและขุนนาง ด้วยลักษณะการเขียนงานที่ผิดแผกจากจารีตการเขียนวรรณกรรมสมัย ต้นรัตนโกสินทร์ การล้อเลียนวรรณกรรมเอกของราชสำนักและการวิพากษ์วิจารณ์การบริหารบ้านเมืองของชนชั้นสูงผ่าน เรื่องเล่าในวรรณกรรม ทำให้มีการลงโทษคุณสุวรรณด้วยการบันทึกและกล่าวให้คนทั่วไปรับรู้เรื่องคุณสุวรรณในฐานะ “ป่วยพิกลจริต” (จุฬพญา คำสอนง, 2539: 64-91; อภิลักษณ์ เกษมผลกุล, 2556: 9-56)

นับตั้งแต่ชนชั้นนำสยามนำเอาความรู้ เทคโนโลยีและวัฒนธรรมแบบตะวันตกมาใช้ในการรับมือกับการขยายอำนาจ เข้ามาในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ของชาติมหาอำนาจตะวันตก และเพื่อแสดงถึงตัวตน (identity) ของชนชั้นนำสยาม ในฐานะ “ผู้ที่มีความศิวิไลซ์” อันเป็นส่วนหนึ่งของการสถาปนาอำนาจเหนือผู้คนในรัฐที่กำลังเปลี่ยนแปลงสู่การเป็นรัฐสมัย ใหม่ อย่างต่อเนื่องนับตั้งแต่ทศวรรษ 2390 จนถึงทศวรรษ 2460 (นับตามรัชสมัยของพระมหากษัตริย์จะกินความตั้งแต่ รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว) (ดู ธงชัย วินิจจะกุล, 2560: บทที่ 1-2; Peleggi, 2002; ทวีศักดิ์ เผือกสม, 2540) กล่าวได้ว่าความรู้ทางการแพทย์แบบตะวันตกเป็นหนึ่งในความรู้แบบ ตะวันตกหรือความรู้สมัยใหม่ที่ถูกนำเข้ามาในสังคมสยามและถูกใช้เป็นเครื่องมือในการสถาปนาอำนาจของรัฐหรือชนชั้นนำ สยาม (ประเด็นนี้จะได้กล่าวถึงต่อไปข้างหน้า) โดยความรู้ทางการแพทย์แบบตะวันตกได้ถูกนำมาใช้ในการจัดความสัมพันธ์ เชิงอำนาจระหว่างรัฐและสังคมกับ “คนบ้า” ในสังคมสยามช่วงทศวรรษ 2440-ทศวรรษ 2460

ทั้งนี้ก่อนจะขยายความเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างความรู้ทางการแพทย์กับการจัดความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ระหว่างรัฐและสังคมกับ “คนบ้า” ผู้เขียนขอตั้งข้อสังเกตเบื้องต้นว่ารัฐสยามสมัยใหม่ที่สถาปนาขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระ จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีการใช้คำว่า “บ้า” เรียกกลุ่มคนที่ต่อต้านรัฐในเชิงถูกเหยียดหยามและกดทับให้ผู้ที่ถูกเรียกว่า “บ้า” มีสถานะที่ต่ำต้อย ไม่ปกติ และรัฐมีอำนาจที่จะกวาดล้างด้วยความรุนแรงได้ ดังเห็นได้จากกรณีของกลุ่มกบฏชาวบ้าน ในภาคอีสานช่วงพ.ศ. 2444-2445 ซึ่งผู้นำของกลุ่มจะเรียกตัวเองเป็น “ผู้วิเศษ” หรือ “ผู้มีบุญ” และใช้คติความเชื่อทาง พุทธศาสนาเรื่อง “ผู้มีบุญ” ในการระดมคนเข้าร่วมต่อต้านอำนาจรัฐไทย ขณะที่ชนชั้นปกครองไทยเรียกกลุ่มกบฏชาวบ้านว่า “ผู้บ้าผิบุญ” (นันทพร อยู่มั่งมี, พฤษภาคม 2553: 81-83, 91 ; คำพูน บุญทวี, 2544: 132-142; เน้นโดยผู้อ้าง)

อีกตัวอย่างหนึ่งที่แสดงให้เห็นว่ารัฐหรือชนชั้นปกครองไทยยุคเริ่มต้นสมัยใหม่มีการกดทับผู้ที่เห็นต่างและ วิพากษ์วิจารณ์ลัทธิชนชั้นปกครอง ให้ตกอยู่ในสถานะผู้มีอาการวิกลจริต ดังเห็นได้จากกรณีของ ก.ศ. ร. กุหลาบ ซึ่งเคยถูก พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีรับสั่งให้ส่งตัวไปอยู่ใน “โรงเลี้ยงบ้า” หรือโรงพยาบาลคนเสียจริตเป็นเวลา 7 วัน เนื่องจากข้อเขียนชิ้นหนึ่งของ ก.ศ.ร. กุหลาบ ที่ลงในหนังสือสยามประเพณีเล่าเรื่องพงศาวดารสยามสมัยกรุงสุโขทัยเป็น ราชธานีสยามฝ่ายเหนือว่ากษัตริย์องค์สุดท้ายของกรุงสุโขทัยคือ “สมเด็จพระเจ้าจันทบุรีนคยา” หลังจากสมัยของพระองค์ กรุงสุโขทัยก็ตกเป็นหัวเมืองขึ้นของกรุงศรีอยุธยา โดยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นว่านายกุหลาบแต่ง ความเท็จและเอาพระนาม “พระจอมเกล้า” ของพระราชบิดาและพระนาม “พระจุลจอมเกล้า” ของพระองค์ไปแปลงเป็น “พระปิ่นเกษ” และ “พระเจ้าจันทบุรีนคยา” เดิมความตามใจตัว (ดำรงราชานุภาพ, 2543: 143-144) รวมทั้งมีการอธิบายว่า นายกุหลาบหรือ ก.ศ.ร. กุหลาบ เป็นผู้มีพฤติกรรมผิดปกติ เชื่อถือไม่ได้เพราะเป็นผู้ “กุ” เรื่องเท็จและ “ปลอมพงศาวดาร” (นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, 2538: (7)-(15); ธงชัย วินิจจะกุล, มกราคม-มีนาคม 2554: 13-28)

จากตัวอย่างกรณีของ ก.ศ.ร. กุหลาบ ที่ยกมาจะเห็นได้ว่า “โรงเลี้ยงบ้า” หรือโรงพยาบาลคนเสียจริตเป็นสถานที่ที่ ถูกผู้ปกครองสยามใช้ในการกักตัวผู้ที่เห็นว่าวิจารณ์ลัทธิพระมหากษัตริย์และทำให้ผู้ถูกกักขังมีสถานะเป็นผู้มีอาการวิกลจริต ขาดความน่าเชื่อถือ โดยเป็นที่น่าสนใจว่าการส่งนายกุหลาบไปกักตัวที่ “โรงเลี้ยงบ้า” หรือโรงพยาบาลคนเสียจริตเป็นการสั่ง การโดยอำนาจของพระมหากษัตริย์ไม่ใช่ด้วยการวินิจฉัยของแพทย์และคงเป็นด้วยวัตถุประสงค์ให้นายกุหลาบรู้สึกเข็ดหลาบ หรืออับอายไม่ใช่เพื่อเยียวยาอาการวิกลจริตด้วยวิธีการทางการแพทย์ เนื่องจากในค.ศ. 1897 หรือ 1898 ที่นายกุหลาบถูกกัก

ตัวที่โรงพยาบาลคนเสียจริตนั้นเป็นช่วงเวลาที่โรงพยาบาลคนเสียจริตแห่งแรกของสยาม ณ บริเวณแก่งเงินของพระยาภักดี-ภัทรการ แลบลองซานฝั่งธนบุรี เพิ่งเปิดดำเนินการได้ประมาณ 8-9 ปี² และสภาพโดยทั่วไปมีลักษณะเป็นที่รับฝากคนเสียจริตที่ชาวบ้านหรือกระทรวงมหาดไทยหรือศาลนำมาฝากรักษา การดูแลคนเสียจริตมีแต่ขังไว้ในห้องที่มีลูกกรง บางคนก็ถูกล่ามโซ่ตรวน บางครั้งก็มีการรักษาด้วยการแพทย์แผนโบราณใช้ยาต้ม ยานัตถ์ และเวทมนต์คาถาตามความรู้ของแพทย์สมัยนั้น ภายใต้การควบคุมของนายพุ่ม ผู้อำนวยการโรงพยาบาลซึ่งเป็นแพทย์แผนไทย (จำลอง ดิษยวณิช, 2522: 374; กิติกร มีทรัพย์, ตุลาคม 2547: 374; กิติกร มีทรัพย์, พฤษจิกายน 2552: 34-36)

ความรู้การแพทย์สมัยใหม่ด้านจิตเวชศาสตร์จะเข้ามามีบทบาทในการจัดความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐและสังคมกับ “คนบ้า” อย่างชัดเจนในค.ศ. 1905/พ.ศ. 2448 เมื่อ เอช. แคมป์เบล ไฮเอต์ นายแพทย์ชาวอังกฤษซึ่งรับราชการเป็นเจ้ากรมสุขาภิบาล กระทรวงนครบาล ได้เสนอย้ายโรงพยาบาลคนเสียจริตมาตั้งที่บริเวณโรงพยาบาลสมเด็จพระยาในปัจจุบัน โดยรัฐบาลสยามได้มอบหมายให้นายแพทย์ไฮเอต์เดินทางไปดูแบบการสร้างโรงพยาบาลแบบตะวันตกที่สิงคโปร์ ปัตตาเวียและมลายา (กิติกร มีทรัพย์, พฤษจิกายน 2552: 36) เมื่อโรงพยาบาลคนเสียจริตแห่งใหม่ของสยามสร้างเสร็จใน ค.ศ. 1912/พ.ศ. 2455 และโรงพยาบาลแห่งแรกที่บริเวณแก่งเงินของพระยาภักดีภัทรการได้ปิดดำเนินการไป นายแพทย์มอร์เด็น คาร์ธิวส์ รองเจ้ากรมแพทย์สุขาภิบาลได้ดำรงตำแหน่งผู้อำนวยการโรงพยาบาลคนเสียจริตแห่งใหม่ของสยามและได้นำเอาหลักการบำบัดเยียวผู้ป่วยโรคจิตแบบมอราล ทรีตเมนต์ หรือการบำบัดเยียวโดยอาศัยเมตตาธรรมความเข้าอกเข้าใจผู้ป่วย ร่วมกับการจัดสภาพความเป็นอยู่และสภาพแวดล้อมของโรงพยาบาลให้น่าอยู่ สะอาดสวยงาม ซึ่งเป็นหลักการที่ริเริ่มในฝรั่งเศสและขยายไปสู่อังกฤษ อิตาลี รวมทั้งสหรัฐอเมริกา ในช่วงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 18 ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19 มาใช้ในโรงพยาบาลโรคจิตแห่งใหม่ของสยาม (แหล่งเดิม: 42-44; กิติกร มีทรัพย์, ตุลาคม 2547: 164-170)

จากข้อเท็จจริงเกี่ยวกับโรงพยาบาลคนเสียจริตแห่งแรกและแห่งที่สองของสยามซึ่งได้กล่าวมา เมื่อนำมาเปรียบเทียบกับประวัติศาสตร์การจัดการ “ความบ้า” ของสังคมตะวันตกสมัยใหม่จากการศึกษาของมิเชล พูโกต์ อาจกล่าวได้ว่าการจัดการ “คนบ้า” ในสังคมสยามสมัยใหม่มีลักษณะคล้ายกับสังคมตะวันตกในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 17-18 คือมีการกักกัน “คนบ้า” ออกจากคนปกติโดยสร้างสถานที่สำหรับกักขัง “คนบ้า” ต่อมาจึงเปลี่ยนมาเป็นการบำบัดเยียวโดยปฏิบัติต่อผู้ป่วยอย่างมีเหตุผลมีเมตตาธรรม แตกต่างตรงที่การกักขัง “คนบ้า” ในสังคมตะวันตกช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 17 มีการฝึกฝนและลงโทษเพื่อให้ “คนบ้า” มีวินัยและลดพฤติกรรมที่ดูร้าย ส่วนการกักขัง “คนบ้า” ในกรณีของสยามไม่ปรากฏเรื่องการฝึกฝนและลงโทษให้คนบ้ามีวินัยอย่างชัดเจน มีเพียงข้อเท็จจริงที่ชี้ว่าเป็นการกักขังควบคู่ไปกับการรักษาตามความรู้การแพทย์แผนไทย โดยการฝึกฝนและลงโทษให้คนบ้ามีวินัยจะมีความชัดเจนขึ้นหลังจากที่สยามได้เปลี่ยนนโยบายการบริหารโรงพยาบาลคนเสียจริตให้นายแพทย์ชาวไทยเป็นผู้บริหารแทนชาวตะวันตก ดังปรากฏว่าในค.ศ. 1925/ พ.ศ. 2468 คุณหลวงวิเชียรแพทยาคมได้ดำรงตำแหน่งผู้อำนวยการโรงพยาบาลคนเสียจริตและเปลี่ยนชื่อโรงพยาบาลเป็น “โรงพยาบาลโรคจิต” ต่อมาในค.ศ. 1927/ พ.ศ. 2470 คุณหลวงวิเชียรฯไปศึกษาวิชาเฉพาะวิชาโรคจิต ณ สหรัฐอเมริกา เป็นเวลา 2 ปี เมื่อกลับมาคุณหลวงวิเชียรฯ ทำหน้าที่เป็นผู้อำนวยการโรงพยาบาลโรคจิตอีกครั้งหนึ่ง³ และดำเนินการปรับปรุงสภาพแวดล้อมและความเป็นระเบียบของโรงพยาบาล รวมทั้งสร้างโรงพยาบาลโรคจิตภาคกลางที่นนทบุรี เริ่มสอนวิชาโรคจิตในโรงเรียนแพทย์และค้นคว้าเขียนหนังสือเกี่ยวกับวิชาโรคจิตและสุขวิทยาทางจิตวิทยาไว้หลายเรื่อง (จำลอง ดิษยวณิช, 2522: 376-377)

จำเป็นต้องกล่าวด้วยว่านับจากสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่สยามใช้ระบบโรงพยาบาลแบบตะวันตกเต็มรูปแบบ การวินิจฉัยและกระบวนการบำบัดรักษา “คนบ้า” ในสังคมค่อย ๆ ปรับตัวเป็นแบบตะวันตกและยึดหลักความรู้การแพทย์แผนตะวันตกสืบเนื่องต่อมาถึงปัจจุบัน (กิติกร มีทรัพย์, พฤษจิกายน 2542: 118) โดยการวินิจฉัย “คนบ้า” ตามหลักการแพทย์แบบตะวันตกเป็นกระบวนการที่ให้อำนาจแก่จิตแพทย์ในการตัดสินว่าบุคคลหนึ่ง ๆ ควรอยู่ในโลกปกติหรืออยู่ในโรงพยาบาล รวมถึงมีอำนาจในการพิจารณาการควบคุมร่างกายของผู้ถูกวินิจฉัยว่าเป็น “คนบ้า” ดังเห็นได้จากที่แพทย์

² โรงพยาบาลคนเสียจริตแห่งแรกของสยามตั้งขึ้นเมื่อ ค.ศ. 1889/พ.ศ. 2432 โดยเป็นที่รู้จักของคนสมัยนั้นในนาม “โรงพยาบาลบ้านเจ้าส่วนยาการ”

³ ในช่วงที่คุณหลวงวิเชียรแพทยาคมศึกษาอยู่ต่างประเทศ คุณหลวงพิจิตติสักร เป็นผู้รักษาการแทนผู้อำนวยการโรงพยาบาลโรคจิต

หญิงอภิสมัย เล่าในบันทึกของเธอว่าในการประเมินสภาพจิตของบุคคลที่คาดว่ามีความเสี่ยงที่จะประเมิณสภาพจิตของบุคคลนั้น ๆ โดยละเอียดด้วยการซักถาม สังเกต และตรวจร่างกาย เมื่อประเมินพบความเสี่ยงสูง เช่น บุคคลนั้นมีความคิดอยากฆ่าตัวตาย โรงพยาบาลจะรับตัวบุคคลผู้นั้นไว้ที่โรงพยาบาล หากบุคคลนั้นไม่ยอมอยู่โรงพยาบาล จิตแพทย์จะใช้วิธีการเจรจาตกลงกับ “ผู้ป่วย” ก่อน หากเจรจาไม่ได้ผลจิตแพทย์(และทีมงาน)สามารถจำกัดพฤติกรรมของ “ผู้ป่วย” ด้วยการจับตรึงอยู่กับเก้าอี้จำกัดพฤติกรรม ผูกข้อมือไม่ให้ผู้ป่วยใช้มือได้ รวมถึงฉีดยาเข้ากล้ามเนื้อเพื่อให้ผู้ป่วยสงบนิ่ง (อภิสมัย ศรีรังสรรค์, 2548: 86-88)

2. การปะทะประสานกันของความรู้ด้านจิตเวชศาสตร์กับความรู้แผนไทยในการจัดการ “คนบ้า”

ข้อเท็จจริงที่ปรากฏอยู่ในขณะนี้ชี้ว่า นับตั้งแต่ปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมาความรู้ด้านการแพทย์แบบตะวันตกมีอิทธิพลเหนือความรู้การแพทย์แบบไทยและขยายตัวเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ตามจำนวนโรงพยาบาลและสถานด้านการสาธารณสุขที่เปิดเพิ่มหรือพัฒนาขึ้นจากเดิม (วิชัย โชควิวัฒน์, 2545: 52-103; นภนาท อนุพงศ์พัฒน์ และคณะ, 2556) อีกทั้งยังปรากฏว่าในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีการยกเลิกการเรียนวิชาการแพทย์แผนไทยในราชแพทยาลัย (โรงเรียนแพทยากรเดิม) เนื่องจากไม่เข้ากันกับวิชาแพทย์แผนปัจจุบัน ทั้งที่ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ให้มีการเพิ่มวิชาแพทย์แบบจารีตของไทยและยาไทยเข้าไปในหลักสูตรการเรียนของราชแพทยาลัย (ทวีศักดิ์ เผือกสม, 2550: บทที่ 2-3; โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์, 2550: 12-48)

โดยนัยนี้จึงกล่าวได้ว่านับตั้งแต่ปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้มีการปะทะกันระหว่างความรู้ทางการแพทย์แบบตะวันตกกับความรู้การแพทย์แผนไทยที่มีมาก่อนหน้า ทั้งนี้ความรู้แบบตะวันตกได้กลายเป็นวาทกรรมที่มีอำนาจเหนือร่างกายของมนุษย์ แพทย์และหน่วยงานด้านการแพทย์ของรัฐที่กุมความรู้ทางการแพทย์แบบตะวันตกมีอำนาจในการกระทำต่อร่างกายของผู้ป่วยได้แม้ว่าผู้ป่วยจะไม่ชอบสิ่งนั้นแต่ก็ต้องทำตามคำสั่งของแพทย์ ตลอดจนผู้ป่วยต้องปฏิบัติตามระเบียบวินัยที่แพทย์และหน่วยงานด้านการแพทย์ของรัฐเป็นผู้กำหนดให้ผู้ป่วยทำ โดยการกระทำต่อร่างกายของผู้ป่วยให้อยู่ในภาวะเบียดเบียนที่แพทย์เป็นผู้กำหนด ถือเป็นตัวบ่งชี้ถึงการจัดความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐกับราษฎรด้วย ดังที่มิเชล ฟูโกต์ ได้พูดถึง “ชีวการเมือง” โดยชี้ว่าการระเบียบวินัยที่ถูกสร้างขึ้นให้คนยึดถือปฏิบัติเป็นรูปแบบของอำนาจในการควบคุมให้ผู้คนอยู่ในบรรทัดฐานเดียวกัน ปฏิบัติตนเหมือนกัน ซึ่งเป็นกลไกสำคัญของการสร้างความเป็นรัฐสมัยใหม่ที่สามารถควบคุมใช้ประโยชน์จากผู้คนที่เป็นประชากรของรัฐนั้น ๆ ได้อย่างมีประสิทธิภาพ เนื่องจากรัฐสามารถควบคุมประชากรได้ถึงระดับรายละเอียดของชีวิตประจำวัน (ธเนศ วงศ์ยานนาวา, มกราคม-มิถุนายน 2547: 271-273; นพพร ประชากุล, 2547 : (13)-(15))

อย่างไรก็ตามเป็นที่น่าสังเกตว่า หากพิจารณาข้อเท็จจริงโดยละเอียดจะเห็นได้ว่า สถานะการเป็นวาทกรรมกระแสหลัก (dominant discourse) ของความรู้ด้านการแพทย์แบบตะวันตก ในสังคมสยามไม่ได้มาจากการปะทะแบบถอนรากถอนโคนความรู้การแพทย์แผนไทย แต่เป็นผลจากการปะทะประสาน (mutation) กับความรู้การแพทย์แผนไทยจนสามารถกดให้ความรู้การแพทย์แผนไทยมีสถานะเป็นรอง (ยงศักดิ์ ตันติปัญญ, 2550: 59-92) ในแง่ของการประสานจึงหมายความว่าความรู้การแพทย์แบบตะวันตกในไทยมีส่วนที่เป็นวัฒนธรรมไทยปนอยู่ด้วย ไม่ใช่แบบตะวันตกทั้งหมด ดังนั้นข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ในสังคมไทยสมัยใหม่ส่วนหนึ่งจึงแสดงให้เห็นถึงการนิยามว่าบุคคลใด ๆ เป็น “คนบ้า” ด้วยเหตุผลทางการเมือง ไม่ใช่ด้วยความรู้ทางการแพทย์อย่างในสังคมตะวันตกสมัยใหม่ เช่น กรณีของกลุ่มกบฏชาวบ้านในภาคอีสานและกรณีของ ก.ศ.ร. กุหลาบ ที่เกิดขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ตลอดจนรายงานของนายคล้อย แพทย์ใหญ่ในโรงพยาบาลคนเสียจริตแห่งแรกของสยามปัจจุบันคือโรงพยาบาลสมเด็จพระยาที่นาเสนอต่อพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ ปลัดกระทรวงธรรมการ เมื่อพ.ศ. 2456 มีการระบุถึงผลการวินิจฉัยการของคนเสียจริตตามแนวแพทย์แผนไทยไว้ 8 ประการคือ

1) บ้าเพราะลมบาทจิตร นอนไม่หลับ กินไม่ได้ประมาณ 14-15 วัน อุจจาระผูกจืดลมในกองทหยา ฟุ้งซ่านพัดขึ้นตลอดถึงเส้นประสาท ทำให้เพ้อคลั่งดุร้าย

- 2) บ้าเพราะลมกระทบดวง มีอาการไข้เข้าเย็น นอนไม่หลับ รับประทานอาหารได้แต่อุจจาระผูกเป็นพริก 3 วัน 4 วัน ตาขุ่นมัว ลมอุททั้งคะ มาวตะ พัดขึ้นจับหัวใจ ทำให้ใจลอย สติเฟลอ เพ้อคลั่ง
- 3) บ้าเพราะลมสมุณาและอำมะพุก เกิดเพราะลมเดินตามเส้น นอนไม่หลับ กินไม่ใคร่ได้ ตาขุ่นมัว เท้าเย็นถึงศีรษะ ลมชู่ขึ้นตามเส้นปัดขาดถึงศีรษะจับเส้นประสาท ถ้าลมออกทุกก็ได้ยินเสียงเสียงคนมาร้องเรียกหรือได้ยินเสียงต่าง ๆ ถ้าลมออกทางตาก็เห็นเป็นเทวดาผีสาว รักษาให้หายได้เป็นครั้งคราว
- 4) บ้าเพราะดีซ่าน ตัวเหลือง ตาขาวแต่ลูกตาเขียวใส ตัวร้อนจัดเหงื่อมากและเหนียวเป็นยางมะตูม อุจจาระผูกเป็นพริก ปัสสาวะเหลืองหรือแดง เพ้อคลั่ง 9-10 วัน ตีแตกตาย ถ้าตัวไม่ร้อน เหงื่อมีเล็กน้อย เพ้อคลั่งไม่มากพอรักษาหาย
- 5) บ้าเพราะสุมภกัญชา เพ้อคลั่งไม่มีสติ รักษาหายได้ สุมแล้วเป็นอีก
- 6) บ้าเพราะโลหิต มีสามอย่าง
โลหิตตกหมด โลหิตแห้ง ฤดูไม่มา 3-4 เดือน ลมอุททั้งคะ มาวตะตีขึ้นเบื้องบนตึงเส้นประสาท ทำให้หน้าดำ ขอบตาเขียว เพ้อคลั่งไม่กินอาหาร เป็นไม่ก็ปีรักษาหาย
จวนมีฤดูขอบตาเขียว เพ้อคลั่ง ฤดูมากก็หาย แต่เพราะโลหิตจับชั่วหัวใจ หายยาก
จวนมีฤดูขอบตาเขียว หัวเราะ ร้องไห้ ร้องเพลงร่วนวาย เกิดจากชั่วตรักษาหาย
- 7) บ้าเพราะสันนิบาต ตัวร้อนปวดศีรษะ ผิวน้ำตาแดง เพ้อคลั่งไม่มีสติ ประกอบยาถอนพิษหายได้
- 8) บ้าเพราะลำโพง ร้อน ฟุ้งซ่าน กระหายน้ำ

(กิตติกร มีทรัพย์, 2542, พุทธจิกายน: 118)

รายงานของนายคล้อยแสดงให้เห็นว่า ในสมัยต้นรัชกาลที่ 6 ซึ่งเป็นยุคที่ความรู้ด้านการแพทย์แผนใหม่หรือแผนตะวันตกได้ปักหลักในสังคมสยามได้ช่วงเวลานึงแล้วก็ยังมีมีการนำเอาความรู้การแพทย์แผนไทยมาใช้ในการวินิจฉัยที่มาของอาการ “บ้า” ของคนเสียจริต โดยลักษณะการผสมผสานความรู้แบบใหม่หรือแบบตะวันตกเข้ากับความรู้แบบเดิมของไทย เป็นสิ่งที่ปรากฏมาตั้งแต่ช่วงกลางทศวรรษ 2390 ที่ชนชั้นนำสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (ช่วงทศวรรษ 2390 ถึงต้นทศวรรษ 2400) เลือกรับความรู้และเทคโนโลยีแบบตะวันตกที่มีประโยชน์มาผสมเข้ากับความรู้และวัฒนธรรมแบบพุทธ ซึ่งเป็นความรู้และวัฒนธรรมที่เอื้อประโยชน์ต่อสถานะผู้นำในสังคมได้เป็นอย่างดีอยู่แล้ว (ดู ทวีศักดิ์ เผือกสม, 2540)

ทั้งยังสอดคล้องกับข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ที่ชี้ว่า ชนชั้นนำสยามในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (ช่วงทศวรรษ 2410 ถึงทศวรรษ 2460) ทรงนำเอาความรู้และวัฒนธรรมแบบตะวันตกมาใช้ในการแสดงถึง “ตัวตน” ของตนในฐานะผู้ที่มีความศิวิไลซ์เหนือกว่าราชกรชาวสยาม ดังที่ได้กล่าวไว้ข้างต้นแล้ว แต่ชนชั้นนำสยามในช่วงเวลานี้ก็เลือกที่จะปฏิเสธความรู้แบบสมัยใหม่หรือแบบตะวันตกที่มีลักษณะทำลายหรือลดความสำคัญของพระมหากษัตริย์และชนชั้นสูง เช่น แนวคิดเรื่องการปกครองระบอบประชาธิปไตย (ดู ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ, 2549: ภาค 2; อัจฉราพร กุมทิสสมัย, 2540)

สรุปและอภิปรายผล

จากข้อเท็จจริงที่ได้กล่าวมาทั้งหมดจะเห็นได้ว่าการนิยาม “ความบ้า” และวิธีการจัดการกับ “คนบ้า” ในสังคมไทย ช่วงปลายทศวรรษ 2440 ถึงทศวรรษ 2460 เป็นไปในทิศทางเดียวกับการให้ความหมาย “ความบ้า” และการจัดการ “คนบ้า” ในสังคมตะวันตกสมัยใหม่ เนื่องจากการนำเอาความรู้ทางการแพทย์สมัยใหม่คือ ความรู้ด้านจิตเวชศาสตร์มาใช้ในการวินิจฉัยและบำบัดผู้ป่วย ด้วยการควบคุมและฝึกวินัยให้ผู้ป่วยในโรงพยาบาลโรคจิต อันเป็นการจัดลำดับความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐกับ “คนบ้า” ในลักษณะที่รัฐเป็นผู้มีอำนาจควบคุมให้ “คนบ้า” อยู่ในพื้นที่กายภาพที่รัฐกำหนด คือ ภายในโรงพยาบาล ตลอดจนให้แพทย์ในฐานะตัวแทนของรัฐมีอำนาจในการกักขัง ควบคุม ลงโทษ “คนบ้า”

เหตุที่การนิยาม “ความบ้า” และวิธีการจัดการกับ “คนบ้า” ในสังคมสยามช่วงปลายทศวรรษ 2440 -ทศวรรษ 2460 มีลักษณะเดียวกับในสังคมตะวันตกสมัยใหม่ เนื่องจากนับตั้งแต่ปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมา ความรู้ด้านการแพทย์แบบตะวันตกมีอิทธิพลเหนือความรู้การแพทย์แบบไทยและขยายตัวเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ โดยนัยนี้การนิยาม “ความบ้า” และวิธีการจัดการกับ “คนบ้า” ในสังคมสยามจึงดำเนินรอยตามความรู้เกี่ยวกับ “คนบ้า” ของสังคมตะวันตก นับตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 18 อย่างไรก็ดีเป็นที่น่าสังเกตว่าสถานการณ์เป็นวาทกรรมกระแสหลัก (dominant discourse) ของความรู้ด้านการแพทย์แบบตะวันตก เป็นผลมาจากการปะทะประสาน (mutation) กับความรู้การแพทย์แผนไทยจนสามารถกดให้ความรู้การแพทย์แผนไทยมีสถานะเป็นรอง ในแง่ของการประสานจึงหมายความว่าความรู้การแพทย์แบบตะวันตกในไทยมีส่วนที่เป็นวัฒนธรรมไทยปนอยู่ด้วย ไม่ใช่แบบตะวันตกทั้งหมด ดังนั้นข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ในสังคมสยามยุคแรกเริ่มสมัยใหม่ส่วนหนึ่งจึงแสดงให้เห็นถึงการนิยามว่าบุคคลใด ๆ เป็น “คนบ้า” ด้วยเหตุผลทางการเมือง ไม่ใช่ด้วยความรู้ทางการแพทย์อย่างในสังคมตะวันตกสมัยใหม่ เช่น กรณีของกลุ่มกบฏชาวบ้านในภาคอีสานและกรณีของ ก.ศ.ร. กุหลาบ ที่เกิดขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ข้อเสนอแนะ

บทความนี้เป็นเพียงข้อเสนอเบื้องต้นโดยอาศัยข้อมูลที่มีการเผยแพร่ในวงกว้างแล้ว ยังมีเอกสารหลักฐานจำนวนไม่น้อยที่เก็บรักษาอยู่ที่สำนักงานจดหมายเหตุแห่งชาติ (สช.) และแหล่งอื่น ๆ ที่น่าจะมีข้อมูลที่น่าสนใจ เช่น หอสมุดมหาวิทยาลัย มหิดล สำนักวิทยบริการหรือห้องสมุดคณะแพทยศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย หากผู้สนใจเรื่องเกี่ยวกับ “คนบ้า” และชีวิตการเมืองในสังคมไทยได้ไปสืบค้นและขยายความต่อยอดจากบททดลองเสนอเบื้องต้นนี้ จะเป็นการขยายองค์ความรู้ทางประวัติศาสตร์และสังคมศาสตร์ที่น่าสนใจและมีประโยชน์ในการทำทำความเข้าใจสังคมไทย ผู้เขียนหวังอย่างยิ่งว่า จะได้เห็นงานศึกษาที่อธิบายเรื่องเกี่ยวกับ “คนบ้า” และชีวิตการเมืองในสังคมไทยอย่างเป็นระบบต่อไป

เอกสารอ้างอิง

หนังสือและบทความในหนังสือ

- กองโรงพยาบาลโรคจิต กรมการแพทย์ กระทรวงสาธารณสุข. (2512). **80 ปีของจิตเวชในประเทศไทย**. พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา.
- โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์. (2550). “แนวคิดไทยเรื่องเจ็บไข้ได้ป่วย.” ใน โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์ และยงค์ศักดิ์ ดันติปัญญ. **สุขภาพไทย วัฒนธรรมไทย**, หน้า 1-57. กรุงเทพฯ: สำนักวิจัยสังคมและสุขภาพ.
- คำพูน บุญทวี. (2544). **เล่าขานตำนานผีภาคอีสาน**. (พิมพ์ครั้งที่ 2). นนทบุรี: โพธิ์เขียน.
- จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวีและพระราชวิจารณ์รัชกาลที่ 5. (2506). กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา.
- จำลอง ดิษยวณิช. (2522). **จิตเวชศาสตร์**. (พิมพ์ครั้งที่ 2). เชียงใหม่: พระสังฆการพิมพ์.
- ฉลอง สุนทรวาณิช; และ สุวิมล รุ่งเจริญ. (2541). **รายงานการวิจัยเรื่อง สถานภาพของความรู้ทางประวัติศาสตร์ของวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีไทย**. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ. (2543). **นิทานโบราณคดี**. กรุงเทพฯ: ดอกหญ้า 2543.
- ทวีศักดิ์ เผือกสม. (2550). **เชื้อโรค ร่างกาย และรัฐเวชกรรม: ประวัติศาสตร์การแพทย์สมัยใหม่ในสังคมไทย**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ธงชัย วินิจจะกูล. (2560). **คนไทย/คนอื่น**. นนทบุรี: ฟาเคียวกัน.
- _____. (2534). **วิธีการศึกษาประวัติศาสตร์แบบวงศ์วิทยา (Genealogy)**. รายงานการวิจัยเสริมหลักสูตร คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. (เอกสารอัดสำเนา).
- ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ. (2549). **ความคิดการเมืองไพร่กระฎุมพีแห่งกรุงรัตนโกสินทร์**. กรุงเทพฯ: มติชน.

เอกสารอ้างอิง

- นครินทร์ เมฆไตรรัตน์. (2538). ก.ศ.ร. กุหลาบกับหนังสืออายะติวัณน์ เพื่อบำรุงปัญญาประชาชน. ใน **อายะติวัณน์: หนังสือบำรุงปัญญาประชาชน**. หน้า (7)-(15). กรุงเทพฯ: สมาคมมิตรภาพไทย-ญี่ปุ่น.
- นภนาท อนุพงศ์พัฒน์ และคณะ. (2556). **รอยเวลา: เส้นทางประวัติศาสตร์สุขภาพ**. กรุงเทพฯ: สุขศาลา.
- นพพร ประชากุล. (2547). พูโกต์กับการสืบสาวความเป็นมาของสมัยใหม่. ใน พูโกต์, มิแชล. **ร่างกายใต้บังคับการ ปฐมบทแห่งอำนาจในวิถีสมัยใหม่**. ทองกร โภคธรรม (แปล), หน้า (3)-(31). กรุงเทพฯ: คบไฟ.
- บุรณา ชูศักดิ์. (2550). **อาณาจักรคนบ้า**. กรุงเทพฯ: ศรีสารา.
- ยงค์ศักดิ์ ต้นติปิฎก. (2550). การแพทย์ไทย: วาทกรรมสร้างรัฐชาติ วิทยาศาสตร์ และภูมิปัญญา. ใน โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์ และยงค์ศักดิ์ ต้นติปิฎก. **สุขภาพไทย วัฒนธรรมไทย**, หน้า 59-112. กรุงเทพฯ: สถาบันวิจัยสังคมและสุขภาพ.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2556). **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554**. (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน.
- สมาร์ท, แบร์รี่. (2555). **มิแชล พูโกต์**. จามะรี เชียงทอง และสุนทร สุขสรายุจิต (แปล). กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน).
- อภิรักษ์ณ เกษมผลกุล. (2556). **คุณสุวรรณ (2352-2418) จินตนาการ ความคิดและชีวิตที่ไม่รู้จักของกวีหญิงปริศนาแห่งกรุงสยาม**. นครปฐม: ศูนย์สยามทรรศน์ศึกษา คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล.
- อภิสมัย ศรีรังสรรค์. (2548). **เรื่องเล่าของหมอเบิร์ท เปิดบ้านศรีธัญญา**. กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์บุ๊คส์.
- อัจฉราพร กุมพพิสมัย. (2540). **กบฏ ร.ศ. 130 กบฏเพื่อประชาธิปไตย: แนวคิดทหารใหม่**. กรุงเทพฯ: อมรินทร์.

วิทยานิพนธ์

- จุมพฏ คำสนอง. (2522). **วรรณกรรม อำนาจ และความบ้า: บทวิเคราะห์ทางการเมืองว่าด้วยเรื่องอำนาจกับวรรณกรรมของคุณสุวรรณ**. วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาการปกครอง บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ทวีศักดิ์ เผือกสม. (2540). **การปรับตัวทางความรู้ ความจริง และอำนาจของชนชั้นนำสยาม พ.ศ. 2325-2411**. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

บทความในวารสาร

- กิติกร มีทรัพย์. (พฤศจิกายน 2542). ‘บ้าก็บ๊าวะ’ ตำนานการตีตราทางสังคมหรือวินัยโรคจิตโรคประสาท. **ศิลปวัฒนธรรม** 21 (1), 114-119.
- _____. (ตุลาคม 2547). “มอราลทริตเมนต์ โลกสวยของคนเสียจริต.” **ศิลปวัฒนธรรม** 25 (12), 162-170.
- _____. (พฤศจิกายน 2552). “120 ปีแห่งบริการสุขภาพจิตโดยระบบโรงพยาบาลกับโรงพยาบาลโรคจิตแห่งแรกในประเทศไทย.” **ศิลปวัฒนธรรม** 31 (1), 34-44.
- ชัยวัฒน์ สถาอานันท์. (กุมภาพันธ์-กรกฎาคม 2533). “เทววิทยาแห่งวาทกรรม: ทำความเข้าใจอำนาจแห่งวาทกรรม ด้วยนารายณ์สิบปาง”. **สมุดสังคมศาสตร์** 12 (3-4), 175-191.
- ธงชัย วินิจจะกุล. (มกราคม-มีนาคม 2554). กุ ลอบ ลอก แต่งแบบไพร่ ๆ ความผิดของ ก.ศ.ร. กุหลาบ ที่ตัดสินโดยนักประวัติศาสตร์อำมาตย์. **อ่าน**. 3 (2), 13-28.
- ธเนศ วงศ์ยานนาวา. (มกราคม-มิถุนายน 2547). Michel Foucault กับรัฐเสรีนิยมใหม่: วินัย/วิชาและสภาวะปกติ/สภาวะที่ผิดปกติ. **ตำราวิชาการ วารสารรวมบทความทางวิชาการ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร** 3 (5), 271-290.
- นันทพร อยู่มั่งมี. (พฤษภาคม 2553). “‘ไพร่หนีนาย’ และ ‘กบฏไพร่’: การต่อต้านอำนาจรัฐของ ‘ไพร่’ ในประวัติศาสตร์ไทย”. **ศิลปวัฒนธรรม** 31 (7), 72-93.
- สมเกียรติ วันทะนะ. (พฤษภาคม-กรกฎาคม 2531). บ้า (ตอนที่ 1). **จดหมายข่าวสังคมศาสตร์ฉบับบ้า** 10 (4), 43-56.

เอกสารอ้างอิง

Book

Foucault, Michel. (1988). **Madness and Civilization: A History of Insanity in the age of Reason.**

Howard, Richard (translated). New York: Vintage Books.

Peleggi, Maurizio. (2002). **Lord of Things The Fashioning of the Siamese Monarchy's Modern Image.**

Honolulu: University of Hawaii Press.

การทำปรัชญาผ่านประวัติปรัชญา

Doing Philosophy through History of Philosophy

พิพัฒน์ สุยะ¹

บทคัดย่อ

ข้อถกเถียงสำคัญอันหนึ่งเกี่ยวกับการศึกษาประวัติปรัชญาก็คือ เราสามารถทำปรัชญาผ่านประวัติปรัชญาได้หรือไม่ เพราะมีนักปรัชญาบางคนเห็นว่า ประวัติปรัชญาไม่ใช่การทำปรัชญา และการศึกษาประวัติปรัชญาไม่ใช่งานของนักปรัชญา ภาระหน้าที่ของนักปรัชญาคือการทำปรัชญา ในบทความนี้พยายามแสดงให้เห็นว่า เราสามารถทำปรัชญาผ่านการศึกษาประวัติปรัชญาได้และเสนอเกณฑ์ว่าการทำปรัชญาผ่านประวัติปรัชญานั้นจะต้องก่อให้เกิดสิ่งที่เรียกว่าคุณค่าทางปรัชญา

คำสำคัญ: การทำปรัชญา ประวัติปรัชญา คุณค่าทางปรัชญา

Abstract

There has been an important argumentative question about the study of History of Philosophy: Can we do philosophy through History of Philosophy? Some philosophers believe that History of Philosophy is not the way of doing philosophy and studying history of philosophy is not philosophical work. The Philosopher's burdens are to philosophize. In this paper, I try to show that we can do philosophy or philosophize through the History of Philosophy and propose that Doing philosophy's criteria should yield a result in terms of Philosophical Value.

Keywords: Doing Philosophy, History of Philosophy, Philosophical Value

บทนำ

การทำปรัชญา (Doing Philosophy) เป็นวิธีการของนักปรัชญาที่ใช้ในการคิดวิเคราะห์วิพากษ์วิจารณ์ประเด็นปัญหาต่าง ๆ ทางปรัชญา หรือเป็นกระบวนการคิดปรัชญาในรูปของการถกเถียงโต้แย้งด้วยเหตุผล (philosophizing) ในประเด็นปัญหาต่าง ๆ ที่นักปรัชญาสนใจ ส่วนประวัติปรัชญา (History of Philosophy) นั้นเป็นการศึกษาปรัชญาในอีกรูปแบบหนึ่งเป็นการศึกษาปรัชญาที่เน้นถึงพัฒนาการของความคิดทางปรัชญาผ่านช่วงเวลาหรือยุคสมัยต่าง ๆ ประวัติชีวิตหรือภูมิหลังของนักปรัชญาตลอดจนยุคสมัยหรือสภาพสังคมว่ามีผลต่อนักปรัชญาหรือไม่ อย่างไร ความคิดความเชื่อของนักปรัชญายุคหลังได้รับอิทธิพลหรือพัฒนามาจากนักปรัชญายุคก่อนหรือไม่ ฯลฯ แต่ทั้งสองอย่างดูเหมือนมีความสัมพันธ์ที่แปลกประหลาด กล่าวคือ การทำปรัชญาเป็นการศึกษาปรัชญาโดยนักปรัชญา ส่วนประวัติปรัชญานั้นในหมู่นักปรัชญาถกเถียงกันว่าไม่ใช่หน้าที่ของนักปรัชญา แต่ควรเป็นหน้าที่ของนักประวัติปรัชญา (Historian of Philosophy) อย่างไรก็ตามในปัจจุบัน การศึกษาปรัชญา ไม่ว่าจะเป็นอยู่ในรูปของกระบวนการคิดปรัชญาหรือการทำปรัชญานั้นดูจะมุ่งสนใจลงไปข้อถกเถียงประเด็นปรัชญาเฉพาะแต่ละสาขา จึงทำให้วิชาประวัติปรัชญานั้นไม่ค่อยได้รับความสนใจนัก บางคนเห็นว่าไร้ประโยชน์หรือเสียเวลาที่จะศึกษาประวัติปรัชญา และแนวโน้มในปัจจุบันในหมู่นักปรัชญาก็คือการปฏิเสธการศึกษาประวัติปรัชญา ปฏิเสธการตีความเนื้อหาปรัชญาในเชิงประวัติศาสตร์ ปฏิเสธนักประวัติปรัชญาว่าไม่ได้เป็นส่วนหนึ่งของวงการปรัชญา กล่าวคือ งานของนักประวัติปรัชญาไม่ใช่งานปรัชญานั้นเอง ข้อถกเถียงสำคัญจึงเกิดขึ้นว่า เราสามารถเรียนรู้ คิดปรัชญาหรือทำปรัชญาได้โดยผ่าน

¹ อาจารย์ประจำภาควิชาปรัชญา คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

การศึกษาประวัติปรัชญาได้หรือไม่ โดยในบทความนี้ ผู้เขียนมีวัตถุประสงค์เพื่อจะชี้ให้เห็นว่า เราสามารถทำปรัชญาผ่านการเรียนรู้ประวัติปรัชญาได้ และผู้เขียนพยายามจะเสนอว่า การทำปรัชญาผ่านประวัติปรัชญานั้นจะต้องทำให้มีคุณค่าทางปรัชญา จึงจะถือว่าการทำปรัชญาดังกล่าวนั้นประสบความสำเร็จ

(1) การเรียนรู้ประวัติปรัชญากับการทำปรัชญา

ที่มาที่ไปของคำถามนี้ก็คือว่า ในช่วงของครึ่งแรกของศตวรรษที่ 20 นักปรัชญาวิเคราะห์ได้ให้ความสนใจในอภิปรัชญา เพราะเห็นว่าเป็นสิ่งไร้สาระ (nonsense) เช่นเดียวกับประวัติปรัชญา เนื่องจากเห็นว่าเป็นเพียงแค่การรวบรวมความสันสนยุ่งยาก (Striker, 1999: 15) และจากความเห็นดังกล่าวทำให้เกิดความคิดว่า ทำไมเราต้องไปเสียเวลาเรียนความคิดที่มีมาก่อนและล้าสมัยไปแล้ว โลกทัศน์ของคนเมื่อสองพันกว่าปีจะมีประโยชน์อะไรกับคนในปัจจุบัน เพราะเวลาผู้คน ภูมิปัญญาการต่าง ๆ ได้เปลี่ยนแปลงไปหมดแล้ว ฉะนั้นการศึกษาประวัติปรัชญาจะมีประโยชน์เพียงแค่รวบรวมข้อมูลที่เคยเกิดขึ้นในอดีตแต่เพียงเท่านั้น หากเราสนใจประเด็นปัญหาปรัชญาอะไร ก็สามารถทำปรัชญาหรือคิดวิพากษ์วิจารณ์ปัญหาต่าง ๆ ได้เลยทันที ดังจะเห็นตัวอย่างได้จาก นักศึกษาฟิสิกส์ เคมี ชีววิทยาหรือดาราศาสตร์สามารถศึกษาวิชาเหล่านี้ได้อย่างสมบูรณ์โดยไม่ต้องรู้อะไรเลยเกี่ยวกับประวัติของวิชาวิทยาศาสตร์เหล่านั้น กล่าวคือ ในบรรดาวิชาต่าง ๆ เหล่านั้น หากสนใจประเด็นปัญหาอะไร ก็ลงมือศึกษาค้นคว้าในประเด็นต่าง ๆ เหล่านั้นได้เลย โดยไม่ต้องสนใจประวัติที่มาที่ไป หรือความคิดก่อนหน้านั้นว่ามีอะไรบ้าง เช่น ชีววิทยา ถ้าเราสนใจเรื่องสิ่งมีชีวิตดัดแปลงพันธุกรรม (GMOs) เราก็ศึกษา ค้นคว้าทดลองของเราเองได้เลย โดยที่ไม่ต้องใส่ใจกับนักชีววิทยาก่อนหน้านั้นคิดอย่างไรบ้าง ในทำนองเดียวกัน ถ้าเราสนใจประเด็น “ความยุติธรรม” ในทางปรัชญา เราก็วิพากษ์วิจารณ์ความคิดของนักปรัชญาร่วมสมัยที่เราไม่เห็นด้วย แล้วเสนอทัศนะของเราเรื่องความยุติธรรมได้เลยทันที โดยไม่ต้องสนใจเลยว่าเพลโต (Plato) จะคิดเรื่องความยุติธรรมนี้ไว้อย่างไรบ้าง

จากที่กล่าวมาข้างต้นดูเหมือนจะมีความแตกต่างระหว่างการทำปรัชญากับการศึกษาประวัติปรัชญา นอกจากนี้เรายังจะได้ยินทัศนะในทำนองที่ว่า นักปรัชญาที่แท้จริงจะเกี่ยวข้องหรือควรจะต้องเกี่ยวข้องกับ “ตัวปัญหาต่าง ๆ เอง” (the problems themselves) ในขณะที่นักประวัติปรัชญาจะคิดเกี่ยวกับสิ่งที่นักปรัชญายุคก่อนหน้านั้นได้คิดไว้เท่านั้น นั้นหมายความว่า มีการแยกความแตกต่างระหว่างสิ่งที่นักปรัชญา (Philosopher) กับนักประวัติปรัชญา (Historian of Philosophy) ทำ หรือกล่าวอีกอย่างก็คืองานของนักปรัชญาคือการทำปรัชญา ส่วนงานของนักประวัติปรัชญา ก็จะศึกษาความคิดของนักปรัชญาในอดีต กล่าวให้ง่ายขึ้นก็คือ นักประวัติปรัชญาไม่ได้ทำปรัชญา ริชาร์ด เอช. ป็อปกิน (Popkin, 1985: 625) ให้ความเห็นว่า อย่างแรก เราเชื่อกันว่าปรัชญานั้นเกี่ยวข้องกับบางสิ่งบางอย่างที่ไร้กาลเวลา (timeless) ซึ่งก็คือความจริง (Truth) ดังนั้นข้อเสนอทางปรัชญาจะจริงหรือไม่จึงดูเหมือนว่าจะไม่เกี่ยวว่าข้อเสนอนั้นเกิดขึ้นที่ไหน เมื่อไหร่ อย่างที่สอง นักปรัชญาตั้งแต่ เถลีส (Thales)² จนถึงปัจจุบันต่างก็ยืนยันว่าพวกเขาค้นพบความจริงที่วุ่นวายแล้ว ดังนั้นสิ่งที่มาก่อนหรือหลังจากนั้นสำหรับนักปรัชญาจะไม่ได้ให้ความสนใจ นี่จึงเป็นเหตุผลที่ว่านักปรัชญาในปัจจุบันมีแนวโน้มที่จะปฏิเสธการศึกษาประวัติปรัชญาในฐานะการทำปรัชญา และมุ่งให้ความสนใจไปที่การทำปรัชญาแต่เพียงอย่างเดียว

อย่างไรก็ตาม กิเซล่า สไตรเกอร์ (Gisela Striker, 1999: 15) เห็นว่า ดูเหมือนจะมีข้ออ้างที่แตกต่างกันสองข้อที่อยู่เบื้องหลังทัศนะดังกล่าว ข้ออ้างแรกก็คือ สิ่งที่นักประวัติปรัชญาทำนั้นไม่เป็นปรัชญา และข้ออ้างที่สองคือ นักปรัชญาร่วมสมัยสามารถเรียนรู้เนื้อหาทางปรัชญาของเขาได้น้อยมากจากประวัติปรัชญา สไตรเกอร์ได้ให้คำอธิบายไว้ดังต่อไปนี้

ข้อแรก ถ้าหากว่า นักประวัติปรัชญามีหน้าที่ในการศึกษาและตีความความคิดทางปรัชญาในอดีต แล้วนักประวัติปรัชญาเหล่านั้นจะเสนออะไรที่ทำให้ปรัชญานั้นมีความก้าวหน้ามากขึ้นกว่าเดิม

กล่าวคือ นักปรัชญาบางส่วนเห็นว่า นักประวัติปรัชญาทำหน้าที่รวบรวม ศึกษา ค้นคว้า ตีความความคิดของนักปรัชญาในอดีต ไม่ได้มีผลต่อการศึกษาปรัชญาในอนาคตแต่อย่างใด ไม่ได้เข้ามาช่วยแก้ปัญหาหรือข้อถกเถียงปรัชญาใน

² เถลีสแห่งไมเลตุส (Thales of Miletus: c. 624 – c. 546 BC) นักปรัชญาชาวกรีกและได้รับการยกย่องว่าเป็นบิดาปรัชญาตะวันตก

ปัจจุบันแต่อย่างใด ยกตัวอย่าง ปัญหาเรื่องชีวิตที่ดีในทัศนะของอริสโตเติล (Aristotle)³ ต่อนักประวัติศาสตร์ปรัชญาค้นคว้าได้ละเอียดลึกซึ้งขนาดไหน ก็ไม่สามารถนำมาใช้กับผู้คนในยุคปัจจุบันได้ เพราะสภาพแวดล้อมทุกอย่างเปลี่ยนแปลงไปอย่างสิ้นเชิง แต่สไตรเกอร์เห็นแย้งว่า นักประวัติศาสตร์ปรัชญากำลังทำปรัชญา (doing philosophy) เช่นเดียวกับนักปรัชญา ไม่ว่าจะเป็นความพยายามในการทำความเข้าใจข้อถกเถียงและทฤษฎีต่าง ๆ ของนักปรัชญาในอดีต เขาเห็นว่าวิธีหนึ่งที่ใช้ได้ยังความคิดดังกล่าวนี้ก็คือ การกล่าวว่า เหตุที่เป็นเช่นนั้นเพราะมันเป็นเรื่องของรสนิยม (matter of taste) คือนักประวัติศาสตร์ปรัชญาชอบที่จะศึกษาความคิดของฮิวม์ (David Hume)⁴ มากกว่าที่จะศึกษาประเด็นล่าสุดในวารสารปรัชญา หรือนักประวัติศาสตร์ปรัชญาชอบที่จะศึกษารายศาสตร์ของอริสโตเติลมากกว่าที่จะศึกษาทฤษฎีวิทยาศาสตร์ล่าสุดของแนวคิดแบบเน้นผลการกระทำ (consequentialists) หรือแบบกรณีจริยธรรม (deontologists) (Striker, 1999: 16)

เราอาจแย้งคำตอบนี้ว่า การตอบเช่นนี้ไม่ได้ทำให้ความแตกต่างระหว่างหน้าที่ของนักประวัติศาสตร์ปรัชญากับนักปรัชญาหายไป เพราะก็มีการแบ่งหน้าที่ระหว่างนักประวัติศาสตร์ปรัชญากับนักปรัชญาอยู่นั่นเอง กล่าวคืออย่างน้อยมีงานที่นักปรัชญากับนักประวัติศาสตร์ปรัชญาทำไม่เหมือนกัน กล่าวให้ถึงที่สุด นักประวัติศาสตร์ปรัชญามีงานบางอย่างที่ไม่เป็นปรัชญา คำตอบเช่นนี้จึงไม่น่ายอมรับได้

ส่วนข้อสอง การตีความเชิงประวัตินั้นมีคุณูปการใดบ้างต่อการถกเถียงทางปรัชญาในปัจจุบัน สไตรเกอร์เห็นว่าการตีความเชิงประวัตินั้นมีคุณูปการต่อการถกเถียงทางปรัชญาในปัจจุบันก็คือการเก็บหรือศึกษาความคิดของนักปรัชญาในอดีตที่เป็นแหล่งข้อมูลซึ่งอาจจะสูญหายหรือไม่สามารถเข้าถึงได้ เขาเห็นว่า มันเป็นหน้าที่ของการตีความเชิงประวัติที่จะต้องอ่านอย่างละเอียดให้กระจ่างชัดว่าคำถามที่แท้จริงคืออะไร หรือการอ้างเหตุผลใช้ได้หรือไม่ในรูปของภาษาร่วมสมัย นักปรัชญาอาจจะคิดว่าข้อถกเถียงของนักประวัติศาสตร์ปรัชญาน่าเบื่อหรือไม่น่าสนใจ แต่ที่จริงแล้วข้อถกเถียงเกี่ยวกับการตีความความคิดของนักปรัชญานั้นก็น่าตื่นตาตื่นใจพอๆ กับสิ่งที่นักปรัชญาร่วมสมัยทำอยู่นั่นเอง (Striker, 1999: 17) สมมติฐานที่ว่าเราเรียนรู้ได้น้อยมาจากประวัติปรัชญาจึงไม่จริง เหตุที่คิดเช่นนั้นก็เป็นเพราะการไปคิดว่า ในท้ายที่สุดปรัชญาจะไปถึงเส้นทางที่แน่นอนแบบวิทยาศาสตร์หรือคิดว่าเราจะมียุติวิธีที่ถูกต้องเพียงหนึ่งเดียวเกี่ยวกับคำถามทางปรัชญา บางคนอาจจะคิดว่าประวัติปรัชญาได้ถูกค้นคว้ามาแล้วในอดีตรับแล้ว แต่จริงๆ แล้ว เปล่าเลย ประวัติปรัชญามีความก้าวหน้าอย่างมากมายนับตั้งแต่ปี 2000 ปี แต่ความก้าวหน้าของปรัชญาไม่ใช่การความก้าวหน้าแบบสะสมพอกพูนความรู้ แต่เป็นความก้าวหน้าในแง่ของการยอมรับข้อผิดพลาด การกลั่นกรองมโนทัศน์หรือคำศัพท์เฉพาะต่าง ๆ และการสร้างทฤษฎีหรือคำอธิบายทางเลือก ความก้าวหน้าเหล่านี้เกิดขึ้นก็เนื่องมาจากการพัฒนาของศาสตร์สาขาต่าง ๆ โดยเฉพาะวิทยาศาสตร์ (Striker, 1999: 18)

ส่วนป๊อปกิน (Popkin, 1985: 629) เห็นว่า ข้อมูลใหม่จากการค้นคว้าทางประวัติปรัชญานั้นช่วยเสริมความเข้าใจความคิดหรืองานเขียนของนักปรัชญาให้มากขึ้น นอกจากนี้เขาอธิบายว่าข้อถกเถียงเรื่องนี้เกิดขึ้นเพราะความแตกต่างระหว่างการทำปรัชญาและประวัติปรัชญาเอง เพราะเรามักจะคิดว่า การทำปรัชญานั้นมีลักษณะ “อประวัติศาสตร์” (ahistorical) หรือไม่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ แต่กิจกรรมของประวัติปรัชญานั้นมีลักษณะเชิงประวัติศาสตร์ (historical) โดยเขาได้ยกความเห็นของ สปิโนซ่า (Spinoza)⁵ ที่อธิบายความกระจ่างเรื่องนี้ไว้ด้วยการยกตัวอย่างหนังสือมา 2 เล่ม เล่มแรกคือ คัมภีร์ไบเบิล (Bible) เล่มที่สองคือ หนังสือชื่อ Elements ของยูคลิด (Euclid) เขาอธิบายเพิ่มเติมว่า คัมภีร์ไบเบิล นั้นจะต้องศึกษาในฐานะที่เป็นเอกสารทางประวัติศาสตร์ แต่หนังสือ Elements ของยูคลิดนั้นทุกคนสามารถเข้าใจได้อย่างง่าย นั่นหมายความว่า สปิโนซ่าเห็นว่า หนังสือเล่มดังกล่าวของยูคลิดนั้นไม่ต้องอาศัยการศึกษาเชิงประวัติศาสตร์แต่อย่างใด หรือกล่าวอีกอย่างก็คือ สามารถศึกษาตัวเนื้อหาของหนังสือเล่มนั้นได้ทันที ไม่ต้องศึกษาหาความรู้เกี่ยวกับบริบทแวดล้อมของหนังสือเล่มนั้นแต่อย่างใด ถ้าเทียบกับปรัชญาก็คือการทำปรัชญา หรือ doing philosophy นั่นเอง

³ อริสโตเติล (Aristotle: 384 – 322 B.C.) นักปรัชญาชาวกรีก

⁴ เดวิด ฮูม (David Hume: 1711 – 1776) นักปรัชญาชาวสก็อต

⁵ บาร์ค สปิโนซ่า (Baruch Spinoza: 1632-1677) นักปรัชญาชาวดัตช์

นักปรัชญาบางคนเห็นว่าปรัชญามีลักษณะบางอย่างที่คล้ายกับวิทยาศาสตร์ โดยเฉพาะไม่ค่อยให้ความสำคัญกับศึกษาพัฒนาการเชิงประวัติศาสตร์ สำหรับนักปรัชญาที่ว่านี้เห็นว่า ปรัชญาเป็นวิธีการพิจารณาตอบปัญหาหรือประเด็นต่าง ๆ ที่เป็นปริศนา มันจึงอยู่เหนือหรือข้ามพ้นสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ ของความคิด เพราะการที่นักปรัชญาบางคนเห็นว่า ประวัติปรัชญาจะเป็นวิธีการหนึ่งที่จะช่วยให้เราไปสู่ความรู้ที่ยิ่งใหญ่ขึ้น เข้าใกล้ความเป็นจริงมากขึ้น ซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นผลมาจากการประสบความสำเร็จทางปรัชญาที่มีมาก่อนหน้านี้ แต่นักปรัชญากลุ่มที่ไม่เห็นความสำคัญของการศึกษาประวัติปรัชญา ก็จะได้แย้งว่า ในลักษณะเดียวกันนี้ เมื่อเทียบกับวิทยาศาสตร์ ประวัติของวิทยาศาสตร์นั้นมีความสำคัญน้อยกว่าสถานะของความรู้ปัจจุบัน เช่นทุกวันนี้ นักฟิสิกส์ก็ไม่มีใครไปศึกษาทฤษฎีการเคลื่อนที่ของอริสโตเติลแล้ว แต่ก็ให้ความสำคัญกับทฤษฎีในปัจจุบันมากกว่า ปรัชญาก็เช่นเดียวกัน ถ้าเราสนใจปัญหาปฏิสัมพันธ์ระหว่างจิตกับกาย ก็ลงไปสู่ข้อถกเถียงในปัจจุบันได้เลย ไม่ว่าจะ เป็นกระบวนการทำงานของสมองหรือระบบประสาท ดังนั้นประวัติปรัชญาก็น่าจะมีสถานะด้อยกว่าพัฒนาการของปรัชญาร่วมสมัย

อย่างไรก็ตามจากความเห็นข้างต้น คงมีความเข้าใจผิดบางอย่างว่างานหนังสือของยูคลิดนั้นไม่จำเป็นต้องศึกษาในเชิงประวัติศาสตร์ เพราะการศึกษาถึงพัฒนาการของการใช้คำจำพวก ‘สัจพจน์’ (Axiom) และข้อจำกัดต่าง ๆ ของคณิตศาสตร์แบบยูคลิด ก็จะมีประโยชน์อย่างยิ่งในการช่วยให้ทำความเข้าใจหนังสือ Elements ของยูคลิดได้เป็นอย่างดี ทั้งยังช่วยให้เข้าใจว่าทำไมเรขาคณิตของกรีกนั้นไม่รวมเนื้อหาไปถึงเรขาคณิตนอกแบบยูคลิด (non-Euclidean geometry) (Popkin, 1985) นอกจากนี้ตัวงานเขียนทางปรัชญาในอดีตนั้นนักปรัชญาแต่ละยุคแต่ละสมัยเขียนขึ้นต่างบริบท ต่างเวลา ล้วนเป็นไปไม่ได้เลยที่เราจะไม่ศึกษาประวัติปรัชญา แต่การศึกษาประวัติปรัชญาไม่ได้เหมือนกับการศึกษาประวัติศาสตร์แบบทั่วไป เพราะการศึกษาประวัติปรัชญาจะได้มากี่โดยผ่านการตีความ ถกเถียงโต้แย้ง หลักฐานต่าง ๆ หรือการทำให้ความคิดกระจ่างชัด (clarification) ซึ่งนี่ก็คือกระบวนการทำปัญญานั้นเอง ยกตัวอย่างเช่น มโนทัศน์เรื่อง “มนุษย์” ในสมัยกรีก ก็จะหมายถึงผู้ชาย ไม่รวมถึงผู้หญิง ฉะนั้นถ้าเราไม่เข้าใจมโนทัศน์เรื่อง “มนุษย์” ในสมัยกรีก เราก็จะไม่อาจถกเถียงกันต่อไปได้ว่าทำไมผู้หญิงถึงไม่มีสิทธิ มีเสียงในทางการเมือง เพราะกรีกไม่นับรวมผู้หญิงเป็นมนุษย์หรือพลเมืองตั้งแต่ตอนต้น ฉะนั้นการศึกษาประวัติปรัชญาจึงเป็นกระบวนการการทำปรัชญาไปในตัวอยู่แล้ว

(2) การทำปรัชญาผ่านประวัติปรัชญา

นักปรัชญาที่มีความเห็นเราต้องให้ความสนใจประวัติปรัชญา เพราะประวัติปรัชญามีคุณค่าในการศึกษาปรัชญา กระบวนการคิดปรัชญาหรือการทำปรัชญา บอริส เฮนนิค (Hennig, 2006) ให้เหตุผลไว้อยู่สองข้อที่เราควรศึกษาวิชาประวัติปรัชญา อย่างแรกคือ ผลลัพธ์ของปรัชญาไม่สามารถแยกออกจากพัฒนาการ (ที่นำมาสู่ผลลัพธ์นั้น ๆ) ของมันได้ เพราะปรัชญานั้นมันผลิตซ้ำ (reproduce) ตัวมันเอง ในแง่ปรัชญาคล้ายกับรูปแบบหนึ่งของชีวิต (a form of life) เหตุผลข้อที่สองคือ สิ่งที่ปรัชญาศึกษา (object of philosophy) ก็คือตัวปรัชญาเอง เพราะทุกสาขาของความรู้ควรจะให้ความสนใจในประวัติของสิ่งที่ความรู้นั้น ๆ ศึกษา นักปรัชญาก็ต้องสนใจในประวัติปรัชญา ผลที่ตามมาคือปรัชญาอาจจะมีประโยชน์ แต่ไม่มีเป้าหมายสองก็คือ ประวัติปรัชญาจะแค่สัมพันธ์สอดคล้องกันเท่านั้น ตรงกับที่มันยังเป็นพัฒนาการทางปรัชญาซึ่งจะนำไปสู่ปรัชญาอื่น ๆ ต่อไป (further philosophy) ส่วนปรัชญาที่ตายหรือไม่เป็นที่ยอมรับก็จะหายไป เป้าหมายของปรัชญาก็คือปรัชญาอื่นที่มากยิ่งขึ้นไป (Hennig, 2006: 1)

เคนเนธ แอล ชมิทซ์ (Schmitz, 1988: 674) ให้ความเห็นไว้อย่างน่าสนใจว่า เขาเห็นว่า ประวัติปรัชญา นั้นไม่ใช่แค่การศึกษาสำนักคิดต่าง ๆ แค่นั้น แต่ประวัติปรัชญาควรดำเนินไปอย่างกว้างขวางและลึกซึ้ง เขายังเห็นว่า ประวัติปรัชญานั้นแตกต่างจาก ประวัติศาสตร์ความคิด (History of Ideas) เพราะเขาคิดว่าประวัติปรัชญานั้นเริ่มต้นจากฐานที่เป็นรูปธรรมมากกว่า และส่วนประกอบต่าง ๆ ไม่ใช่เพียงแค่ข้อเท็จจริงหรือความคิดเท่านั้นแต่มันเป็นตัวบุคคล ความคิดไม่ได้ดำรงอยู่เป็นอิสระจากชีวิตของมนุษย์เอง แต่ยังประกอบขึ้นจากความคิดส่วนตัวของนักปรัชญาและแผ่กระจายไปด้วยพลังงานของความคิดและบุคลิกภาพของเขาเอง ประวัติปรัชญาควรดำเนินไปโดยไม่จำเป็นที่จะต้องไปสู่ข้อสรุปที่สอดคล้องกับหลักทางตรรกะเท่านั้น

และก็ขึ้นอยู่กับการศึกษาพิจารณาโดยหลักการทางตรรกะด้วยเช่นกัน นั่นจึงเป็นเหตุผลที่ว่าทำไมปรัชญาคือชีวิต ๆ หนึ่ง และเป็นเหตุผลที่ว่าทำไมปรัชญาถึงมีประวัติศาสตร์ของตนเองและไม่ใช่ว่าเพียงแต่ตรรกวิทยาในรูปแบบอย่างง่าย ๆ เท่านั้น จะเห็นได้ว่าความเห็นของนักปรัชญาหลายคนข้างต้นแสดงให้เห็นถึงลักษณะของประวัติปรัชญาที่ไม่ใช่เพียงแค่การรวบรวมความคิดในอดีตเท่านั้น แต่ประวัติปรัชญาควรวาทกับมีชีวิตของมันเองและเรียกร้องให้นักปรัชญาทำปรัชญาผ่านประวัติปรัชญาด้วยซ้ำ

นอกจากนี้ยังมีคนคิดว่า ประวัติปรัชญาเป็นวิธีการหนึ่งของการคิดเกี่ยวกับปรัชญา นั่นก็คือการใช้มุมมองทางประวัติศาสตร์ (historical perspective) ที่มีต่อสาขาวิชานั้น ๆ และให้ความสำคัญไม่เพียงแต่พัฒนาการเชิงเวลา (chronological development) แต่ยังให้ความสำคัญกับความพยายามของนักปรัชญาที่จะแก้ไขปัญหาเฉพาะต่าง ๆ อันเป็นผลกระทบที่เกิดจากสิ่งแวดล้อมทางสังคม-ประวัติศาสตร์ (socio-historical circumstances) (Clarke, 2002: 1) เหตุที่ปรัชญาจำเป็นต้องมีประวัติศาสตร์ก็ด้วยเหตุผลง่าย ๆ คือ ทศนะทางปรัชญาเกี่ยวกับเรื่องต่าง ๆ ยกตัวอย่างเช่น ความเป็นจริง ความรู้ ความหมาย ฯลฯ ทศนะที่เกี่ยวกับเรื่องเหล่านี้ในปัจจุบันไม่ได้เหมือนกับทศนะที่เกี่ยวกับเรื่องเหล่านี้เมื่อหลายศตวรรษก่อน กล่าวอีกนัยหนึ่ง ทศนะที่มีความเปลี่ยนแปลงผ่านช่วงเวลา มโนทัศน์ต่าง ๆ ไม่ใช่ข้อเท็จจริงที่ไม่สามารถเปลี่ยนแปลงหรือโต้แย้งไม่ได้ แต่มันมีการเปลี่ยนแปลงมโนทัศน์ตลอดเวลาซึ่งเปิดโอกาสให้ถกเถียงกันได้เสมอ ด้วยเหตุนี้นักประวัติปรัชญาจึงพยายามที่จะสืบค้นความเปลี่ยนแปลงความคิดและกระบวนการต่าง ๆ ที่ความคิดหนึ่งมีอิทธิพลเหนืออีกความคิดหนึ่ง วิชาประวัติปรัชญาจึงเป็นพลวัตมากกว่าสถิตแน่นอนตายตัวแบบที่หลายคนคิด อันจะเป็นส่วนช่วยเสริมให้การทำปรัชญา มีความรัดกุมและชัดเจนมากยิ่งขึ้น ดูเหมือนว่าความสัมพันธ์ระหว่างการทำปรัชญากับประวัติปรัชญาไม่ได้แตกต่างกันสุดขั้วอย่างที่เรากำลังตอนต้นบทความตรงกันข้ามกลับเป็นสิ่งที่ช่วยเสริมซึ่งกันและกัน กล่าวคือการทำปรัชญาช่วยให้ประวัติปรัชญามีชีวิตหรือสร้างเนื้อหาของตัวเองขึ้นมา ส่วนประวัติปรัชญาที่ช่วยเสริมความชัดเจนให้กับการทำปรัชญามากยิ่งขึ้นนั่นเอง

(3) การทำปรัชญาควรนำไปสู่คุณค่าทางปรัชญา

อย่างไรก็ตามมีนักปรัชญาอีกคนที่คิดว่า แม้ประวัติปรัชญาจะมีคุณค่าต่าง ๆ มากมาย แต่ทว่าไม่มีคุณค่าทางปรัชญา (philosophical value) ก็ไม่ใช่ปรัชญาหรือประวัติปรัชญาที่แท้ การกล่าวเช่นนี้จึงดูเหมือนเป็นการเสนอเกณฑ์เพิ่มขึ้นมาในความสัมพันธ์ระหว่างการทำปรัชญาผ่านประวัติปรัชญา กล่าวคือ การทำปรัชญาแต่เพียงอย่างเดียวผ่านเนื้อหาประวัติปรัชญานั้นดูเหมือนจะไม่ได้ทำให้กิจกรรมทางปรัชญาต่างจากการคิดแบบทั่วไป ซึ่งเอิร์นสต์ มอร์ตซ มานาสส์ (Ernst Mortiz Manasse) เห็นว่า ประวัติปรัชญาอาจจะมีคุณค่าในด้านต่าง ๆ หลากหลาย เช่น คุณค่าทางสุนทรียศาสตร์เมื่อนักเขียนที่มีพรสวรรค์ได้แสดงให้เห็นถึงกระแสธารทั้งหมดของพัฒนาการความคิดทางปรัชญา หรือคุณค่าเชิงประวัติศาสตร์ (แบบที่สไตรเกอร์และคลาร์กเสนอ) คือช่วยให้นักประวัติปรัชญาเข้าใจภูมิหลังทางภูมิปัญญาของเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ต่าง ๆ แต่เขาเห็นว่าควรพินิจคุณค่าเหล่านี้ไว้ก่อน เพราะสิ่งที่เขาสนใจคือคุณค่าทางปรัชญา กล่าวคืออย่างน้อยที่สุดประวัติปรัชญาจะมีประโยชน์เพราะมีคุณค่าทางปรัชญา (Manasse, 1952: 538) และงานเขียนประวัติปรัชญาที่จะมีคุณค่าทางปรัชญานั้น มานาสส์เห็นว่าจะต้องมีลักษณะดังนี้

- 1) งานเขียนทางประวัติปรัชญาจะมีคุณค่าทางปรัชญา ถ้าหากมันเป็นภาพรวมของปรัชญา (an integral part of philosophy)

มานาสส์เริ่มต้นด้วยการไปดูงานเขียนประวัติปรัชญาที่เก่าที่สุดเท่าที่เรารู้จักสืบค้นย้อนไปได้ คือใน คศ.3 มีหนังสือชุด 10 เล่มที่ใช้ชื่อว่า “Lives and Opinion of those who have distinguished themselves in Philosophy,” ของ ไดโอจีนีส แลร์ทีอุส (Diogenes Laertius) แต่มานาสส์เห็นว่าไดโอจีนีสเป็นเพียง ‘ผู้รวบรวมทัศนะของนักปรัชญา’ (doxographer) เท่านั้น กล่าวคือ ‘ผู้รวบรวมทัศนะของนักปรัชญา’ จะเป็นผู้นำเสนอความเห็นของนักปรัชญา ซึ่งมานาสส์เห็นว่าเราต้องขอบคุณ ‘ผู้รวบรวมทัศนะของนักปรัชญา’ เพราะถ้าไม่มีพวกเขาเหล่านี้ เราก็คงไม่มีข้อมูลที่เขาเก็บรักษาไว้ นั่นคือเป็นไปได้เลยที่เราเรียนรู้ถึงปรัชญากรีก งานเขียนของ ‘ผู้รวบรวมทัศนะของนักปรัชญา’ ก็จะอยู่ในรูปแบบที่ว่า ‘เพลโตสอนเอาไว้ว่า...’ และ ‘อริสโตเติลสอนว่า...’ นั่นคือการแสดงว่าเรามีความเป็นไปได้หลากหลายที่จะตอบคำถามทางปรัชญา (Manasse, 1952): 538 แต่มานาสส์

เห็นว่า ‘ผู้รวบรวมทัศนะของนักปรัชญา’ นั้นเป็นเพียง ‘ผู้รักในความคิดเห็น’ (lover of opinions) มากกว่าที่จะเป็น ‘ผู้รักในปัญญา’ (lover of wisdom) ดังที่เขากล่าวไว้ว่า (Manasse, 1952: 539)

“ผู้รวบรวมทัศนะของนักปรัชญา อาจจะเป็นกิจกรรมที่มีคุณค่าในตัวเอง
อาจจะเป็นประโยชน์สำหรับนักปรัชญา ถ้าเขาใช้มันตามจุดประสงค์ของเขา
เอง แต่เนื่องจาก ผู้รวบรวมทัศนะของนักปรัชญา ไม่ได้พยายามที่จะสรุป
ความเห็นอันหลากหลายไปสู่ความรู้ใด ๆ เพราะมันไม่ได้มุ่งไปสู่ความจริง
แต่มันได้หยุดก่อนที่จะถึงความจริง และพอใจกับการสะท้อนความคิดที่
หลากหลายเพียงแค่นั้น ผู้รวบรวมทัศนะของนักปรัชญา จึงไม่มีส่วนร่วมกับ
ปรัชญา ในแง่นี้ ประวัติปรัชญาจะไม่มีคุณค่าทางปรัชญาถ้าหากมันปรากฏ
ในรูปแบบของ ผู้รวบรวมทัศนะของนักปรัชญา”

นั่นคือ งานเขียนทางประวัติปรัชญาจะมีคุณค่าทางปรัชญานั้น มานาสส์เห็นว่าจะต้องนำไปสู่ความรู้หรือความจริง
บางอย่าง ไม่ใช่เป็นแต่เพียงการรวบรวมความเห็นหรือทัศนะของนักปรัชญาเพียงอย่างเดียว ถ้าหากเป็นปัจจุบันอาจกล่าวได้ว่า
งานรวบรวมทัศนะของนักปรัชญานั้นจะต้องมีบทวิเคราะห์หรือข้อเสนอทางปรัชญาอันเป็นภาพรวมทั้งหมดของความคิด ไม่ใช่
เป็นเพียงแค่การเรียบเรียงทัศนะของนักปรัชญาที่กระจัดกระจายไม่ได้เชื่อมโยงสัมพันธ์กัน ทัศนะทำนองนี้ก็จะตรงกับโดนัลด์
ฟิลลิป แวรีน (Verene, 2008: 5) ที่กล่าวว่า

“ประวัติปรัชญาคือภาพรวมทั้งหมด (a whole) ไม่ใช่ภาพรวม
ทั้งหมดของความจริงเดียว (single truth) แต่เป็นภาพรวมทั้ง
หมดในความหมายของภาพรวมทั้งหมดเฉพาะช่วงเวลาใดเวลา
หนึ่ง (a temporal totality) เป็นภาพรวมทั้งหมดของสิ่งที่
เคยเป็น และกำลังจะเป็น...”

ตรงนี้จะเห็นว่านักปรัชญากลุ่มนี้ได้เสนอความเห็นเกี่ยวกับการผสมผสานระหว่างประวัติปรัชญากับการทำปรัชญา
มากขึ้นไปอีกชั้น กล่าวคือ ไม่เพียงแต่เห็นว่าการทำปรัชญาผ่านประวัติปรัชญานั้นเป็นสิ่งที่ทำได้ แล้วยังเสนอเกณฑ์ขั้นมาอีกว่า
การทำปรัชญาจะมีความหมายมากกว่าเดิมก็คือ จะต้องมีส่วนที่เรียกว่า คุณค่าทางปรัชญา นั่นคือการนำเสนอความจริง
บางอย่างจากการทำปรัชญาผ่านประวัติปรัชญา ตัวอย่างเช่น การชี้ให้เห็นว่าข้อถกเถียงบางเรื่องว่าเป็นไปไม่ได้ ไม่ต้อง
เสียเวลาถกเถียงเรื่องนั้นแล้ว ซึ่งตรงนี้ก็ตรงกับจิตวิญญาณของปรัชญาอย่างหนึ่งก็คือ การชี้ให้เห็นว่าถึงความเป็นไป
ได้หรือเป็นไปไม่ได้ของทางเลือกบางอย่างของมนุษย์ เราจะได้ไม่เสียเวลาหรือหลงทางไปสิ่งที่เป็นไปได้

2) ประวัติปรัชญาที่มีคุณค่าทางปรัชญานั้นจะต้องเป็นความรู้ที่มีผลตามมา

มานาสส์ได้อ้างถึงความเห็นของนักปรัชญาหลายคน เช่น เบนเนตโต โครเช (Benedetto Croce)⁶ ที่ถือว่าประวัติศาสตร์
เป็นความรู้ที่มีชีวิต (living knowledge) ซึ่งมานาสส์ถือว่าเป็นตัวอย่างอันยอดเยี่ยม กล่าวคือ มันเป็นความรู้ที่ทั้งกำหนดและ
ถูกกำหนดโดยวัฒนธรรมของปัจจุบัน เพียงแค่วันที่และชื่อไม่ได้ทำให้เกิดประวัติศาสตร์ แต่เป็นความต่อเนื่องเชิงเวลา
(chronicles) ต่างหากที่ทำให้เกิดประวัติศาสตร์ วัตถุประสงค์ของประวัติศาสตร์คือการเลือกสรรและตีความข้อเท็จจริงต่าง ๆ
มันเป็นงานแห่งจิตวิญญาณที่มีชีวิต ประวัติปรัชญาที่แท้จริงที่สุดก็คือนักคิดที่เป็นระบบคนสำคัญผู้ที่มีการถกเถียงกับ
นักปรัชญาในอดีตอย่างไม่รู้จักจบสิ้น (Manasse, 1952: 544) หรือ วิลเฮล์ม ดิลธาย (Wilhelm Dilthey)⁷ เห็นว่า ประวัติ

⁶ เบนเนตโต โครเช (Benedetto Croce: 1866 – 1952) นักปรัชญาชาวอิตาลี

⁷ วิลเฮล์ม ดิลธาย (Wilhelm Dilthey: 1833-1911) นักจิตวิทยา นักสังคมวิทยา นักปรัชญาชาวเยอรมัน

ปรัชญาเป็นประวัติศาสตร์ของการตีความโลกของแต่ละปัจเจกอันหลากหลาย ปรัชญาไม่ใช่คำสอนซึ่งสามารถแก้ปัญหาอันเป็นนิรันดร์ได้มากหรือน้อย แต่เป็นความพยายามในการวิเคราะห์และจัดระบบประสบการณ์ที่มีต่อโลกของเราแต่ละคนที่มันเกิดขึ้นในประวัติศาสตร์ (Manasse, 1952: 544) มานาสส์ได้สรุปตอนท้ายว่า (Manasse, 1952: 548)

“ไม่มีนักประวัติศาสตร์คนไหนที่สามารถศึกษาประวัติปรัชญา
ทั้งหมดได้ด้วยสภาพความพร้อมระดับเดียวกัน ถึงกระนั้นก็
ตามเราแต่ละคนจะเข้าใจความจริงมากที่สุดเมื่อเรามีความ
พร้อมที่จะแสดงตัวเองอย่างเต็มที่และเผชิญกับการเปลี่ยน
แปลงที่เป็นไปได้ ในขณะที่เดียวกันการเข้าใจความจริงนี้
เองจะสร้างคุณค่าทางปรัชญาให้แก่ประวัติปรัชญา”

เราจะเห็นได้ว่าการทำปรัชญาผ่านการศึกษาประวัติปรัชญานั้นมีข้อเรียกร้องเพิ่มขึ้นมาอีกก็คือ ความรู้ซึ่งเป็นผลที่ตามมา อันมาจากการมองว่าประวัติปรัชญาเป็นบทสนทนาระหว่างอดีตกับปัจจุบัน หรือกล่าวอีกอย่างก็คือ ประวัติปรัชญาเป็นการทำปรัชญาระหว่างอดีตกับปัจจุบันนั่นเอง

นอกจากนี้ สไตรเกอร์ (Striker, 1999: 18) เห็นว่าประวัติปรัชญามีคุณค่าที่ควรแก่การศึกษาที่คืองานของนักประวัติปรัชญานั้นมีคุณูปการต่อตัวปรัชญาเอง ดังนี้

- 1) ประวัติปรัชญาจะช่วยให้หลีกเลี่ยงความผิดพลาดที่เกิดขึ้นซ้ำกับอดีต
- 2) บางครั้งนักปรัชญาที่อาจจะสงสัยว่าคำถามร่วมสมัยทำไมถึงแปลกประหลาด ก็อาจจะใช้ประวัติปรัชญาไปย้อนดูพัฒนาการของคำถามว่ามีที่มาจากที่ไปอย่างไรจนมาถึงปัจจุบัน
- 3) อาจจะเป็นไปไม่ได้ในการค้นพบความแตกต่างของนักปรัชญาในอดีตและช่วยให้มุมมองหรือชี้ทางออกของปัญหา เพราะบางครั้งเหตุผลบางอย่างอาจไม่ได้สนใจหรือเพิกเฉยในจารีตแบบร่วมสมัย

จะเห็นได้ว่า คุณูปการของวิชาประวัติปรัชญาที่มีต่อปรัชญาในทัศนะของสไตรเกอร์ทั้งสามข้อก็คือกระบวนการคิดปรัชญาหรือทำปรัชญานั้นเอง ข้อแรกช่วยให้เราไม่เข้าไปทำปรัชญาในประเด็นที่ซ้ำกับในอดีต คือไม่ทำให้เสียเวลานั่นเอง ข้อสองคือการสำรวจประเด็นถกเถียงทางปรัชญาที่เกี่ยวข้อง มีความเป็นไปได้อื่น ๆ อีกหรือไม่ ข้อสาม ช่วยให้เกิดความกระจ่างชัดทางมโนทัศน์ต่าง ๆ ไม่ให้ใช้คำหรือความคิดทางปรัชญาอย่างคลุมเครือหรือมีความหมายหลายนัย ซึ่งจะช่วยในการพิจารณาการลำดับเหตุผลของข้อถกเถียงต่าง ๆ ได้ สิ่งเหล่านี้ก็คือกระบวนการคิดปรัชญาหรือทำปรัชญานั้นเอง

(4) บทสรุป

จากที่กล่าวมาข้างต้น ก็คงจะเห็นแล้วว่า ประวัติปรัชญา นั้นต่างจากประวัติวิทยาศาสตร์พอสมควร เราจะเห็นว่าความคิดหรือทฤษฎีทางวิทยาศาสตร์นั้นมีผิดหรือยกเลิกบางความคิดนั้นไป เช่น ทฤษฎีฟิสิกส์ของนิวตันเมื่อพบว่ามันมีข้อบกพร่องหรือไม่สามารถอธิบายปรากฏการณ์ทางดาราศาสตร์บางอย่างได้ เราก็เปลี่ยนเป็นทฤษฎีใหม่มาแทน เช่น ทฤษฎีฟิสิกส์ของไอน์สไตน์ แต่ประวัติปรัชญาได้หาเป็นเช่นนั้นไม่ ถ้าหากให้เทียบเคียงกับประวัติของวิชาใดวิชาหนึ่ง ประวัติปรัชญาก็คงจะใกล้เคียงกับประวัติศาสตร์ศิลปะมากกว่าประวัติวิทยาศาสตร์ เพราะถ้าเราสังเกตจะเห็นว่า แนวคิดหรือสกุลทางศิลปะไม่มีแนวคิดหรือสกุลใดที่ถือว่าถูกหรือผิด แต่เป็นช่วงเวลาของยุคสมัยที่แนวคิดทางศิลปะเกิดขึ้นหรือเป็นที่นิยมในช่วงเวลานั้น ในปัจจุบันเราก็สามารถกลับไปศึกษาสนใจแนวคิดทางศิลปะยุคไหนก็ได้ตามความพึงพอใจของเรา ประวัติปรัชญาที่เช่นกัน เราสามารถย้อนกลับไปศึกษาแนวคิดหรือปรัชญาในอดีต ช่วงสมัยต่าง ๆ ได้เสมอ ตามแต่ที่เราสนใจหรือคิดว่ามันมีความสำคัญในการทำปรัชญาบางประเด็นปัญหาที่เราสนใจได้

จะเห็นได้ว่าวิชาประวัติปรัชญายังมีบทบาทและความสำคัญในการศึกษาปรัชญา กระบวนการคิดปรัชญา หรือการทำปรัชญา เพราะอย่างน้อยที่สุดวิชาประวัติปรัชญาจะเป็นตัวเนื้อหาให้ปรัชญาศึกษาค้นคว้า นอกจากนี้ประวัติปรัชญาไม่ได้

เป็นเพียงแค่การรวบรวมทัศนะหรือความคิดของนักปรัชญาเท่านั้น แต่ยังเป็นการศึกษาถึงข้อถกเถียง สร้างความกระจ่างให้ มโนทัศน์ สร้างข้อโต้แย้ง ฯลฯ สิ่งเหล่านี้ทำให้เกิดกระบวนการคิดปรัชญาหรือการทำปรัชญาในวิชาประวัติปรัชญา การเปรียบเทียบการศึกษาปรัชญากับวิทยาศาสตร์หรือคณิตศาสตร์อาจจะไม่สามารถทำได้ หรือไม่สามารถประเมินด้วยเกณฑ์ เดียวกันได้ (incommensurable) เพราะสิ่งที่ศึกษา (object of study) ของแต่ละวิชาแตกต่างกัน วิทยาศาสตร์ศึกษาโลก กายภาพหรือสิ่งธรรมชาติ คณิตศาสตร์ศึกษาความสัมพันธ์ของความคิดหรือมโนทัศน์ เช่น จำนวน แต่สิ่งที่ปรัชญาศึกษานั้นก็คือตัวปรัชญาเอง ฉะนั้นประวัติปรัชญาจึงมีบทบาทและคุณค่าในการศึกษาหรือทำปรัชญามาทุกยุคทุกสมัย

การทำปรัชญาผ่านประวัติปรัชญาจึงสร้างคุณค่าให้กับตัววิชาปรัชญาเอง ไม่ว่าจะเป็นการสร้างเนื้อปรัชญาเพิ่ม มากขึ้น เนื่องจากกระบวนการทำปรัชญาเป็นการผลิตซ้ำตัวปรัชญาเอง นอกจากนี้ยังเป็นการสร้างความกระจ่างชัดให้มโน ทัศน์ต่าง ๆ ระหว่างการถกเถียงโต้แย้งหาข้อยุติ ก็คือกระบวนการการทำปรัชญาไปในตัว และเมื่อทำปรัชญาผ่านประวัติ ปรัชญาก็จะได้รับความรู้เป็นผลลัพธ์ที่ตามมา ซึ่งเป็นบทสนทนาไม่รู้จบระหว่างอดีตกับปัจจุบัน เพื่อเสริมสร้างความใจต่อตัว มนุษย์ของคนต่างยุคต่างสมัย อันจะเป็นประโยชน์ต่อการหันกลับมาพิจารณาตัวเราในปัจจุบันได้อย่างดียิ่งขึ้น

เอกสารอ้างอิง

หนังสือ

Verene, Donald Phillip, (2008). **The History of Philosophy: A Reader's Guide**. USA: Northwestern University Press.

บทความในวารสาร

Schmitz, Kenneth L. (1988). **The History of Philosophy as Actual Philosophy**. *The Journal of Philosophy*, 85 (11), 673-674

Manasse, Ernst Mortiz. (1952). *The Philosophical Value of the History of Philosophy*.

Philosophy and Phenomenological Research, Vol. 12, No.4. (June., 1952), 538-549

Popkin, Richard H. (1985). *Philosophy and the History of Philosophy*. **The Journal of Philosophy**, 82 (11), 625-632

Striker, Gisela. (1999). *Why Study the History of Philosophy?*. **The Harvard Review of Philosophy**, VII. 1999, 15-18

สื่ออิเล็กทรอนิกส์

Clarke, Richard. (2002). **The Historical Approach to Philosophy**, Retrieved from

<http://www.rlwclarke.net/Courses/LITS2002/20042005/01AHistoricalApproachtoPhilosophy.pdf>

Hennig, Boris. (2006). **Why History of Philosophy?** Retrieved from

<http://borishennig.de/texte/2009/historyofphilosophy.pdf>

แนวทางการอนุรักษ์ประวัติศาสตร์สายพันธุ์ข้าวในตำบลแหลมบัว อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม
The Guidelines of Conservation to Indigenous Rice-Strain's History in Laem Bua
Sub-district, Nakhon Chai Si's District, Nakhon Pathom Province.

ธิติพงศ์ มีทอง¹

บทคัดย่อ

บทความวิจัยเรื่องนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาประวัติศาสตร์สายพันธุ์ข้าวในตำบลแหลมบัว อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม โดยผู้วิจัยศึกษาความสัมพันธ์ในเชิงประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่มีความเกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์สายพันธุ์ข้าวพื้นเมือง โดยศึกษานับตั้งแต่เรื่องราวประวัติศาสตร์ข้าวที่มีความเป็นมายาวนานนับจากอดีตจวบจนถึงพัฒนาการการเพาะปลูกข้าวในพื้นที่ชุมชนแหลมบัว จากการศึกษาแสดงให้เห็นว่าการปลูกข้าวสายพันธุ์พื้นเมืองได้สร้างวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับข้าวในหลากหลายรูปแบบนับตั้งแต่สำนวนสุภาษิต คติชนความคิดเกี่ยวกับข้าว รวมถึงความสัมพันธ์ระหว่างข้าวในชุมชนแหลมบัวที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ทั้งนี้วัฒนธรรมของการเพาะปลูกข้าวยังนำมาสู่รูปแบบพิธีกรรมข้าวในแหลมบัว หลากหลายพิธีกรรมด้วยกันทั้งที่เป็นพิธีกรรมราชภัฏและพิธีกรรมหลวงซึ่งมีอิทธิพลต่อประเพณีพิธีกรรมข้าวของชาวนาในตำบลแหลมบัวเป็นอย่างมาก นอกจากนี้ผลของการศึกษายังนำไปสู่ข้อสรุปของแนวทางการอนุรักษ์ประวัติศาสตร์สายพันธุ์ของข้าวรวมถึงพิธีกรรมต่าง ๆ ในตำบลแหลมบัว อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐมเพื่อให้เกิดความยั่งยืนทางชุมชนต่อไป

คำสำคัญ: ชุมชนแหลมบัว สายพันธุ์ข้าวพื้นเมือง พิธีกรรมข้าว แนวทางการอนุรักษ์

Abstract

This article aimed to study the indigenous rice-strain's history in Laem Bua sub-district, Nakhon Chai Si's district, Nakhon Pathom province. The researcher studied the relationship of local history relative to the indigenous rice-strain's history. The researcher still researched the history of rice in Laem Bua sub-district where this community had own agricultural history in a long time. From this research showed that the agriculture in Laem Bua sub-district initiated the culture concerning with the its cereal culture in many ways including of cereal proverbs, folklores and the relation between rice in Laem Bua community that dealt with its economics, society and culture respectively. The agricultural culture brought about the cereal ritual practices in Laem Bua sub-district. The cereal rituals also divided into 2 types one was mass ritual and the other was royal ritual, both rituals influenced to cereal traditional rituals in Laem Bua area. Moreover, the result of this research caused finding the joint solutions on conservation to both indigenous rice-strain's history and cereal traditional rituals in Laem Bua sub-district, Nakhon Chai Si's district, Nakhon Pathom province with the objective to make permanently the sustainability.

Keywords: Laem Bua Society, Indigenous Rice-Strains, Cereal Traditional Rituals,
Guidelines of Conservation

¹ อาจารย์ประจำสาขาสังคมศึกษา คณะมนุษยศาสตร์ และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม

บทนำ

บทความวิจัยเรื่องนี้เป็นการศึกษาของประวัติศาสตร์สายพันธุ์ข้าวพื้นเมืองในตำบลแหลมบัว อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐมซึ่งผู้วิจัยได้ลงพื้นที่สำรวจรวมทั้งศึกษาในเอกสารควบคู่กัน จากการลงพื้นที่สำรวจทำให้ทราบว่าในอำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐมมีการเพาะปลูกข้าวพื้นเมืองอยู่เป็นจำนวนมากเมื่อหลายสิบปีก่อน แต่ในเวลาต่อมาเมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจของโลกทำให้ชาวนาในพื้นที่แถบนี้หันไปเพาะปลูกข้าวของทางการมากขึ้น ทำให้พื้นที่ไร่นาของเกษตรกรจำนวนมากที่เคยเพาะปลูกข้าวพื้นเมืองค่อย ๆ หายสาบสูญลง อย่างไรก็ตาม จากการลงพื้นที่อย่างต่อเนื่องทำให้ทราบว่าข้าวพื้นเมืองเป็นข้าวที่มีการเพาะปลูกมายาวนานและมีหลากหลายสายพันธุ์ ขณะเดียวกันข้าวดังกล่าวยังให้คุณค่าทางอาหารสูงมาก บทความวิจัยเรื่องนี้จึงพยายามที่จะศึกษาเกี่ยวกับเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ข้าวพื้นเมืองรวมทั้งวิธีการหาแนวทางการอนุรักษ์สายพันธุ์ข้าวเพื่อให้เกิดความยั่งยืนสืบต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาประวัติศาสตร์สายพันธุ์ข้าวในตำบลแหลมบัว อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม
2. เพื่อศึกษาพิธีกรรมข้าวในตำบลแหลมบัว อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม
3. เพื่อหาแนวทางการอนุรักษ์และฟื้นฟูสายพันธุ์ข้าวในตำบลแหลมบัว อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม

วิธีดำเนินการ

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงพรรณนา (descriptive research) โดยมีขั้นตอนดังนี้

1 ขอบเขตด้านเนื้อหา

การศึกษาครั้งนี้ผู้วิจัยทำการศึกษาศาสตร์สายพันธุ์ข้าวดั้งเดิมในตำบลแหลมบัว อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม และแนวทางการอนุรักษ์และการฟื้นฟู ทั้งนี้ผู้วิจัยจะศึกษาสายพันธุ์ข้าวดั้งเดิมในตำบลแหลมบัวทั้งพันธุ์ข้าวที่ยังมีการปลูกอยู่แต่ปลูกเป็นจำนวนน้อยและพันธุ์ข้าวที่หายสาบสูญรวมถึงการศึกษาศาสตร์ท้องถิ่น วัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อ ตลอดจนพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวพื้นเมืองในตำบลแหลมบัว อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม

2 ขอบเขตด้านประชากร

ประชากรที่ใช้ในการศึกษาครั้งนี้ คือ ประชาชนชาวเกษตรกรชุมชนแหลมบัวในตำบลแหลมบัว อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม ซึ่งผู้วิจัยใช้วิธีเลือกกลุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง (purposive selective)

แบ่งเป็น 2 กลุ่ม ได้แก่

กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการสัมภาษณ์เชิงลึก ได้แก่ กลุ่มที่ 1 เกษตรกรผู้ปลูกข้าวพื้นเมือง จำนวน 3 คน, กลุ่มที่ 2 ราษฎรชาวบ้าน จำนวน 3 คน, กลุ่มที่ 3 เจ้าหน้าที่ภาครัฐและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นตำบลแหลมบัว จำนวน 4 คน และกลุ่มที่ 4 นักวิชาการเกษตร 2 คน

กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการประชุมกลุ่มย่อย ได้แก่ กลุ่มที่ 1 อดีตเจ้าหน้าที่ภาครัฐและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นตำบลแหลมบัว คือ อดีตกำนัน อดีตผู้ใหญ่บ้าน จำนวน 3 คน, กลุ่มที่ 2 ชาวบ้านที่ประกอบอาชีพเกษตรกร จำนวน 5 คน และกลุ่มที่ 3 ครูสอนวิชาสังคมศึกษาที่สอนด้านประวัติศาสตร์ท้องถิ่น จำนวน 2 คน

ผลการวิจัย

ผลจากการวิจัยนั้นพบว่าความเจริญก้าวหน้าในกระแสโลกาภิวัตน์ซึ่งเป็นกระแสหลักจากภายนอกได้ก่อให้เกิดการครอบงำทางมรดกภูมิปัญญาของบรรพบุรุษในชุมชนแหลมบัว ตำบลแหลมบัว อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม นับตั้งแต่สมัยอดีต ขณะเดียวกันความเป็นอัตลักษณ์ในชุมชนก็ลดลง โดยเฉพาะอย่างยิ่งคนหนุ่มสาวสมัยใหม่ที่มองไม่เห็นถึงคุณค่าของสายพันธุ์ข้าวในประวัติศาสตร์และความเป็นวัฒนธรรมของชุมชนแหลมบัวในอดีต ผู้วิจัยได้สรุปผลการวิจัยในด้านการศึกษา

แนวทางการอนุรักษ์ประวัติศาสตร์สายพันธุ์ข้าวในตำบลแหลมบัว อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม ผลการวิจัยจากการสัมภาษณ์เชิงลึก การประชุมกลุ่มย่อยและการวิเคราะห์เชิงเอกสารเรื่องแนวทางการอนุรักษ์ประวัติศาสตร์สายพันธุ์ข้าวในตำบลแหลมบัว อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม สามารถแบ่งออกเป็นด้านต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

1. ประวัติศาสตร์ข้าว: จุดเริ่มต้นของความเป็นมาของวัฒนธรรมการเพาะปลูกข้าวสู่การศึกษาพันธุ์ข้าวในพื้นที่แหลมบัว

พันธุ์ข้าวที่มนุษย์เพาะปลูกพัฒนามาจากข้าวป่าซึ่งเป็นพืชในตระกูล Gramineae (พืชในวงหญ้า) และอยู่ในสกุล Oryza ส่วนที่เกี่ยวกับการเจริญเติบโตของข้าวประกอบด้วยราก ลำต้น และใบ รากข้าวเป็นระบบรากฝอยซึ่งกระจายอยู่ในดินระดับต้นซึ่งรากนอกจากจะมีที่โคนต้นแล้ว ยังพบรากที่ข้อปล้องเหนือดินก็มีรากงอกออกมาด้วยเช่นเดียวกัน ส่วนลำต้นเป็นโพรงมีข้อปล้อง ข้าวต้นเดิมที่เกิดจากเมล็ดต้นหนึ่งจะแตกกอออกหลายต้น และตรงข้อปล้องมีตาที่สามารถแตกเป็นต้นใหม่ได้ หากต้นเดิมล้มลง หรือรากข้อปล้องนั้นสามารถยึดดินได้ สำหรับใบข้าวช่วงแรกที่ติดกับต้นเป็นกาบห่อต้น ต่อจากนั้นจะเป็นแผ่นใบยาว ทั้งนี้ลักษณะการขยายพันธุ์ จะประกอบด้วยรวงหรือช่อดอกซึ่งเจริญขึ้นจากยอดข้าว แล้วออกเป็นก้านสำหรับออกรวง ขณะที่ข้าวที่ปลูกในเอเชียวิวัฒนาการมาจากข้าวป่าซึ่งมีถิ่นกำเนิดอยู่ที่บริเวณอนุทวีปอินเดีย ประเทศบังกลาเทศ และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ซึ่งปลูกกันอย่างแพร่หลายตั้งแต่อินเดีย บังกลาเทศ ตลอดจนบริเวณดินแดนสามเหลี่ยมระหว่างพม่า ไทย ลาว กัมพูชา เวียดนาม และจีนตอนใต้ โดยแบ่งออกอีกเป็น 3 สายพันธุ์หลัก คือ หนึ่งสายพันธุ์ซินิกา (Sinica) หรือจาโปนิกา (Japonica) สองข้าวพันธุ์อินดิกา (Indica) และสามข้าวพันธุ์ชวานิกา (Javanica)

1.1 คติชนเรื่องข้าวในสังคมไทย: พลวัตความเชื่อเรื่องข้าวสู่ชุมชนแหลมบัว อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม

คติความเชื่อที่สำคัญเกี่ยวกับข้าวที่ปรากฏทั่วทุกภูมิภาคในสังคมไทย รวมทั้งชาวนาในพื้นที่ตำบลแหลมบัว อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐมมีการกล่าวถึงเรื่องพระแม่โพสพ ทั้งนี้คนทั่วไปอาจเคยได้ยินกันว่าอย่ากินข้าวเหลือเพราะพระแม่โพสพจะร้องไห้ หรืออย่าเหยียบเมล็ดข้าวที่ตกอยู่ลงบนพื้นเพราะพระแม่โพสพจะโกรธ แต่หากพาลดพลังเท้าเหยียบลงบนเมล็ดข้าวแล้วก็ให้ขอมาต่อพระแม่โพสพ ความเชื่อดังกล่าวนี้นำมาซึ่งข้อห้ามของพระแม่โพสพฝังแน่นอยู่ในความคิดของชาวนา รวมทั้งประชาชนชาวไทยมาช้านาน แต่ครั้งนั้นว่าพระแม่โพสพนั้นเป็นเทวดาผู้ทรงรักษาคู่มือรวงข้าว และมีพระคุณต่อราษฎรเพราะให้ข้าวกิน ด้วยเหตุนี้คนไทยจึงบริโภคข้าวด้วยความรู้สึกถึงบุญคุณและประโยชน์อย่างคุ้มค่า เช่น เมื่อทำข้าวหกไม่ว่าจะเป็นข้าวสุกหรือข้าวสารก็จะต้องใช้มือเก็บเมล็ดข้าวที่ละเม็ดจะไม่ใช้ไม้กวาดเป็นอันขาดเพราะถือว่าข้าวเป็นของสูง ผู้ใหญ่จะสอนเด็กให้กราบพระแม่โพสพเพื่อระลึกถึงพระคุณที่ทำให้มีข้าวรับประทาน ก่อนลงมือรับประทานและรับประทานเสร็จแล้ว

1.2 มิติทางประวัติศาสตร์ข้าวในจังหวัดนครปฐม: การศึกษาประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมข้าวของนครชัยศรี

ชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในกลุ่มภาษาตระกูลไท-ลาวนั้นบริโภคข้าวเหนียวเป็นอาหารหลักไม่ต่ำกว่า 3,000 ปีมาแล้ว อาทิ ชาวไทอาหมในแคว้นอัสสัมของอินเดีย ชาวลื้อในแคว้นสิบสองปันนาของจีน ชาวไทในเวียดนาม รวมทั้งชาวจ้วงในจีนซึ่งกลุ่มคนต่าง ๆ เหล่านี้ล้วนใช้ภาษาไทในการสื่อสารด้วยกันทั้งสิ้น อย่างไรก็ตาม กลุ่มคนเหล่านี้ทำนาข้าวเหนียวซึ่งปลูกไว้เพื่อใช้ในการบริโภครวมทั้งไว้เลี้ยงผีบรรพบุรุษด้วยเช่นกัน ในเวลาต่อมาวัฒนธรรมการบริโภคข้าวของคนไทยเริ่มเปลี่ยนแปลงไปสู่วัฒนธรรมการบริโภคข้าวเจ้าในสมัยต่อมา ทั้งนี้การปลูกข้าวเจ้าเริ่มเป็นที่นิยมเมื่อมีการติดต่อค้าขายแลกเปลี่ยนกับวัฒนธรรมของอินเดียเมื่อราว พ.ศ.1000 โดยเริ่มปลูกที่ภาคใต้ก่อนขยายสู่พื้นที่ภาคกลาง หลังจาก พ.ศ. 1900 การปลูกข้าวเหนียวเริ่มลดลงตามลำดับ แต่มีการปลูกข้าวเจ้าขึ้นมาทดแทนมากขึ้น โดยเฉพาะบริเวณที่ภาคกลางในช่วงสมัยการสร้างบ้านแปลงเมืองสมัยอาณาจักรอยุธยาและราชวงศ์ธนบุรี พ.ศ. 2200 เป็นต้นมา ภาคกลางเป็นแหล่งเพาะปลูกข้าวเจ้ามากที่สุดซึ่งในตำบลแหลมบัว อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐมก็เช่นเดียวกัน ส่วนข้าวเหนียวยังคงปลูกกันเฉพาะภาคเหนือและภาคอีสานเท่านั้น แม้คนในภาคกลางจะหันมาบริโภคข้าวเจ้าเป็นอาหารหลักและเริ่มทำนาข้าวเจ้าอย่างกว้างขวางก็ตาม

สำหรับประเทศไทย ชีวิตของคนไทยมีความผูกพันกับข้าวมาตั้งแต่โบราณกาลมาแล้ว เนื่องจากข้าวเป็นอาหารหลักในการดำรงชีพ คนไทยจึงมีชีวิตอยู่ถึงทุกวันนี้ก็เพราะข้าว ดังนั้น คนไทยจึงให้ความสำคัญกับข้าวมาก ดังจะเห็นได้จาก

การตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนหรือแม้แต่การเลือกทำเลที่ตั้งเมืองหลวงของไทยในอดีตเป็นต้น บรรพบุรุษไทยจะต้องเลือกทำเลบริเวณที่เป็นที่ราบลุ่มซึ่งสามารถทำนาปลูกข้าวได้ดีเพื่อที่จะมีข้าวไว้เลี้ยงครอบครัวหรือเลี้ยงพลเมืองของอาณาจักรได้อย่างพอเพียง ในศิลาจารึกหลักที่ 1 ของพ่อขุนรามคำแหงมหาราชได้กล่าวถึงเมืองสุโขทัยซึ่งเป็นราชธานีแห่งแรกว่า “เมืองสุโขทัยนี้ดี ในน้ำมีปลาในนามีข้าว” แม้แต่การขยายเมืองหลวงครั้งหลังสุดคือในสมัยอาณาจักรกรุงธนบุรี และต่อมาได้ย้ายราชธานีมาตั้งอยู่ที่ฝั่งกรุงเทพมหานคร เหตุผลหนึ่งที่สำคัญคือ ถ้าพม่ายกทัพมาล้อมพระนคร ไทยก็ยังมีข้าวที่ยังเลี้ยงพลเมืองได้อย่างเพียงพอโดยไม่ต้องหวาดกลัวต่อการล้อมกรุงของข้าศึก นอกจากนี้คนไทยยังเรียกขานว่า “เป็นกระดูกสันหลังของชาติ” เป็นผู้ประกอบอาชีพหลังสู้ฟ้าหน้าสู้ดิน เพื่อให้ได้ข้าวมาเลี้ยงชีวิตคนไทยทั้งแผ่นดิน ด้วยเหตุนี้ ข้าวจึงมีบทบาทและมีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของคนไทยนับแต่การปลูกข้าว อีกทั้งเป็นธรรมเนียมที่มีมาแต่โบราณว่า ผู้เป็นใหญ่ในแผ่นดินจะต้องลงมือทำนาด้วยตัวเองเพื่อเป็นตัวอย่างแก่อาณาประชาราษฎร์ ดังเช่น พระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญซึ่งมีอยู่ตราจนปัจจุบัน

1.3 ความสัมพันธ์ระหว่างข้าวกับมิติทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมในชุมชนแหลมบัว

ข้าวกลายเป็นพืชเศรษฐกิจที่สำคัญที่สุดในประเทศไทยมาตั้งแต่อดีตจวบจนปัจจุบัน รวมถึงชาวนาผู้ทำการเกษตรในพื้นที่ของตำบลแหลมบัว อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐมที่ครัวเรือนส่วนใหญ่ล้วนประกอบอาชีพเกษตรกรรมเป็นหลัก ในขณะที่เดียวกันคนไทยส่วนใหญ่ก็อาศัยรายได้จากข้าวมาเป็นค่าใช้จ่ายต่าง ๆ ภายในครัวเรือน ครอบครัวใดได้ข้าวมากก็ถือว่ามีความฐานะทางเศรษฐกิจที่มั่นคง ความมั่นคงที่เกิดจากการค้าขายข้าวนี้ยังส่งผลถึงระดับรัฐบาลโดยรัฐอาศัยรายได้หลักจากข้าวมาใช้จ่ายในการพัฒนาประเทศด้านต่าง ๆ และในบางครั้งก็ใช้ข้าวแลกเปลี่ยนกับสินค้าอื่น ๆ โดยตรงจากประเทศต่าง ๆ ทั่วโลกเช่นกัน ปัจจุบันข้าวได้กลายเป็นพืชเศรษฐกิจที่มีเงื่อนไขในทางการเมืองซึ่งเป็นดัชนีชี้วัดความมั่นคงของประเทศได้เป็นอย่างดี นอกจากนี้ข้าวยังเป็นเสาหลักวัฒนธรรมไทยให้เกิดขึ้น ตั้งอยู่และมีวิวัฒนาการสืบเนื่องกันมา ปัจจุบันกล่าวได้ว่าเรื่องราวเกี่ยวกับข้าวและการทำนาเป็นเรื่องราวที่ผูกพันกับวิถีชีวิตคนไทยมานานกว่าเรื่องราวด้านอื่น ๆ เช่นเดียวกับกลีรในตำบลแหลมบัวที่มีวิถีผูกพันกับการทำนาข้าวมาเป็นเวลายาวนานจนกลายเป็นพื้นฐานสำคัญในการสร้างแบบแผนพฤติกรรมที่เป็นเอกลักษณ์ในสังคมแหลมบัวอีกด้วย

1.4 ประวัติศาสตร์พัฒนาการการปลูกข้าวในพื้นที่นครชัยศรี

ปัจจุบันพฤติกรรมของมนุษย์ในการทำไร่เลื่อนลอย การทำนาหว่าน และการทำนาดำยังคงมีให้เห็นอยู่ แต่ดูเหมือนว่าวิวัฒนาการของพฤติกรรมของมนุษย์ที่เกี่ยวกับการเพิ่มกำลังการผลิตข้าวกำลังถูกกำหนดไว้กับสภาพปัจจุบัน โดยเฉพาะกระแสของการบริโภคนิยมโลก ทำให้มนุษย์ได้พัฒนาการเพาะปลูกข้าวมาตั้งแต่อดีตจวบจนปัจจุบันมาอย่างยาวนาน รูปแบบการเพาะปลูกข้าวตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันมีดังนี้

- การเก็บข้าวป่า ข้าวป่าเกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ เมล็ดข้าวปามีลักษณะเล็กหางยาว เมื่อสุกเมล็ดจะร่วงง่าย ออกรวงตามฤดูกาลมีหลากหลายพันธุ์ซึ่งพบอยู่ทั่วทุกภูมิภาคของไทยรวมทั้งในพื้นที่ตำบลแหลมบัว อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐมก็พบร่องรอยหลักฐานข้าวป่าเช่นกัน ชาวนาไทยนิยมเรียกข้าวป่าว่าข้าวผี ข้าวนก หล้าละม้าน การเก็บข้าวป่าโดยส่วนใหญ่มักจะนิยมเก็บด้วยการรูดเล็ดจากรวงโดยไม่ต้องใช้เครื่องมือเกี่ยว อย่างไรก็ตาม ต้องรอจังหวะข้าวสุกพอดีจึงจะรูดง่าย ถ้าสุกเกินไปเมล็ดจะร่วงลงพื้น ทั้งนี้รสชาติของข้าวป่าจะมีรสฝาดเมื่อสีข้าวออกมาจะได้ข้าวสารสีแดง

- การปลูกข้าวไร่ ข้าวไร่ใช้สำหรับปลูกในพื้นที่ทั้งในที่สูงซึ่งจะใช้พันธุ์ข้าวที่ต่างจากไร่ที่มีพื้นที่ต่ำ ข้าวไร่ส่วนใหญ่จะเป็นข้าวเบามีอายุเก็บเกี่ยว 3-4 เดือน ข้าวไร่ในที่สูงมักเป็นข้าวเมล็ดป้อม ขณะที่ข้าวไร่ในที่ต่ำมักเป็นข้าวเมล็ดยาวและอายุเก็บเกี่ยวจะยาวกว่า การเก็บเกี่ยวข้าวไร่ใช้วิธีเกี่ยวเช่นเดียวกันกับข้าวนา แต่ต่างกันที่ต้องระมัดระวังตอไม้และการขนส่งลำบากมากกว่าข้าวนาทั่ว ๆ ไป ผลผลิตของข้าวไร่นั้นขึ้นอยู่กับสภาพของพื้นที่และความอุดมสมบูรณ์ของดินในพื้นที่นั้น ๆ แต่การเก็บเกี่ยวข้าวไร่นั้นได้ผลผลิตมากกว่าการเก็บข้าวป่า

- การปลูกข้าวนาหว่าน ข้าวนาหว่านหรือข้าวพื้นบ้านมีการปลูกในลักษณะต้นห่างบ้างถี่บ้างไม่เป็นแถวเป็นระเบียบ นอกจากนี้ต้นข้าวยังมีขนาดสูงต่ำไม่เท่ากัน ทั้งยังมีวัชพืชขึ้นแย่งอาหารจากต้นข้าว บ่อยครั้งทำให้ต้นข้าวในนาหว่านแข่งกันเจริญเติบโต ข้าวนาหว่านมีทั้งข้าวหนักและข้าวเบาตามแต่พื้นที่ลิกหรือพื้นที่ดอน ผลผลิตของข้าวนาหว่านหรือข้าว

พื้นบ้านไม่มีความแน่นอนว่าจะได้ปริมาณมากน้อยเท่าใดต่อไร่ แต่ส่วนใหญ่ผลผลิตจากข้าวนาหว่านหรือข้าวพื้นบ้านจะไม่มากนักเมื่อเทียบกับข้าวนาดำ แต่การเก็บเกี่ยวข้าวนาหว่านจะทำได้ง่ายและรวดเร็วกว่าข้าวไร่เป็นอย่างมาก

- การปลูกข้าวนาดำ ข้าวนาส่วนใหญ่นิยมปลูกข้าวนาดำ เนื่องจากข้าวดังกล่าวมีความเป็นระเบียบเรียบร้อย การปลูกข้าวนาดำนิยมปลูกเป็นแถวเป็นแนวเต็มเนื้อที่ ทำให้ไม่ค่อยมีวัชพืช ต้นข้าวมีคุณสมบัติสูง มีขนาดต้นเสมอกัน ดูแลง่ายไม่เกะกะรกตาเหมือนกับข้าวนาหว่าน แม้กระทั่งข้าวนาในพื้นที่ตำบลแหลมบัว อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐมเองนั้นก็นิยมปลูกข้าวนาดำกันมากเนื่องจากให้ผลผลิตสูงและเป็นที่ต้องการของตลาด ข้าวนาดำเมื่อสุกจะดูแลเรื่องออร์แกนิกทั้งทุ่งนา ทั้งยังสามารถเก็บเกี่ยวได้อย่างรวดเร็ว นอกจากนี้แล้วข้าวนาดำยังให้ผลผลิตต่อไร่สูงกว่าข้าวนาหว่านซึ่งสามารถตอบสนองต่อความต้องการของตลาดสินค้าได้มาก

- การปลูกข้าวนาปรัง ข้าวนาปรังเป็นวิธีการปลูกข้าวที่ลอกเลียนแบบมาจากธรรมชาติ แต่เดิมข้าวประเภทนี้ตกหล่นอยู่ในนาที่มีน้ำแล้วงอกออกรวงใหม่ในหน้าร้อนหรือนอกฤดูการเพาะปลูกคือหน้าฝน ต่อมาจึงมีการปลูกอย่างตั้งใจและพัฒนาสายพันธุ์ข้าวขึ้นจนกลายเป็นที่นิยมเพาะปลูกกันอย่างแพร่หลายในปัจจุบัน ข้าวนาปรังมีอายุการเก็บเกี่ยว 3-4 เดือน ข้าวนาปรังมีคุณสมบัติเป็นข้าวเบาไม่ไวต่อแสง ลำต้นเตี้ยสามารถเก็บเกี่ยวได้ง่าย ให้ผลผลิตต่อไร่สูง ข้าวนาปรังนิยมปลูกขายมากกว่าการบริโภค ดังนั้น การทำนาปรังจึงเป็นการสนองตอบต่อความต้องการของกลไกในรอบปีได้มากทั้งยังสนองตอบต่อกระแสเศรษฐกิจของโลกมากขึ้น อย่างไรก็ตาม ปัจจุบันข้าวนาปรังได้มีพัฒนาการไปมากทั้งด้านเมล็ดพันธุ์และคุณภาพ จนชาวนานิยมใช้ปลูกแทนข้าวพันธุ์พื้นเมืองมากขึ้น ส่งผลให้ข้าวพันธุ์พื้นเมืองหลายชนิดสูญพันธุ์ไปอย่างรวดเร็ว เช่น ข้าวพันธุ์พื้นเมืองในแหลมบัว อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐมที่มีการปลูกมาก่อนหน้านี้ ข้าวที่พบเห็นเก็บเกี่ยวในทุ่งนาปัจจุบันส่วนใหญ่เป็นข้าวพันธุ์ กข. ที่กรมการข้าวส่งเสริมการผลิตและสามารถตอบสนองความต้องการของผู้บริโภคได้ดีกว่าข้าวพื้นเมือง การปลูกข้าวนาปรังรวมถึงการปรับปรุงพันธุ์ให้สามารถปลูกได้โดยไม่จำกัดฤดูกาลยังเป็นการพยายามตอบสนองต่อความต้องการของมนุษย์ให้มากขึ้น

การทำนาปรัง ถ้าจะให้ได้ผลผลิตต่อไร่สูง ต้องมีความพร้อมในหลาย ๆ ด้าน เช่น ที่นาต้องได้รับน้ำจากระบบชลประทานสมัยใหม่ ต้องปลูกข้าวสายพันธุ์ใหม่ต้องใส่ปุ๋ยเคมีตามอัตราส่วนอย่างน้อย 2 ครั้ง คือ ใส่ปุ๋ยแล้วคราดกลบตอนเตรียมดินหรือหลังปักดำ 15 วัน และใส่ปุ๋ยเร่งกำเนิดช่อดอก ถ้าข้าวไวต่อแสงใช้ปุ๋ยในอัตราต่ำ แต่หากข้าวไม่ไวต่อแสงใช้ปุ๋ยในอัตราสูงและต้องรักษาระดับน้ำให้เหมาะสมตามวัยของต้นข้าว ข้าวพันธุ์สมัยใหม่ที่เกิดจากการค้นคว้าวิจัยของนักวิจัยข้าวในประเทศไทยส่วนใหญ่นิยมเรียกว่าข้าวพันธุ์ กข. ซึ่งมีอยู่หลายสิบชนิด ทั้งข้าวเหนียว ข้าวเจ้า ลักษณะทางกายภาพที่สังเกตได้ชัดเจนมาก คือ ต้นเตี้ย จนชาวบ้านทั่วไปเรียกกันอีกชื่อหนึ่งว่า “ข้าวเตี้ย” ดังเช่น ข้าวนาปรังจากทุ่งนาอำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม

ทั้งนี้จากการประชุมกลุ่มเสวนาเรื่องสายพันธุ์ข้าวพื้นเมืองของตำบลแหลมบัว อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐมครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ข้อสรุปจากคำบอกเล่าของปราชญ์ชาวบ้านผู้เคยประกอบอาชีพเกษตรกรรมในพื้นที่ตำบลแหลมบัว โดยได้เชิญเกษตรกรซึ่งเป็นปราชญ์ชาวบ้านที่มีความรู้เกี่ยวกับพันธุ์ข้าวพื้นเมืองในตำบลแหลมบัวมาให้ข้อมูล ข้อมูลเกี่ยวกับประวัติศาสตร์พันธุ์ข้าวพื้นเมืองในตำบลแหลมบัวของปราชญ์ชาวบ้านในครั้งนี้มาจากการประสบการณ์ที่พบเห็นมาเป็นระยะเวลายาวนาน อีกทั้งเกษตรกรเหล่านี้ยังเคยเป็นผู้ประกอบอาชีพเกษตรกรรมมาเป็นเวลานานในพื้นที่ของตำบลแหลมบัว อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม ขณะเดียวกันบิดามารดาของกลุ่มเกษตรกรเหล่านี้ยังประกอบอาชีพชาวนามาอย่างยาวนานนับแต่อดีต ทำให้ปราชญ์ชาวบ้านมีทั้งความรู้และประสบการณ์ ตลอดจนสามารถถ่ายทอดเรื่องราวเกี่ยวกับสายพันธุ์ข้าวพื้นเมืองได้เป็นอย่างดี และจากการสนทนากลุ่มครั้งนี้ได้ข้อสรุปร่วมกันว่าสายพันธุ์ข้าวพื้นเมืองในพื้นที่ของตำบลแหลมบัว อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐมนั้นเคยมีการเพาะปลูกจำนวนทั้งสิ้น 6 สายพันธุ์ ดังต่อไปนี้ พันธุ์สามรวง (Saam-Ruang) พันธุ์เหลืองหอม (Leung-Hom) พันธุ์เหลืองไว (Leung-Wai) พันธุ์ขาวป่า (Khaw-Paa) พันธุ์สามเดือน (Saam-Deun) และพันธุ์เหลืองอ่อน (Leung-On)

ทั้งนี้จากการประชุมเกี่ยวกับการฟื้นฟูสายพันธุ์ข้าวพื้นเมืองนั้นตรงกับปราชญ์ชาวบ้านอีกหลายท่านที่มองว่าการที่จะฟื้นฟูสายพันธุ์ข้าวพื้นเมืองนั้นจำเป็นต้องรวมกลุ่มกันเพื่อหารือระหว่างกัน การฟื้นฟูสายพันธุ์ข้าวพื้นเมืองมีส่วนสำคัญอย่างมากที่กระตุ้นให้เศรษฐกิจในชุมชนมีความเข้มแข็ง อีกทั้งยังเป็นการสร้างชุมชนแห่งการเรียนรู้ขึ้นได้เป็นอย่างดีซึ่งต้องอาศัยความร่วมมือจากหลายภาคส่วนและหลายฝ่ายเข้าด้วยกัน ขณะเดียวกันคุณณรงค์และปราชญ์ชาวบ้านมองว่าวิธีการหนึ่งที่ทำให้การฟื้นฟูพันธุ์ข้าวกลับมามีชีวิตขึ้นอีกครั้งคือการฟื้นฟูประเพณีวัฒนธรรมที่เกี่ยวกับข้าวในตำบลแหลมบัวด้วยเช่นกัน สิ่งเหล่านี้จะเป็นตัวกระตุ้นที่ทำให้เยาวชนใส่ใจในคุณค่าอัตลักษณ์ของตำบลแหลมบัวโดยมีโรงเรียนต่าง ๆ ในตำบลแหลมบัวเป็นสื่อกลางสำคัญ ทั้งนี้แนวทางดังกล่าวนับว่าเป็นการสร้างประโยชน์ให้แก่ชุมชนแหลมบัวในหลายด้านนับตั้งแต่การปลูกข้าวสายพันธุ์พื้นเมืองให้กลับคืนสู่ชุมชนอีกครั้ง โดยใช้สายพันธุ์ข้าวที่ต่างจากข้าวพันธุ์อื่น ๆ ที่มีการเพาะปลูกเป็นจุดแสดงสำคัญของประวัติศาสตร์ข้าวที่แสดงให้เห็นถึงสายใยแห่งวัฒนธรรมของคนในพื้นที่กับประเพณีข้าว และการฟื้นฟูวัฒนธรรมประเพณีเกี่ยวกับข้าวขึ้น ซึ่งจะทำให้ประชาชนในพื้นที่โดยเฉพาะทำให้เยาวชนเกิดการซึมซับ ตลอดจนเกิดความภาคภูมิใจในวัฒนธรรมท้องถิ่นของตน

2. พิธีกรรมข้าวของชาวนาในตำบลแหลมบัว อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม

ข้าวมีความสัมพันธ์กับประวัติศาสตร์ไทยมานับตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัยเป็นราชธานี พระมหากษัตริย์ไทยทรงอยู่ในฐานะที่ทรงเป็นเจ้าของที่ดินหรือที่นาทั้งหมด อีกทั้งยังทรงเป็นผู้ปกครองทรงปกป้องภัยให้พ้นอันตรายจากอริราชไพรี นอกจากนี้เรื่องของทรงปกครองแล้วนั้นในเรื่องของเศรษฐกิจสถาบันพระมหากษัตริย์ก็นับได้ว่ามีบทบาทสูงยิ่งในการช่วยทำนุบำรุงเศรษฐกิจในประเทศให้เจริญรุ่งเรือง พระมหากษัตริย์ทรงประกอบพระราชพิธีอันเป็นโบราณราชประเพณีเพื่อสนับสนุนขวัญกำลังใจให้แก่เกษตรกร ในช่วงฤดูกาลของการทำนาในปีหนึ่ง ๆ ข้าวเป็นทรัพยากรที่มีเสถียรภาพทางเศรษฐกิจที่ใช้ในการดำรงชีวิตขั้นพื้นฐานของชุมชนไทยมานับตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัยเป็นราชธานี ความสำคัญของข้าวนั้นยังเห็นได้จากการพระราชพิธีต่าง ๆ เพื่อสร้างความอุดมสมบูรณ์ให้กับแปลงนาเกษตรกรรมของราษฎร สิ่งเหล่านี้แสดงให้เห็นถึงการผสมผสานความเชื่อของชาวนาไทยที่ได้รับอิทธิพลจากศาสนาพราหมณ์กับศาสนาพุทธเข้าไว้ด้วยกัน พระราชประเพณีที่เกี่ยวข้องกับเกษตรกรรมประกอบด้วยพิธีกรรมหลากหลายรูปแบบด้วยกันซึ่งล้วนแล้วแต่เกี่ยวข้องกับการเกษตรและราษฎรโดยตรงด้วยกันทั้งสิ้น

พิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวและการทำนาคับเป็นรูปแบบของการปฏิบัติยึดถือที่มีการสืบทอดกันมายาวนานจากรุ่นสู่รุ่น ข้อสังเกตที่สำคัญคือข้าวมีบทบาทอย่างสูงต่อพฤติกรรมของชีวิตมนุษย์ที่แสดงให้เห็นวิวัฒนาการทางพฤติกรรมของสังคมมนุษย์ในส่วนที่เกี่ยวกับการแสวงหาอาหารเพื่อความอยู่รอดของชีวิตและความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดของมนุษย์กับธรรมชาติ รูปแบบการปฏิบัติระหว่างมนุษย์กับข้าวเริ่มจากพฤติกรรมของการแสวงหาอาหารในเชิงเดี่ยวหรือรูปแบบอย่างเรียบง่ายมาสู่พฤติกรรมการแสวงหาอาหารในเชิงซับซ้อน กล่าวคือ มนุษย์เก็บรวบรวมข้าวป่าเป็นอาหารมาสู่การปลูกข้าวแบบไร้เลื่อนลอย การปลูกข้าวแบบนาหว่าน การปลูกข้าวแบบนาดำและการปลูกข้าวหลายครั้งในรอบปี โดยมีการเปลี่ยนแปลงแบบค่อยเป็นค่อยไป และเกิดขึ้นอย่างเป็นระเบียบตามกฎเกณฑ์ของการวิวัฒนาการในลักษณะของการรวมตัวขึ้น

2.1 พิธีกรรมเกี่ยวกับข้าว: คติประเพณีและความเชื่อจากพิธีราชสำนักสู่พิธีราษฎร

พิธีกรรมและประเพณีที่จัดขึ้นนั้นมีทั้งที่เป็นพิธีที่จัดทำเฉพาะในครอบครัว และสมาชิกภายในของชุมชนที่ร่วมกันจัดทำขึ้นซึ่งถือว่าเป็น “พิธีราษฎร” และมีงานบุญประเพณีที่จะจัดขึ้นเป็นประจำทุกปีแม้กระทั่งในชุมชนแหลมบัว อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐมก็มีการปฏิบัติพิธีกรรมราษฎรอยู่หลายพิธีเช่นเดียวกันซึ่งอาจจะแตกต่างกันไปตามแต่ละสภาพภูมิศาสตร์ของประเทศไทย นอกจากนี้ยังมีพิธีกรรมที่เป็นพิธีหลวงที่เรียกว่า “พระราชพิธีหลวง” ซึ่งมีประเพณีปฏิบัติดังต่อไปนี้

พิธีหลวง เป็นพิธีที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กำหนดไว้เป็นประจำตามโบราณราชประเพณีหรือตามกรณีเฉพาะในรัชกาลซึ่งจะเสด็จพระราชดำเนินไปทรงประกอบพิธีและมีหมายกำหนดการแจ้งรายละเอียดขั้นตอนของงาน และพระราชกิจที่จะทรงปฏิบัติไว้ ทั้งนี้การพระราชพิธีที่เกี่ยวข้องกับเกษตรกรรม ได้แก่ พระราชพิธี “ไพศายะจรตพระนั่งคัล พระราชพิธีพืชมงคล พระราชพิธีภัทรบท พระราชพิธีอาศุข พระราชพิธีไล่เรือ พระราชพิธีเวียนพระโคกินเลี้ยง และพระราชพิธีฉัตรนาถะห์ เป็นต้น

พิธีราษฎร์ ในอดีตการใช้แรงงานเพื่อเก็บเกี่ยวข้าวในสมัยก่อนจะมีประเพณีที่เรียกว่า “การลงแขก” ซึ่งเป็นประเพณีเอาแรงเป็นการขอความช่วยเหลือกัน การทำงานร่วมกันด้วยน้ำใจไมตรีอย่างแท้จริง และเป็นความน่ายกย่องในความมีน้ำใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ของกลุ่มชาวนาเป็นอย่างยิ่งแม้กระทั่งชาวนาในตำบลแหลมบัวในอดีตก็มีประเพณีการลงแขกเกี่ยวข้าวด้วยเช่นกัน แต่อย่างไรก็ดี ความเจริญทางเทคโนโลยีและเครื่องมือทางการเกษตรได้ทำให้ประเพณีดังกล่าวมานี้แทบจะสูญสลายไปจากสังคมชาวนาไทยรวมทั้งในชุมชนแหลมบัว อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐมคงเหลือเพียงในพื้นที่ที่ห่างไกลความเจริญที่ยังคงเอกลักษณ์เช่นนี้อยู่ พิธีราษฎร์เกี่ยวกับการทำนาข้าวมีอยู่ด้วยกันหลายพิธีดังต่อไปนี้

- พิธีสู่ขวัญข้าวหรือพิธีเอาขวัญข้าว เป็นการบอกกล่าวก่อนที่เกษตรกรผู้เพาะปลูกจะทำการตีหรือนวดข้าว บางแห่งก็กระทำขึ้นภายหลังการเกี่ยวเสร็จเรียบร้อยแล้ว ก่อนที่จะเอาขึ้นยุ้งฉางจึงถือเป็นการอันเชิญขวัญข้าวมาสู่ยุ้งฉาง ในพื้นที่บางแห่งพิธีดังกล่าวจะทำการหลังการเกี่ยวเสร็จเรียบร้อยแล้วโดยถือเป็นการเรียกขวัญข้าวที่ตกหล่นในขณะนวดข้าว พิธีสู่ขวัญข้าวจะทำในลานนวดข้าวหรือบางแห่งก็จะทำในสถานที่เดียวกันกับที่ทำพิธีแรกนา ในการทำพิธีดังกล่าวนี้ ชาวนาจะจัดเตรียมพานบายศรี 1 ชุด ไก่ต้ม 1 คู่ เหล้า 2 ไห ข้าวตอกดอกไม้ 2 ชุด ข้าวเหนียว 1 กระติบ หมาก พลุ เมี่ยง บุหรี่ 1 ชุด โดยเจ้าของนาอาจเป็นผู้กล่าวคำสังเวชบูชาด้วยตนเองหรือให้ผู้เชี่ยวชาญทางพิธีกรรมของหมู่บ้านมาทำพิธีก็ได้ ทั้งนี้ในชุมชนแหลมบัว อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐมเองในอดีตก็มีการประกอบพิธีกรรมนี้อยู่ด้วยเช่นกัน

- พิธีบุญคุณลานหรือพิธีบุญเข้าลาน เป็นการทำบุญประจำเดือนซึ่งอยู่ในช่วงเดือนมกราคม ดังนั้น พิธีนี้จึงมีชื่อเรียกอีกชื่อว่าพิธีบุญเดือนยี่เป็นพิธีทำบุญสู่ขวัญข้าว เมื่อชาวนาทำการนวดข้าวเสร็จจะนำมากองไว้จนสูง เรียกว่า “คุณลาน” ก่อนจะนำข้าวเข้าเก็บในยุ้งและจะทำพิธี “บุญคุณลาน” เพื่อเป็นการเฉลิมฉลองในโอกาสนวดข้าวเสร็จเรียบร้อยแล้ว จากนั้นจะมีการเชิญญาติพี่น้อง เพื่อนบ้านมาร่วมทำบุญ เตรียมอาหารคาวหวานไว้ถวายพระสงฆ์ เจ้าของที่นาต้องเตรียมเครื่องเช่น บูชาพระแม่โพสพ พระแม่ธรณี ด้ายสายสิญจน์ซึ่งรอบกองข้าว จากนั้นจึงนิมนต์พระสงฆ์มาเจริญพระพุทธมนต์ เมื่อพระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์แล้วจึงถวายอาหารแล้วจึงนำข้าวปลาอาหารมาเลี้ยงญาติพี่น้อง เพื่อนบ้านที่มาร่วมกันทำบุญ เมื่อพระสงฆ์ฉันเสร็จจึงให้พร อนุโมทนา ประพรมน้ำมนต์ให้แก่ญาติพี่น้อง เพื่อนบ้าน ตลอดจนลานข้าวที่นา วัว ควาย และเจ้าของนาเพื่อความเป็นสิริมงคล บางแห่งจะนำหมอขวัญมาทำพิธีสู่ขวัญข้าวในช่วงที่พระสงฆ์กำลังฉันหรือก่อนพระสงฆ์ให้พร โดยหมอขวัญจะเริ่มพิธีสู่ขวัญข้าวซึ่งเนื้อความคำสวดสู่ขวัญจะกล่าวถึงการขอโทษต่อพระแม่โพสพที่ได้กระทำล่วงเกิน โดยใช้ควายเหยียบย้ำขอให้พระแม่โพสพมาอยู่เป็นขวัญกองข้าวในลานต่อไป

- พิธีทำขวัญข้าวหรือพิธีทำขวัญพระแม่โพสพ เป็นการแสดงความกตัญญูต่อข้าวซึ่งเป็นอาหารที่เลี้ยงชีวิตคนไทยมาอย่างช้านานนับแต่อดีตกาล ทั้งนี้คนไทยยังมีความเชื่อที่ว่าทั้งคนและสัตว์จะมีสิ่งหนึ่งเรียกว่า “ขวัญ” สิ่งสถิตอยู่ถ้าขวัญไม่อยู่ประจำ สิ่งมีชีวิตต้องตาย ข้าวเป็นสิ่งมีชีวิตจึงต้องมีขวัญและต้องบำรุงขวัญข้าวไว้ให้อยู่ประจำอย่าให้หนีไป เพราะจะทำให้ข้าวไม่งอกงามหรืออาจตายได้ คนไทยจึงเชื่อว่าข้าวเป็นของศักดิ์สิทธิ์มีพระแม่โพสพสถิตอยู่และเชื่อว่าหากพระแม่โพสพได้รับเครื่องสังเวยแล้ว ผลผลิตในปีนั้นจะอุดมสมบูรณ์ ดังนั้น ชาวนาจึงจัดพิธีกรรมเพื่อเอาใจและเป็นเครื่องสักการบูชาถวายต่อพระแม่โพสพตั้งแต่เริ่มเพาะปลูกจนได้ข้าวใส่ในยุ้งฉาง ทั้งนี้การทำขวัญข้าวแต่โบราณนิยมทำ 4 ครั้ง คือ ตอนลงมือไถและหว่านข้าวลงนาถือเป็นครั้งที่หนึ่ง ตอนข้าวเริ่มตั้งท้องถือเป็นครั้งที่สอง ตอนเก็บเกี่ยวหรือขนข้าวขึ้นลานถือเป็นครั้งที่สาม และตอนขนข้าวเข้ายุ้งฉางแล้วถือเป็นครั้งที่สี่ อย่างไรก็ดี ในปัจจุบันนิยมทำขวัญข้าวเพียง 2 ช่วง คือ ช่วงที่ข้าวตั้งท้องและเมื่อถึงเวลาเก็บเกี่ยวเท่านั้น

- พิธีบุญกลางบ้าน พิธีกรรมดังกล่าวนี้เป็นพิธีกรรมทางพุทธศาสนาจัดขึ้นในราวปลายเดือน เมษายนถึง มิถุนายน โดยก่อนที่ชาวนาจะลงมือปรับดินเพื่อทำนา ชาวนาในท้องถิ่นต่าง ๆ จะจัดงานทำบุญกลางบ้าน โดยชาวบ้านจะร่วมกันจัดอาหารคาวหวานถวายแด่พระภิกษุสงฆ์บริเวณกลางหมู่บ้าน ชาวบ้านมีความเชื่อว่าเป็นการอุทิศส่วนกุศลให้แก่พระภูมิเจ้าที่ซึ่งช่วยให้การทำมาหากินได้ผลดี มีความอุดมสมบูรณ์ ปัจจุบันชาวบ้านในตำบลแหลมบัว อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐมเองก็ยังยึดถือปฏิบัติพิธีกรรมนี้เช่นกัน

- พิธีปิดขั้ว พิธีกรรมนี้เป็นการขอให้พระแม่โพสพดลบันดาลให้ข้าวมีมากมาย มีกินไม่รู้จืดจืด พิธีนี้จะทำเมื่อนวดข้าวเสร็จเรียบร้อยแล้ว และนำข้าวเก็บเข้ายุ้งฉางแล้ว โดยจะเหลือข้าวไว้ที่ลานนวดข้าวเพียง 1 ชันเท่านั้นเพื่อทำพิธีดังกล่าวนี้ ในการทำพิธีปิดขั้วจะกระทำกันในวันศุกร์ พิธีกรรมปิดขั้วมีเครื่องสังเวยเป็นขนมต้มขาว ข้าวปากหม้อและไข่ โดยจะเลือกขยหรือหญิงที่เกิดปีมะโรงตามความเชื่อโบราณที่ว่า ปีมะโรงเป็นนักษัตรที่ไม่ทำอันตรายแก่พืชพันธุ์ธัญญาหารเป็นผู้ทำพิธีที่ลานนวดข้าว โดยเอาทัพพีตักข้าวเปลือกที่เหลือในลานข้าวใส่ในขัน ขณะที่ตักไปกลางพุดไปว่าขอให้พระแม่โพสพช่วยดลบันดาลให้มีข้าวมากมายดกดวงเท่าไรไม่หมดไม่สิ้น เมื่อได้ข้าวเต็มขันแล้ว จึงจะนำขันข้าวไปเทใส่ลงในยุ้งที่เก็บข้าวเป็นข้าวเชื้อของพระแม่โพสพ เมื่อเช่นสังเวยเสร็จก็เป็นอันเสร็จพิธีปิดขั้ว

- พิธีกดขวัญข้าว คือการทำขวัญข้าวของชาวนาในภาคใต้ พิธีกรรมนี้กระทำขึ้นเมื่อข้าวเริ่มตั้งท้องเป็นการอันเชิญขวัญพระแม่โพสพ โดยจะจัดเตรียมเครื่องสังเวยที่มีแต่ขนม เช่น ขนมต้มแดงต้มขาว ขนมกล้วย ขนมงา และมีแบ่งหอม น้ำมันหอม ทั้งนี้ในการทำพิธีจะเลือกนาข้าวตรงบริเวณใดที่ตั้งท้องงามมากที่สุดชาวนาก็จะตั้งขนมเพื่อสังเวยตรงบริเวณนั้น แล้วจุดธูปเทียนกล่าวคำอันเชิญพระแม่โพสพเสร็จแล้วนำเอาแบ่งหอม น้ำมันหอมทาตามใบข้าวหรือเจิม 3-7 กอแล้วนำขนมกลับไป ส่วนแบ่งหอม น้ำมันหอมจะนำไปเก็บไว้ในยุ้งฉาง

2.2 พิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวและการทำนา

ในสังคมไทยนับตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันนับได้ว่ามีพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับข้าวและการทำนาอยู่มาก โดยพิธีกรรมต่าง ๆ ที่ปรากฏอยู่ในสังคมไทยนั้นมีมากมายเป็นสิ่งที่ชาวนาในสังคมไทยยึดถือปฏิบัติสืบต่อกันมาจนถึงทุกวันนี้ รวมไปถึงชาวนาในพื้นที่ของตำบลแหลมบัว อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐมที่ยังคงมีพิธีกรรมต่าง ๆ เหล่านี้ปรากฏให้เห็นอยู่ ซึ่งมีดังต่อไปนี้

- พิธีกรรมเพื่อการบวงสรวง การอ้อนวอน และการเสี่ยงทาย
- พิธีกรรมด้านการเพาะปลูก
- พิธีกรรมด้านการบำรุงรักษา
- พิธีกรรมด้านการเก็บเกี่ยว
- พิธีกรรมเพื่อการเฉลิมฉลอง

2.3 องค์ประกอบของพิธีกรรมข้าวและการทำนาข้าวในชุมชนแหลมบัว

จากการลงพื้นที่ในตำบลแหลมบัว อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม ผู้วิจัยพบว่าชาวนาในตำบลแหลมบัวมีการประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับการทำนาข้าวอยู่หลากหลายขั้นตอนนับตั้งแต่องค์ประกอบของรูปแบบของพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าว องค์ประกอบของจุดมุ่งหมาย องค์ประกอบของสถานที่ องค์ประกอบของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ องค์ประกอบของสัญลักษณ์ องค์ประกอบของผู้ประกอบพิธี องค์ประกอบของเครื่องบูชาและเครื่องสังเวย และองค์ประกอบของภาษาที่ใช้ในพิธี โดยรายละเอียดสามารถจำแนกได้ดังต่อไปนี้

- องค์ประกอบของรูปแบบของพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าว

รูปแบบของพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวและการทำนาในพื้นที่ต่าง ๆ ทั่วประเทศไทยรวมทั้งในพื้นที่ของตำบลแหลมบัว อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐมนั้นเมื่อพิจารณาลักษณะการประกอบพิธีกรรมจะเห็นได้ว่ารูปแบบที่เกี่ยวกับพิธีกรรมทางการเกษตรนั้นสามารถจำแนกลักษณะใหญ่ออกเป็น 2 ประเภทคือพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับครอบครัวและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับชุมชนและสังคม ซึ่งมีรูปแบบดังต่อไปนี้ คือ หนึ่งพิธีกรรมส่วนครอบครัว หมายถึง พิธีกรรมที่จัดขึ้นภายในครอบครัวโดยที่บุคคลภายในครอบครัวเป็นผู้ประกอบพิธีดังกล่าวขึ้นหรืออาจจะเชิญบุคคลภายนอกมาประกอบให้ก็ได้ บางพิธีก็เชิญเพื่อนบ้านเข้ามาร่วมงานทำบุญ เช่น พิธีทำบุญคูณลาน พิธีสู่ขวัญข้าว บางพิธีจัดขึ้นอย่างเรียบง่าย เช่น พิธีแรกไถนา พิธีปลูกข้าวตาแฮก พิธีกรรมต่าง ๆ เหล่านี้ถือเป็นพิธีกรรมส่วนครอบครัวที่จัดขึ้นเพื่อความอุดมสมบูรณ์และเพื่อความเป็นสิริมงคลของครอบครัว ทั้งนี้พิธีกรรมส่วนครอบครัวยังมีอีกหลายพิธีด้วยเช่นกัน และสองคือ พิธีกรรมส่วนชุมชนหรือสังคม หมายถึง พิธีกรรมที่ชุมชนหรือสังคมหนึ่ง ๆ ที่ทำการเกษตรร่วมกันจัดขึ้นเพื่อชุมชนหรือส่วนรวม ทั้งนี้ถ้าเป็นระดับหมู่บ้าน

หรือระดับท้องถิ่น หรือภายในชุมชนมักเป็นพิธีกรรมที่ชาวบ้านร่วมกันจัดขึ้น พิธีกรรมเหล่านี้เรียกว่าพิธีราษฎร์ซึ่งพบเห็นอยู่ทั่วไปทั่วทุกภาครวมทั้งในตำบลแหลมบัว อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม เช่น พิธีขอฝน พิธีเลี้ยงผีปู่ตา พิธีเลี้ยงผีขุนน้ำ พิธีกองข้าว พิธีลาซัง เป็นต้น แต่ถ้าจัดขึ้นในระดับประเทศจะมีสถาบันพระมหากษัตริย์เข้ามาเกี่ยวข้อง พิธีกรรมที่วันนี้จะเรียกว่า พิธีหลวงหรือพระราชพิธีดังที่ได้กล่าวไปแล้วข้างต้น พิธีกรรมนี้ เช่น พระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ พระราชพิธีโล้เรือ พระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ เป็นต้น ทั้งนี้ตัวอย่างพิธีกรรมส่วนชุมชนหรือสังคม ได้แก่

- องค์ประกอบของจุดมุ่งหมายของพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าว

กล่าวได้ว่าเนื้อหาของพิธีกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการทำนา เมื่อพิจารณาแล้วจากการปฏิบัติต่าง ๆ หรือกระบวนการต่าง ๆ ในการประกอบพิธีกรรม จะสามารถแบ่งเนื้อหาออกได้เป็นเรื่องต่าง ๆ ดังต่อไปนี้ คือ หนึ่ง เนื้อหาเกี่ยวกับเป้าหมาย ทั้งนี้โดยทั่วไปเป้าหมายของพิธีกรรมเกี่ยวกับการเกษตรและการทำนาข้าวมุ่งเน้นความอุดมสมบูรณ์ของพืชพรรณ ธัญญาหาร ความอยู่ดีกินดีของชาวนา แม้พิธีกรรมการเฉลิมฉลองก็ยังปรารถนาให้เกิดแต่ความอุดมสมบูรณ์ด้วย และสองคือ เนื้อหาเกี่ยวกับเวลา หมายถึงเวลาในการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ได้แก่ เรื่องฤกษ์ยาม วัน ขึ้นแรม เดือน ฤดู ปี และรวมถึงเรื่องทิศด้วย ซึ่งการประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับการเกษตรนั้นจะต้องตรวจดูเรื่องต่าง ๆ เหล่านี้ให้ตรงกับที่เป็นฤกษ์มงคลมากที่สุดหรือให้ตรงกับส่วนที่เชื่อว่าจะเกิดผลเสียแก่การเกษตรกรรมน้อยที่สุด เรื่องฤกษ์เชื่อกันว่าวันและคืนหนึ่ง ๆ มีเทวดาประจำช่วงเวลาต่าง ๆ นั่นก็คือในรอบวันหรือรอบคืนนั้น ๆ คนไทยมีความเชื่อว่าจะมีเทวดาลงมาเป็นเจ้าแก่แผ่นดิน เทวดาเหล่านั้นให้ฤกษ์ทำการอะไรบ้าง ฤกษ์ดีอยู่ในช่วงเวลาไหน การดูฤกษ์นั้นนับตามวันขึ้นแรมทางจันทรคติ สิ่งที่จะต้องหาฤกษ์ดีก่อนทำ เช่น การแรกไถนา การเอาข้าวขึ้นฉาง การแรกเกี่ยวข้าว เป็นต้น ตัวอย่าง เช่น วันขึ้นสามค่ำ นั้นพระจันทร์ตกแผ่นดิน พระอังคารอยู่บนอากาศ कुमारเป็นเจ้าแก่แผ่นดิน ห้ามฤกษ์ทำการมงคลทั้งปวง ห้ามการปลูกเรือน ถ้าขอเมียก็จะตายจากกัน

- องค์ประกอบของสถานที่

สถานที่ที่ใช้ประกอบพิธีกรรมหากแยกตามรูปแบบของพิธีกรรม โดยไม่กล่าวถึงพิธีหลวงซึ่งกล่าวไปแล้วในข้างต้น อาจกล่าวได้ว่าพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวและการทำนาจัดขึ้นได้ทั่วไปและพบเห็นตามทุกภูมิภาค รวมทั้งในพื้นที่ของตำบลแหลมบัว อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐมเองก็เช่นกัน พิธีกรรมต่าง ๆ เหล่านี้จัดขึ้นหลากหลายรูปแบบตามแต่ละสถานที่ที่ต่างกันออกไป เช่น หากเป็นพื้นที่ทางการเกษตรชาวนาจะจัดพิธีต่าง ๆ เช่น พิธีแรกไถนา พิธีแรกดำนา พิธีแรกเก็บเกี่ยว พิธีบารัณ พิธีทำบุญคูณลาน เป็นต้น หากเป็นพิธีกรรมในป่าที่เกี่ยวข้องกับการเกษตรจะมีพิธีเลี้ยงผีขุนน้ำเลี้ยงเจ้าป่า เป็นต้น หากเป็นพิธีกรรมในหมู่บ้านก็จะมีพิธีกรรมอื่น ๆ เช่น พิธีเซ่นไหว้บรรพบุรุษ พิธีไหว้ผีปู่ตา เป็นต้น หากเป็นพิธีกรรมในวัดจะมีพิธีการทำบุญ กุ้มข้าวใหญ่ พิธีกองข้าว พิธีการทำบุญข้าวพันก้อน เป็นต้น ทั้งนี้ในบางพิธีอาจมีการสร้างศาลเพียงตา หรือศาลชั่วคราวโดยชาวนาจะต้องวางเครื่องบูชาสังเวย เช่น หอพระแม่โพสพ ศาลท้าวทั้งสี่ทิศ ศาลไหว้เจ้าที่ แต่บางพิธีกรรมก็จัดเครื่องบูชาเครื่องสังเวยใส่ถาด กระทง ภาชนะ หรือสำหรับวางลงบนพื้นเรือน ทั้งนี้แล้วขึ้นอยู่กับว่าเจ้าของพิธีจะสะดวกหรือไม่ อย่างไรก็ดีสถานที่ในการจัดพิธีกรรมเกี่ยวกับการทำนาผู้ประกอบพิธีกรรมต้องเลือกสถานที่ประกอบพิธีกรรมที่มีความเหมาะสมกับพิธีนั้น ๆ องค์ประกอบในด้านต่าง ๆ ทั้งสภาพแวดล้อม และความสะดวกในการประกอบพิธีเป็นสำคัญ

- องค์ประกอบของสิ่งศักดิ์สิทธิ์

พิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการเกษตรและการทำนาในทั่วทุกภูมิภาคของไทยรวมทั้งพื้นที่ในตำบลแหลมบัว อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม ก็มีเทพเจ้าเข้ามาเกี่ยวข้องหลายองค์ ซึ่งหากกล่าวโดยรวม ชาวนาไทยมีการนับถือสิ่งศักดิ์สิทธิ์มากมายนับตั้งแต่ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เทพเจ้าต่าง ๆ ในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ภูตผีต่าง ๆ ในลัทธิความเชื่อของชาวพื้นบ้าน ผีบรรพบุรุษ แต่หากจำแนกตามที่กล่าวถึงแต่ละพิธีกรรม นอกจากพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์แล้วยังมีทวยเทพต่าง ๆ เช่น ท้าวทั้งสี่ในจุลโลกบาล ประกอบด้วย ท้าวธตรฐ ท้าววิรุฬหก ท้าววิรูปักษ์ และท้าวเวสสุวรรณตามลำดับ ผีขุนน้ำ (ต้นน้ำ) พระแม่โพสพ พญานาค พระแม่ธรณี ผีตาแฮก พระภูมิเจ้าที่ ผีทุ่ง ผีนา ผีป่า ผีบ้าน ผีเรือน ผีบรรพบุรุษ พระอินทร์ พระพรหม พระอิศวร (พระศิวะ) พระนารายณ์ นอกจากนี้ยังมีผีอื่น ๆ ที่แตกต่างกันไปของในแต่ละท้องถิ่น

- องค์ประกอบของสัญลักษณ์

เทพและผีต่าง ๆ ที่ปรากฏตามความเชื่อของชาวนาไทยนั้นบางอย่างมีสัญลักษณ์เป็นภาพ เป็นหุ่น เป็นรูปปั้น เช่น พระแม่โพสพในบางท้องถิ่นเป็นภาพผู้หญิงนั่งบ้าง ยืนบ้างตามแต่อิริยาบถของในแต่ละท้องถิ่น แต่บางท้องถิ่นเอาฟางมาผูกเป็นหุ่นเล็ก ๆ เก็บไว้ในยุ้งฉาง เทพบางองค์ เช่น พระแม่ธรณีนี้นาวานามกนิยมนำก้อนดินที่อยู่ในไร่การเกษตรขึ้นเป็นสัญลักษณ์แทนในการประกอบพิธีกรรม บางองค์ก็ไม่ปรากฏสัญลักษณ์ใด ๆ เช่นกัน อาทิ ผีตาแสด ดังนั้น ชาวนาจึงต้องเอ่ยชื่อ ว่า “ตาแสด” เพื่อเรียกหาหรือเชื้อเชิญมารับเป็นธุระในการดูแลไร่นาด้วยคำไพเราะ หรืออาจจะกล่าวคำเชิญเองแล้วก็กล่าว คำตอบแทนผีตาแสด เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีสัญลักษณ์อีกมากที่เป็นวัตถุ เช่น ตาเหลว ธง ผ้ายันต์ น้ำมนต์ ซึ่งมักใช้ในการประกอบพิธีกรรมที่มุ่งบำรุงรักษาข้าวเป็นสำคัญ สำหรับบางพิธีกรรมโดยเฉพาะพิธีกรรมที่เกี่ยวกับการบวงสรวงอันวอน มักจะมีการอัญเชิญหมอทรงเพื่อทำการเข้าทรงซึ่งถือว่าเป็นอีกหนึ่งลักษณะของสัญลักษณ์ในการประกอบพิธีกรรมด้วย

- องค์ประกอบของผู้ประกอบพิธี

ในด้านของการประกอบพิธีกรรมนั้นส่วนมากผู้ประกอบพิธีมักเป็นผู้ชาย ยกเว้นพิธีที่มีความเกี่ยวข้องกับ พระแม่โพสพในลักษณะของการเชื้อเชิญ การตัดดวง การเปิดปิดยุ้งฉางข้าวต้องเป็นผู้หญิงเท่านั้นเพราะเชื่อว่าพระแม่โพสพเป็นผู้หญิง ดังนั้น ผู้ประกอบพิธีจึงต้องเป็นผู้หญิงด้วยเช่นเดียวกัน ผู้ประกอบพิธีของครอบครัวมักเป็นผู้นำครอบครัว ส่วนผู้ประกอบพิธีของชุมชนนั้นมักเป็นคนทรงหรือหมอพื้นบ้านซึ่งต้องเป็นผู้ที่มีความน่าเชื่อถือ เป็นผู้เคร่งครัดในระเบียบแบบแผน ทั้งยังต้องเป็นผู้ที่มีความรอบรู้ในทางไสยศาสตร์และโหราศาสตร์ในการทำกรเกษตร ทั้งนี้ในหมู่บ้านหนึ่ง ๆ จะมีผู้ที่ประกอบพิธีกรรมได้ไม่มากนัก ส่วนบางพิธีกรรมพระสงฆ์อาจเป็นผู้ประกอบพิธีด้วยเช่นเดียวกัน

- องค์ประกอบของเครื่องบูชาและเครื่องสังเวย

การจัดเครื่องบูชาในการประกอบพิธีกรรมทางด้านการเกษตรโดยทั่วไป ได้แก่ ดอกไม้ ธูปเทียน บายศรี ข้าวตอก ธงเทียว น้ำส้มป่อย แต่หากบูชาพระแม่โพสพมักมีเครื่องหอม แป้งหรีว กระเจ๊ก เครื่องนุ่งห่มเฉกเช่นสตรีทั่ว ๆ ไป ซึ่งสิ่งเหล่านี้จะจัดหามาเท่าที่สามารถหามาได้เท่านั้น ทั้งนี้เครื่องบูชาจึง หมายถึง สิ่งของที่ใช้บูชา ตามคติความเชื่อแบบแผนของไทย เครื่องบูชาของไทยใช้ของ 4 อย่าง คือ ข้าวตอก ดอกไม้ ธูป เทียน แต่อย่างไรก็ตาม แต่ละพิธีกรรมอาจจะจัดเครื่องบูชาแตกต่างกันไป บางพิธีกรรมกำหนดลักษณะไว้แน่นอนโดยเฉพาะอย่างยิ่งบายศรี เช่น บายศรีสู่ขวัญควาย 3 ชั้น บายศรีสู่ขวัญพระแม่โพสพจัด 5 ชั้น บางพิธีก็ไม่เน้นเครื่องบูชา เพียงกล่าวคำบนบานหรือคำอ้อนวอน ประกาศให้ฟ้าดินรับรู้ก็ได้เช่นกัน ครั้งเวลาแก่บั้นก็นำมาเพียงเครื่องสังเวยตามที่บนบานไว้หรือตามธรรมเนียมปฏิบัติก็ได้ เช่น พิธีบนผีตาแสดนั้นไม่ต้องใช้เครื่องบูชาใด ๆ เมื่อแก่บั้นก็เอาเพียงเครื่องสังเวยมาแก้ก็ได้เช่นเดียวกัน

- องค์ประกอบของภาษาที่ใช้ในพิธีกรรม

โดยทั่วไปองค์ประกอบที่เกี่ยวข้องกับภาษาที่ใช้ในพิธีกรรมทางเกษตรกรรมเกี่ยวกับการประกอบพิธีกรรมทางด้านการเกษตรกรรมนั้นสามารถแบ่งออกเป็นสองลักษณะคือ ภาษาที่เป็นสมมติโวหาร ได้แก่ การกล่าวถ้อยคำด้วยร้อยแก้วที่ไพเราะขึ้นเพื่อให้มีความหมายครบถ้วนสมบูรณ์ตามที่ต้องการโดยจะยาวหลายประโยคหรืออาจเป็นอนุเสาวาทก็ได้ อีกประเภทหนึ่งเป็นภาษาที่เป็นโวหาร ได้แก่ การกล่าวถ้อยคำที่เป็นลักษณะร้อยกรองตามแบบแผนและฉันทลักษณ์ที่กำหนดไว้แน่นอน ทั้งนี้ในแต่ละพิธีกรรมจะมีภาษาเฉพาะซึ่งสืบทอดกันมานับแต่อดีต เช่น เนื้อหาของภาษาการสู่ขวัญข้าว เนื้อหาภาษาของการสู่ขวัญควาย เป็นต้น

อย่างไรก็ดี ในบางพื้นที่ของภูมิภาคในประเทศไทยก็อาจมีธรรมเนียมหรือข้อปฏิบัติที่ต่างกันไป อาจมาบ้างหรือน้อยบ้างก็ขึ้นอยู่กับลักษณะเฉพาะของแต่ละพิธีกรรมในแต่ละท้องถิ่นที่พัฒนาหรือปรับปรุงเปลี่ยนแปลงมาจากพื้นฐานที่แตกต่างกันเช่นเดียวกับระเบียบปฏิบัติเรื่องต่าง ๆ ของสังคม เช่นเดียวกับการประกอบพิธีกรรมในพื้นที่ของเกษตรกรในตำบลแหลมบัว อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม ที่ส่วนใหญ่ต่างยังยึดธรรมเนียมรูปแบบการปฏิบัติพิธีกรรมทางด้านการเกษตรที่เหมือนกับชาวนาในภาคกลางทั่ว ๆ ไป และเมื่อพิจารณาความสำคัญ ความเป็นมา รูปแบบ และองค์ประกอบของพิธีกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการเกษตรกรรมในตำบลแหลมบัว จะพบว่าวิถีการปฏิบัติของพิธีกรรมเหล่านี้มีบทบาทสำคัญยิ่งต่อพฤติกรรมของเกษตรกรในชุมชนตำบลแหลมบัว อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐมเป็นอย่างยิ่ง

3. แนวทางการอนุรักษ์และฟื้นฟูสายพันธุ์ข้าวในตำบลแหลมบัว อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม

ทั้งนี้จากการประชุมร่วมระหว่างผู้วิจัยกับเจ้าหน้าที่หน่วยงานของภาครัฐขององค์การปกครองส่วนท้องถิ่นแหลมบัว นักวิชาการ แกนนำท้องถิ่นชาวนาในพื้นที่แหลมบัว อาจารย์และปราชญ์ชาวบ้านในครั้งนี้นำเสนอความคิดเห็นอย่างหลากหลายรูปแบบเพื่อวางแผนการอนุรักษ์ประวัติศาสตร์สายพันธุ์ข้าวในพื้นที่แหลมบัวในตำบลแหลมบัว อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐมให้ยั่งยืนสืบคู่กับตำบลแหลมบัวต่อไป ผู้วิจัยสามารถแยกประเด็นแนวทางการอนุรักษ์ประวัติศาสตร์สายพันธุ์ข้าวในตำบลแหลมบัว อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐมจากการประชุมร่วมกันครั้งนี้ดังต่อไปนี้

1. การเตรียมความพร้อมของชุมชนแหลมบัว
2. การส่งเสริมการปลูกฝังค่านิยมทางจริยธรรมทางด้านพิธีกรรมของข้าวและการทำนา
3. การส่งเสริมการสร้างภาวะความเหมาะสมทางระบบนิเวศวิทยา
4. การส่งเสริมการสร้างความมั่นคงทางจิตวิญญาณในชุมชน
5. การส่งเสริมการสร้างเสริมอัตลักษณ์ของชุมชนเกษตรกรรมในตำบลแหลมบัว
6. การส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้และการขยายเครือข่ายการเรียนรู้ของประชาชนและชุมชนชาวนาในพื้นที่แหลมบัวในท้องที่ของแหลมบัว
7. การส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชนและท้องถิ่นในการพัฒนาวัฒนธรรมประเพณีของชาวนาในพื้นที่แหลมบัวในท้องถิ่น
8. การส่งเสริมบทบาทของประชาชนในท้องที่และชุมชนในบริการจัดการทางวัฒนธรรม

กล่าวได้ว่าหากหาแนวทางการอนุรักษ์ประวัติศาสตร์สายพันธุ์ข้าวและการอนุรักษ์ประเพณีข้าวในแหลมบัวจึงเป็นการเสริมสร้างความเข้มแข็งทางวัฒนธรรมของชุมชนได้เป็นอย่างดี อีกทั้งยังถือเป็นการสร้างภูมิคุ้มกันที่ดีในการรักษามรดกภูมิปัญญาที่สืบทอดกันมายาวนานนับตั้งแต่สมัยบรรพบุรุษของชาวนาในพื้นที่แหลมบัวที่ตำบลแหลมบัว แนวทางสำคัญอีกประการคือการส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้ทางสายพันธุ์ข้าวพื้นเมืองและประเพณีวัฒนธรรมข้าวโดยเฉพาะในสถานการศึกษาท้องถิ่นซึ่งเป็นการปลูกฝังการเรียนรู้ได้เป็นอย่างดี นอกจากนี้อาจมีการจัดเวทีเพื่อร่วมกันวิเคราะห์ถึงปัญหา สาเหตุ และแนวทางการแก้ไขของปัญหาที่มีผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงสายพันธุ์ข้าวของชาวนาในพื้นที่แหลมบัวในแหลมบัว โดยขอความร่วมมือกับมหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐมและองค์การปกครองส่วนท้องถิ่นของตำบลแหลมบัว อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม

ข้อเสนอแนะสำหรับการทำวิจัยครั้งต่อไป

งานวิจัยเรื่องแนวทางการอนุรักษ์ประวัติศาสตร์สายพันธุ์ข้าวในตำบลแหลมบัว อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม ครั้งนี้ได้ทำการศึกษาในด้านของประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ความเป็นมาของสายพันธุ์ข้าวในประวัติศาสตร์ ประเพณีวัฒนธรรม ความเชื่อทางศาสนาวิทยา ตลอดจนแนวทางการอนุรักษ์ประวัติศาสตร์สายพันธุ์ข้าวในตำบลแหลมบัว อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐมร่วมกับหน่วยงานของภาครัฐทุก ๆ ฝ่าย การศึกษาในครั้งนี้ทำให้ผู้วิจัยสามารถรวบรวมองค์ความรู้ทางด้านสายพันธุ์ข้าวในประวัติศาสตร์ในตำบลแหลมบัวมาอย่างละเอียดในเกือบทุก ๆ ด้านไว้ได้ ดังนั้นแล้วการศึกษาวิจัยครั้งต่อไปผู้วิจัยจึงมีข้อเสนอแนะว่าควรศึกษารูปแบบ (model) เพื่อประเมินความสำเร็จจากการหาแนวทางร่วมกันในทุก ๆ ภาคส่วนของงานวิจัยขั้นนี้เพื่อเป็นการติดตามการธำรงรักษาไว้ซึ่งสายพันธุ์ข้าวในประวัติศาสตร์ของตำบลแหลมบัว อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐมให้อยู่สืบต่อไป

สรุป

ผลจากการวิจัยสรุปได้ว่าประวัติศาสตร์สายพันธุ์ข้าวในพื้นที่ตำบลแหลมบัว อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐมนั้นมีการพัฒนาความเป็นมาคล้ายคลึงกับประวัติศาสตร์ข้าวในหลายพื้นที่ของประเทศ จุดเริ่มต้นของความเป็นมาของการเพาะปลูกข้าวในนครปฐมได้รับอิทธิพลจากการปลูกข้าวในพื้นที่ราบลุ่มของภาคกลางซึ่งอุดมสมบูรณ์ไปด้วยดินดอนสามเหลี่ยม

ปากแม่น้ำรวมทั้งแม่น้ำหลายสายที่ไหลผ่านนครปฐม รวมทั้งตำบลแหลมบัวซึ่งมีแม่น้ำหลายสายที่ไหลผ่านด้วยเช่นกัน การปลูกข้าวสายพันธุ์พื้นเมืองนั้นยังมีความสัมพันธ์กับคติความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องข้าวในสังคมไทยซึ่งในทุกภูมิภาคต่างก็มีความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องดังกล่าวทั้งสุภาสิต คำพังเพยที่ยังนิยมใช้กันอย่างแพร่หลาย รวมทั้งคติความเชื่อเกี่ยวกับพระแม่โพสพที่ฝังรากในสังคมแหลมบัวมายาวนาน ขณะเดียวกันการเพาะปลูกข้าวในตำบลแหลมบัวยังมีความเกี่ยวข้องกับสัมพันธภาพมิติทางประวัติศาสตร์ทั้งในแง่ของมิติเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมในชุมชนแหลมบัวอย่างแยกกันไม่ออก ผลจากการวิจัยครั้งนี้ผู้เขียนยังทราบถึงประวัติศาสตร์ทางด้านพิธีกรรมข้าวของชาวนาในตำบลแหลมบัว อำเภอนครชัยศรีในจังหวัดนครปฐมซึ่งคติเกี่ยวกับพิธีกรรมในพื้นที่ดังกล่าวทำให้ทราบว่าไม่เพียงเฉพาะในตำบลแหลมบัวนี้เท่านั้น แต่รวมถึงแต่ละภูมิภาคที่ต่างก็มีพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวซึ่งเป็นอัตลักษณ์เฉพาะกลุ่ม แต่อย่างไรก็ตาม อัตลักษณ์เฉพาะกลุ่มนี้ก็แฝงอยู่ในคติความเชื่อของอัตลักษณ์ทางด้านพิธีกรรมข้าวของแต่ละภูมิภาคอีกชั้นหนึ่งซึ่งชาวนาในพื้นที่แหลมบัวก็ได้รับอิทธิพลรูปแบบของพิธีกรรมข้าวในภาคกลางด้วยเช่นกัน ความเป็นมาของประวัติศาสตร์สายพันธุ์ข้าวพื้นเมืองที่เคยมีมาและอัตลักษณ์เกี่ยวกับพิธีกรรมข้าวทำให้จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องแสวงหาแนวทางการอนุรักษ์และฟื้นฟูสายพันธุ์ข้าวในตำบลแหลมบัว อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐมเพื่อให้คงอยู่ในพื้นที่เกษตรกรรมของตำบลแหลมบัวสืบต่อไป

เอกสารอ้างอิง

- กรมวิชาการเกษตร. (2545). **ข้าวกับคนไทย**. กรุงเทพฯ: สถาบันวิจัยข้าว กรมวิชาการเกษตร.
- กรมวิชาการเกษตร. (2547). **เรื่องเล่าข้าวไทย**. กรุงเทพฯ: สถาบัน.
- กรมศิลปากร. (2531). **อดีตอีสาน**. จัดพิมพ์โดยโรงพิมพ์การศาสนา.
- ขวัญใจ โกเมน. (2544). **ข้าวในศิลปะและวัฒนธรรม**. กรุงเทพฯ: มุลนิธิข้าวไทย.
- งามพิศ สัตย์สงวน. (2545). **วัฒนธรรมข้าวในสังคมไทย: การคงอยู่และการเปลี่ยนแปลง**. กรุงเทพฯ: เท็กซ์ แอนด์ เจอร์นัลพับลิเคชั่น.
- จำรัส โปร่งศิริวัฒนา. (2534). **ข้าวไทย**. กรมวิชาการเกษตร สถาบันวิจัยข้าว. สถานที่พิมพ์: กรุงเทพฯ.
- เฉลียว เหมทอง. (2559, ตุลาคม 14). **ปราชญ์เกษตรกรในตำบลแหลมบัว อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม**. สัมภาษณ์.
- ณรงค์ กลิ่นถ่อสีล. (2559, ตุลาคม 21). **ปราชญ์เกษตรกรในตำบลแหลมบัว อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม**. สัมภาษณ์.
- เดชา ศิริภัทร. (2557). **จิตวิญญาณในเมล็ดข้าว**. กรุงเทพฯ: ศยาม.
- ทวี เหมทอง. (2559, ตุลาคม 14). **ปราชญ์เกษตรกรในตำบลแหลมบัว อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม**. สัมภาษณ์.
- ทองแถม นาถจำนง. (2559). **วัฒนธรรมข้าวไทย**. กรุงเทพฯ: ชนนิยม.
- เทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, สมเด็จพระ. (2538). **ข้าวไทย = Thai rice**. กรุงเทพฯ: กระทรวงพาณิชย์.
- ธิดา สาระยา. (2531). **ข้าวการปลูกข้าวและเมืองในประวัติศาสตร์สุโขทัย**. สำนักพิมพ์ศิลปวัฒนธรรม.
- บุญหงส์ จงคิด. (2553). **ข้าวและเทคโนโลยีการผลิต**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ประพาส วีระแพทย์. (2531). **ข้าว**. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช.
- ประมวล จ้วนพริ้ง. (2559, ตุลาคม 10). **ปราชญ์เกษตรกรในตำบลแหลมบัว อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม**. สัมภาษณ์.
- ประยูร อุลลาภูษะ. (2520). **ศิลปะแห่งอาณาจักรไทยโบราณ**. จัดพิมพ์โดยพิพิธภัณฑ์ สี่แยกบ้านแขก.
- ปราณี วงศ์ยะรา. (2545). **ครุกระเดื่องและวัฒนธรรมตำข้าว**. กรุงเทพฯ: บริษัทโรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช.
- ปิยา วัชรสวัสดิ์. (2547). **ควายกินข้าวหมาเฝ้าทาง: ผู้หาพันธุ์ข้าวให้มนุษย์ปลูกกิน**. กรุงเทพฯ: มติชน.
- ปิ่นทาร์ย์ อัมประสงค์. (2559, ตุลาคม 18). **อาจารย์กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศาสนา และวัฒนธรรม โรงเรียนทุ่งลูกนก ตำบลแหลมบัว อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม**. สัมภาษณ์.
- ผ่องพรรณ ตรัยมงคลกุล และคณะ. (2544). **วิทยาการพื้นบ้านสู่วิทยาการแผนใหม่ในการทำนาข้าว: บทสะท้อนการปรับตัวของชาวนาไทยในที่ราบลุ่มภาคกลาง**. มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

เอกสารอ้างอิง

- พิสิฐ เจริญวงศ์ และรักชนก โตสุพันธุ์. (2531). **ภูมิศาสตร์ประเทศไทยในโบราณคดีสี่ภาค**. กองโบราณคดี กรมศิลปากร กรุงเทพฯ.
- ศรีเลา เกษพรหม. (2542). **ลัทธิเยยะไร่ ไทโสณา**. สถาบันวิจัยสังคมมหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ศิริพร ณ ถลาง. (2539). **ตำนานข้าวในความเชื่อของคนไทย**. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยศึกษาจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สถานีทดลองข้าวบางเขน. (2542). **โครงการส่วนพระองค์นาทดลองสวนจิตรลดา (เริ่มปี พ.ศ. 2504)**. สถาบันวิจัยข้าว กรมวิชาการเกษตร.
- สุกัญญา ภัทรราชย์. (2536). **แม่โพสพเทวีแห่งข้าว**. ในข้าวกับวิถีชีวิตไทย เอกสารประกอบสัมมนา เรื่อง วัฒนธรรมข้าวในสังคมไทย หอไทยนิทัศน์ ส่วนไทยนิทัศน์.
- สุจิตต์ วงษ์เทศ. (2546). **ข้าวปลาหมาเก้าหาง**. กรุงเทพฯ: พิมพ์ศ พรินต์ติ้ง เซ็นเตอร์.
- สุทัศน์ ศรีวัฒนพงศ์. (2539). **ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับการปลูกข้าว**. สถานที่พิมพ์: กรุงเทพฯ.
- สุธานี มะลิพันธ์. (2548). **บทบาทหญิงชายในวัฒนธรรมข้าว**. เพชรบุรี: สาขาวิชาการจัดการชุมชน คณะวิทยาการจัดการ มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- เสน่ห์ ญาติบรรพ. (2559, ตุลาคม 14). **ปราชญ์เกษตรกรในตำบลแหลมบัว อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม**. สัมภาษณ์.
- องค์การบริหารส่วนตำบลแหลมบัว. (2553). **พื้นที่หมู่บ้านในอำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม**. ค้นเมื่อ พฤษภาคม 16, 2559, จาก องค์การบริหารส่วนตำบลแหลมบัว.
- อรรถวุฒิ ทัศนสองชั้น. (2526). **ข้าว**. หน่วยงานจัดพิมพ์: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- อาทร จันทวิมล. (2536). **ข้าวกับวิถีชีวิตไทย**. กรุงเทพฯ: สำนักงาน.
- เอี่ยม ทองดี. (2538). **ข้าว: วัฒนธรรมการเปลี่ยนแปลง**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน.
- เอี่ยม ทองดี. (2537). **วัฒนธรรมข้าว**. กรุงเทพฯ: สหธรรมิก.
- Sawaeng Kulthongkham. (1969). **Rice Economy of Thailand**. Bangkok: Division of Agricultural Economics Office of the Under-Secretary of State Ministry of Agriculture.
- Sharma, S. D.. (2010). **Rice: Origin, Antiquity and History**. London: Taylor & Francis Group Ltd.
- Sura Sanithanont. (1967). **Thailand's Rice Export tax: Its Effects On The Rice Economy**. Bangkok: Kurusapha Ladprao Press.
- Thippawal Srijantr. (2003). **Thailand's Rice Bowl: Perspectives on Agricultural and Social Change In TheChao Phraya Delta**. Bangkok: White Lotus Press.
- Warawit Panich-Pat. (1988). **Rice Cultivation In Thailand**. Bangkok: Department of Agriculture, Rice Research Institute.
- Ward, Andrew Henshaw. (2013). **A Genealogical History of the Rice Family**. London: Book on Demand Ltd.
- Watson, Jane Werner. (1966). **Thailand: Rice Bowl of Asia**. London: Frederick Muller.

ลัทธิชาตินิยมในหนังสือประวัติศาสตร์สากลของหลวงวิจิตรวาทการ

The Nationalism in Universal History Books of Luang Wichitwathakan

ธิตินพงศ์ มีทอง¹

บทคัดย่อ

บทความเรื่องนี้มุ่งเน้นศึกษาความเข้าใจความคิดของลัทธิชาตินิยมของหลวงวิจิตรวาทการตลอดช่วงระยะเวลาที่ได้สร้างผลงานประวัติศาสตร์โดยเฉพาะประวัติศาสตร์สากลซึ่งเป็นชุดหนังสือความยาว 12 เล่ม ทั้งนี้การเขียนประวัติศาสตร์นิพนธ์ในหนังสือชุดประวัติศาสตร์สากลในช่วงทศวรรษที่ 1930-1950 ของหลวงวิจิตรวาทการนั้นได้รับอิทธิพลลัทธิชาตินิยมในการเขียนประวัติศาสตร์สากลเป็นอย่างมาก จะเห็นได้ว่าประวัติศาสตร์ไทยที่หลวงวิจิตรวาทการเขียนขึ้นนั้นแฝงไปด้วยคติชาตินิยม การรักชาติ การหลงใหลชาติ แนวคิดต่าง ๆ เหล่านี้ถูกซ่อนเอาไว้ในมิติของพื้นที่และเวลาของหนังสือประวัติศาสตร์สากลแทบทั้งสิ้น ทั้งนี้หากวิเคราะห์ให้ลึกจะพบว่า การเขียนประวัติศาสตร์นิพนธ์ในประวัติศาสตร์สากลนั้นหลวงวิจิตรวาทการได้รับอิทธิพลการเขียนแบบชาตินิยมจากเจ้านายชั้นสูงของไทยทั้งจากล้นเกล้ารัชกาลที่ 6 และสมเด็จพระยาบรมราชานุภาพ สิ่งเหล่านี้มีบทบาทต่อการสร้างภาพมายาคติความเป็นชาตินิยมให้แก่ชนชาวไทยได้เป็นเวลาครึ่งศตวรรษ ขณะเดียวกันหลวงวิจิตรวาทการยังประสบความสำเร็จในการนำเสนอคติชาตินิยมกับการผูกมัดความเป็นราชาชาตินิยมสมัยใหม่ในหนังสือประวัติศาสตร์สากลอีกด้วย ในส่วนท้ายของบทความเรื่องนี้ผู้เขียนยังพยายามเปรียบเทียบความคิดของความเป็นชาตินิยมในการเขียนประวัติศาสตร์สากลของเอช จี เวลส์, ยาววาทราล เนรูห์กับหลวงวิจิตรวาทการด้วยเช่นกัน

Abstract

This article aimed to understand the idea of nationalism of Luang Wichitwathakan. He wrote a series 12 universal history books. His historiography got influence from universal history in the decades 1930s'-1950s'. One thing still is obvious, that is Thai history written by Luang Wichitwathakan covered with national patriotism. These ideas were hidden in the dimension of space and space of his 12 universal history books. If one analyzed comprehensively, it showed that his historiography in 12 universal history books got influences from Thai elites both king Rama VI and Prince Damrong Rajanubhab, who had promoted national myth for Thai people for a half century. Meanwhile, Luang Wichitwathakan succeed on making nationalism together with new monarchy system in his 12 universal history books as well. At the end of this article, the researcher tried to compare with the idea of nationalism of H. G. Wells, Jawaharlal Nehru and Luang Wichitwathakan.

บทนำ

หลวงวิจิตรวาทการเป็นนักคิดปัญญาชนสยามที่เติบโตขึ้นในช่วงของการเรียกร้องความเป็นชาตินิยมของชาวไทย โดยเฉพาะในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งอิทธิพลชาตินิยมเติบโตขึ้นอย่างมากโดยเฉพาะหลังสงครามโลกครั้งที่หนึ่งสิ้นสุดลงใน ค.ศ. 1918 อิทธิพลของชาตินิยมยังปรากฏให้เห็นได้ชัดจากการเขียนประวัติศาสตร์นิพนธ์ในหนังสือชุดประวัติศาสตร์สากลของหลวงวิจิตรวาทการที่ตีพิมพ์ออกมาในแต่ละครั้ง ทั้งนี้นับตั้งแต่หนังสือประวัติศาสตร์สากลที่ตีพิมพ์ในชุดแรกเมื่อ พ.ศ. 2472 ก็ได้มีการสอดแทรกรายละเอียดเนื้อหาเกี่ยวกับประวัติศาสตร์สากลหรือประวัติศาสตร์ต่างประเทศ

¹ อาจารย์ประจำสาขาสังคมศึกษา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม

เอาไว้มาก ทั้งนี้รูปแบบและวิธีการเขียนของหลวงวิจิตรวาทการในการรังสรรค์งานเรื่องนี้ล้วนได้รับอิทธิพลลัทธิชาตินิยมในการเขียนประวัติศาสตร์สากลจากต่างประเทศโดยเฉพาะนักเขียนประวัติศาสตร์คนสำคัญของโลกอย่างเวลส์ที่มีบทบาทต่อการศึกษาและเขียนประวัติศาสตร์นิพนธ์เรื่องราวดังกล่าวขึ้นและยังกลายเป็นแบบฉบับให้นักประวัติศาสตร์อีกหลายคนในการทำการศึกษาในรูปแบบเดียวกัน ในเวลาต่อมาแม้เวลาจะผ่านไปหลายสิบรูปแบบการเขียนประวัติศาสตร์นิพนธ์ของหลวงวิจิตรวาทการยังถูกผูกมัดเข้ากับความเป็นราชาชาตินิยมใหม่ในหนังสือประวัติศาสตร์สากลด้วยเช่นกัน

สายธารแห่งความคิดของลัทธิชาตินิยมในชีวิตหลวงวิจิตรวาทการ

หลวงวิจิตรวาทการ หลวงวิจิตรวาทการ เกิดเมื่อวันพฤหัสบดีที่ 11 สิงหาคม พุทธศักราช 2441 ท่านบันทึกในอัตชีวประวัติของท่านว่า

"ข้าพเจ้าเกิดบนแพ ริมแม่น้ำสะแกกรัง จังหวัดอุทัยธานี เมื่อรู้ความ เห็นบิดามารดาของข้าพเจ้ามีเรือพายมาลำหนึ่ง แม่แจวหัว และพ่อแจวท้าย พวกข้าพเจ้าเป็นพวกมีลูกมาก แม่ของข้าพเจ้ามีลูกถึง 8 คน แม่ของข้าพเจ้าถึงแก่กรรมตั้งแต่ตัวข้าพเจ้ายังเล็ก ข้าพเจ้าเริ่มลำดับความต่าง ๆ ได้ตั้งแต่อายุ 5 ขวบ จำได้ว่าพ่อเคยเขียน ก. ข. ไล่กระดานชนวนไว้ให้ในเวลากลางคืน และพอ 4 นาฬิกา ก็ต้องแจวเรือไปค้าขายสองคนกับแม่ เวลานอนก็นอนกับย่า ซึ่งเป็นคนจดจำนิยายต่าง ๆ ไว้ได้มาก และเล่าให้ฟังเสมอ จนกระทั่งเรื่องสังข์ทอง เรื่องรามเกียรติ์ เรื่องอิเหนา เรื่องพระอภัยมณี และเรื่องขุนช้างขุนแผนเหล่านี้ อยู่ในสมองของข้าพเจ้าหมดก่อนที่จะลงมืออ่านได้เอง เมื่ออายุ 8 ขวบ ได้เข้าโรงเรียนวัดขวิด ตำบลสะแกกรัง สอบไล่ได้ชั้นประโยคประถม พ่อแม่ไม่มีทุนจะให้เข้าศึกษาต่อไป จึงเปลี่ยนวิธีใหม่ ได้เข้าศึกษาในทางธรรมอยู่ในวัดมหาธาตุตั้งแต่อายุ 13 ขวบ จนถึงอายุ 20 ปี สอบไล่ได้เปรียญ 5 ประโยค จึงออกจากวัด"³

อย่างไรก็ดี นักประวัติศาสตร์เชื่อกันว่าหลวงวิจิตรวาทการ มีเชื้อสายเป็นจีน เพราะชื่อ "กิมเหลียง" ซึ่งเป็นชื่อเดิม ชื่อนี้ตามเอกสารของหลวงวิจิตรวาทการยืนยันไว้เองว่า "มีประเพณีพิเศษอยู่อย่างหนึ่งในจังหวัดอุทัยธานีเวลานั้น คือ บิดามารดามีชื่อเป็นไทยแท้ๆ แต่ลูกต้องมีชื่อเป็นจีน บิดาของข้าพเจ้าชื่ออิน มารดาชื่อคล้าย ซึ่งเป็นชื่อไทยแท้ ๆ ข้าพเจ้าเห็นบิดาของข้าพเจ้าบวชในบวรพุทธศาสนา ไม่เคยเห็นไหว้เจ้า และทุกสิ่งทุกอย่างเป็นไทย แต่ตัวข้าพเจ้ากลับได้ชื่อเป็นจีน นื่องๆ คนหลังๆ เมื่อเกิดมาได้ตั้งชื่อเป็นไทย แต่พ่อข้าพเจ้าไปยุโรปกลับมา เห็นเขาเปลี่ยนชื่อจีนไปหมด อิทธิพลของจีนในจังหวัดอุทัยธานีนับว่าล้นเหลือ"⁴ ข้อเท็จจริงที่หลวงวิจิตรกล่าวอ้างนั้นดูเหมือนจะเป็นข้อลบล้างที่พยายามลบความเป็นจีนออกจากตัวตนเป็นอย่างมาก ทั้งนี้เพราะชาวจีนส่วนใหญ่ที่อพยพมาตั้งถิ่นฐานแรกเริ่มในจังหวัดอุทัยธานีนั้นมักอาศัยอยู่บนเรือนแพซึ่งมีเป็นจำนวนมาก สาเหตุสำคัญที่เป็นเช่นนั้นมิใช่สองกรณีสำคัญด้วยกันคือ ประการที่หนึ่ง บรรพบุรุษของหลวงวิจิตรนั้นเป็นชาวจีนโพ้นทะเลที่อพยพมาใหม่ ดังนั้น จึงไม่มีที่ทางทำมาหากินหรือพื้นที่ทำการเกษตรเหมือนคนไทยทั่วไปที่สามารถตั้งถิ่นฐานและทำการเกษตรเป็นหลัก และประการที่สองคือเมื่อบิดาของหลวงวิจิตรวาทการไม่มีที่ทำการเกษตรจึงจำเป็นต้องค้าขายเป็นสำคัญ และที่ต้องค้าขายทางแม่น้ำสะแกกรังก็เป็นเพราะคนไทยส่วนใหญ่นั้นอาศัยถิ่นฐานอยู่ริมฝั่งน้ำซึ่งถูกใช้เป็นเส้นทางคมนาคมสำคัญในสมัยนั้น แต่อย่างไรก็ดี ความเป็นเชื้อสายจีนนั้นก็กลายเป็นแรงขับเคลื่อนที่สำคัญที่ทำให้ในเวลาต่อมาเมื่อรัชกาลที่ 6 พยายามกีดกันคนจีนออกจากราชสำนักหรือการเข้ารับตำแหน่งทางราชการ สิ่งเหล่านี้จึงทำให้หลวงวิจิตรวาทการเกิดความคิดที่จะลบเลือนความเป็นจีนในตัวตนออกพร้อมทั้งปลูกกระแสชาตินิยมใหม่ที่สามารถทำลายความเป็นตัวตนของความเป็นจีนลงได้เพื่อสนองพระเดชพระคุณพระเจ้าอยู่หัว

เมื่อออกจากวัดแล้ว หลวงวิจิตรวาทการจึงเริ่มเข้ารับราชการในกองการกงสุล กระทรวงการต่างประเทศ ภายหลังจากที่ได้ทำงานในกองการกงสุล กระทรวงการต่างประเทศ เป็นเวลา 2 ปี หลวงวิจิตรวาทการก็ได้มีโอกาสออกไปยุโรปในตำแหน่งผู้ช่วยเลขาธิการสถานทูตไทยประจำกรุงปารีส ท่านมีส่วนได้เปรียบคนอื่น ๆ โดยที่เป็นคนรู้ภาษาไทยดีกว่าคนอื่นในสถานทูต ทำให้ท่านได้ทำงานอย่างกว้างขวาง จึงได้รับหน้าที่ตามเสด็จท่านราชทูตไปในการประชุมหรือในงานเจรจาทุกแห่ง

³ คณะกรรมการสมาคมเบญจมาชวลัย. คุณานุสรณ์ งานพระราชทานเพลิงศพ พลตรีหลวงวิจิตรวาทการ. (พระนคร: การพิมพ์สตรีสาร, 2505), หน้า 3.

⁴ เรื่องเดิม, หน้า 6

และที่สำคัญต้องทำรายงานส่งเข้ามาในกรุงเทพฯ เป็นภาษาไทย การดำรงตำแหน่งเป็นเจ้าหน้าที่กองการทูตนั้นมีส่วนสำคัญอย่างยิ่งที่ทำให้หลวงวิจิตรวาทการนั้นได้พบปะสมาชิกคนสำคัญ ๆ ของหลาย ๆ ชาติ และแน่นอนว่าท่านคงได้พบเห็นการเปลี่ยนแปลง หรือการสร้างพลังอำนาจในวงประชุมโดยเฉพาะประเทศมหาอำนาจสำคัญ ๆ ในยุโรป เช่น อังกฤษ ฝรั่งเศส หรือสหรัฐอเมริกา เป็นต้น บทบาทของชาติสมาชิกในการประชุมมีส่วนสำคัญไม่น้อยในการสร้างพลังความคิดชาตินิยมให้แก่หลวงวิจิตรวาทการในเวลาต่อมาอีกเช่นกัน ในที่สุดต่อมาหลวงวิจิตรวาทการก็ได้พบงานประจำสำหรับตัวท่านคือการประชุมในองค์การสันนิบาตชาติ (League of Nations) ซึ่งพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวรรณไวทยากร กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ ได้ทรงนิพนธ์ไว้ว่า "การได้เข้าประชุม และทำงานสันนิบาตชาตินั้น เท่ากับว่าได้ผ่านการศึกษาในมหาวิทยาลัยชั้นสูงสุด"⁵ หลวงวิจิตรวาทการเขียนรายงานการประชุมตั้งแต่ต้นจนปลาย รายงานการประชุมครั้งหนึ่ง ๆ เป็นหน้ากระดาษพิมพ์ดีดไม่น้อยกว่า 100 หน้า ท่านร่างเอง และพิมพ์เอง ในเวลาต่อมาท่านก็ได้ถูกเรียกกลับมารับราชการในกรุงเทพฯ และตำแหน่งที่หลวงวิจิตรวาทการได้รับในกรุงเทพฯ ต่อจากนั้นมา ได้ช่วยให้ท่านเรียนรู้งานของกระทรวงการต่างประเทศอย่างทั่วถึง จวบจนกระทั่งถึงปีแห่งการปฏิวัติ พ.ศ. 2475 หลวงวิจิตรวาทการก็ยังคงมีบทบาทสำคัญทางการเมืองและการต่างประเทศอย่างต่อเนื่องรวมทั้งเป็นมันสมองให้แก่รัฐบาลในหลาย ๆ คณะด้วยเช่นกัน

อย่างไรก็ดี ประเด็นที่น่าสนใจเป็นอย่างมากตลอดการทำงานของหลวงวิจิตรวาทการคือการเขียนหนังสือของท่าน กล่าวได้ว่าตลอดชีวิตของหลวงวิจิตรวาทการนั้นมีการผลิตงานมากมายหลากหลายรูปแบบ งานของหลวงวิจิตรวาทการสามารถแบ่งออกได้ดังต่อไปนี้

นวนิยาย : หวังรักเหวสัก ปานทองรองเลียด ดอกฟ้าจำปาศักดิ์ ฟากฟ้าสาละวิน สวรรค์ยังไม่ทอดทิ้งข้าพเจ้า ยอดเศวตฉัตร ผจญชีวิต ครุฑดำ เสน่ห์นาง กรุงแตก ไครฆ่าพระเจ้ากรุงธน เจ้าแม่จามรี เจ้าแม่สาริกา ปมรัก ฯลฯ

บทละคร : เลือดสุพรรณ ราชมนู ศักดิ์กลาง พระเจ้ากรุงธนบุรี มหาเทวี น่านเจ้า พ่อขุนผาเมือง ดาบแสนเมือง เจ้าหญิงกรรมนิการ์ ลานเลียด-ลานรัก ฯลฯ

บทเพลง : เพลงผู้แทน เลือดสุพรรณ รักเมืองไทย รักชาติ แหม่มทอง ศักดิ์กลาง เดิน ต้นตระกูลไทย ตำรวจไทย กองทัพบกไทย นาวิกไทย ฯลฯ

บทความและสารคดี : ความขบขัน ความหมายการศึกษา วิถีนักเขียน กำเนิดธนบัตร ฯลฯ

งานวิชาการ : ประวัติศาสตร์สากล (12 เล่ม) ประชุมพงศาวดารฉบับความสำคัญ (8 เล่ม) ศาสนาสากล (5 เล่ม) วิชาแปดประการ มหาบุรุษ มันสมอง ความฝัน พุทธาณภาพ กุศลโลบาย กำลังใจ กำลังความคิด ฯลฯ

งานส่วนใหญ่ของหลวงวิจิตรวาทการนั้นมักเน้นในเรื่องของการรักชาติ การปลูกฝังลัทธิชาตินิยม การสร้างสามัคคีของคนในชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการปลูกฝังความรักมั่นในสถาบันพระมหากษัตริย์ไทยและการสถาปนาความยิ่งใหญ่ของเกียรติภูมิในรัฐชาติไทยอันมีพระมหากษัตริย์เป็นผู้นำ อิทธิพลของการสร้างลัทธิชาตินิยมในงานวิชาการนั้นฝังรากแน่นอย่างมากโดยเฉพาะในงานเรื่องประวัติศาสตร์สากลที่หลวงวิจิตรวาทการนั้นได้เรียบเรียงขึ้น หนังสือชุดประวัติศาสตร์สากลนี้หลวงวิจิตรวาทการพยายามที่จะสร้างพื้นที่ให้กับรัฐชาติไทยท่ามกลางนานาประเทศ การสร้างพื้นที่ให้กับประวัติศาสตร์ไทยเป็นสิ่งที่สำคัญมาก ปัจจัยหนึ่งจะเห็นได้ว่าประเทศไทยหรือประเทศสยามก่อนหน้านั้นแทบไม่เป็นที่รับรู้หรือรับรู้กันน้อยมากโดยเฉพาะในหมู่มหาอำนาจของชาติตะวันตก トラบจนกระทั่งไทยเข้าร่วมรบในสงครามโลกครั้งที่หนึ่ง (ค.ศ. 1914-1918) สงครามโลกครั้งนี้ทำให้ประเทศไทยได้เป็นที่รู้จักของนานาประเทศมากขึ้น แต่อย่างไรก็ดี ในงานหนังสือประวัติศาสตร์สากลนั้นซึ่งหลวงวิจิตรวาทการได้รับอิทธิพลการเขียนมาจากตะวันตกนั้นแทบไม่มีการเขียนพื้นที่ทางประวัติศาสตร์ให้แก่ชาติไทย คงมีแต่เพียงการศึกษาของประวัติศาสตร์ตะวันตกที่สำคัญรวมถึงอารยธรรมสำคัญในเอเชียโดยเฉพาะจีนกับอินเดียเป็นหลัก ดังนั้น หลวงวิจิตรวาทการจึงมีความคิดที่จะสร้างพื้นที่การรับรู้ให้แก่ตะวันตกในฐานะที่ไทยเป็นรัฐชาติที่มีประวัติศาสตร์อันยาวนานโดยการใช้สถาบันพระมหากษัตริย์เป็นจุดเริ่มต้นของการสร้างชาติขึ้น ซึ่งความคิดของหลวงวิจิตรวาทการนั้นประสบความสำเร็จ

⁵ เรื่องเดิม, หน้า 15.

เป็นอย่างยิ่งเพราะนอกจากจะสร้างพื้นที่ประวัติศาสตร์ไทยในประวัติศาสตร์สากลแล้ว หลวงวิจิตรวาทการยังสามารถต่อยอดภาพลักษณ์ของพระมหากษัตริย์ในฐานะที่เป็นมหาวีรบุรุษผู้สร้างชาติได้ทัดเทียมกับจักรพรรดินโปเลียน แห่งฝรั่งเศส หรือ สมเด็จพระราชินีนาถวิกตอเรียแห่งอังกฤษด้วยเช่นกัน ทั้งนี้หนังสือชุดของหลวงวิจิตรวาทการมีการพิมพ์ทั้งสิ้นสี่ครั้งด้วยกัน นับตั้งแต่ พ.ศ.2472, พ.ศ.2492, พ.ศ.2514 และพ.ศ.2547 ตามลำดับ

การเขียนประวัติศาสตร์นิพนธ์ในหนังสือชุดประวัติศาสตร์สากลของแต่ละสมัย

จากเนื้อหาข้างบน หากวิเคราะห์จากส่วนนำจะเห็นได้ว่าในแต่ละปีที่พิมพ์นั้นเล่มของการจัดพิมพ์มีความแตกต่างกันไป ทั้งนี้ฉบับแรกนั้นคือฉบับพ.ศ. 2472 ซึ่งตีพิมพ์ในสำนักพิมพ์สยามบรรณาคมน์ หลวงวิจิตรได้ทำการเขียนเอาไว้ถึง 12 เล่มด้วยกัน แต่ต่อมาเมื่อถึงปี พ.ศ.2492 ซึ่งตีพิมพ์โดยสำนักพิมพ์ศรีอักษรจำกัด และพ.ศ.2514 โดยสำนักพิมพ์เสริมวิทย์บรรณาคาร ทั้งสองครั้งมีการจัดการรวมเล่มไว้เพียง 5 เล่มเท่านั้นโดยลดเนื้อหาส่วนที่ไม่สำคัญลงและเน้นการสร้างเนื้อหาของประวัติศาสตร์ไทยในฐานะที่เป็นประวัติศาสตร์สากลมากขึ้น ในขณะที่ ประวัติศาสตร์สากลที่ตีพิมพ์ใน พ.ศ. 2547 โดยสำนักพิมพ์สร้างสรรค์บุ๊คส์ได้ ลดปริมาณลงเหลือเพียง 3 เล่มเท่านั้น ทั้งนี้การจัดเรียงเนื้อหาฉบับตั้งแต่ปีแรกของการตีพิมพ์คือใน พ.ศ. 2472 จนถึง พ.ศ. 2547 มีความเปลี่ยนแปลงในเนื้อหา ทั้งนี้หากดูจากหนังสือประวัติศาสตร์สากลฉบับแรกคือ พ.ศ. 2472 นั้นมีการจัดพิมพ์ทั้งสิ้น 12 เล่ม ซึ่งทั้ง 12 เล่มนั้นหลวงวิจิตรวาทการได้อธิบายสถานะของความเป็นประวัติศาสตร์สากลเหมือนกับเช่นหนังสือ Outline of History ของเวลส์(H. G. Wells) โดยเฉพาะการวางโครงเรื่องที่คล้ายคลึงกันมาก [แต่ทั้งนี้เนื้อหาของเวลส์นั้นไม่มีการกล่าวถึงประวัติศาสตร์ไทยแต่อย่างใด] แต่อย่างไรก็ดี ประวัติศาสตร์สากลฉบับที่ 2 ซึ่งตีพิมพ์ใน พ.ศ. 2492 นั้นหลวงวิจิตรวาทการได้ลดปริมาณเล่มหนังสือลงเหลือเพียง 5 เล่มนั้นซึ่งหากดูในรายละเอียดจะพบว่าหลวงวิจิตรวาทการแบ่งการเขียนออกเป็นเล่มที่ 1 เป็นประวัติศาสตร์ยุคโบราณ เล่มที่ 2 เป็นประวัติศาสตร์ยุโรป เล่มที่ 3 เป็นประวัติศาสตร์ไทยโดยเฉพาะ เล่มที่ 4 เป็นประวัติศาสตร์เอเชีย และเล่มที่ 5 เป็นเหตุการณ์ปัจจุบันของโลกในขณะนั้น การลดจำนวนเล่มดังกล่าวนี้สะท้อนให้เห็นมุมมองที่สำคัญหลายเรื่อง ได้แก่ ประเด็นที่หนึ่งการพยายามสร้างความเข้าใจและการเผยแพร่ประวัติศาสตร์ไทย ซึ่งประเด็นนี้เป็นสิ่งที่สำคัญมากเนื่องจากหลวงวิจิตรพยายามบุกเบิกความเข้าใจของประวัติศาสตร์ไทยพร้อม ๆ กับการสร้างลัทธิชาตินิยมในหนังสือเล่มนี้ และประเด็นที่สองหลวงวิจิตรวาทการต้องการสร้างภาพลักษณ์ไทยในหนังสือประวัติศาสตร์สากลในสถานการศึกษาด้วย เหตุผลทั้งสองข้อนี้นับว่าเป็นสิ่งสำคัญอย่างมาก ทั้งนี้ภายหลังจากการเปลี่ยนแปลงการปกครองของไทยใน พ.ศ. 2475 เป็นต้นมา ในช่วงที่จอมพล ป. พิบูลสงครามเป็นนายกรัฐมนตรีนั้นมีการใช้ประวัติศาสตร์ไทยเป็นแบบเรียนเพื่อสร้างความเข้าใจให้แก่เด็กซึ่งการศึกษาเป็นแผนงานที่สำคัญที่คณะราษฎรได้ประกาศไว้ในการสร้างระบบการศึกษาอย่างเท่าเทียมกัน

ด้วยเหตุนี้กระทรวงศึกษาธิการจึงมีดำริสร้างแบบเรียนหนังสือประวัติศาสตร์สากลซึ่งเริ่มปรากฏอย่างเป็นรูปธรรม ภายหลังจากการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาสู่การปกครองด้วยระบอบประชาธิปไตย ดังนั้นหนังสือเรียนประวัติศาสตร์สากลในช่วงเวลานี้จึงก่อตัวขึ้นนับตั้งแต่ พ.ศ. 2475-2503 เรื่อยมาจึงได้รับอิทธิพลการเขียนของหลวงวิจิตรวาทการด้วยซึ่งเป็นหนังสือประวัติศาสตร์สากลที่สมบูรณ์เพียงเล่มเดียวในประเทศที่เกิดขึ้นในขณะนั้น ทั้งนี้การศึกษาวิชาประวัติศาสตร์สากลอย่างเป็นจริงเป็นจังภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองของไทยเมื่อ พ.ศ. 2475 หลักสูตรที่ต้องเปลี่ยนไปมากคือหลักสูตรในรายวิชาสังคมศึกษาเพราะต้องสอนให้นักเรียนมีความเข้าใจในระบบการปกครองใหม่คือการปกครองในระบอบประชาธิปไตยซึ่งในช่วงระยะเวลาแรกนั้นไม่ค่อยมีการสอดแทรกความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์สากลแต่อย่างใด เนื่องจากต้องการเน้นให้นักเรียนมีความรู้เกี่ยวกับวิถีการปกครองแบบใหม่รวมทั้งต้องการลบเลือนภาพลักษณ์ของสถาบันกษัตริย์ออกจากหนังสือเรียน แต่อย่างไรก็ดี การสร้างแบบเรียนที่คณะราษฎรมุ่งหวังไว้ก็ไม่สัมฤทธิ์ผลเนื่องจากขาดแคลนบุคลากรรวมทั้งข้อจำกัดในด้านเวลาการเขียนและเอกสาร ทำให้หลักสูตรในช่วงหลังเปลี่ยนแปลงการปกครองยังต้องใช้รูปแบบการเขียนแบบเก่าโดยเฉพาะของสมเด็จพระยาบรมมหาพิชัยญาติและหลวงวิจิตรวาทการเป็นแกนหลักสำคัญ อย่างไรก็ตามได้มีการปรับปรุงหลักสูตรขึ้นใหม่อีกครั้งใน พ.ศ. 2480 ในส่วนของวิชาประวัติศาสตร์ โดยในชั้นมัธยม 4, 5 และ 6 วิชาประวัติศาสตร์ให้เรียนประวัติศาสตร์ไทยสมัยต่าง ๆ ละเอียดมากขึ้นโดยมีการนำเสนอหารายละเอียดมาจากหนังสือ

ประวัติศาสตร์สากลซึ่งทางรัฐบาลไทยมองเห็นว่าหลวงวิจิตรวาทการได้เขียนไว้อย่างดีแล้ว โดยเฉพาะเรื่องการปลูกฝังลัทธิชาตินิยมในประเทศ นอกจากนี้ยังมีการสอดแทรกประวัติศาสตร์สากลโดยเรียนประเทศต่าง ๆ ในคาบสมุทรอินโดจีน นับตั้งแต่ประเทศจีนใน ค.ศ. 1834 จนถึงประเทศญี่ปุ่นในยุคปัจจุบัน และสถานการณ์โลกภายหลังมหาสงคราม (หมายถึงสงครามโลกครั้งที่ 1) ต่อมาหลักสูตรในชั้นระดับมัธยมศึกษาได้เปลี่ยนไปอีกครั้งใน พ.ศ. 2491 โดยให้เรียนประวัติศาสตร์สากลสังเขป นับตั้งแต่ประวัติศาสตร์ของยุโรป อเมริกา เอเชีย และออสเตรเลียโดยเริ่มศึกษาในช่วงประมาณ พ.ศ. 2000 จนถึงปัจจุบัน

ครั้นต่อมาได้มีการปรับปรุงหลักสูตรแต่ชั้นประถมจนถึงมัธยมซึ่งออกประกาศใช้ใน พ.ศ. 2491 และ พ.ศ. 2493 ตามลำดับ โดยหลักสูตรมัธยมตอนต้น พ.ศ. 2493 กำหนดให้เรียนหัวข้อสำคัญ คือ ประวัติชาติไทย ประวัติคนไทยที่สำคัญ ประวัติของประเทศเพื่อนบ้าน⁶ ส่วนหลักสูตรมัธยมตอนปลาย พ.ศ. 2493 วิชาประวัติศาสตร์มีการบังคับให้เรียนประวัติศาสตร์ไทยซึ่งยังคงเน้นการศึกษา ประวัติศาสตร์สากล คือมนุษยและศาสนา การพบดินแดนใหม่และการสำรวจ การขนส่ง การสื่อสาร สงครามและสันติภาพ ประวัติบุคคลสำคัญของโลก⁷ ต่อมาใน ปี พ.ศ. 2498 มีการปรับปรุงหลักสูตรเฉพาะชั้นเตรียมอุดมศึกษาหรือระดับมัธยมปลาย ดังนั้น อาจกล่าวได้ว่าหนังสือประวัติศาสตร์สากลของหลวงวิจิตรวาทการที่แต่งขึ้นจึงมีประโยชน์สำคัญในการรองรับการแต่งแบบเรียนของไทยในช่วงเวลาแรกเป็นอย่างมาก มีเพียงเท่านั้นในเวลาต่อมาหลวงวิจิตรวาทการยังรับใช้รัฐบาลในการเขียนประวัติศาสตร์ไทยโดยเน้นไปที่การศึกษาบุคคลสำคัญและมิติการศึกษาความเป็นชาติไทย ในแบบเรียนด้วยซึ่งสิ่งเหล่านี้ก็เป็นผลงานที่แฝงอยู่ในประวัติศาสตร์สากลฉบับ พ.ศ. 2492 เล่มที่ 3 เช่น เรื่องชาวบางระจัน พระยาโกษาปาน เป็นต้น การเขียนประวัติศาสตร์เหล่านี้ยังถูกปลูกฝังมาพร้อม ๆ กับเพลงที่หลวงวิจิตรวาทการแต่งขึ้นในช่วงเวลานั้นเช่นกัน อาทิ เลือดสุพรรณ รักเมืองไทย รักชาติ แหม่มทอง ศักดิ์กลางดิน ดันตระกูลไทย สิ่งเหล่านี้เป็นความพยายามของรัฐบาลไทยที่จะสร้างให้เด็กเกิดการรับรู้และภาคภูมิใจในความเป็นไทยโดยไม่ใช้อยู่ในตัวหนังสือหากแต่สามารถผ่านบทเพลงที่เด็กสามารถร้องได้ด้วย

การรับอิทธิพลลัทธิชาตินิยมในการเขียนประวัติศาสตร์สากลจากต่างประเทศ

ดังที่ได้กล่าวแล้วว่าในช่วงที่หลวงวิจิตรวาทการเริ่มเข้ารับราชการในกองการกงสุล กระทรวงการต่างประเทศ นับตั้งแต่ พ.ศ. 2462 ท่านก็ได้มีโอกาสไปรับตำแหน่งผู้ช่วยเลขานุการ ประจำสถานอัครราชทูตไทย ณ กรุงปารีส ประเทศฝรั่งเศส รับราชการที่สถานทูตแห่งนั้นได้ 6 ปีเต็ม แล้วได้ย้ายไปประจำการในสถานอัครราชทูตไทย ณ กรุงลอนดอน ประเทศสหราชอาณาจักร ภายหลังที่ได้ทำงานในกองการกงสุล กระทรวงการต่างประเทศ เป็นเวลา 2 ปี หลวงวิจิตรวาทการได้มีโอกาสออกไปยุโรป ในตำแหน่งผู้ช่วยเลขานุการสถานทูตไทยประจำกรุงปารีส หลวงวิจิตรวาทการรับราชการอยู่ในสถานทูตปารีส 6 ปีเต็ม กระทรวงการต่างประเทศจึงได้ส่งย้ายท่านไปรับราชการในสถานทูตไทยที่กรุงลอนดอน⁸ ท่านอยู่ลอนดอนได้ไม่นาน ก็ได้ถูกเรียกกลับมารับราชการในกรุงเทพฯ และตำแหน่งที่หลวงวิจิตรวาทการได้รับในกรุงเทพฯ ต่อจากนั้นมา ได้ช่วยให้ท่านเรียนรู้งานของกระทรวงการต่างประเทศอย่างทั่วถึง

หากวิเคราะห์จากบริบทดังกล่าวจะเห็นได้ว่าการที่หลวงวิจิตรวาทการรับราชการอยู่ที่อังกฤษและฝรั่งเศสมีส่วนสำคัญอย่างมากที่ทำให้ท่านได้รับอิทธิพลจากนักประวัติศาสตร์จากตะวันตกอย่างมากซึ่งสอดคล้องกับกึ่งวาทที่อธิบายว่าการอุปถัมภ์ของรัฐบาลในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้นั้นเป็นผลที่มาจากการขยายตัวของจักรวรรดินิยมในยุโรป⁹ สิ่งเหล่านี้ยังส่งผลต่อการเขียนผลงานประวัติศาสตร์ด้วย อิทธิพลด้านหนึ่งที่สำคัญนอกเหนือจากแนวทางการเขียนประวัติศาสตร์สากล ในช่วงที่หลวงวิจิตรวาทการพำนักอยู่ในยุโรปคือ “กระแสพลังชาตินิยม” (nationalism) และกระแสลัทธิจักรวรรดินิยม (imperialism) ที่ขยายตัวขึ้นอย่างรวดเร็วก่อนในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 1 จะอุบัติขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งหลังจากการรวมชาติของเยอรมันใน ค.ศ. 1870 และสงครามที่เยอรมันสามารถเอาชนะฝรั่งเศสได้ยังเป็นตัวปลุกเร้ากระแสชาตินิยมให้เติบโตขึ้นอย่างรวดเร็วใน

⁶ เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ, พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติพุทธศักราช 2493, หน้า 17-18.

⁷ เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ, เรื่องเดิม, หน้า 24-29.

⁸ คณะกรรมการสมาคมเบญจมาภราลัย, เรื่องเดิม, หน้า 8.

⁹ Gungwu Wang, Nation-building: Five Southeast Asian Histories, (Singapore: Institute of Southeast Asian Studies, 2014), p.251.

ทวีปยุโรป¹⁰ การขยายตัวของลัทธิชาตินิยมของยุโรปในหลายชาติทำให้นักประวัติศาสตร์หลายสำนักในยุโรปเริ่มหันมาสนใจประวัติศาสตร์ของประเทศเอเชียและแอฟริกา การกำเนิดรัฐประชาชาติ อิทธิพลงานเขียนของนักประวัติศาสตร์จำนวนมาก โดยเฉพาะรียาร์ด คลิปลิงที่เขียนโดยใช้หลักชีววิทยาสอดคล้องกับวัฒนธรรมว่าเชื้อชาติเป็นพลังที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเชื้อชาติใหญ่ ๆ เช่น ผิวขาว ผิวเหลืองและผิวดำมีลักษณะพิเศษของตนเพื่อมีการผสมระหว่างเชื้อชาติลักษณะของแต่ละเชื้อชาติและประเพณีที่แตกต่างกันกระตุ้นให้เกิดการประดิษฐ์ และก่อให้เกิดอารยธรรมใหม่แต่การปะปนกันมากเกินไปทำให้เกิดความเสื่อม เขามีความเห็นว่ายุโรปได้ผสมกับชาติอื่นตามแถบเมดิเตอร์เรเนียนและผลของการแสวงหาอาณานิคมทำให้มีการผสมระหว่างชาวยุโรปกับชนพื้นเมืองโดยสรุปเขาถือว่าเชื้อชาติอารยันเป็นเชื้อชาติที่เหนือกว่าเชื้อชาติและเชื้อชาตินี้มีส่วนกำหนดการพัฒนาทางประวัติศาสตร์¹¹ การผสมของเชื้อชาติก่อให้เกิดอารยธรรมแล้วก็ทำลายอารยธรรมงานของเขามีอิทธิพลในหมู่นักชาติ นิยมเยอรมัน

ปัจจัยทั้งหมดนี้ก่อให้เกิดความรู้สึกชาตินิยมขึ้นในหมู่ชนชั้นผู้ปกครองประเทศซึ่งมีอิทธิพลอย่างสูงต่อการสร้างงานของนักประวัติศาสตร์ที่ถูกบีบบังคับมาจากชนชั้นผู้ปกครองอีกที นักประวัติศาสตร์ผู้เขียนยกย่องชาติของตนเรียกว่านักประวัติศาสตร์ชาตินิยม (national historian) ภายใต้บริบทแวดล้อมอันนี้มีส่วนผลักดันให้หลวงวิจิตรวาทการได้รับการชื่นชมเรื่องคติลัทธิชาตินิยมในการเขียนประวัติศาสตร์สากลเช่นเดียวกัน ดังนั้น อาจกล่าวได้ว่าหนังสือประวัติศาสตร์สากลที่เกิดขึ้นในช่วงแรก ๆ ของแต่ละชาติจึงเป็นไปเพื่อการเปิดพื้นที่ (space) ให้ชาติอื่น ๆ รับรู้ความมีอยู่และตัวตนของประเทศตัวเองตลอดจนการสอดแทรกเกียรติภูมิอันยิ่งใหญ่ของชาติตนด้วยการโน้มน้าวความคิดชาตินิยมในช่วงเวลานั้น หากสังเกตจะพบว่าประวัติศาสตร์สากลที่เกิดขึ้นในช่วงแรกจึงมีความพยายามที่จะยึดยึดความรู้ทางประวัติศาสตร์ชาติของตนเข้าไปพร้อม ๆ กับการปรากฏขึ้นของรัฐชาติอื่น ๆ เช่นเดียว ข้อสังเกตที่สำคัญอีกประการคือในช่วงที่หลวงวิจิตรวาทการยังคงพำนักอยู่ในยุโรปนั้นเป็นช่วงที่มีการเติบโตของลัทธิชาตินิยมอย่างรุนแรงอย่างต่อเนื่องโดยเฉพาะประเทศที่ตกอยู่ภายใต้มหาอำนาจของยุโรปในขณะนั้น เช่น แคว้นบอสเนีย เฮอร์เซโกวีนาที่ตกอยู่ภายใต้การปกครองของราชวงศ์ฮับส์บูร์กของออสเตรียก็มีการเคลื่อนไหวภายใต้ขบวนการไต้ดิน และแม้ว่าสงครามโลกครั้งที่ 1 จะสิ้นสุดลง ทว่าอิทธิพลของลัทธิจักรวรรดินิยมในพื้นทะเลก็ยังคงปรากฏอยู่ ดังนั้นจะเห็นได้ว่านักประวัติศาสตร์ในช่วงต้นศตวรรษที่ 20 จึงยังมีการที่ได้รับมรดกมาจากแนวคิดนักประวัติศาสตร์ชาตินิยมแบบเก่า [เช่นเดียวกับกรมพระยาดำรงฯ ที่ทรงวางรากฐานการอธิบายแบบประวัติศาสตร์ชาตินิยมและมีอิทธิพลมาถึงนักประวัติศาสตร์ในสกุลหลัง ๆ ของไทยเป็นจำนวนมาก] ทั้งนี้หากวิเคราะห์จะเห็นผลงานของนักประวัติศาสตร์ยุโรปเป็นจำนวนมากก่อนหน้านี้ สงครามโลกครั้งที่ 1 จะอุบัติขึ้น มีการเขียนประวัติศาสตร์ชาตินิยมไว้เป็นอันมาก ซึ่งเป็นเวลาเดียวที่หลวงวิจิตรวาทการน่าจะได้รับบรรยากาศของการเขียนประวัติศาสตร์นิพนธ์แนวนั้นเช่นเดียวกัน แนวคิดชาตินิยมที่มีอิทธิพลในตะวันตก

คติชาตินิยมในมิติของพื้นที่และเวลาของหนังสือประวัติศาสตร์สากล

หนังสือประวัติศาสตร์สากลของพลฯ พลตรีหลวงวิจิตรวาทการซึ่งตีพิมพ์จำนวนทั้งสิ้นสี่ครั้ง นับตั้งแต่ พ.ศ. 2472, พ.ศ. 2494, พ.ศ. 2514 และ พ.ศ. 2547 เป็นหนังสือประวัติศาสตร์สากลที่เกิดขึ้นฉบับแรก ๆ ของประเทศ หนังสือชุดแรกของหลวงวิจิตรวาทการที่ตีพิมพ์ใน พ.ศ. 2472 เป็นหนังสือที่มีความยาวขนาด 12 เล่ม ซึ่งเป็นหนังสือชุดที่มีความหนาและยาวที่สุดของการแต่งประวัติศาสตร์สากลในขณะนั้น ทั้งนี้หากสังเกตจะเห็นได้ว่าการถือกำเนิดขึ้นของหนังสือประวัติศาสตร์สากลนั้นเป็นผลมาจากสิ้นสุดของสงครามโลกครั้งที่หนึ่งใน ค.ศ. 1919 หนังสือประวัติศาสตร์สากลยังเป็นความพยายามของคณะกรรมการการศึกษาขององค์การยูเนสโก (UNESCO) ที่ต้องการให้นักประวัติศาสตร์ได้เรียบเรียงและอธิบายเนื้อหาทางประวัติศาสตร์ที่มีความเข้าใจต่อมวลมนุษยชาติมากขึ้น¹² และไม่ยึดความเป็นไปของการใช้แนวคิดตะวันตกเป็นแกนกลางสำคัญในการศึกษาประวัติศาสตร์

¹⁰ Geoffrey Wawro, *The Franco-Prussian War: The German Conquest of France*, (Cambridge, Cambridge University Press, 2005), pp. 133-134

¹¹ John Gross, *Rudyard Kipling: the Man, his Work and his World*, (London: Weidenfeld and Nicolson, 1972), p. 75.

¹² Alexander C. Flick, "Content of World History Courses in Schools and Colleges," *Proceedings of the Association of History Teachers of the Middle States and Maryland*, no. 25 (1927), p.23.

ทั้งนี้ผู้ที่มิบทบาทสำคัญในการรังสรรค์ผลงานประวัติศาสตร์สากลขึ้นเป็นคนแรก ๆ คือเวลส์ซึ่งเขียนหนังสือประวัติศาสตร์สากลเรื่อง *The Outline of History* ซึ่งตีพิมพ์ใน ค.ศ. 1920 เพียงหนึ่งปีหลังจากสงครามโลกครั้งที่ 1 สิ้นสุดลง อย่างไรก็ดี ในช่วงเวลาเดียวกันนี้หลวงวิจิตรวาทการก็ได้รับตำแหน่งเป็นผู้ช่วยเลขานุการ ประจำสถาน อัครราชทูตไทย ณ กรุงปารีส ประเทศฝรั่งเศสนับตั้งแต่ ค.ศ. 1962 ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวในรัชกาลที่ 6 และต่อมาท่านรับราชการที่สถานทูตแห่งนั้นได้ 6 ปีเต็ม แล้วได้ย้ายไปประจำการในสถานอัครราชทูตไทย ณ กรุงลอนดอน สหราชอาณาจักร นอกจากนี้ท่านได้รับมอบหมายให้เข้าร่วมการประชุมสันนิบาตชาติเพื่อพิมพ์รายงานการประชุมส่งกลับประเทศสยามด้วย สิ่งเหล่านี้ทำให้สันนิษฐานได้ว่าหลวงวิจิตรวาทการได้รับอิทธิพลจากการเขียนหนังสือประวัติศาสตร์สากลเป็นอย่างมาก ทั้งนี้ข้อสนับสนุนที่สำคัญอยู่สองประการคือการทำงานที่องค์การสันนิบาตชาติที่คณะกรรมการมีการมีแนวทางในการถอดรื้อหลักสูตรแบบเรียนประวัติศาสตร์สากลใหม่โดยไม่เน้นการอธิบายเนื้อหาที่หมิ่นเหม่ไปที่การคลั่งชาติและการหลงใหลชาติซึ่งจะเป็นชนวนไปสู่ความขัดแย้งของสงครามโลกเหมือนที่ผ่านมาซึ่งความคิดนี้ตรงกับคำอธิบายของฮอบส์บอมว่า การหลงใหลในชาติอาจนำไปสู่ความขัดแย้งระหว่างประเทศขึ้น¹³ และสองคือการที่หลวงวิจิตรวาทการเคยรับราชการเป็นอัครราชทูตไทยที่กรุงลอนดอน ประเทศสหราชอาณาจักรทำให้หลวงวิจิตรวาทการหลีกเลี่ยงไม่พ้นที่จะได้รับอิทธิพลการเขียนหนังสือประวัติศาสตร์สากลเช่นกันซึ่งในช่วงเวลาดังกล่าวการเขียนประวัติศาสตร์ในอังกฤษอยู่ในช่วงสมัยของลัทธิโรแมนติก (Romanticism) ที่เข้ามาครอบงำทางประวัติศาสตร์อย่างมาก มิเพียงแต่เท่านั้นหลวงวิจิตรวาทการเองยังได้รับอิทธิพลเรื่องลัทธิชาตินิยมที่เกิดขึ้นในยุโรปด้วยเช่นกัน ดังเห็นได้จากผลงานประพันธ์ทั้งหนังสือวิชาการ บทละคร เพลงปลุกใจ

แม้ว่าหลวงวิจิตรวาทการจะไม่ได้ให้รายละเอียดและที่มาที่ไปตลอดจนบรรณานุกรมที่ใช้แต่งหนังสือประวัติศาสตร์สากลทั้ง 12 เล่ม แต่ทว่าหนังสือเรื่อง *Glimpses of World History* ที่ประพันธ์โดยพล. ยาวาหาลาล เนห์รู (Jawaharlal Nehru) เมื่อ ค.ศ. 1934 ก็มีเค้าโครงการวางเรื่องในการอธิบายประวัติศาสตร์สากลที่ใกล้เคียงกับเวลส์เป็นอย่างมาก เนห์รูก้าวไว้ในบทนำของเขาว่าหนังสือเรื่องนี้ของเขาได้รับอิทธิพลการเขียนมาจากเวลส์เป็นอย่างมาก “*Nehru stated in his preface that The Outline of History by H. G. Wells was a major influence on the work*”¹⁴ อย่างไรก็ดี ในประเด็นเรื่องการเขียนของประวัติศาสตร์สากลนี้ เนห์รุเน้นเรื่องการขยายอาณาเขตของมองโกลมากกว่าที่จะเน้นการศึกษาเรื่องราวของอารยธรรมตะวันตกหรือแม้กระทั่งลัทธิจักรวรรดินิยมอังกฤษที่มีต่อโลกหรือแม้กระทั่งอินเดีย ในงานเล่มนี้เนห์รูก้าวถึงเรื่องกรณีที่อังกฤษเข้ามาปกครองชาวอินเดีย หลายตอนในหนังสือของเนห์รุได้กล่าวพาดพิงถึงอังกฤษว่าทำให้อินเดียตกอยู่ในความยากลำบาก ประชาชนชาวอินเดียถูกเอารัดเอาเปรียบจากการขูดรีดทรัพยากรจากอังกฤษเพื่อป้อนเข้าสู่โรงงานอุตสาหกรรมสมัยช่วงการปฏิวัติอุตสาหกรรมในยุโรป นอกจากนี้ยังพูดถึงความไม่เท่าเทียมกันในเรื่องของการรับสมัครคนเข้าสู่ระบบราชการ เป็นต้น

ขณะที่หลวงวิจิตรวาทการกลับใช้พื้นที่ประวัติศาสตร์สากลในการอธิบายการดำรงอยู่ของสยามประเทศในขณะนั้น ดังนั้น อาจตั้งข้อสังเกตได้ว่าหนังสือชุดประวัติศาสตร์สากลของหลวงวิจิตรวาทการฉบับแรกที่จัดขึ้นใน พ.ศ. 2472 (ค.ศ. 1929) เป็นผลมาจากการขยายตัวของการศึกษาและการเขียนประวัติศาสตร์สากลแบบใหม่ที่เกิดขึ้นเมื่อเวลส์ได้นิพนธ์ผลงานขึ้นเมื่อ 1920 กล่าวได้ว่าผลงานของเวลส์นั้นมีอิทธิพลอย่างสูงในการศึกษาเชิงประวัติศาสตร์ชาตินิยม และผลงานของเวลส์นั้นก็ส่งอิทธิพลโดยตรงต่อการเขียนงานในเชิงประวัติศาสตร์ชาตินิยมของหลวงวิจิตรวาทการอีกเช่นกัน ข้อสังเกตที่สำคัญของงานเขียนประวัติศาสตร์สากลที่เวลส์มีต่อนักประวัติศาสตร์ของโลกคือการที่เวลส์เน้นตัวบทบาทของพระราชาเป็นตัวแทนเรื่องในฐานะที่เป็นตัวละครเอกในการสร้างรัฐชาติขึ้น¹⁵ อิทธิพลรูปแบบดังกล่าวนี้จึงสะท้อนออกมาในรูปแบบการเขียนชาตินิยมของหลวงวิจิตรวาทการด้วยเช่นเดียวกัน

¹³ Eric Hobsbawm, *The Age of Empire: 1875–1914*, (London: Weidenfeld & Nicolson, 1987), p.143.

¹⁴ Jawaharlal Nehru, *Glimpses of World History*, (New York City: John Day Company, 1942), pp. vii.

¹⁵ H.G. Wells, *The Outline of History*, (Doubleday & Company, INC.: New York, 1971), pp. XII-XV

การสร้างคติชาตินิยมกับการผูกมัดความเป็นราชาชาตินิยมใหม่ในหนังสือประวัติศาสตร์สากล

ในหนังสือประวัติศาสตร์สากลของหลวงวิจิตรวาทการได้เสนอความคิดชาตินิยมมาตั้งแต่ต้นทศวรรษ 2470 หลวงวิจิตรวาทการทำให้ประวัติศาสตร์ “ชาติไทย” กลายเป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์สากล และได้เขียนประวัติศาสตร์ “ชาติไทย” แตกต่างจากสมเด็จพระยาตากสินราชานุภาพ เพราะถึงแม้ว่าบางส่วนจะเป็นเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ตามลำดับรัชกาลของพระราชวงศ์ของพระมหากษัตริย์ แต่ก็มีบางส่วนที่เป็นการอธิบายปัญหาประวัติศาสตร์กฎหมายไทย การปกครองของไทย “ฐานะของพลเมือง” และ “สิทธิของคน” ตลอดจน “วีรกรรมของชาวบ้านบางระจัน” ก่อนหน้าการเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่สอง โดยเน้นถึงความรักชาติและการเสียสละชีวิตเพื่อชาติของชาวบ้านบางระจันอย่างเต็มที่

ในหนังสือประวัติศาสตร์สากลชุดแรกนั้นหลวงวิจิตรวาทการให้ความสำคัญต่อประวัติศาสตร์สงครามระหว่างไทยกับพม่าในสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ แต่ถึงแม้กระนั้นหลวงวิจิตรวาทการยังจัดงานเขียนประวัติศาสตร์สากลมาจากพระนิพนธ์เรื่อง “ไทยรบพม่า” ของกรมพระยาดำรงราชานุภาพเป็นส่วนใหญ่ แต่ในหนังสือ “ประวัติศาสตร์สากล” หลวงวิจิตรวาทการให้ความสำคัญค่อนข้างมากแก่การเสียกรุงทั้งสองครั้ง และสงคราม “กอบกู้เอกราช” ของสมเด็จพระนเรศวร และสมเด็จพระเจ้าตากสิน เพื่อเน้น “วีรกรรม” และ “บทเรียน” สำหรับ “ชาติไทย” ซึ่งเน้นอุดมการณ์ชาตินิยมอย่างเข้มข้นเกิดขึ้นในทศวรรษ 2480

ความคิดสำคัญประการหนึ่งในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์นั้นหลวงวิจิตรวาทการได้พยายามสืบทอดความคิดว่า “ชาติไทย” มีความศิวิไลซ์ทางศิลปะมาแต่โบราณ เพื่อให้คนไทยเกิดความภูมิใจในความยิ่งใหญ่และเก่าแก่ของ “ชาติไทย” และพร้อมที่จะเสียสละเพื่อชาติ ขณะเดียวกันในหนังสือประวัติศาสตร์สากลนับตั้งแต่เล่มที่ 6 และเล่มที่ 7 หลวงวิจิตรวาทการพยายามทำให้เกิดการรับรู้อย่างกว้างขวางถึงประวัติศาสตร์ไทย ที่ท่านบ่งบอกความเจริญระดับสูงของ “ชาติไทย” ความคิดสำคัญที่สุดที่หลวงวิจิตรวาทการทำให้มีพลังสูงขึ้นมา คือความคิดที่ว่า “ชาติไทย” เป็นชาติของคน “เชื้อชาติไทย” ส่วนการเน้นประวัติศาสตร์อันยาวนานของ “ชาติไทย” แต่โบราณ แม้ว่ามียุทธของการเล่าเรื่องราวของ “ชนชาติไทย” ที่สืบสายเลือดกันมาอย่างยาวนานอยู่ด้วย แต่จุดเน้นก็อยู่ที่การทำให้คนไทยรับรู้ถึงความเจริญรุ่งเรืองของ “ชาติไทย” ก่อนชาติอื่น ๆ และการที่ “ชาติไทย” สามารถรักษาเอกราชเอาไว้ได้ ซึ่งเป็นเรื่องที่จะทำให้เกิดความภาคภูมิใจในความสามารถ ความเสียสละ และความสามัคคีของชนชาติไทย อีกทั้งยังเป็นแบบอย่างที่คนไทยทั้งปวงจะต้องมีความสามัคคี ความคิดของหลวงวิจิตรวาทการในข้อความนี้ยังสอดคล้องกับผลงานของโจสส์มานท์ที่กล่าวว่ารัฐชาติในช่วงแรกเริ่มนั้นมักแสวงหาจุดร่วมของกลุ่มคนส่วนใหญ่ในประเทศเพื่อให้เกิดความเป็นอัตลักษณ์ร่วมกัน¹⁶

ในหนังสือประวัติศาสตร์สากลเล่มที่ 6 กับเล่มที่ 7 หลวงวิจิตรวาทการเน้นการหาพื้นที่ให้แก่ “ชาติไทย” และ “ความเป็นไทย” ที่ได้รับการนิยามโดยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ และสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส มีจุดมุ่งหมายหลักอยู่ที่การทำให้ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มั่นคง หัวใจของ “ความเป็นไทย” ที่ได้รับการนิยามจึงเน้นอยู่ที่สถาบันพระมหากษัตริย์ พระพุทธศาสนา และภาษาไทย ทั้งสามส่วนนี้ เป็นรากเหง้าของอารยธรรมไทย ซึ่งช่วยจรรโลงความสัมพันธ์ทางสังคมที่แบ่งคนออกเป็นลำดับชั้น และจรรโลงโครงสร้างการเมืองที่รวมศูนย์อำนาจอยู่ที่สถาบันและองค์พระมหากษัตริย์¹⁷

แต่อย่างไรก็ดี ความต่างของการสร้างลัทธิชาตินิยมระหว่างกรมพระยาดำรงราชานุภาพกับหลวงวิจิตรวาทการก็มีความต่างกันอยู่บ้างเช่นกัน สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงสร้างอัตลักษณ์ไทยโดยมิได้เน้น “ความเป็นไทยแท้” ในทางวัฒนธรรม แต่ทรงเน้นความเป็นไทยแท้ในด้าน “อุปนิสัย” หรือ “คุณธรรม” ของชนชาติไทย ซึ่งมีอยู่ด้วยกัน 3 ประการ ได้แก่ “ความจงรักภักดีในอิสรภาพของชาติ ความปราศจากวิหิงสา และความฉลาดในการประสานประโยชน์” ทรงแสดงให้เห็นว่าคุณธรรมทั้งสามประการนี้เป็นเอกลักษณ์ของชนชาติไทย ซึ่งทำให้ชนชาติไทยดำรงความเป็นใหญ่ในประเทศสยามมาได้อย่างยาวนาน ทรงเน้นว่าถึงแม้ชนชาติไทยจะเป็นใหญ่ใน “เมืองไทย” แต่ชนชาติไทยก็ไม่เคยเบียดเบียนชนชาติอื่น เพราะชนชาติ

¹⁶ Timothy Baycroft, *What Is a Nation?: Europe 1789-1914*, (Oxford: Oxford University, 2006), p. 17.

¹⁷ สายชล สัตยานุรักษ์, *การสร้าง “ความเป็นไทย” กระแสหลัก*, (กรุงเทพฯ : ฟาเหวกัน, 2548), หน้า 5-7

ไทยมีคุณธรรม “ความปราศจากวิหิงสา” และ “ความฉลาดในการประสานประโยชน์” ทำให้ทุกชนชาติอยู่เย็นเป็นสุขภายใต้ “การปกครองแบบไทย” ขณะเดียวกันชนชาติไทยซึ่ง “ฉลาดในการประสานประโยชน์” ก็สามารถเลือกรับแต่ส่วนดีจากชาติอื่นมาผสมผสานกับวัฒนธรรมเดิมที่มีอยู่ ทำให้เกิดความเจริญงอกงามแก่ศิลปะและวัฒนธรรมของไทยในทุก ๆ ทางตลอดมา ขณะที่หลวงวิจิตรวาทการนั้นเน้นการสร้างอัตลักษณ์ไทยซึ่งแปรรูปออกมาในงานประวัติศาสตร์อย่างมีชั้นเชิง โดยเฉพาะการใส่ประวัติศาสตร์ไทยในหนังสือประวัติศาสตร์สากลเพื่อเป็นการหาพื้นที่ยืนให้กับนานาชาติรับรู้ถึงควมมีอารยธรรมและประวัติศาสตร์อันยาวนานของชาติไทย

ประเด็นสำคัญอีกประการหนึ่งที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงเน้นในพระนิพนธ์อยู่เสมอ เพื่อตอบสนองต่อปัญหาที่มีการเรียกร้องให้เปลี่ยนแปลงการปกครองไปเป็นราชาธิปไตยภายใต้รัฐธรรมนูญก็คือ เมืองไทยมีการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มานานแล้วจนกลายเป็นประเพณี “การปกครองแบบไทย” ซึ่งควรรักษาไว้สืบไป ทั้งนี้เพราะพระมหากษัตริย์ไทยมิได้ทรงใช้พระราชอำนาจแบบเทวสิทธิ์ ตรงกันข้าม “การปกครองแบบไทย” เป็นแบบ “พ่อปกครองลูก” ซึ่งเต็มไปด้วยความเมตตากรุณา และพระมหากษัตริย์ราชวงศ์จักรีทรงเป็นผู้นำแห่งคุณธรรมของชนชาติไทยทั้งสามประการซึ่งช่วยให้ “เมืองไทย” สามารถรักษาเอกราช มีความสงบสุข และความเจริญก้าวหน้าเป็นอันมาก นอกจากนี้ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพยังได้ทรงทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 ทรงกลายเป็นบุคคลตัวแบบในอุดมคติของ “พระมหากษัตริย์ไทย” ด้วยการสถาปนา “สมเด็จพระปิยมหาราช” ขึ้นมา ให้หมายถึง “พระมหากษัตริย์อันเป็นที่รักของชนทั้งหลาย” เนื่องจากทรงเป็นผู้ปกครอง “ของประชาชน” และ “เพื่อประชาชน” ทั้งนี้เพราะสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงต้องการทำให้กระแสนการเรียกร้องรัฐธรรมนูญลดความเข้มข้นลงด้วยการทำให้คนทุกชั้นเกิดความสำนึกว่าพระมหากษัตริย์ในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ก็ทรงเป็นของประชาชน และทรงปกครองเพื่อประชาชนอยู่แล้ว ไม่มีความจำเป็นอันใดที่จะต้องทำการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองทั้งนี้หากดูหนังสือประวัติศาสตร์สากลเล่มที่ 6-7 ซึ่งตีพิมพ์ใน พ.ศ. 2472 และเล่มที่ 3 ที่ตีพิมพ์ใน พ.ศ. 2492 ซึ่งหนังสือเล่มนี้อุทิศการเขียนประวัติศาสตร์ไทยทั้งหมดภายในเล่มเดียวกัน

หากวิเคราะห์จะเห็นได้ว่าในหนังสือเล่มที่ 6-7 ใน พ.ศ. 2472 และเล่มที่ 3 ใน พ.ศ. 2492 นั้นหลวงวิจิตรวาทการเองพยายามที่จะอธิบายสถานะพระราชอำนาจของกษัตริย์ในมุมมองที่คล้ายคลึงกับสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพและการจบลงของประวัติศาสตร์ไทยนั้นสิ้นสุดลงในสมัยรัชกาลที่ 6 ซึ่งเป็นแผ่นดินที่หลวงวิจิตรวาทการรับราชการอยู่ และแม้ว่าจะมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองของไทยใน พ.ศ. 2475 แล้วก็ตาม หลวงวิจิตรก็ไม่ได้เขียนประวัติศาสตร์ส่วนนี้ไว้ในหนังสือประวัติศาสตร์สากล แม้ว่าหลายคนจะตั้งข้อสังเกตว่าท่านน่าจะมีส่วนรู้เห็นในการเปลี่ยนแปลงครั้งนี้เพราะหลวงวิจิตรวาทการมีสายสัมพันธ์ที่แนบแน่นกับนายปรีดี พนมยงค์ซึ่งหลวงวิจิตรก็ได้แต่งหนังสือประวัติศาสตร์สากลเล่มที่ 3 อุทิศให้กับนายปรีดีโดยตรงแต่เนื้อหาในหนังสือเล่มที่ 3 นั้นเป็นเรื่องราวของประวัติศาสตร์ยุโรปเป็นส่วนใหญ่ อาจกล่าวได้ว่ากระบวนทัศน์มุมมองทางประวัติศาสตร์ของหลวงวิจิตรนั้นก็ยังคงเน้นเรื่องสถานภาพของกษัตริย์เป็นสิ่งสำคัญยิ่ง

การยึดโยงประวัติศาสตร์ไทยในประวัติศาสตร์สากล

แม้ว่าการอธิบายประวัติศาสตร์ไทยตามแบบฉบับของสมเด็จกรมฯ จะหมดสิ้นลงภายหลังจากการสิ้นพระชนม์ใน พ.ศ. 2486 แต่กระนั้นก็ตาม หลวงวิจิตรวาทการก็อาจเป็นทายาทโดยตรงในการอธิบายประวัติศาสตร์ชาตินิยมของไทยสืบต่อมาอย่างไรก็ดี การเปลี่ยนระบอบการปกครองภายหลังการปฏิวัติ พ.ศ. 2475 ทำให้ผู้นำในระบอบใหม่จำเป็นต้องลดความสำคัญของสถาบันพระมหากษัตริย์ และทำให้ผู้นำในระบอบใหม่มีสถานภาพสูงสุดแทน แต่ผู้นำในระบอบใหม่เป็นเพียงสามัญชนที่ก้าวขึ้นมาจากสถานะข้าราชการระดับกลางเท่านั้น โดยที่ความชอบธรรมที่มาจากการเลือกตั้งตามรัฐธรรมนูญยังขาดความมั่นคงอยู่มาก เพราะประชาชนส่วนใหญ่ยังไม่มีความเข้าใจอย่างแท้จริงต่อระบอบการปกครองใหม่ ในขณะที่เดียวกันคนที่มีความรู้ในเขตเมืองก็ยังไม่ยอมรับอำนาจของผู้นำในระบอบใหม่อย่างเต็มที่ เพราะยังมีใช้การใช้อำนาจในระบอบประชาธิปไตยอย่างสมบูรณ์แบบ การรับรู้ “ความเป็นไทย” แบบเดิมที่ปรากฏในหนังสือประวัติศาสตร์สากลจึงไม่มีการเปลี่ยนแปลงแต่อย่างใด เนื้อหาในหนังสือประวัติศาสตร์สากลทั้งเล่มที่ 6 กับเล่มที่ 7 ยังคงให้ความสำคัญกับพระมหากษัตริย์ไทยเช่นเดิม

“ความเป็นไทย” ในหนังสือประวัติศาสตร์สากลยังคงมีอิทธิพลอย่างมากต่อการจัดโครงสร้างการเมืองแบบรวมศูนย์อำนาจไว้ที่ผู้นำ เช่น ความจำเป็นในการเน้นสำนึกประวัติศาสตร์ที่จะทำให้คนไทยตระหนักในความสำคัญของ “ผู้นำ” ในการรักษาเอกราชของ “ชาติไทย” ทำให้ปัญญาชนของระบอบใหม่หลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะต้องเล่าเรื่องราวเกี่ยวกับวีรกรรมของพระมหากษัตริย์ในอดีต เช่น สมเด็จพระนเรศวรมหาราช หรือความจำเป็นในการเน้นสำนึกประวัติศาสตร์ที่ผู้นำมีความสำคัญอย่างสูง ในการสร้างความเจริญก้าวหน้าแก่ “ชาติไทย” ก็ทำให้หลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะต้องเล่าเรื่องสมเด็จพระนารายณ์มหาราช และสมเด็จพระปิยมหาราช ทั้งนี้หากวิเคราะห์ในแง่มุมมองของเนื้อหาประวัติศาสตร์ไทยในหนังสือชุดประวัติศาสตร์สากลนั้น เนื้อหาที่ถูกแต่งขึ้นด้วยบริบทที่มีความสัมพันธ์กับการกระทำของผู้พูดและผู้อ่านเพื่อใช้ในการสื่อสารความคิดระหว่างผู้เขียนคือ หลวงวิจิตรวาทการกับผู้อ่านโดยใช้เอกสารที่ถูกซ่อนด้วยแนวคิดชาตินิยมไทยเป็นสื่อกลาง (mediation) ที่สำคัญระหว่างผู้เขียนกับผู้อ่าน สิ่งเหล่านี้จึงทำให้เกิดการซึมซับความคิดของผู้เขียนโดยที่ผู้อ่านอาจไม่รู้เท่าทัน

นอกจากนี้หากดูจากการบรรยายประวัติศาสตร์ไทยในเบื้องต้น จะเห็นได้ชัดว่าหลวงวิจิตรวาทการพยายามสร้าง/เปิดพื้นที่ประวัติศาสตร์ไทยให้ผูกมัดกับประวัติศาสตร์สากล ดังเห็นได้จากความบางตอนในหนังสือประวัติศาสตร์สากลเล่มที่ 6 ซึ่งหลวงวิจิตรวาทการเขียนอุทิศให้กับสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ดังนี้ “เรารู้ว่าไทยเราสำคัญชาติหนึ่งซึ่งนักประวัติศาสตร์ นักโบราณคดี และนักค้นคว้าทางมนุษยวิทยาตลอดถึงปทานุกรมเอนไซโครปีเดียและตำรับค้นคว้าเกี่ยวกับเรื่องอารยชน จะต้องให้เกียรติแก่คำว่า “ไทย” ไม่น้อยกว่าคำอื่น ๆ ซึ่งเป็นชื่อเชื้อชาติมนุษย์ด้วยกันให้ด้วยความยกย่องและยืนยันว่า ชาติไทยเป็นชาติใหญ่สำคัญชาติหนึ่งในโลกในการศึกษาเรื่องเชื้อชาติไทยต่อไปนี้เราไม่มีความจำเป็นต้องพิจารณาความเห็นของพวกไทยเราเองซึ่งอาจจะเข้ากับตัวเองเพียงแต่เก็บเอาข้อความที่นักค้นคว้าต่างชาติเขียนมาประมวลไว้สำหรับศึกษาก็จะได้ เรื่องที่ควรรู้สำหรับชาติของเราเองอยู่เป็นอันมาก....ข้อสันนิษฐานที่ว่าไทยมาจากจีนนั้น เป็นอันทิ้งไปเสียได้เพราะนักค้นคว้ายังคนไปเท่าไรก็ยังไม่ผลตรงกันข้ามคือแทนที่จะได้หลักฐานสนับสนุนข้อสันนิษฐานที่ว่าไทยมาจากจีนกลับได้หลักฐานไปในทางที่ว่ามีจีนเป็นอันมากที่ไปจากไทย นาย H.S. Hallet เขียนไว้ว่าชนชาติไทยไม่ใช่จะแผ่ไปทางใต้จนกระทั่งทะเลจีนเท่านั้นแต่เป็นส่วนสำคัญส่วนหนึ่งที่ประกอบขึ้นเป็นชาติจีนทีเดียว ผู้ที่เดินทางตลอดประเทศจีนภาคใต้ ลงความเห็นเห็นว่า คนที่ได้พบส่วนมากที่สุดเป็นเชื้อชาติไทย ลักษณะร่างกายและภาษาพูด บอกชัดอยู่ทุกคนถูกแทนแต่การติดต่อกับจีนนานๆทำให้เปลี่ยนทั้งนิสัย ขนบธรรมเนียม การแต่งกายและในที่สุดก็ล้มว่าตัวเป็นไทยกลายเป็นจีนไปทีเดียว.....อาจมีปัญหาว่าเมื่อไทยเราเป็นชาติใหญ่และเป็นอารยชนเท่าเทียมกับจีนแล้วเหตุใดจึงแพ้จีนและถูกจีนรุกรานจนต้องถอยร่นลงมาข้างใต้ทุกทีปัญหาข้อนี้” (หลวงวิจิตรวาทการ, 2472, หน้า 1-5)

หลวงวิจิตรวาทการได้ตอบโต้ถ้อยความดังกล่าวโดยยกเอาถ้อยคำและหลักฐานของนักค้นคว้าทางด้านประวัติศาสตร์และมานุษยวิทยามาประมวลผลไว้ในที่นี้

“นาย Leon de Rosny เลขาธิการสมาคมค้นคว้าทางมนุษยวิทยาแห่งกรุงปารีส เขียนบรรยายลักษณะของเชื้อชาติไทยว่า นักท่องเที่ยวทุกคนพ้องกันเป็นเอกฉันท์ว่า ลักษณะอันเด่นที่สุดของชาตินั้น คือ มารยาทอันดีในการต้อนรับแขก ความซื่อตรงในการปฏิบัติตามคำมั่นสัญญาและความเมตตากรุณาแม้แต่สัตว์

ท่าน Pallegoix สัมภาษณ์ออลิกประจำประเทศไทยได้เขียนถึงลักษณะของชนชาติไทยว่า เป็นชาติที่ซื่อสัตย์, ใจอ่อนแอ, เอื้อเฟื้อ แม้จะปฏิเสธไม่ให้ทานแก่คนขอ ก็ปฏิเสธไม่ได้

หมอ Dodd เขียนไว้ดีกว่า ชาติไทยเป็นชาติที่รับอารยธรรมของชาติอื่นได้อย่างง่ายดาย และทำตนเข้ากับชาติอื่น (Assimilate) ได้ง่ายที่สุด” (หลวงวิจิตรวาทการ, 2472, หน้า 44-45)

จากข้อเขียนของนักค้นคว้าทั้ง ๓ ท่านนี้ เป็นกระเจกเงาส่องให้เรารู้จักนิสัยประจำชาติของเราดีมากประการหนึ่งคือ มารยาทอันดีของเราในการต้อนรับแขกไม่ว่าใครจะเข้ามาเราต้องรับด้วยความโอบอ้อมอารีทั้งนั้นต้อนรับดีจนกระทั่งแขกที่มาอาศัย กลายเป็นเจ้าของบ้านไปเสียเองหรือเป็นชาติที่ซื่อตรงโกงไม่เป็นความคดโกงไม่ใช่ในนิสัยประจำชาติของไทย เราเป็นชาติใจอ่อนปฏิเสธไม่เป็นชาติไทยเป็นชาติหนึ่งในโลกที่ไม่มีคำว่า No เรามีก่อนคำว่า YES และมีมากมายหลายคำเช่น เออ, จ๊ะ, ขอรับ, ขอรับกระผม, พระเจ้าค่ะ, เพคะ, พระพุทธเจ้าค่ะ แต่ลองหาข้ามไทยที่แปลว่า No เราหาไม่ได้ เราเป็นเชื้อชาติซื่อสัตย์อันนี้

จริงที่สุดที่นิสัยที่ไม่รู้จักกายมีอยู่น้อยเต็มทีในนิสัยของชาติไทยมีหลายสิ่งหลายอย่างที่คนอื่นเค้าทำได้แต่เราทำไม่ได้เป็นต้นเหตุ เรื่องที่เรารับเอาอารยธรรมของชาติอื่นได้ง่ายนั้นก็จริงไม่มีชนชาติใดจะเข้ากับต่างชาติได้สนิทสนมเหมือนไทย ซึ่งอังกฤษเรียกว่า Assimilate

จากข้อเขียนของนักค้นคว้าทั้ง ๓ ท่านนี้ เป็นกระเจิงแสงส่องให้เรา รู้จักนิสัยประจำชาติของเราดีมากประการหนึ่งคือ มารยาทอันดีของเราในการต้อนรับแขกไม่ว่าใครจะเข้ามาเราต้องรับด้วยความโอบอ้อมอารีทั้งนั้นต้อนรับดีจนกระทั่งแขกที่มาอาศัย กลายเป็นเจ้าของบ้านไปเสียเองเป็นชาติที่ซื้อตรงโกงไม่เป็นความคดโกงไม่ใช่ในนิสัยประจำชาติของไทย **เราเป็นชาติใจ อ่อนปฏิสระไม่เป็นชาติไทยเป็นชาติหนึ่งในโลกที่ไม่มีคำว่า No เรามีแต่คำว่า YES และมีมากมายหลายคำเช่น เออ, จ๊ะ, ขอรับ, ขอรับกระผม, พระเจ้าค่ะ, เพคะ, พระพุทธเจ้าค่ะ** แต่ลองหาข้ามไทยที่แปลว่า No เราหาไม่ได้ เราเป็นเชื้อชาติขี้อาย อันนี้จริงที่สุดที่นิสัยที่ไม่รู้จักกายมีอยู่น้อยเต็มทีในนิสัยของชาติไทยมีหลายสิ่งหลายอย่างที่คนอื่นเค้าทำได้แต่เราทำไม่ได้เป็นต้นเหตุเรื่องที่เรารับเอาอารยธรรมของชาติอื่นได้ง่ายนั้นก็จริงไม่มีชนชาติใดจะเข้ากับต่างชาติได้สนิทสนมเหมือนไทย ซึ่งอังกฤษเรียกว่า Assimilate สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว ทรงบรรยายไว้ในปฐมกถา ลักษณะการปกครอง ประเทศสยามแต่โบราณ ลักษณะอันนี้เป็นลักษณะที่ดี เพราะเป็น ผลัดในการประสานประโยชน์ ทรงถือเป็นความสามารถ ทรงถือเรียกเป็นภาษาอังกฤษไว้ในปฐมกถานั้นว่า Power of Assimilation ทรงเห็นว่าลักษณะอันนี้เป็นอุปกรณ์สำคัญที่ทำให้ชาติไทยยังอยู่ได้จนถึงบัดนี้ แต่ข้อความที่น่าสนใจในทำนองเดียวกันนี้ มีลายพระราชหัตถ์เลขา สมเด็จพระปรมินทรมหา จุฬาลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ทรง ไว้ว่าเราดำรงอยู่ได้ ด้วยวิธีลดขนาดตัวเอง ให้เล็กลงไปทุกที ซึ่งในที่สุดก็จะหมดสูญ ไม่ได้เหมือนกันประวัติศาสตร์ชาติไทย ตั้งแต่โบราณกาลมา เป็นพิสดารให้เห็นความจริงที่กล่าวมาข้างต้นนี้ มารยาทต้อนรับแขกมีความสุจริตดี ตรงมาอย่างดี นิสัยโอบอ้อมอารี ไม่รู้จักคำปฏิเสธ นิสัยขี้อาย นิสัยเราชอบรับอารยธรรม ของชาติอื่นนิสัย อ่อนนุ่มเหมือนน้ำ เปลี่ยนสี ไปตามสีท้องฟ้า เปลี่ยนรูปแบบไปตาม ความคดเคี้ยวของฝั่ง ลักษณะเหล่านี้เป็นเครื่อง อธิบาย ประวัติศาสตร์ของชาติไทย ตั้งแต่โบราณดึกดำบรรพ์มา จนกระทั่งปัจจุบันสมัย บุคคลสำคัญบางคน ของไทย เช่น พ่อขุนรามคำแหง พระมหากษัตริย์พระมหากษัตริย์แห่งกรุงสุโขทัย ได้พยายามแก่นิสัย เหล่านี้ได้ชั่วคราว แต่พอสนสมัย วิจารณ์ เช่นนั้น สภาพการณ์ ก็กลับเข้ารูปเดิม”¹⁸

ข้อความที่ขีดเส้นใต้เป็นการพยายามสร้างประวัติศาสตร์นิพนธ์สากลของไทยขึ้นซึ่งหลวงวิจิตรวาทการพยายาม โยงและผูกโยงเข้ากับความเป็นสากลของชาติจีนรวมถึงแสดงรูปของความเป็นชาตินิยมที่สามารถมองเห็นและจับต้องได้ หรือรู้สึกได้ หากอ่านข้อความอย่างละเอียดจะเห็นได้ว่าหลวงวิจิตรวาทการพยายามที่จะนำประวัติศาสตร์ไทยไปไหนเข้ากับ ประวัติศาสตร์จีนซึ่งหลวงวิจิตรวาทการมองว่าจีนนั้นมีอารยธรรมที่สูงส่ง แต่ไทยเองก็มีความเป็นอารยธรรมที่สูงส่ง เช่นเดียวกัน หลวงวิจิตรวาทการพยายามที่จะสร้างความชอบธรรมในการอธิบายความสูงส่งของอารยธรรมไทยฐานะ ประวัติศาสตร์สากลอีกชาติหนึ่งด้วยการอ้างอิงงานเขียนของนักประวัติศาสตร์ต่างประเทศนอกจากงานของสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว เพื่อเป็นการตอกย้ำความชอบธรรมให้มากขึ้น

ความคิดของการเขียนประวัติศาสตร์สากลนิพนธ์แนวใหม่ : กรณีเปรียบเทียบของประวัติศาสตร์ชาตินิยมในประวัติศาสตร์สากลของหลวงวิจิตรวาทการ

มุมมองการเขียนประวัติศาสตร์นิพนธ์ในปลายศตวรรษที่ 19 ตั้งแต่ประมาณทศวรรษที่ 1870 เป็นต้นมา การขยายตัวของประวัติศาสตร์อาชีพได้เพิ่มมากขึ้น การก่อตัวของงานเขียนประวัติศาสตร์นิยมในช่วงเวลานี้ประกอบด้วยนักประวัติศาสตร์กลุ่มชาตินิยม โดยผู้ที่มีบทบาทอย่างมากในการเขียนประวัติศาสตร์นิพนธ์แบบของประวัติศาสตร์สากลคือ แม็คมาสเตอร์ (John Bach McMaster) เขาเขียนประวัติศาสตร์ลงใน Cambridge Modern History และต่อมาเขายังได้เขียนแบบเรียนของนักเรียนมัธยมเช่น school history of the united states เมื่อ ค.ศ. 1897 โดยใช้หลัก 3 ประการ ได้แก่

¹⁸ หลวงวิจิตรวาทการ, ประวัติศาสตร์สากล เล่มที่ 6. (พระนคร: สยามบรรณาคม, 2472), หน้า 30-34.

การขยายขอบเขตออกไปเป็นเศรษฐกิจสังคม การลดความสนใจต่อประวัติศาสตร์อาณานิคม และการให้ความสนใจขยายไปทางตะวันตกและอุตสาหกรรมในทางตะวันออกมากขึ้น นอกจากประวัติศาสตร์สำนักชาตินิยมแล้วยังมีประวัติศาสตร์ในแนววิทยาศาสตร์ซึ่งได้แพร่หลายอย่างมากเช่นกัน รวมถึงประวัติศาสตร์กลุ่มอาณานิคม (Imperial school) ที่เริ่มมีการศึกษาการปกครองอาณานิคมของตะวันตก โดยสรุปแล้วประวัติศาสตร์กลุ่มนี้มีความเห็นว่าตะวันตกปกครองอาณานิคมมีความชอบธรรม และเป็นความก้าวหน้าของอารยธรรมตะวันตกเช่นกัน ผลการศึกษาประวัติศาสตร์นิพนธ์ทั้งสามกลุ่มคือประวัติศาสตร์ชาตินิยม ประวัติศาสตร์สำนักวิทยาศาสตร์ และประวัติศาสตร์สำนักอาณานิคมส่งผลให้นักประวัติศาสตร์อาชีพมีความสนใจในพื้นที่การศึกษาประวัติศาสตร์ที่อยู่นอกเหนือจากอารยธรรมเฉพาะในพื้นที่ของตนเพิ่มขึ้น

เมื่อเข้าสู่ต้นศตวรรษที่ 20 การศึกษาและการเขียนประวัติศาสตร์ชาตินิยมได้รับการสนับสนุนมากขึ้นโดยเฉพาะการสนับสนุนจากงบประมาณของรัฐบาล ขณะเดียวกันหลายประเทศก็เริ่มมีการตื่นตัวการศึกษาอารยธรรมอื่น ๆ ในแต่ละยุคของอดีตเพื่อศึกษาการพัฒนาของสถาบันทางสังคมในปัจจุบัน โดยเฉพาะการเปรียบเทียบกับอารยธรรมของตนเพื่อให้ดูดีและเป็นที่ยอมรับของนานาชาติ ผู้ที่มีบทบาทมากคือเวลส์ซึ่งเขากล่าวว่าประวัติศาสตร์จะต้องมีประโยชน์ เนื่องจากการฝึกให้มีความรับผิดชอบทางการเมือง เขาถือว่าประวัติศาสตร์จะช่วยให้เข้าใจธรรมชาติของความเชื่อเก่า ๆ ทำให้ผู้ศึกษาระหนักถึงการเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อมเฉพาะอย่างยิ่ง เขาไม่เห็นด้วยกับดูแรนส์ (Will Durant) ที่กล่าวว่านักประวัติศาสตร์ควรจะต้องศึกษาประวัติศาสตร์ยุโรปอย่างยิ่ง เนื่องจากจะทำให้เข้าใจสถาบันทุกแห่งในโลก และเพื่อเป็นการตอบโต้ดูแรนส์ เวลส์จึงเขียนหนังสือเรื่อง The Outline of History ซึ่งทำให้ผู้สนใจ ประวัติศาสตร์อื่น ๆ มากขึ้น หากวิเคราะห์จะเห็นได้ว่าการเขียนประวัติศาสตร์ของเวลส์นั้นมีลักษณะของความก้าวหน้าหรือการพัฒนาอันต่อเนื่องของอารยธรรมทั่วโลก (progressive era) ซึ่งในระยะดังกล่าวอเมริกาเองก็มีเปลี่ยนแปลงมากมายทั้งทางด้านเศรษฐกิจการเมืองและสังคมในด้านการเมืองระหว่างประเทศ¹⁹

เวลส์ซึ่งมีสถานะเป็นนักประวัติศาสตร์สายวิชาชีพมีความคิดว่าโลก ณ เวลานั้นเป็นอารยธรรมที่ก้าวหน้าอย่างมีวิวัฒนาการ (Progressive history) ดังนั้น ประวัติศาสตร์จึงต้องมีสภาพที่ดีขึ้นเรื่อย ๆ และมนุษย์เป็นตัวแทนของความก้าวหน้า แม้ว่ามนุษย์จะผ่านความเลวร้ายของการทำสงครามมา บรรยากาสนิเวศวิทยาของการศึกษาประวัติศาสตร์สากลจะทำให้เชื่อว่ามนุษย์นั้นโดยธรรมชาติเป็นคนดี และเชื่อว่าการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมดีขึ้น นอกจากนี้สิ่งที่เดินคู่ขนานมากับลัทธิ nationalism คือความคิดในเรื่อง อิทธิพลที่มุ่งเน้นถึงเงื่อนไขทางประวัติศาสตร์โดยเฉพาะเจาะจงที่ทำให้เกิดความเจริญก้าวหน้าขึ้นของแต่ละชาติที่มาจากการปรากฏขึ้นของความเป็นรัฐชาติ (nation-state) ประวัติศาสตร์สากลนิพนธ์จึงได้เจริญเต็มที่ เพราะมีลักษณะผสมผสานของความคิดระหว่าง progressivism และ nationalism ซึ่งมีผลโดยตรงต่อการเขียนประวัติศาสตร์นิพนธ์

การที่นักประวัติศาสตร์สากลในสำนัก progressivism และ nationalism สนใจพื้นที่ในประวัติศาสตร์สากลเนื่องจากนักประวัติศาสตร์เหล่านี้ต้องการค้นหาการเปลี่ยนแปลงของโลกที่พัฒนาไปเรื่อย ๆ รวมทั้งการเสาะหาหรือการเปรียบเทียบกับอารยธรรมอื่น ๆ ของโลกโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อเปรียบเทียบกับพื้นที่ประวัติศาสตร์ของตน นักประวัติศาสตร์เหล่านี้จึงเน้นความเป็นเอกภาพของชาติมีค่าเทียบเท่ากับความมั่นคงความมีระเบียบและการคงไว้ซึ่งเสรีภาพ แนวคิดของทั้งสองสำนักจึงนำมาสู่หลักการของการสร้าง “ประวัติศาสตร์ใหม่” (New History) ซึ่งได้ขยายขอบเขตประวัติศาสตร์ที่ครอบคลุมทุกอย่างโดยมิได้จำเพาะเจาะจงในประวัติศาสตร์ยุโรปเพียงเท่านั้น เนื่องจากการศึกษาแบบเก่าทำให้การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของอารยธรรมต่าง ๆ ไม่ลึกซึ้งและเน้นความเป็นศูนย์กลางของอารยธรรมยุโรปมากเกินไป สิ่งเหล่านี้ก่อให้เกิดแรงขับเคลื่อนที่ให้นักประวัติศาสตร์สายอาชีพในแต่ละชาติมีความพยายามสร้างพื้นที่ประวัติศาสตร์ของชาติตนโดยไม่อิงอยู่กับยุโรปหรือเปรียบเทียบกับวัฒนธรรมอื่น ๆ แต่อย่างใด

¹⁹ Well, H.G. op.cit., pp.7-9

อย่างไรก็ดี แนวคิดของความเป็นประวัติศาสตร์ลัทธิชาตินิยมในประวัติศาสตร์นิพนธ์สากลที่เด่นชัดมากเกิดขึ้นในช่วงปลายศตวรรษที่ 19 จนถึงต้นศตวรรษที่ 20 ของยุโรปซึ่งมีด้วยกันสองคน ทั้งนี้แนวคิดดังกล่าวนี้มีบทบาทอย่างมากต่อความคิดของหลวงวิจิตรวาทการสมัยที่ท่านพำนักอยู่ในทวีปยุโรปอยู่ไม่น้อยเช่นกัน คนแรกคือ อาร์โนลด์ ทอยบี (Arnold Toynbee ค.ศ.1889-1975) เขาเขียน Study of History 3 โดยชุดแรกเขาเขียนเรื่องเกี่ยวกับวิธีการและจุดประสงค์ของเขา ประวัติศาสตร์คือ ชีวิตของกลุ่มมนุษย์ซึ่งเขาเรียกว่าสังคม สังคมแรก สังคมคริสเตียนตะวันตก (Western Christendom) สังคมอีกสังคมคือสังคมคริสเตียนตะวันออก (Eastern or Byzantine Christendom) สังคมอิสลามสังคมฮินดูและสังคมตะวันออกไกลสังคมทั้งหมดนี้ยังคงอยู่ในอารยธรรมปัจจุบันความแตกต่างและความสัมพันธ์ระหว่างสังคมเหล่านี้เรียกว่า Oecumenical ส่วนความแตกต่างและความสัมพันธ์ภายในสังคมเดียวกันเช่นความแตกต่างระหว่างเอเธนส์ รัฐสปาร์ตาหรือฝรั่งเศสกับเยอรมนีนี้เรียกว่า Parochial เป็นต้น งานของทอยบีเป็นการเปรียบเทียบของกลุ่มอารยธรรม ปัญหาที่ศึกษาคืออารยธรรมเกิดขึ้นได้อย่างไรทำไมจึงเกิดขึ้น ทำไมอารยธรรมจึงเจริญเติบโตและเสื่อมไป อารยธรรมของทอยบีขึ้นอยู่กับการธรรมชาติและชีววิทยา ทุกอารยธรรมดำเนินไปตามวัฏจักร²⁰ อย่างไรก็ดี อารยธรรมอาจเจริญโดยมีพื้นฐานจากความเจริญในอดีต เจ้าคือพลังการทำลายและการตอบโต้ถ้าหากอารยธรรมเผชิญการทำลายแล้วมีการตอบโต้ที่เหมาะสมก็อาจจะเดินต่อไป เขาเห็นโลกในแง่ดีกว่าของสเปนเซอร์ ทอยบีได้ใช้ทฤษฎีก้าวหน้าด้วย โดยผสมระหว่างทฤษฎีวิวัฒนาการและความก้าวหน้าโดยอาศัยพลังความเชื่อของคริสต์ศาสนาเป็นเครื่องชี้นำในผลงาน

คนที่สองคือ ออสวอลด์ สเปงเลอร์ (Oswald Spengler ค.ศ.1880-1936) เขาเขียน The Decline of the West ซึ่งเป็นหนังสือที่ทำลายเกียรติภูมิของชาวยุโรปเป็นอย่างมาก ทว่ากลับมีผู้อ่านหนังสือเล่มนี้อย่างมากอย่างไม่เคยปรากฏมาก่อน หนังสือเล่มนี้เป็นหนังสือที่อธิบายปัญหาต่าง ๆ ในเยอรมนีในขณะที่เป็นเวลาสิ้นสงครามโลกครั้งที่ 1 ซึ่งมนุษย์กำลังสิ้นศรัทธาต่อความดีงามของมนุษยชาติ²¹ ทฤษฎีประวัติศาสตร์ของ Spengler ตั้งอยู่บนสมมุติฐานที่ว่าประวัติศาสตร์จะบอกเราว่าอะไรและอะไรจะเกิดขึ้น วัฒนธรรมของโลกนี้เจริญเติบโตเหมือนมนุษย์ เขาถือว่าวัฒนธรรมตะวันตกในสมัยของเขาอยู่ในวัยชราซึ่งจะเสื่อมลงในเวลาต่อมา เขาถือว่าสงครามโลกครั้งที่ 1 เป็นเพียงจุดเริ่มต้นของการขัดแย้ง โลกยังมีสงครามโลกอีกจนกว่าจะมีสิ่งซึ่งนำสันติภาพและความเป็นระเบียบ

หากวิเคราะห์ประวัติศาสตร์นิพนธ์ที่กล่าวมาข้างต้นรวมทั้งความคิดทางประวัติศาสตร์สากลนิพนธ์ของทอยบีและสเปงเลอร์จะพบว่า ในช่วงเวลาดังกล่าวชาวยุโรปต่างเริ่มหมดหวังและความศรัทธาต่ออารยธรรมยุโรปที่พวกเขาเชื่อว่าเป็นสิ่งที่ก้าวหน้า สิ่งเหล่านี้จึงก่อให้เกิดการศึกษาประวัติศาสตร์ชาติของแต่ละประเทศขึ้นขึ้นซึ่งเป็นความพยายามที่นักประวัติศาสตร์สายอาชีพของแต่ละประเทศพยายามที่จะสร้างความเข้าใจต่อการเกิดขึ้นของประวัติศาสตร์ต่าง ๆ ของโลกโดยที่ไม่ได้มุ่งเน้นต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ยุโรปแต่เพียงอย่างเดียว ความคิดในเรื่องการเขียนประวัติศาสตร์นิพนธ์แนวชาตินิยมอันนี้จึงแพร่ขยายในแวดวงการศึกษาประวัติศาสตร์ที่พยายามจะไม่เน้นเรื่องการศึกษาของอารยธรรมยุโรปเท่านั้น อิทธิพลดังกล่าวในช่วงเวลานั้นยังส่งผ่านมายังหลวงวิจิตรวาทการด้วยเช่นเดียวกันเนื่องจากหลวงวิจิตรวาทการนั้นใช้งานเขียนของตะวันตกเป็นสำคัญในการแปลประวัติศาสตร์สากล ดังนั้น หลวงวิจิตรวาทการจึงหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะรับอิทธิพลการรังสรรค์ผลงานที่เกือบจะคล้ายกับนักประวัติศาสตร์สากลโดยเฉพาะเวลส์เอง แต่ทว่าหลวงวิจิตรวาทการเองก็ยังคงรับกระบวนการเขียนประวัติศาสตร์ชาติมาอยู่ไม่น้อย สิ่งเหล่านี้สอดคล้องกับความคิดของฮอบส์บอมอิทธิพลชาตินิยมในยุโรปส่งผลต่อการถือกำเนิดของชาติทั่วโลกเป็นอยู่อย่าง²² เช่นเดียวกับเบรุตส์ที่เขียนเรื่อง The Glimpse of the World ที่มีการใส่ประวัติศาสตร์ชาตินิยมอินเดียอยู่เช่นเดียวกัน

ทั้งนี้หากมองกระบวนการเขียนประวัติศาสตร์สากลนั้นหลวงวิจิตรวาทการนั้นก็มิรูปแบบการมองประวัติศาสตร์ของตนโดยใช้แนวคิดพุทธศาสนาเป็นกรอบทฤษฎีสำคัญในการอธิบาย (Buddhism paradigm) ประวัติศาสตร์สากลของตนเองเช่นกัน หลวงวิจิตรวาทการใช้แนวคิดเรื่องหลักไตรลักษณ์ 3 มาอธิบายประวัติศาสตร์สากลของมนุษยชาติ ซึ่งหลัก

²⁰ George Iggers, A global history of modern historiography. (New York: Routledge, 2013), p. 386

²¹ Ibid., pp. 372-373.

²² Eric Hobsbawm, The Age of Empire: 1875-1914, (London: Weidenfeld & Nicolson, 1987), p.146.

ดังกล่าวประกอบด้วย อนิจจัง ทุกขังและอนัตตา หรือการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป สาเหตุหลักที่ทำให้หลวงวิจิตรวาทการใช้ทฤษฎีพุทธศาสนาเข้ามาอธิบายนั้นอาจวิเคราะห์ได้ว่าจากการที่หลวงวิจิตรวาทการเป็นสามเณรและอุปสมบทเป็นพระอยู่เป็นเวลานานถึงยี่สิบปี ความคิดพุทธศาสนาจึงเข้ามามีส่วนสำคัญในการใช้เป็นเครื่องมืออธิบายการเกิดของอารยธรรมทั่วโลกและความเสื่อมของอารยธรรมทั่วโลกเช่นกัน ดังเห็นได้จากความนำของหนังสือประวัติศาสตร์สากลเล่มแรกที่หลวงวิจิตรวาทการเขียนขึ้นว่า “ในโลกนี้หรือบางทีจะในโลกอื่น ๆ ด้วย ย่อมมีธรรมชาติ ๔ ประการ ที่ต่อเนื่องเกี่ยวพันกันดุจสายโซ่ และจะแยกออกจากกันมิได้ ธรรมชาติ ๔ ประการนี้ คือ ความเกิด ความเจริญขึ้น ความเสื่อม และความดับสูญ”

กล่าวเฉพาะทางประวัติศาสตร์ เราจะเห็นได้ว่าความเป็นไปของมนุษย์ทุกชาติย่อมหนีไม่พ้นหลักธรรม ๔ ประการนี้ กล่าว คือ เกิดขึ้น เจริญขึ้น เสื่อมลง และดับสูญไปในที่สุด การเป็นอยู่ดังนี้ตลอดมา ชาติที่ได้รับความเจริญอย่างยิ่งมีอำนาจแผ่ไพศาล อย่างเช่นกรีกและโรมัน ก็ยังเสื่อมลงจนสูญไปในเวลานี้

อันที่จริงธรรมชาติทั้ง ๔ นี้ ถึงแม้ว่าจะเกี่ยวเนื่องติดต่อกันไป ก็หาเป็นเหตุผลของกันและกันไม่ คนเราเกิดมาแล้วจะต้อง แก่ลง และในที่สุดก็ต้องตาย แต่ความเกิด ความเติบโต ความแก่ และความตายเหล่านี้ ล้วนเป็นผลที่มีต่อเนื่องกันไป จะว่าอะไรเป็นเหตุของอะไรก็ไม่ถูกต้อง เช่นว่า ความเกิดเป็นเหตุของความเติบโต ความเติบโตเป็นเหตุของความแก่ และความแก่เป็นเหตุของความตาย ดังนี้ ก็ไม่ถูกต้อง เพราะความเติบโตก็ดี ความแก่ก็ดี ความตายก็ดี เป็นผลที่เกิดขึ้นจากเหตุอื่นอย่างละส่วนๆ ฉะนั้น ชาติของมนุษย์ก็เปื้อนฉนั้น เมื่อชาติหนึ่งตั้งขึ้นก็เติบโตเจริญขึ้น ภายหลังก็กลับเสื่อมลงจนถึงกลับล้มชาติ แต่เราจะถือเป็นหลักว่า การที่มีชาติเกิดนั้นเป็นเหตุให้ชาติเจริญ การที่ชาติเจริญเป็นเหตุให้ชาติเสื่อม และการที่ชาติเสื่อมเป็นเหตุให้ชาติล้มตายเป็นอันไม่ถูกต้อง เราจะต้องเข้าใจว่า ความเจริญ ความเสื่อม และความล้มชำนั้น ล้วนแต่เป็นผลของเหตุที่มีมาในทางอื่น แต่ไม่ใช่เป็นเหตุผลของกันและกันในตัวเอง”²³

หากวิเคราะห์ค่านำของหนังสือประวัติศาสตร์สากลเล่มแรกจะพบว่า หลวงวิจิตรวาทการมีกระบวนการมองประวัติศาสตร์สากลของตนเช่นเดียวกันกับนักประวัติศาสตร์คนสำคัญ เช่น ทอยบีและสเปนเกลอร์ด้วยเหมือนกัน หากวิเคราะห์ในเนื้อหาจะเห็นได้ว่ามุมมองประวัติศาสตร์ของหลวงวิจิตรวาทการนั้นมีแนวโน้มที่จะไปในทิศทางเดียวกันกับสเปนเกลอร์ที่มองว่าอารยธรรมโลกนั้นมีเกิดขึ้น ตั้งอยู่และดับไป นั่นคือการเสื่อมสลายไปตามพุทธวจนะของศาสนาพุทธ ซึ่งต่างจากทอยบีที่มองว่าประวัติศาสตร์สากลคือการพัฒนาของมนุษยชาติ ขณะที่ทอยบีและสเปนเกลอร์กำลังมองอารยธรรมยุโรปในความถดถอยลง หว่าหลวงวิจิตรวาทการกำลังมองถึงความรุ่งโรจน์ของชาติไทยที่กำลังเติบโตขึ้นในยุคสมัยของท่านเอง สิ่งเหล่านี้จึงเป็นการเปรียบเทียบความคิดและสะท้อนมุมมองการฉายภาพประวัติศาสตร์ได้เป็นอย่างดี

เอกสารอ้างอิง

หนังสือภาษาไทย

คณะกรรมการสมาคมเบญจมาภรณ์. **คุณานุสรณ์ งานพระราชทานเพลิงศพ พลตรีหลวงวิจิตรวาทการ**. พระนคร:

การพิมพ์สตรีสาร. 2505.

คณะศิษย์วัดมหาธาตุ. **วิจิตรสาร 4 เล่ม**. พระนคร: ศิวพร. 2505.

เจสสิยา พันธุ์สีดา. **หลวงวิจิตรวาทการและงานด้านประวัติศาสตร์**. กรุงเทพฯ: บรรณกิจ. 2520.

ประอรรัตน์ บุรณมาตร์. **หลวงวิจิตรวาทการกับบทละครประวัติศาสตร์**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และ มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์. 2528.

พิมาน แจ่มจรัส. **การต่อสู้ของหลวงวิจิตรวาทการ**. กรุงเทพฯ : ดอกหญ้า. 2533.

วิจิตร (วิจิตรวาทการ) รังสิยานนท์. **รำลึก 100 ปี พลตรี หลวงวิจิตรวาทการ : บทคัดสรรด้วยชีวประวัติและผลงาน**.

กรุงเทพฯ : บริษัทสร้างสรรค์บุ๊คส์ จำกัด. 2541.

²³ หลวงวิจิตรวาทการ, 2472, หน้า ค)

เอกสารอ้างอิง

- วิจิตร รัชสิยานนท์. **คัมภีร์ความคิดของพลตรีหลวงวิจิตรวาทการ**. กรุงเทพฯ : บริษัทสร้างสรรค์บุ๊คส์ จำกัด. 2553.
- สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. **พระราชพงศาวดารรัชกาลที่ 5**. กรุงเทพฯ: มติชน. 2545.
- _____. **ไทยรบพม่า**. กรุงเทพฯ : คลังวิทยา. 2505.
- สายชล สัตยานุรักษ์. **ความเปลี่ยนแปลงในการสร้าง "ชาติไทย" และ "ความเป็นไทย" โดย หลวงวิจิตรวาทการ**. กรุงเทพฯ: มติชน. 2545.
- หลวงวิจิตรวาทการ. **ประวัติศาสตร์สากล 12 เล่มชุด**. พระนคร ฯ : สยามบรรณาคม. 2472.
- _____. **ประวัติศาสตร์สากล 3 เล่มชุด**. กรุงเทพฯ ฯ : สร้างสรรค์บุ๊คส์. 2547.
- _____. **ประวัติศาสตร์สากล 5 เล่มชุด**. กรุงเทพฯ ฯ : เสริมวิทย์บรรณาคาร. 2514.
- _____. **ประวัติศาสตร์สากล 5 เล่มชุด**. พระนคร ฯ : ศิริอักษรจำกัด. 2492.
- _____. **ปาฐกถาและคำบรรยายของพลตรีหลวงวิจิตรวาทการ**.พระนคร : โรงพิมพ์ตำรวจ, 2509.
- _____. **จิตรอนุสรณ์**.พระนคร: โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี. 2505.
- เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ, **พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติพุทธศักราช 2493**.

หนังสือภาษาต่างประเทศ

- Barthes, Roland. **The Rustle of Language**. University of California: California. 1989.
- Baycroft, Timothy. **What Is a Nation?: Europe 1789-1914**. Oxford: Oxford University. 2006.
- Burns, Robert M.. **Historiography**. London: Routledge, 2006.
- Gross, John. **Rudyard Kipling: the Man, his Work and his World**. London: Weidenfeld and Nicolson. 1972.
- Hobsbawm, Eric. **The Age of Empire: 1875-1914**. London: Weidenfeld & Nicolson. 1987.
- Iggers, George. **A Global History of Modern Historiography**. New York: Routledge. 2013.
- Wang, Gungwu. **Nation-building: Five Southeast Asian Histories**. Singapore: Institute of Southeast Asian Studies. 2014.
- White, Heyden. **The Fiction of Narrative: Essays on History, Literature, and Theory, 1957-2007**, Baltimore, Md.: Johns Hopkins University Press. 2010.
- Wawro, Geoffrey. **The Franco-Prussian War: The German Conquest of France**. Cambridge, Cambridge University Press. 2005.

วารสาร

- Alexander C. Flick, "Content of World History Courses in Schools and Colleges," Proceedings of the Association of History Teachers of the Middle States and Maryland, no. 25 (1927).